[illegible]

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANÆ.

Editio accuratior,

Quam recensuit, notulisque adjectis illustravit

JOANNES CLERICUS;

cujus accessit

De eligenda inter Christianos dissentientes Sententia,

LIBER UNICUS.

AMSTELÆDAMI,
Apud FRANCISCUM VANDER PLAATS.

cIɔ Iɔcc ix.

REVER. ET ILLUSTRISSIMO

PRÆSULI

THOMÆ

ARCHIEPISCOPO

CANTUARIENSI,

TOTIUS ANGLIÆ

PRIMATI

ET METROPOLITÆ,

AC SERENISSIMÆ M. BRITANNIÆ

REGINÆ

A SANCTIORIBUS CONSILIIS

S. P. D.

JOANNES CLERICUS

CUM recuderetur opus aureum summi viri *Hugonis Grotii*, de Veritate Religionis Christianæ, cui nonnulla mea adjungenda visa sunt; ad quæ accedunt testimonia, ex quibus quàm optimè eum de Ecclesia Anglicana

sen-

ſenſiſſe liquet; nullus alius mihi quærendus fuit, REVERENDISSIME PRÆSUL, cui hanc Editionem, cum omnibus iis additamentis, conſecrarem, præter totius Anglicanæ Eccleſiæ Primatem & Metropolitam. Eam ergo Tibi do ac dico, cùm propter rem ipſam, patrocinio Tuo dignam, tum etiam ut animum officiúmque meum teſtatum Tibi faciam. Neque laudare, neque defendere *Grotium* hîc aggrediar. Eum ſua virtus, meritáque inſignia in Rempublicam Chriſtianam, apud bonos & eruditos omnes viros, ſatis commendant & tuentur. Nec de appendicibus à me adjectis agam, quæ adeò breves ſunt, ut propemodùm intra horulam perlegi poſſint. Si indignæ quidem eſſent *Grotio*, quidquid tandem de iis dicerem cenſores mihi non conciliaret; ſi verò non indignæ judicentur, nulla ratio à me petetur, cur eas ejus operi ſubtexuerim. Oporteret fortaſſe ut, pro more, Te, ILLUSTRISSIME PRÆSUL, veſtrámque Eccleſiam laudarem;

rem; verùm eo officio non ſemel defunctus ſum, & res omnibus notas narrarem. Itaque, iis miſſis, in votum deſino, quo Te, Reverendiſſimos Præſules, reliquúmque Anglicanæ Eccleſiæ Clerum, veram Religionem Chriſtianam animosè defendentes, & moribus exprimentes diutiſſimè & incolumes eſſe & florere à Deo Optimo Maximo obnixè peto. Vale.

Dabam Amſtelodami Calendis Martiis Anni MDCCIX.

LECTORI
S. P. D.
JOANNES CLERICUS.

CEPERAT *Bibliopola consilium de recudendo hoc opere Grotiano, cùm eum monui multa & gravia esse menda, in prioribus editionibus relicta, præsertim in testimoniis Veterum, quæ è re ejus erat emendari, & paucula, non sine fructu, in Notis addi posse; nec fore ingratum aut inutile Lectori, si subjungeretur libellus, quo ostenderetur ubi inveniatur quàm purissima Christiana illa Religio, cujus veritatem demonstravit vir summus. Ille verò continuò me orare, ut hoc in ejus gratiam præstare vellem; quod & pro observantia, quâ* Grotii *memoriam colo, & propter rei utilitatem non illibenter suscepi. Quomodo autem præstiterim, tui erit,* LECTOR CANDIDE, *judicii. Permulta vitia Typothetarum emendavi, pluráque fortè emendassem, si potuissem omnia loca invenire. Notulas perbreves addidi, quod satis uberes jam essent subjectæ, nec plures postulare à me res ipsa videretur. Eas à Grotianis nomen meum distinguet. Denique libellum Grotianis adjeci, de eligenda inter dissentientes Christianos sententia, Ecclesiáque; in quo spero me nihil, præter mentem magni viri, aut certè*

præter

præter veritatem protulisse. Argumentis usus sum quæ cuivis paullò prudentiori probarentur, facilibus, nec longè accersitis, atque ita statui gerere se in hoc negotio Christianos oportere, quemadmodum in gravissimis vitæ negotiis prudentissimi quique sese gerere solent. Abstinui ab omni acriore controversia, dictisque quibusvis acerbioribus; quæ abesse debent ab omnibus nostris de Religione judiciis, si modò per adversarios liceat. Stylo simplici, nec calamistris ullis inusto, animi mei sensa exposui, prout in re tam seria fieri oportere censebam; ubi pondus argumentorum, non lenocinia verborum, quæruntur. Qua in re, Grotium *meum sum imitatus, & imitabuntur, ut puto, quicumque seriò & animo argumenti gravitate perculso de ejusmodi rebus scribere aggredientur.*

Dum autem hæc meditarer, misit ad me litteras eas, quas ad calcem videbis, Amplissimus juxta ac Doctissimus vir & cujus singulari humanitati multùm debeo, à Serenissima Magnæ Britanniæ Regina ad Regiam Celsitudinem Sereniss. Etruriæ Magni Ducis extra ordinem missus. Eas, cum bona ejus venia, commodùm edi posse ad finem hujus voluminis judicavi, ut liqueret quid Grotius *de Ecclesia Anglicana senserit; quæ quidem gratias ei habebit, ringentibus licèt nonnullis hominibus, qui pugnantia inter se dogmata, Socinianismum, Papismum, imò & Atheismum longè doctissimo & religiosissimo viro*

objiciunt; ne, ut opinor, immortalia ejus Scripta legantur, quibus inania eorum dogmata funditus evertuntur. Qua in re, ut in multis aliis ſimilibus, fruſtra aliorum luminibus officere adhuc conati ſunt. Sed iis Deus ignoſcat (aliud enim nihil iis imprecor) & meliores eorum animis cogitationes injiciat; ita ut Veritatis & Pacis amore omnes tandem conjungamur, & in unum ovile, ſub uno paſtore Chriſto, conveniamus! Hoc te etiam, OPTIME LECTOR, *vovere & exoptare nobiſcum decet; & ſic tibi ſanè Deus, tuiſque omnibus adſit, prout rem, quà licebit, promovebis & omni ope adjuvabis! Vale.*

Dabam Amſtelodami Calendis Martiis Anni MDCCIX.

Nobilissimo Amplissimoque Domino,

D. HIERONYMO BIGNONIO,

ADVOCATO REGIO

In summo Auditorio Parisiensi.

Vir Nobilissime & Amplissime,

PECCEM in Justitiam ipsam, si tempora ei in augustissimo loco exercendæ debita alio divertam. Sed audacem me facit Religionis Christianæ tutela, pars Justitiæ tuique muneris magna. Neque Justitia sinit, ut accessio hæc ad quemquam prius perveniat, quam ad eum, ex cujus nomine magnam tituli superbiam liber præfert. Non dicam me partem poscere de otio tuo, quod tibi tam late diffusa muneris functio non concedit. Sed cum occupatis pro otio sit negotiorum mutatio, rogo ut forenses curas harum chartarum lectione distinguas. Ne sic quidem longe abibis ab actibus solitis. Audies testes, vim testimoniorum expendes, judicium feres. Ego judicatum faciam. Vale Vir Maxime. Lutetiæ 27 Augusti, cIↃ IↃC XXXIX.

HUGO GROTIUS

ANACEPHALÆOSIS

eorum,

Quæ ſingulis quibuſque libellis ab Auctore in hoc Opere de VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ tractantur.

LIBER PRIMUS.

LIBER SECUNDUS.

LIBER TERTIUS.

LIBER QUARTUS.

LIBER QUINTUS.

LIBER SEXTUS.

J.C.

J. C. LIBER UNUS

De eligenda inter dissentientes Christianos Sententia.

HUGO

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ

Ad Virum Amplissimum,

HIERONYMUM BIGNONIUM,

Advocatum Regium

In summo Auditorio Parisiensi.

LIBER PRIMUS.

§ I. *Occasio Operis.*

QUÆRERE identidem ex me soles, Vir & de patria tua, & de literis, &, si id adjici pateris, de me quoque optime merite, HIERONYME BIGNONI, quod argumentum sit eorum librorum, quos pro religione Christiana, patriæ meæ sermone, scripsi. Neque id quærere te miror. Non enim ignoras, ut qui omnia legi digna, & quidem tanto cum judicio legeris, quantum exco-

luerint iſtam materiam philoſophica ſubtilitate [a] Ræmundus Sebundus, dialogorum varietate Ludovicus Vives, maxima autem tum eruditione, tum facundia veſtras Philippus Mornæus. Quam ob cauſam videri poteſt magis ex uſu fuiſſe, alicujus illorum in ſermonem popularem verſio, quam inchoatio novi operis. Sed quid alii hac de re judicaturi ſint, neſcio: te quidem, tam benigno ac facili judice, facile ſpero me poſſe abſolvi, ſi dicam, me lectis non illis tantum, ſed & Judæorum pro Judaïca vetere, & Chriſtianorum pro Chriſtiana religione ſcriptis, uti voluiſſe meo qualicumque judicio, & animo dare negatam, cum id ſcriberem, corpori libertatem. Exiſtimabam enim pro veritate non niſi veritate certandum, & quidem tali, quam ipſe animo approbarem: fruſtra enim daturum me operam, ut perſuaderem aliis, quæ non ante mihi perſuaſiſſem. Itaque ſelegi ex veteribus ac novis, quæ mihi ſe probabant maxime, omiſſis argumentis, quæ parum mihi ponderis habere videbantur, & auctoritate eorum librorum, quos ſubdititios eſſe aut certo ſciebam, aut merito ſuſpicabar. Quibus au-

a *Ræmundus Sebundus*, &c.] Ætate *Grotii*, hi erant potiſſimi in ea de re Scriptores; ſed à *Grotii* ævo innumeri Scriptores, Anglicè præſertim & Gallicè, de veritate Religionis Chriſtianæ ſcripſerunt; quos tamen exemplo ſuo excitavit *Grotius*, quem recentiores ſunt imitati, & interdum etiam expilarunt. Quare prima tam piæ & tam neceſſariæ ſcriptionis gloria ad eum redundat. *Clericus.*

autem ipse assentiebar, ea & ordine certo disposui & exposui, quam potui maxime populariter, & versibus inclusi, quo rectius memoriæ mandarentur. Propositum enim mihi erat omnibus quidem civibus meis, sed præcipue navigantibus, operam navare utilem, ut in longo illo marino otio impenderent potius tempus, quam, quod nimium multi faciunt, fallerent. Itaque sumpto exordio à laude nostræ gentis, quæ navigandi solertia cæteras facile vincat, excitavi eos, ut hac arte, tanquam divino beneficio, non ad suum tantum quæstum, sed & ad veræ, hoc est, Christianæ religionis propagationem, uterentur. Neque enim deesse materiam, cum per longinqua itinera passim incurrerent, aut in Paganos, ut in Sina & Guinea; aut in Mahumetistas, ut sub imperio Turcæ, Persæ, & Pœnorum; tum vero Judæos, & ipsos jam Christianismi professos hostes, dispersos per maximas partes terrarum orbis: Neque deesse impios, qui abditum metu venenum ex occasione apud simplices prodant: adversum quæ mala optare me, ut recte armati sint nostrates, & qui ingenio præstant, incumbant pro virili revincendis erroribus, cæteri saltem id caveant, ne ab aliis vincantur.

§ II. *Deum esse.*

Ac primo quidem libro, ut ostendam non esse rem inanem religionem, ab ejus funda-

mento ordior; quod eſt, Numen eſſe aliquod. Id autem probare ſic aggredior. Res aliquas eſſe, quæ eſſe cœperint, ſenſu ipſo & confeſſione omnium conſtat. Eæ autem res ſibi non fuerunt cauſſa ut eſſent: nam quod non eſt, agere non poteſt; nec ipſa res eſſe potuit, antequam eſſet. Sequitur igitur, ut aliunde habuerint ſui originem: quod non tantum de illis rebus, quas ipſi aut conſpicimus, aut conſpeximus, fatendum eſt; ſed & de iis, unde illæ ortum habent, donec tandem ad aliquam cauſam perveniamus, quæ eſſe numquam cœperit, quæque ſit, ut loqui ſolemus, non contingenter, ſed neceſſario. Hoc autem, qualecumque tandem ſit, de quo mox agemus, idipſum eſt, quod Numinis, aut Dei voce ſignificatur. Alterum argumentum, quo probamus, Numen eſſe aliquod, ſumitur à maniſeſtiſſimo conſenſu omnium gentium, apud quas ratio & boni mores non plane exſtincta ſunt, inducta feritate. Nam cum, quæ ex hominum arbitratu veniunt, nec eadem ſint apud omnes, & ſæpe mutentur; hæc autem notio nuſquam non reperiatur, neque temporum viciſſitudine mutetur, [a] quod ipſi etiam Ariſtoteli

a *Metaphyſ. Lib.* XI. *c.* 5. Ubi memoratis fabulis de Diis, ita loquitur: ὧν εἴ τις χωρίσας αὐτὸ λάβοι μόνον τὸ πρῶτον ὅτι Θεοὺς ᾤοντο τὰς πρώτας οὐσίας εἶναι, θείως ἂν εἰρῆσθαι νομίσειε, καὶ κατὰ τὸ εἰκὸς πολλάκις εὑρημένης εἰς τὸ δυνατὸν ἑκάστης καὶ τέχνης καὶ φιλοσοφίας καὶ πάλιν φθειρομένης, καὶ ταύτας τὰς δόξας ἐκείνων οἷον λείψανα περισεσῶσθαι μέχρι τοῦ νῦν: quorum

teli notatum, homini ad talia minime credulo: omnino cauſam ejus aliquam dari convenit, quæ ſe ad omne genus humanum extendat: quæ alia eſſe non poteſt, quam aut oraculum Dei ipſius, aut traditio, quæ à primis humani generis parentibus manarit; quorum prius ſi admittimus, conſtat de quo quæritur: ſin poſterius, nulla ſane ratio aſſignari poterit idonea, cur primos illos parentes credamus falſum aliquod in re momenti maximi ad omnes poſteros prodidiſſe. Accedit quod, ſive olim cognitas, ſive nuper repertas orbis partes ſpectemus, ubi modo, ut diximus, aliquid eſt humanitatis, exſerit ſe hæc notitia; tum apud gentes ſapientia, aut ingenio valentes, tum apud ſtupidiores alias; quarum nec illas omnes decipi potuiſſe, nec has reperiſſe, quo alii alios deciperent, ullo pacto credibile eſt. Nec eſt, quod opponat hic quiſquam paucos in multis ſæculis, qui Deum eſſe aut non crederent, aut non credere ſe profiterentur. Nam & paucitas ipſa, & quod ſtatim intellectis argumentis rejecta univerſim eſt eorum opinio, oſtendit, non provenire hoc ex uſu rectæ rationis, quæ hominibus communis eſt; ſed aut ex ſtudio novitatis, quali tenebatur, qui nivem atram eſſe

 con-

rum ſi quis diſtinctione factâ, hoc tantum ſumat quod primum fuit, quòd Deos eſſe putarent primas ſubſtantias, divinè dicta exiſtimet, &, ut credibile eſt, ſæpius inventâ, quoad licuit, omni arte & philoſophiâ & iterum deperditâ, haſce illorum opiniones, quaſi reliquias, ad hæc tempora ſervatas fuiſſe. Clericus.

contendebat; aut ex mente corrupta, ſicut vitiato palato res, non ut ſunt, ita ſapiunt: præſertim cum & hiſtoriæ, & alia ſcripta doceant, quo quiſque fuit probior, eo diligentius ab ipſo cuſtoditam de Deo notitiam. Atque adeo à pravo ingenio eorum maxime, quorum intereſt, ne quis ſit Deus, id eſt, humanarum actionum judex, venire hanc à tam recepta antiquitus ſententia diſceſſionem, vel hinc apparet, quod quicquid illi ponunt, ſive generum ſucceſſionem abſque ullo primordio, ſive atomorum concurſum, ſive aliud quidvis; id non minores, ſi non majores habere difficultates, neque eo, quod receptum eſt, magis eſſe credibile cuivis ad rem mediocriter attendenti, ſatis apparet. Quod enim obtendunt nonnulli, quia non videant Deum, eo ſe nec credere; ſi quid vident, ſatis vident, quam hoc ſit homine indignum; qui modo mentem habere ſe credat, quam nec ipſam videt. Nec ſi capere Dei naturam noſtro ingenio non poſſumus, ideo talem eſſe naturam negandum eſt. Eſt enim id inferioris cujuſque proprium, ut quæ ſe ſuperiora atque excellentiora ſunt, capere non poſſit. Ne beſtiæ quidem, quid homo ſit, capiunt; multoque minus ſciunt, qua ratione homines reſpublicas inſtituant, ac regant, aſtrorum curſus metiantur, mare navigent. Hæc enim omnia ipſarum captum ſuperant. Atque ex hoc ipſo homo, quippe ſupra beſtias nobilita-

litate naturæ conſtitutus, idque non à ſeſe, inferre debet id, à quo ſuperiore beſtiis eſt conſtitutus, non minus ſeſe eſſe ſuperius, quam ipſe ſit beſtiis; ideoque eſſe aliquam naturam, quæ, utpote excellentior, ſui captus modum excedat.

§ III. *Deum eſſe unum.*

Evicto Numen eſſe aliquod, reſtat ad Attributa ejus veniamus; quorum primum hoc occurrit, non plures eſſe Deos, ſed unum Deum. Hoc inde colligitur, quod Deus, ut ſupra jam dictum eſt, eſt id, quod eſt neceſſario, ſive per ſe: neceſſario autem ſive per ſe quidque eſt, non qua in genere conſideratur, ſed qua actu eſt: actu autem ſunt res ſingulæ. Quod ſi plures Deos ponas, jam in ſingulis nihil invenias, cur neceſſario ſint: nihilque cur magis duo quam tres, aut decem quam quinque credantur. Adde quod multiplicatio rerum ſingularium congenerum eſt ex cauſarum fœcunditate, pro qua plures ipſæ res enaſcuntur, aut pauciores. Dei autem nec origo, nec cauſa ulla eſt. Tum vero in ſingulis diverſis ſunt quædam proprietates ſingulares, quibus inter ſe diſcriminentur: quas in Deo, qui natura eſt neceſſaria, ponere non eſt neceſſarium. Neque vero uſquam ſigna deprehendas Deorum plurium. Nam tota hæc univerſitas unum facit mundum: [a] in eo unum pulcherrimum,

[a] *Unum pulcherrimum, ſol.*] Certè vorticis hujus noſtri, ut more hodierno loquar, ſolaris incolis: ſicut aliis vorticibus centra illa ignea, quæ *ſtellas* vocamus. *Clericus.*

mum, ſol: in homine etiam unoquoque unum imperat, mens. Præterea, ſi duo eſſent, aut plures dii, libere agentes & volentes, poſſent contraria velle: impediretur autem alter ab altero, quo minus quod vellet efficeret: impediri autem poſſe Deo indignum eſt.

§ IV. *In Deo eſſe omnem perfectionem.*

Ut cætera Dei attributa noſcamus, omne id, quod perfectionis nomine intelligi ſolet (utamur nunc ſane hoc vocabulo, quando aliud lingua Latina non ſupeditat; Græcum eſt τελειότης) in Deo eſſe, hinc intelligitur: quod quæcumque eſt perfectio in rebus, ea aut cœperit, aut non cœperit. Quæ non cœpit, Dei eſt. Quæ cœpit, neceſſe eſt habuerit, unde inciperet. Et cum à nihilo nihil fiat eorum quæ ſunt, ſequitur, ut quæ in effectis apparent perfectiones, in cauſa fuerint, ut ſecundum eas cauſa efficere aliquid poſſit, & proinde omnes in prima cauſa. Neque prima cauſa ulla perfectione poſtea orbari potuit: non aliunde; quia quod æternum eſt, ab aliis rebus non pendet, neque quicquam ab illarum actione patitur: neque vero à ſe, quia natura omnis ſuam perfectionem appetit.

§ V. *Et quidem infinitam.*

Addendum eſt, eſſe has perfectiones in Deo modo infinito: quia attributum cujuſque finitur, aut quia cauſa, per quam exſiſtit, tantum, nec plus ei communicavit; aut quia ipſa tantum,

tum, nec amplius capiebat. Deo autem nulla natura quicquam ſui communicat: nec ipſe aliunde capit quicquam exſiſtens, ut ante diximus, per ſe ſive neceſſario.

§ VI. *Deum eſſe æternum, omnipotentem, omniſcientem, omnino bonum.*

Cum vero apertiſſimum ſit perfectiora dici ea, quæ vivunt, iis, quæ non vivunt; quæ agendi pollentiam habent, iis, quæ non habent; quæ intelligunt, non intelligentibus; quæ bona ſunt, his, quæ minus ſunt talia; ſequitur ex his, quæ modo diximus, hæc omnia attributa Deo convenire, & quidem infinite. Itaque eſſe eum vitæ infinitæ, id eſt, æternum, pollentiæ immenſæ, id eſt, omnipotentem, ſic & omniſcientem, & omnino ſine ulla exceptione bonum.

§ VII. *Deum eſſe cauſam omnium.*

Quæcumque autem ſubſiſtunt, à Deo exſiſtendi habere originem, connexum eſt his, quæ ante diximus. Concluſimus enim, id quod per ſe ſive neceſſario eſt, unum eſſe. Unde ſequitur, ut alia omnia ſint orta ab aliquo diverſo à ſeipſis. Quæ autem aliunde orta ſunt, ea omnia in ſe, aut in cauſis ſuis, orta eſſe ab eo, quod ortum numquam eſt, id eſt, à Deo, jam ante vidimus. Neque ratio tantum, ſed ipſe id quodam modo ſenſus evincit. Nam ſi humani corporis admirabilem conſtructionem intus extraque conſpicimus, & ut omnia ibi,

etiam minima, suos usus habeant, nullo studio, nulla industria parentum, arte vero tanta, ut philosophorum ac medicorum præstantissimi numquam ea satis possint admirari, ostendit hoc opificem naturæ esse mentem excellentissimam: qua de re videri potest [a] Galenus, præsertim qua parte oculi & manus usum examinat. Imo & mutorum animantium corpora id loquuntur. Non enim ex vi materiæ, sed ad finem certum collocatæ ac figuratæ sunt eorum partes. Neque animantium tantum, sed & plantarum & herbarum, ut à Philosophis accurate notatum est. Idem egregie [1] Strabo notavit in aquarum situ, quæ, si materiæ qualitatem respicias, mediæ esse debuerunt inter terram atque aërem, cum nunc terris interfu-

a *De Usu partium*] Lib. III. c. 10. qui locus lectu dignissimus, sed prolixior quàm huc transferri queat. *Clericus.*

1 *Strabo notavit*] Locus est libro XVII. ubi cum distinxisset opera φύσεως, *naturæ*, id est, *materiæ*, & προνοίας, id est, *divinæ providentiæ*, addit: ἀλλ' ἐπειδὴ τῇ γῇ περίκειται τὸ ὕδωρ, οὐκ ἔστι δ' ἔνυδρον ζῷον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ χερσαῖον, καὶ ἐναέριον, καὶ πολλοῦ κοινωνικὸν φωτός, ἐποίησεν ἐξοχὰς ἐν τῇ γῇ πολλὰς καὶ εἰσοχάς, ὥστ' ἐν αἷς μὲν ἀπολαμβάνεσθαι τὸ σύμπαν ἢ καὶ τὸ πλέον ὕδωρ, ἀποκρύπτον τὴν ὑπ' αὐτῷ γῆν· ἐν αἷς δ' ἐξέχειν τὴν γῆν ἀποκρύπτουσαν ὑφ' ἑαυτῇ τὸ ὕδωρ, πλὴν ὅσον χρήσιμον τῷ ἀνθρωπείῳ γένει καὶ τοῖς περὶ αὐτὸ ζῴοις καὶ φυτοῖς. *Sed cum circum terram situs sit aqua naturalis, homo autem non sit animal aquaticum, sed partim terrestre, partim aëreum, multisque partibus lucis capax, fecit providentia multas in terra exstantias, depressionesque, ut hæ quidem reciperent aquam aut plurimam ejus partem, qua occultaretur quod sub ea est terræ: per illas vero attolleret se terra, ac sub se aquas occultaret, nisi quatenus eæ ipsæ humano generi, & quæ huic inserviunt, animalibus plantisque essent usui.* Observarunt hoc inter Hebræos Rabbi Juda Levita, & Abenesdra: inter Christianos vero Chrysostomus de Statuis nono sermone.

a Quæ

fusæ sint; nimirum, ut terræ fœcunditati hominumque vitæ nihil obstaret. Ob finem autem agere non est, nisi intelligentis naturæ. Neque vero singula tantum ad peculiarem suum finem ordinantur, sed & ad communem Universi; ut apparet in aqua, [a] quæ contra naturam sibi propriam sursum movetur, ne inani interposito hiet Universi compages, ita facta, ut continua partium cohæsione semet sustineat. Finis autem hic universalis intendi, & vis ad eum finem inseri rebus non potuit, nisi ab intellectu, cui subesset hoc Universum. Quin & bestiarum nonnullæ actus exercent ita ordinatos atque directos, ut omnino eos appareat à ratione aliqua proficisci: quod in formicis, & apibus maxime apparet; sed & in aliis quibusdam, quæ ante omne experimentum aut nocitura fugiunt, aut profutura quærunt. Non ipsis inesse vim hoc aut inveniendi aut dijudicandi, inde apparet, quod semper agunt consimiliter, & ad alia neutiquam graviora nihil valent: quare ab extrinseca ratione ipsas aut dirigente, aut efficaciam suam ipsis imprimente, necesse est ista proficisci: quæ quidem ratio non aliud est, quam quod Deus

a *Quæ contra naturam*] Hæc habet vir summus ex Peripatetica Philosophia, quæ aquam metu vacui per antlias adscendere statuebat; quod pondere aëris fieri jam omnibus constat. Sed in gravitate, quemadmodum a Recentioribus explicatur, non minus ordo Universi, & Conditoris sapientia elucent. *Clericus.*

1 *Unde*

Deus vocatur. Jam vero cœleſtia quoque ſidera, & quæ in iis maxime eminent, ſol & luna, curſus agunt ita attemperatos ad terrarum fœcunditatem, & animantium valetudinem, ut ne excogitari quidem aptius quicquam poſſit. Nam cum alioqui multo ſimplicior fuiſſet per æquatorem motio, aliam illis attributam videmus per obliquum circulum, quo ad plura terrarum ſpatia beneficia ipſorum pertingerent. Sicuti vero terrarum uſus penes animantia eſt, ita animantium cæterorum penes hominem maxime, qui violentiſſima quæque exſuperantia ingenii ſibi ſubjicit. [1] Unde Mundum hominis cauſa factum etiam Stoici colligebant. Cum vero eo uſque vis hominis non poſſit pertingere, ut & cœleſtia lumina ſibi ſervire cogat, nec illa ultro ſe homini mancipaſſe credenda ſint: ſequitur, ut ſuperior quædam ſit mens, cujus imperio pulcherrima illa corpora homini tanto infra poſito operas perpetuas præſtent: quæ ipſa mens non alia eſt, quam opifex ſiderum, atque univerſi. [2] Motus autem ſiderum, [a] qui eccentrici, quique epi-

1 *Unde Mundum hominis cauſa factum etiam Stoici colligebant.*] Docet Cicero de Officiis primo, & de natura Deorum ſecundo.

2 *Motus autem ſiderum qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur.*] Tractat docte hoc argumentum Maimonides Ductore dubitantium parte II. c. 24. Quod ſi terram perpetuo moveri ſtatuas; res ſub aliis nominibus eodem redibit.

a *Qui eccentrici,* &c.] Ex vulgari hæc omnia, ut & ſequentia nonnulla, opinione, quæ jam exploſa. Sed non minus divinæ potentiæ efficacia cernitur in conſtantibus illis motibus Planetarum parabolicis, circa Solem, per fluidiſſimum vorticem;

epicyclici dicuntur, manifeste ostendunt non vim materiæ, sed liberi agentis ordinationem. Idem testantur astrorum alii ex hac, alii ex altera cœli parte positus, terrarumque ac marium tam inæqualis forma. Nec alio referri potest, quod sidera in hanc magis, quam in illam partem eunt. Ipsa vero mundi figura perfectissima, rotunda, scilicet, & partes ejus in cœli quasi sinu conclusæ, atque ordine admirabili dispositæ, satis loquuntur, non casu hæc confluxisse, sed ab intellectu, & quidem excellentissimo, esse constituta. Nam quis adeo stultus est, ut à casu aliquid tam accuratum exspectet, quasi credat, casu lapides & ligna, [1] in domus speciem coalitura, aut ex jactis forte literis exstiturum poëma: cum & qui figuras geometricas in littore viderat, hominis se dixerit videre vestigia, satis perspiciens à casu talia proficisci non potuisse? Præterea non ab æterno extitisse hominum genus, sed à certo tempore communem stirpi sumpsisse originem, evincunt inter alia, [2] artium progressus, & incultæ olim

cem; ita ut nec accedant umquam, nec recedant, plusquam solent, à centro, semperque pari obliquitate Solis æquatorem secent. *Clericus.*

1 *In domus speciem.*] Aut navis aut balistæ.

2 *Artium progressus & incultæ olim terræ, quæ habitari postea cœperunt.*] Tertullianus ex historiis hoc tractat, libro de Anima, sectione XXX. *Invenimus autem apud omnes commentarios, etiam humanarum antiquitatum, paulatim humanum genus exuberasse*, &c. Et mox: *Ipse orbis in promptu est cultior in dies & instructior pristino.* Duo hæc argumenta Aristotelis sententiæ, quæ numquam cœpisse vult genus humanum, auctoritatem apud historiarum peritos adem-

olim terræ quæ habitari postea cœperunt, quod & insularum sermo testatur profectus à terris adjacentibus. Tum vero instituta quædam ita hominibus communia, ut non tam naturæ instinctui, aut evidenti rationis collectioni,

merunt, etiam apud Epicureos. Lucretius v.

Præterea si nulla fuit genitalis origo
Terrarum & cœli, semperque æterna fuere,
Cur supra bellum Trojanum & funera Trojæ,
Non alias alii quoque res cecinere Poëtæ?
Quo tot facta virum toties cecidere: nec usquam
Æternis famæ monumentis insita florent?
Verum, ut opinor, habet novitatem summa, recensque
Natura est mundi, neque pridem exordia cepit.
Quare etiam quædam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augescunt, nunc addita navigiis sunt
Multa, modo organici melicos peperere sonores.

& quæ ibi sequuntur plura. Virgilius Ecloga VI.

—— ut his exordia primis
Omnia, & ipse tener Mundi concreverit orbis.

Idem Georgicon I.

Ut varias usus meditando extunderet artes,
Paulatim & sulcis frumenti quæreret herbam,
Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.
Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas,
Navita tum stellis numeros & nomina fecit,
Pleïadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras & fallere visco
Inventum, & magnos canibus circumdare saltus:
Atque alius latum funda jam verberat amnem
Alta petens: pelagoque alius trahit humida lina:
Tum ferri rigor atque argutæ lamina serræ.
Nam primi cuneis scindebant fissile lignum:
Tum variæ venere artes.

Horatius lib. I. Satyra III.

Cum prorepserunt primis animalia terris,
Mutum & turpe pecus, glandem atque cubilia propter
Unguibus & pugnis, dein fustibus, atque ita porro
Pugnabant armis, quæ post fabricaverat usus:
Donec verba, quibus voces sensusque notarent,
Nominaque invenere: dehinc absistere bello,
Oppida cœperunt munire & ponere leges:
Ne quis fur esset, neu latro, neu quis adulter.

Plinius libro tertio Naturalis historiæ circa initium: *Quare sic accipi velim, ut sicubi vidua famâ sua nomina, qualia fuere pri-*

ni, quam perpetuæ & vix paucis in locis per malitiam aut calamitatem interruptæ traditioni, accepta ferri debeant: qualis olim fuit victimarum in sacris mactatio, & nunc quoque pudor

primordio ante ullas res gestas, nuncupentur. Idem robora Hercynia Mundo congenita dixit lib. XVI. Et in pleno cuncto mortalium generi minorem indies fieri mensuram observatum ait Libro VII. Seneca apud Lactantium: *Nondum sunt mille anni ex quo initia sapientiæ nota sunt.* Tacitus Annalium III. *Vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine pretio, scelere, eoque sine pœna aut coërcitionibus agebant: neque præmiis opus erat, cum honesta suopte ingenio peterentur: & ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At postquam exui æqualitas, & pro modestia ac pudore, ambitio & vis incedebat, provenere dominationes, multosque apud populos æternum mansere. Quidam statim, aut postquam regum pertæsum, leges maluerunt. Hæ primo rudibus hominum animis simplices erant.* Neque vero non aliis tantum, sed nec plene sibi ipsi probavit Aristoteles illam suam, de hominum genere numquam cœpto, ὑπόθεσιν. Hæsitanter enim compluribus in locis ea de re loquitur, ut notatum Mosi Maimonidæ Ductoris dubitantium parte II, in præloquio Libri secundi de Cœlo capite primo, ejus quod ipse hac in re ponit πίστιν persuasionem esse dicit, non autem dicit ἀπόδειξιν, demonstrationem. Est vero ejusdem Philosophi dictum libro III de Anima, cap. III. δόξῃ ἕπεται πίστις. *Opinionem sequitur persuasio.* Præcipuum autem ejus argumentum est ex absurdo contrariæ sententiæ: Ea autem ponebat non creatum cœlum & universum, sed generatum, quod est ἀσύστατον. Libro XI Metaphysicorum cap. VIII, verisimile ait eandem artem sæpius inventam corruptamque. Libro autem III, capite ultimo de Generatione animantium sic loquitur: Διὸ καὶ περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τετραπόδων γενέσεως ὑπολάβοι τις ἄν. εἴπερ ἐγίγνοντό ποτε γηγενεῖς, ὥσπερ φασί τινες, δύο τρόπων γενέσθαι τὸν ἕτερον. ἢ γὰρ ὡς σκώληκος συνισαμένου τὸ πρῶτον, ἢ ἐξ ὠῶν. *Quare & de hominum ac quadrupedum ortu non absurde quis conjiciat, si olim ex terra editi sunt, id duorum modorum altero evenisse, aut ut vermiculi primum exsisterent, aut ut ex ovis ederentur.* Utrumque hunc modum cum explicasset, addit: ὅτι μὲν οὖν, εἴπερ ἦν τις ἀρχὴ τῆς γενέσεως πᾶσι τοῖς ζώοις, εὔλογον δυοῖν τούτων εἶναι τὴν ἑτέραν φανερόν. *Quare si quod initium exsistendi animalibus fuit, id altero de duobus istis modis contigisse manifestum est.* Idem Aristoteles Topicorum I, cap. XI. Ἔστι δὲ προβλήματα καὶ ὧν ἐναντίος

pudor circa res Veneris, nuptiarum ſolemnia, & inceſtorum fuga.

τίοι εἰσὶν οἱ συλλογισμοὶ (ἀπορίαν γὰρ ἔχει, πότερον ὅυτως ἔχει ἢ ὐχ ὅυτως, διὰ τὸ περὶ ἀμφοτέρων εἶναι λόγους πιθανοὺς) καὶ περι ὧν λόγον μὴ ἔχομεν ὄντων μεγάλων, χαλεπὸν οἰόμενοι εἶναι τὸ διὰ τὶ ἀποδοῦναι, οἷον πότερον ὁ κόσμος ἀΐδιος, ἢ ὔ. καὶ γὰρ τὰ τοιαῦτα ζητήσειεν ἄν τις. *Quæſtiones ſunt de quibus & in alteram partem eſt ratiocinari: ubi nempe diſputari poteſt res ſic ſe habeat, an aliter, quia in utramque partem argumenta ſunt probabilia. Tum etiam de quibus certi aliquid non habemus, quia cum res ipſæ ſint graves, cauſas cur ſic vel ſic ſe res haberc pro certo habeatur, non invenimus: ut an ab æterno ſit Mundus, an non: nam talia ſolent venire in diſputationem.* De eadem re idem diſſerens libro 1 de cœlo, cap. 10. ἅμα δὲ μᾶλλον ἂν εἴη πιςὰ τὰ μέλλοντα λεχθήσεσθαι, προακηκόοσι τὰ τῶν ἀμφισβητούντων λόγων δικαιώματα. *Sic & credibiliora erunt quæ dicentur, ſi prius diſputantium momenta recte expenderimus.* Merito igitur Tatianus, ubi cauſas adfert cur ſacris Scripturis credat, etiam hanc non tacuit, τῆς τοῦ παντὸς ποιήσεως τὸ εὐκατάληπτον, *comprehenſu facile illud quod tradunt de Univerſi hujus fabricatione.* Sume de Platone Mundi originem fuiſſe aliquam: ab Ariſtotele non eſſe genitum: & habebis ipſam Judæorum Chriſtianorumque ſententiam.

§ VIII. *Ad objectionem de mali cauſa.*

Neque ab eo, quod diximus, dimovere nos debet, quod mala multa evenire cernimus, quorum videtur origo Deo adſcribi non poſſe, ut qui perfectiſſime, ſicut ante dictum eſt, bonus ſit. Nam cum diximus, Deum omnium eſſe cauſam, addidimus, eorum, quæ vere ſubſiſtunt; nihil enim prohibet, quominus ipſa, quæ ſubſiſtunt, deinde cauſæ ſint accidentium quorumdam; quales ſunt actiones. Deus hominem, & mentes ſublimiores homine, creavit cum agendi libertate, quæ agendi libertas

tas vitiosa non est, [a] sed potest sua vi aliquid vitiosum producere. Et hujus quidem generis malis, quæ moraliter mala dicuntur, omnino Deum adscribere auctorem nefas est. At sunt, quæ alio sensu dicuntur mala, quia certæ personæ doloris aut damni adferunt aliquid, quæ à Deo proficisci, puta ad emendationem hominis, aut etiam in pœnam delicto respondentem, nihil vetat: cum in eo nihil sit, quod bonitati repugnet: imo sæpe hæc ab ipsa bonitate proficiscantur, sicut à bono medico ingratum sapori pharmacum.

a *Potest suâ vi*, &c.] Prævidit quidem etiam Deus fore ut naturæ liberæ libertate sua abuterentur, indéque multa mala & physica & moralia exoritura; nihilo secius abusum illum, consectariáque ejus pati maluit, quàm naturas libertate præditas non creare. Quid ita? Quia cùm natura libera sit præstantissima creatura, quæque summam Opificis potentiam quàm maximè ostendat; Deus noluit incommoda ex naturæ mutabilitate promanantia antevertere, quia ea potest, cùm visum erit, per totam æternitatem emendare, iis modis, qui nonnisi bonitati ejus convenientissimi esse possunt, quamvis eos nondum revelarit. Qua de re, multa nuper Gallico sermone scripsimus, contra Manichæorum personatum patronum *Pet. Balium.* Clericus.

§ IX. *Contra duo principia.*

Rejicienda autem hîc obiter eorum sententia, qui duo principia agentia, alterum bonum, alterum malum, posuerunt. Ex duobus enim pugnantibus inter se destructio sequi potest, ordinata constructio non potest. Neque vero sicut aliquod est per se bonum, ita aliquod esse per se & omni modo malum potest: cum

malum defectus ſit quidam, qui eſſe nequit, niſi in re exſiſtente: ipſum autem exſiſtere jam boni eſt aliquid.

§ X. *Univerſum à Deo regi.*

Dei autem providentia regi hoc univerſum, inde apparet, quod non tantum homines, quippe intellectu præditi, ſed & aves, feræ, quadrupedes, quibus aliquid eſt quaſi vice intellectus, curam habent eorum, quæ à ſe producta ſunt. Quæ perfectio cum pars ſit bonitatis, à Deo removenda non eſt; eoque magis, quod ſit ipſe, & omniſcius, & omnipotens, ita ut non poſſit non cognoſcere ea, quæ aguntur, aut agenda ſunt, eaque ipſe temperare ac dirigere facillime poſſit: quo & illud pertinet, quod ſupra jam diximus, de motu rerum contra naturam propriam ob finem univerſalem.

§ XI. *Etiam ſublunaria.*

Multum autem errare eos, qui providentiam hanc cœli orbibus includunt, tum ex ratione jam allata, & ad res omnes conditas vim ſuam exſerente apparet: tum inde etiam, quod aſtrorum curſus, ut Philoſophorum potiſſimi agnoſcunt, & experientia ſatis demonſtrat, ordinati ſint [a] ad uſum hominum. Æquum au-

a *Ad uſum hominum*] Si non hominum ſolorum, cùm nobis non conſtet, nullas alias eſſe intelligentes naturas, in aliis Planetis; certè partim & quatenus iis utimur, ſine ullius alius creaturæ injuria. Cùm ſole carere nequeamus, propter nos eſſe creatum meritò contendimus; niſi, quod abſurdum eſſet,

autem eſt, ut magis curetur id cujus gratia eſt aliud, quam quod in uſum alterius comparatum eſt.

eſſet, nos à caſu quæ neceſſaria nobis ſunt accepiſſe fingamus; ut ſi quis incideret in domum omnibus neceſſariis inſtructam, nec eam tamen in gratiam ullius hominis, qui ſolus ea frui poteſt, inſtructam putaret. *Clericus.*

Etiam ſingularia.

Neque minus falluntur, qui univerſalia ab eo curari volunt, non & ſingularia. Nam ſi ignorari à Deo ſingularia volunt, quod quidam profitentur, ne ſe ipſe quidem Deus agnoſcet. Neque vero infinita erit ſcientia, quod jam ante concluſimus, ſi ad ſingula non extenditur. Quod ſi & illa cognoſcit Deus, quid ni & curet, præſertim cum & ſingula qua ſingula ſunt, ordinentur ad finem certum cum peculiarem, tum univerſalem: & ipſa rerum genera, quæ à Deo conſervari illi ipſi auctores agnoſcunt, non ſubſiſtant, niſi in ſingulis, ita ut ſi ſingula perire poſſint abdicata à divina providentia, poſſint & ipſa genera.

§ XII. *Probatur id ex conſervatione Imperiorum.*

Providentiæ divinæ circa res hominum non leve argumentum & Philoſophi & hiſtorici agnoſcunt in conſervatione rerumpublicarum: primum univerſim, quod ubicumque ordo ille regendi parendique receptus eſt, manet ſemper: deinde ſæpe etiam ſpecialiter in longa du-

ratione hujus aut illius formæ imperii, per multa sæcula, ut regii apud Assyrios, Ægyptios, Francos; optimatum apud Venetos. Quamquam enim humana sapientia aliquid in hoc potest: tamen, si recte consideretur multitudo malorum hominum, & quæ extrinsecus nocere possint, & agnatæ quasi rebus vicissitudines, non videtur tam diu imperium aliquod posse subsistere, nisi peculiari quadam Divini Numinis cura, quæ evidentius etiam spectatur, [1] ubi Deo visum est mutare imperia. Nam quibus ille, tum ad eam rem, tanquam sibi destinatam, instrumentis utitur, puta Cyro, Alexandro, Cæsare dictatore, apud Tartaros Cingi, [2] apud Sinenses Namcaa: his omnia, etiam quæ ab humana prudentia non pendent, fluunt supra votum magis quam fert solita casibus humanis varietas: quæ tanta eventuum similitudo, & ad certum finem quasi conspiratio, indicium est providæ directionis. Nam in alea Venerium aliquoties jacere casus esse potest: at centies si quis eumdem jaciat, nemo erit qui non hoc ab arte aliqua dicat proficisci.

1 *Ubi Deo visum est mutare imperia.*] Lucretius ipse:
Usque adeo res humanas vis abdita quædam
Obterit.

2 *Apud Sinenses Namcaa.*] Suo jure nominari hic poscit Peruani imperii inchoator Manca-Capacus. [Vide *Garsilazzum de la Vega, in Incarum Historia.*]

§ XIII. *Ex miraculis.*

At certissimum divinæ providentiæ testimonium

nium præbent miracula, & prædictiones quæ in hiſtoriis exſtant. Referuntur quidem multa id genus fabuloſa : ſed quæ teſtes ſui temporis idoneos habuerunt , id eſt , tales quorum nec judicium , nec fides laboret , rejicienda non ſunt, quaſi omnino talia fieri non poſſint. Nam cum Deus ſit omniſcius & omnipotens, quid eſt , cur non poſſit aut quod ſcit ſignificare , aut quod vult agere, etiam extra communem naturæ ordinem , quippe à ſe conſtitutum, & ſibi opificii jure ſubjectum? Quod ſi quis dicat , talia quædam etiam à mentibus Deo inferioribus potuiſſe proficiſci , concedi ſane poteſt: ſed hoc ipſum viam ſtruit, ut facilius de Deo idem credatur : tum vero & quod illæ mentes tale faciunt , Deus aut per ipſas facere , aut ſapienter permittere cenſendus eſt ; cum in regnis bene conſtitutis nihil fieri ſoleat extra communes leges, niſi ſummi rectoris arbitratu.

§ XIV. *Præſertim autem apud Judæos, quibus fides adſtruitur ex duratione religionis.*

Miracula autem aliqua revera aliquando eſſe conſpecta , etiamſi de aliarum hiſtoriarum fide dubitari poſſit , vel ſola Judaïca religio facile evincat ; quæ jampridem omnibus humanis auxiliis deſtituta, imo contemtui ac deriſui expoſita , per omnes ferme mundi pla-

gas, [1] in hunc diem perdurat; cum [2] religiones aliæ omnes (excepta Christiana, quæ Judaïcæ quasi perfectio est,) aut evanuerint, simulatque subducta est ipsis vis atque auctoritas imperantium, ut Paganicæ omnes; aut eadem imperii vi adhuc perpetuo sustententur, ut Mahumetismus. Quod si quæratur, quæ sit causa, cur Judaïca religio in Hebræorum omnium animos tantas egerit radices, ut evelli nequeat; nulla poterit alia adferri aut fin-

1 *In hunc diem perdurat.*] Hecatæus de Judæis, qui ante Alexandri tempora fuere. Τοιγαροῦν καὶ κακῶς ἀκούοντες ὑπὸ τῶν ἀστυγειτόνων καὶ τῶν εἰσαφικνουμένων πάντων, καὶ προσπηλακιζόμενοι πολλάκις ὑπὸ τῶν Περσικῶν βασιλέων καὶ Σατραπῶν, οὐ δύνανται μεταπεισθῆναι τῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ γεγυμνασμένως περὶ τούτων καὶ αἰκίαις καὶ θανάτοις δεινοτάτοις μάλιστα πάντων ἀπαντῶσι, μὴ ἀρνούμενοι τὰ πάτρια. *Quare quamquam & maledictis impeti solent à vicinis advenisque, & injuriose sæpe tractati sunt à Persicis Regibus ac Satrapis, non possunt à sententia deduci, sed pro ea palam omnes cruciatus sævissimasque mortes subeunt, nec adduci possunt ut patria instituta abdicent.* Locum nobis servavit Josephus contra Appionem primo, & ex eodem Hecatæo exemplum addit Alexandri temporum, cum ad reparandum Beli templum Judæi milites operam suam constanter negarunt. Bene autem libro contra Appionem altero ostendit Josephus, hinc apparere firmam Judæorum ab antiquo persuasionem de Deo legum suarum auctore, quod non, ut cæteri populi, mutare quicquam in illis legibus ausi sunt umquam; ne tunc quidem cum in exsiliis longinquis sub exterorum Regum imperio omni genere & minarum & blandimentorum tentarentur. Addendum his Taciti illud de proselytis: *Transgressi in morem eorum idem usurpant; nec quicquam prius imbuuntur, quam contemnere Deos: exuere patriam, parentes, fratres vilia habere.* Nempe, præ Dei lege, quod immerito culpat homo irreligiosus. Vide & quæ de Judæorum constantia Porphyrius tradidit libro De non edendis animalibus secundo, & quarto, ubi & Antiochi mentio, & inter Judæos speciatim constantiæ Essenorum.

2 *Religiones aliæ omnes.*] Imo & leges etiam illæ laudatissimæ Lycurgi, quod & Josephus notavit & Theodoretus.

1 *Susci-*

ſingi, quam quod, qui nunc ſunt à ſuis parentibus, ut illi rurſum à ſuis, atque ita porro, donec ad eos veniatur, qui Moſis ac Joſuæ ætate vixerunt, certa ac conſtanti traditione acceperint ea miracula, quæ tum alias, tum maxime in ipſo Ægypti exitu, atque itinere, & in Chananææ ingreſſu, contigerant; quorumque ipſi illi progenitores eorum teſtes fuerant. Neque vero credibile eſt, alioqui fieri potuiſſe, ut ingenii ſatis contumacis populus, legem tot ritibus oneroſam in ſe ſuſciperet: aut ut homines ſapientes ex multis, quæ reperire humana ratio poterat, notis religionis, circumciſionem eligerent; quæ & [1] ſuſcipi ſine dolore gravi nequiret, & [2] ab externis omnibus derideretur, nec quicquam haberet, quo ſe commendare poſſet extra Deum auctorem.

1 *Suſcipi ſine dolore gravi nequiret.*] Μετὰ χαλεπῶν ἀλγηδόνων, *cum gravibus doloribus* factum, ait Philo.

2 *Et ab externis omnibus derideretur*] Idem Philo, πρᾶγμα γελώμενον παρὰ πολλοῖς. Hinc Judæi curti, verpi, recutiti apud Poëtas.

§ XV. *Moſis veracitate & antiquitate.*

Moſis quoque ſcriptis, quibus illa miracula memoriæ prodita ſunt, fidem maximam conciliat, non tantum, quod Dei oraculo ipſum commendatum ac populo præfectum perpetua inter Hebræos fama ſemper conſtitit: ſed & quod nec ſuæ gloriæ, nec ſuorum commodis eum ſtuduiſſe, ſatis appareat, cum & pecca-

ta ſua, quæ diſſimulare poterat, ipſe tradiderit, & regni ſacerdotiique dignitatem aliis aſſignaverit, ſua poſteritate in Levitarum plebem redacta: quæ omnia ſatis oſtendunt, nihil ei cauſæ fuiſſe, cur mentiretur: ſicut nec fucata aut illecebroſa utitur oratione, qualis mendacio fidem impetrare ſolet; ſed & ſimplici, & conveniente rei ingenio. Accedit indubitata ſcriptorum Moſis antiquitas, cui nullum aliud ſcriptum poſſit contendere: cujus argumentum & hoc eſt, quod Græci, unde omnis ad alias gentes fluxit eruditio, [1] literas ſe aliunde accepiſſe fatentur, quæ apud ipſos literæ

[1] *Literas ſe aliunde accepiſſe fatentur.*] Herodotus Terpſichore: Ἴωνες παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μεταῤῥυθμίσαντές σφεων ὀλίγα, ἐχρέωντο. χρεώμενοι δὲ ἐφάτισαν, ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερεν, εἰσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα, Φοινικήϊα κεκλῆσθαι. *Iones cum à Phœnicibus literas didiciſſent, uſi eis ſunt cum immutatione quadam. Et cum uſu effecere ut literæ illæ, quod eas Phœnices in Græciam attuliſſent, Phœnicia dicerentur.* Timon dixit:

Φοινικικὰ σήματα Κάδμου.
Cadmi Phœnicica ſigna.

Callimachus:

Καδμὸς ἀφ᾽ οὗ γραπτὰς Ἑλλὰς ἔχει σελίδας.
Cadmus, ab hoc ſcriptos Græcia nacta libros.

Literas Phœnicicas ſive Punicas dixit & Plutarchus Sympoſiacorum lib. IX, problemate III, ubi & Alpha lingua Phœnicum ait ſignificare bovem, quod veriſſimum. Eupolemus libro de Judææ Regibus ait: Τὸν Μωσῆν πρῶτον σοφὸν γενέσθαι καὶ γραμματικὰ πρῶτον τοῖς Ἰουδαίοις παραδοῦναι, καὶ παρ᾽ Ἰουδαίων Φοίνικας παραλαβεῖν. *Moſem primum fuiſſe ſapientum, atque ab eo datam literaturam Judæis, quæ ab Judæis ad Phœnices pervenerit.* Nimirum lingua vetus eadem Judæis quæ Phœnicibus, aut certe paululum diverſa. Lucianus: Ὁ δὲ φωνάς τινας ἀσήμους φθεγγόμενος, οἷα γένοιντ᾽ ἂν Ἑβραίων ἢ Φοινίκων. *Loquebatur is verba quædam ignota: qualia ſint Hebraïca aut Phœnicia.* Chœrilus in verſibus de Solymis, quos ad lacum habitaſſe dicit, Aſphaltiten puto,

Γλῶσσαν μὲν Φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέντες.

Hi

literæ & ordinem & nomen & ductum quoque veterem non alium habent, quam Syriacæ sive Hebraïcæ: sicut & [1] antiquissimæ leges Atticæ, unde & Romanæ postea desumptæ sunt, ex legibus Mosis originem ducunt.

Hi vero ore suo Phœnicia verba sonabant.

Vide scenam Punicam Plauti, ubi quæ posita sunt lingua Punica bis habes, ex duplici scriptura, deinde interpretationem Latinam, unde corrupta facile corrigas. Sicut autem lingua Phœnicibus eadem & Hebræis, ita & literæ Hebræorum vetustissimæ eædem quæ Phœnicum. Vide hac de re viros magnos, Josephum Scaligerum in Diatriba ad annum Eusebii CIƆ IƆC XVII, & Gerardum Vossium Grammatices Libro I, cap. X. [ac præsertim *Sam. Bochartum*, in Chanaane.] Adde, si placet, Clementem Alexandrinum Strom. Libro I, & Eusebium Præparatione Euangelica, Libro X, cap. V.

1 *Antiquissimæ leges Atticæ*] Exemplum habes illustre in fure nocturno, qua de re egimus lib. II de Jure belli, cap. I. §. 12. Alterum in lege illa quam Sopater recitat, τῇ ἐπικλήρῳ ἐπιδικαζέσθω ὁ ἀγχιστεὺς, quam Terentius sic exponit,

Lex est, ut orbæ qui sint genere proximi
Iis nubant, & illos ducere eadem hac lex jubet

Donatus autem ad eum locum sic: *Orba proximo nubat: orbam proximus ducat: lex Attica est.* Sumpta nimirum ex lege Mosis Numerorum ultimo: qua de re alibi plenius agendi erit locus. Multa alia reperiet, si cui cura fuerit quærere. Ut ὀσχοφόρια ex festo Tabernaculorum: legem ne Pontifex nisi virginem & civem ducat: ut post sorores ad successionem vocentur agnati. [Ideò leges Atticæ consentaneæ sunt in multis Hebraïcis, quòd Attici multas consuetudines Cecropi Ægyptio deberent; quodque apud Hebræos Deus multas Ægyptiorum institutis, quibus Hebræi adsueti erant, similes leges tulerit, iis tamen emendatis quæ noxia esse poterant; quod nos ad Pentateuchum sæpiùs ostendimus & ante nos *Joan. Spencerus* in Opere de Legibus Ritualibus Hebræorum. *Clericus.*]

§ XVI. *Testimoniis extraneorum.*

Accedunt ad hæc non paucorum alienorum à Judaïca religione testimonia, quæ ostendunt, vetustissimam apud omnes gentes famam ita ha-

habuisse, ut Mosis scripta prædicant. Nam quæ ille de mundi origine scripta reliquit, eadem ferme erant & [1] in antiquissimis Phœnicum

1 *In antiquissimis Phœnicum historiis, quas a Sanchuniathone collectas vertit Philo Byblius*] Inde hæc nobis servavit Eusebius Lib. I. Præparationis capite X. Φοινίκων θεολογία τὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν ὑποτίθεται ἀέρα ζοφώδη καὶ πνευματώδη, ἢ πνοὴν ἀέρος ζοφώδους, καὶ χάος θολερὸν, ἐρεβῶδες. ταῦτα δὲ εἶναι ἄπειρα καὶ διὰ πολὺν αἰῶνα μὴ ἔχειν πέρας. ὅτι δὲ, φασὶν, ἠράσθη τὸ πνεῦμα τῶν ἰδίων ἀρχῶν καὶ ἐγένετο σύγκρασις, ἡ πλοκὴ ἐκείνη ἐκλήθη πόθος· αὕτη δὲ ἀρχὴ κτίσεως ἁπάντων· αὐτὸ δὲ οὐκ ἐγίνωσκε τὴν αὐτοῦ κτίσιν. καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ συμπλοκῆς τοῦ πνεύματος ἐγένετο Μώτ. τοῦτο τινές φασιν ἰλύν· οἱ δὲ ὑδατώδους μίξεως σῆψιν, καὶ ἐκ ταύτης ἐγένετο πᾶσα σπορὰ κτίσεως καὶ γένεσις τῶν ὅλων. *Phœnicum Theologia principium hujus Universi ponit aërem tenebrosum & spiritalem, sive spiritum aëris tenebrosi, & chaos turbidum ac caligine involutum. Hæc porro infinita fuisse, multoque tempore ignara termini. At ubi spiritus amore principiorum suorum tactus est, factaque est inde mixtio, huic nexui nomen factum Cupidinis. Tale fuit initium procreationis rerum omnium. At spiritus generationem sui nullam agnoscebat. Ex connexione autem ejus spiritus, prodiit Mot. Hoc limum nonnulli, alii aquosæ mixtionis putredinem esse volunt. Et hinc factum est seminium omnis creaturæ & omnium rerum generatio.* In Mose habes statim tenebras, habes & spiritum. Amoris significatio est in voce מרחפת. Plutarchus Symposiacon VIII, probl. I, Platonem explicans, Deum ait Mundi esse Patrem, non emissione seminis, sed alia quadam vi genitabili materiæ inserta; quod isto simili illustrat:

Πληθοῦσι γάρ τοι καὶ ἀνέμων διέξοδοι
Θήλειαν ὄρνιν.

Namque & volucrem feminam
perflans solet
Implere ventus.

Μὼτ vero, ימות, unde Græcum μῦθος, est תהום ἄβυσσος jam commota. Est enim ἄβυσσος nihil aliud quam ingens ἰλὺς Ennio, si recte sensum ejus accipio,

Corpore Tartarino prognata
Paluda virago.

is limus discessit deinde in tellurem ac mare. Apollonius Argonauticorum IV.

—— ἐξ ἰλυὸς ἐβλάστησε
Χθὼν αὐτή.
—— *edita limo*
Terra fuit.

ubi Scholiastes: Ζήνων τὸ παρ' Ἡσιόδῳ χάος ὕδωρ εἶναί φησιν, ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνεται, οὗ συνιζάνοντος ἰλὺν γενέσθαι, ἧς πηγνυμένης ἡ γῆ στερεμνιοῦται. *Zeno chaos illud apud Hesiodum aquam esse dicebat, unde fiunt omnia, ea subsidente factum limum, limo concreto terram solidatam.*

No-

nicum historiis, quas à Sanchuniathone col-

lectas

Nota autem Zenonem hunc fuisse è Phœnicibus quorum colonia Cittium, unde omnes transmarini כתים Hebræis. Non abit hinc Virgilius ecloga VI.

Tum durare solum & discludere
Nerea ponto
Cœperit, & rerum paulatim
sumere formas.

Numenius citatus à Porphyrio de Nympharum antro ait, τὸν προφήτην εἰρηκέναι ἐμφέρεσθαι ἐπάνω τοῦ ὕδατος τοῦ Θεοῦ πνεῦμα. *Dixisse Prophetam* (Mosem scilicet) *Dei spiritum supervectatum* (ea voce Tertullianus utitur de Baptismo) *aquis*. Quia vero vox מרחפת proprie incubitum columbæ super ovo significat, ideo in isto limo animantia, id est, sidera, ut in ovo fuisse, sequitur apud Sanchuniathonem; & hinc spiritus ille columbæ dictus nomine, cujus columbæ similitudine etiam vocem illam מרחפת explicat Rabbi Salomo. Nigidius apud Scholiasten Germanici: *Ibi ovum invenisse miræ magnitudinis, quod volventes ejecerunt in terram, atque ita columbam insedisse, & post aliquot dies exclusisse eam Syriæ quæ vocatur Venus.* Lucius Ampelius libro ad Macrinum. *Dicitur & in Euphratis fluvio ovum Piscis columba adsedisse dies plurimos, & exclusisse Deam benignam & misericordem hominibus ad bonam vitam.* Ovum mundi simulacrum Macrobio Saturnalium lib. VII, cap. XVI. ἀρχὴ γενέσεως, *initium genituræ* in Orphicis, memorante Plutarcho Symposiacon II, cap. III, & Athenagora. Hinc *Ovorum progenies Dii Syrii* apud Arnobium. Dii, id est, astra. Sequitur enim in Phœnicum Theologia. Καὶ ἐξέλαμψε Μῶτ ἥλιός τε καὶ σελήνη, ἀστέρες τε καὶ ἄστρα μεγάλα. *Luce illustratus est limus, & Sol, & Luna, & Stellæ & astra magna.* Vides hîc ut apud Mosem Lucem Sole priorem. Quod autem mox dicit Moses ארץ ubi plane ab aquis sicca exstitit appellatum יבשה, id Pherecydes Syris usus magistris (ut & alii nos docent, & primo contra Appionem Josephus) sic extulit, Χθονίῃ δὲ ὄνομα ἐγένετο γῆ, ἐπειδὴ Ζεὺς αὐτῇ γέρας διδοῖ. *Chthonia nomen telluris accepit, postquam Deus ei honorem attribuit.* Exstat locus apud Diogenem Laërtium & alios. Anaximander vero mare dixit τῆς πρώτης ὑγρασίας λείψανον, *id quod restitit de primo illo madore rerum.* Confusas autem res fuisse, qua de re Mosis verba habes apud Chalcidium Timæi explicatione, antequam discernerentur, etiam Linus didicit docuitque.

Ἦν τότε τοι χρόνος οὗτος,
ἐν ᾧ ἅμα πάντ' ἐπεφύκει.

Tempore primævo simul omnia
mixta fuerunt.

Anaxagoras: πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ πεφυρμένα· ὁ νοῦς δὲ αὐτὰ διῆρε καὶ διεκόσμησε, καὶ ἐκ τῆς ἀταξίας ἐς τάξιν ἤγαγε. *Cuncta simul erant: at Mens ea discrevit, ornavitque, & quæ confusa erant, ordinavit.* Atque ob id

ipsi

lectas vertit Philo Biblius; [1] partim & apud Indos [2] & Ægyptios; [3] unde apud Linum,

ipsi Anaxagoræ Mentis inditum nomen, indicante id Timone Phliasio.

Καὶ πȣ̃ Ἀναξαγόρην φασ' ἔμμεναι ἄλκιμον Ἥρω,
Νȣ̃ν, ὅτι δὴ Νόος αὐτῷ, ὃς ἐξαπίνης ἐπαγείρας
Πάντα συνεστήκωσεν ὁμȣ̃ τεταραγμένα πρόσθεν.
Atque ubi Anaxagoram dicunt Heroa morari
Egregium, mentem: nam mens illi esse putatur,
Quæ turbata prius subito digessit in unum.

A Phœnicibus hæc omnia, quorum vetustissima cum Græcis commercia. Linum à Phœnice venisse tradunt veteres. Sic & Orpheus sua à Phœnicibus hausit, cujus hoc est apud Athenagoram, ἐκ τȣ̃ ὕδατος ἰλὺς κατέστη, *ex aqua factus est limus.* Deinde ovi ingentis facit mentionem quod in duas partes dissilierit, cœlum & terram. Ex eodem Orpheo citat Timotheus Chronographus: Ἦν χάος νὺξ ζοφερὰ, πάντα δὲ ἐκάλυπτε τὰ ὑπὸ τὸν αἰθέρα. *Erat chaos & nox tenebrosa omnia occultans quæ sub æthere.* Ἡ γῆ ὑπὸ τȣ̃ σκότȣς ἦν ἀόρατος· τὸ δὲ φῶς ῥῆξαν τὸν αἰθέρα ἐφώτισε πᾶσαν τὴν κτίσιν. *Terra præ tenebris erat inconspicua: sed lux æthera perrumpens illuminavit omnem creaturam.* Vide locum apud Scaligerum initio lib. 1 Græcorum Chronicorum Eusebii. In sequentibus Sanchuniathonis mox dicitur βάαυ, id omnino est בהו Mosis. Ventus autem qui ibi dicitur κολπία est קל־פי־יה, vox oris Dei.

1 *Partim & apud Indos*] Eorum sententiam sic Megasthenes exprimit apud Strabonem Libro XV. Περὶ πολλῶν δὲ τοῖς Ἕλλησιν ὁμοδοξεῖν. ὅτι γὰρ γενητὸς ὁ κόσμος καὶ φθαρτὸς λέγειν κἀκείνȣς, καὶ ὅτι σφαιροειδής· ὅτι διοικῶν αὐτὸν καὶ ποιῶν θεὸς δι' ὅλȣ διαπεφοίτηκεν αὐτȣ̃. ἀρχὰς δὲ τῶν συμπάντων ἑτέρας, τῆς δὲ κοσμοποιίας τὸ ὕδωρ. *De multis eos cum Græcis sentire, ut quod Mundus & ortus sit & interiturus; quod eum opifex ejus & gubernator Deus universum pervadat: universarum rerum diversa esse primordia, Mundi autem facti aquam.* Ipsius vero Megasthenis hæc verba è tertio Indicorum nobis Clemens depromsit, Strom. 1. Ἅπαντα μέν τοι τὰ περὶ φύσεως εἰρημένα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, λέγεται καὶ παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἑλλάδος φιλοσοφȣ̃σι· τὰ μὲν παρ' Ἰνδοῖς ὑπὸ τῶν Βραχμάνων, τὰ δὲ ἐν τῇ Συρίᾳ ὑπὸ τῶν καλȣμένων Ἰȣδαίων. *Omnia quæ antiquitus de rerum natura dicta sunt, etiam apud eos tradita fuere qui extra Græciam sunt philosophati, quales apud Indos Brachmanes, in Syria vero hi qui dicuntur Judæi.*

2 *Et Ægyptios*] De quibus Laërtius in proœmio: Ἀρχὴν εἶναι τὴν ὕλην, εἶτα τέσσαρα στοιχεῖα ἐξ αὐτῆς διακριθῆναι, καὶ ζῶά τινα ἀποτελεσθῆναι. *Principium esse molem confusam:* ex

num, [4] Hesiodum, & Græcorum plures Chaos ab

ex hac discreta elementa quatuor, & animalia perfecta. Postea vero τὸν κόσμον γεννητὸν καὶ φθαρτόν. *Mundum ut ortum, ita interiturum.* Diodorus Siculus eorum sententiam sic explicat: *Cum primum res universæ exsistere cœpere, unius vultus fuisse cœlum ac terram, permixta eorum natura. Posteaquam discessissent à se ista corpora, Mundo contigisse eum quem nunc videmus ordinem, aërem autem perpetui motus factum compotem. Hujus quod maxime erat igneum ad sublimia loca evectum. quippe cum sursum tendat ob levitatem talis natura: eademque de causa solem & cæteram siderum multitudinem mansisse in perenni vertigine: quod vero cœnosum ac turbidum, cum humida concretione uno subsedisse in loco vi gravitatis. Sed hoc quoque cum volutaretur in se versareturque continuo, ex humidis mare, ex solidioribus edidisse terram, sed lutosam mollemque valde. Hanc vero, ut primum qui Soli adest ignis collucere cœpit, coaluisse: tum vero cum fermentaretur summa facies, intumuisse pluribus in locis humentia, inque iis putredines exstitisse tenuibus pelliculis circumdatas. Quod etiam nunc in stagnis locisque uliginosis fieri conspicitur, ubi post refrigeratum solum subito incalescit aër, non autem paulatim immutatur. Cumque ad eum modum ex calore fœta impleta essent quæ madebant, iis fœtibus advenisse alimentum noctibus ex circumfusa nebula, diebus vero eos ab æstu solidatos. Postremo cum ad sui plenitudinem venissent ii fœtus, perustaque atque ita rupta essent membranarum involucra, enatas apparuisse omnimodas animantium formas. Horum alia plurimum sortita caloris ad loca supera abiisse, facta volucria. At quæ terrestri crassitie essent prædita, ea in reptilium & aliorum humi viventium posita classe. At quæ de humente natura traherent plurimum, ea quoque ad locum perlata cognatum sibi, dicique natantia. At tellurem, cum & ab æstu Solis & à ventis magis magisque induruisset, ad postremum non suffecisse gignendis majoribus animantium, sed ea ex mutuo coitu cœpisse gigni. Videtur ab his quæ dicta sunt nec Euripides dissentire, qui Anaxagoræ physici discipulus fuit. Nam is in Melanippe sic loquitur:*

> *Figura ut una fuerit & cœli & soli:*
> *Secreta quæ mox ut receperunt statum,*
> *Cuncta ediderunt hæc in horas luminis,*
> *Feras, volucres, arbores, ponti gregem,*
> *Homines quoque ipsos.*

De prima igitur rerum origine talia sunt quæ accepimus. Quod si cui mira videatur illa vis terræ in producendis initio animantibus, adferunt ei rei ab iis quæ adhuc fiunt argumenta. Nam in Thebaïde Ægypti, quo tempore maxime exundat Nilus, atque inde humectata tellure subito Solis calor supervenit, atque ex eo multis in locis in facie terræ putredo facta est, gigni murium vim incredibilem. Cum ergo ex terra

jam

ab aliis ovi nomine significatum, & animantium,

jam indurata & aëre non jam illam primam servante temperiem modumque, tamen aliqua nascantur animalia, inde manifestum ajunt, rerum initio ex terra omnia edita esse genera animantium. Hic si addas Deum opificem, qui Mens dicitur Anaxagoræ, videbis multa cum Mose & Phœnicum traditione congruentia, permixtum cœlum, & terram, motum aëris, limum, sive abyssum, lucem, deinde sidera, discessionem cœli, maris, terræ: deinde volucres, reptilia, pisces, aliaque postremo animantia, etiam hominem. Ex Ægyptiis hæc habet Macrobius Saturnalium VII, cap. 16. *Si concedamus, ut ab adversa parte dictum est, hæc quæ sunt ex tempore aliquod sumpsisse principium, Natura primum singula animalia perfecta formavit. Deinde perpetuam legem dedit, ut continuaretur procreatione successio: perfecta autem in exordio fieri potuisse testimonio sunt nunc quoque non pauca animantia, quæ de terra & imbre perfecta nascuntur; ut in Ægypto mures, & aliis in locis ranæ serpentesque, & similia.* Merito autem veteribus Græcorum Physicis Anaxagoram præfert Aristoteles Metaphysicorum I, cap. III, tanquam sobrium ebriis, quod illi solam materiam spectassent, hic vero addidisset eam causam quæ ex proposito agit, quam Aristoteles Naturam vocat. Anaxagoras felicius Mentem, Deum Moses: ut & Plato, de quo vide Laërtium, ubi de Principiis ex sententia Platonis agit, & Apuleium de dogmatibus Platonis. Thales hoc primus docuerat ante Anaxagoram. Velleius apud Ciceronem primo de Natura Deorum. *Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quæsivit, aquam esse dixit initium rerum: Deum autem eam mentem quæ ex aqua cuncta fingeret.* Ubi aquam intellige ἰλὺν, quæ terra Xenophani & aliis: neutrum male, si rectus intellectus adhibeatur.

3 *Unde apud Linum*] Versu supra citato.

4 *Hesiodum*] In Theogonia.

Ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
Ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιφόεντος Ὀλύμπου,
Τάρταρά τ' ἠερόεντα μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης.
Ἠδ' ἔρος ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι,
Λυσιμελὴς, πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων
Δάμναται ἐν στήθεσσι νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν.
Ἐκ χάεος δ' Ἔρεβός τε μέλαινά τε Νὺξ ἐγένοντο.
Νυκτὸς δ' αὖτ' Αἰθήρ τε καὶ ἡμέρα ἐξεγένοντο,
Οὓς τέκε κυσαμένη, Ἐρέβει φιλότητι μιγεῖσα.

Principio natum chaos, hinc prodivit in auras
Larga sinu tellus, divum certissima sedes,
Summa tenent qui templa nives tangentis Olympi.

Tar-

tium, ac postremo hominis, & quidem ad divi-

Tartaraque obscuro terræ conclusa recessu.
Inde etiam Divos inter pulcherrimus omnes
Curarum depulsor Amor, hominumque Deumque
Sollertes animos & fortia pectora mulcens.
Hinc Erebum simul & Noctem chaos edidit atram,
Æthera supremum genuit Nox atra, diemque,
Quos commista Erebo grato concepit Amore.

Confer hæc cum Phœniciis quæ modo habuimus: videbis inde adumbrata. Vicinus, scilicet, Thebarum Bœotiæ, quas Cadmus Phœnix condidit, fuit Hesiodus. Ἔρεϐος est ערב Mosis, quem sequitur nox & dies in hymnis, qui Orphei nomen præferunt.

Ἀρχαίου μὲν πρῶτα χάους ἀμέγαρτον ἀνάγκην.
Vim primum immensam chaëos, quæ rebus origo.

In Argonauticis ejusdem nominis:

Πρῶτα μὲν ἀρχαίου χάεος μελιήφατον ὕμνον,
Ὡς ἐπάμειψε φύσεις· ὥς τ' οὐρανὸς εἰς πέρας ἦλθε,
Γῆς τ' εὐρυστέρνου γένεσιν πυθμένα θαλάσσης,
Πρεσβύτατόν τε καὶ αὐτοτελῆ πολύμητιν ἔρωτα.
Ὅσσα τ' ἔφυκεν ἅπαντα, διέκρινε δ' ἄλλον ἐπ' ἄλλου.
Antiqui chaëos mellitum ante omnia carmen,
Naturam ut mutarit, & ut sit conditus æther,
Terraque latipatens, fundaminaque æquoris alti,
Consiliique potem, quo nil prius exstat, Amorem,
Discernens aliis aliud qui cuncta creavit.

Unde hæc sua sumsit Apollonius, in ejusdem argumenti libro:

Ἤειδεν δ' ὡς γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα,
Τὸ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι μιῇ συναρηρότα μορφῇ,
Νείκεος ἐξ ὀλοοῖο διέκριθεν ἀμφὶς ἕκαστα.
Namque canebat, uti tellus, cœlumque, salumque
Mista aliis alia & communem nacta figuram,
Cœperunt cæca tandem discedere pugna.

Epicharmus Comicorum vetustissimus antiquam traditionem referens:

Ἀλλὰ λέγεται μὲν χάος πρῶτον γενέσθαι θεῶν.
Sed Deos primum exstitisse fertur ante omnes chaos.

Aristophanes in Avibus conservatus à Luciano in Philopatride & Suida:

Χάος ἦν καὶ νὺξ Ἔρεβός τε μέλαν πρῶτον καὶ Τάρταρος εὐρύς·
Γῆ δ' οὐδ' ἀὴρ, οὐδ' οὐρανὸς ἦν. Ἐρέβους δ' ἐν ἀπείρασι κόλποις
Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον Νὺξ ἡ μελανόπτερος ὠόν.
Ἐξ οὗ περιτελλομέναις ὥραις ἔβλαστεν Ἔρως ὁ ποθεινὸς,
Στίλβων νῶτον πτερύγοιν χρυσαῖν, εἰκὼς ἀνεμώκεσι δίναις.

Οὗ-

divinam effigiem exſtructio ; & in animantia cætera dominium homini datum : quæ paſſim apud plurimos ſcriptores, [1] ac poſtremo apud

Οὗτος δὲ χάει πτερόεντι μιχθεὶς νυχίῳ, κατὰ Τάρταρον εὐρὺν,
Ἐνεόττευσεν γένος ἡμέτερον, καὶ πρῶτον ἀνήγαγεν εἰς φῶς·
Πρότερον δ᾽ οὐκ ἦν γένος ἀθανάτων πρὶν Ἔρως συνέμιξεν ἅπαντα.
Ξυμμιγνυμένων δ᾽ ἑτέρων ἑτέροις γένετ᾽ οὐρανὸς ὠκεανός τε
Καὶ γῆ, πάντων τε θεῶν μακάρων γένος ἄφθιτον.

Chaos & nox primum erat atque Erebus nigricans & Tartarus ingens:
Nec humus, nec cœlum erat aut aër, tunc ceu vi flaminis ovum
Gremium ſuper infinitum Erebi peperit Nox decolor alis:
Ex quo bonus inde emerſit Amor circumvolventibus horis,
Radians tergo aureolis pennis, par magni turbinis auræ:
Qui deinde volans miſtuſque chao, ſtabat qua Tartarus, atro,
Noſtrum genus edit & in dias producit luminis oras.
Neque enim Divum genus ante fuit quam junxit cuncta Cupido:
Simulatque hæc ſunt aliis commiſta alia, æther prodit & æquor,
Et terra, beatorumque Deûm genus immortale.

Cuivis vel leviter inſpicienti apparet ſumpta hæc è traditione Phœnicum, quibuſcum vetus Atticæ incolis, Ionum antiquiſſimis, commercium. De Erebo jam diximus. Tartarus eſt תהום, *ἄβυσσος*. Amor ex voce מרחפת, ut ſupra indicatum eſt : quo & illud Parmenidis pertinet :

Πρώτιστον μὲν Ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων.
Omnibus ex divis primum perfecit Amorem.

Et Simmiæ Rhodii carmen alarum figuram præferens.

1 *Ac poſtremo apud Ovidium, qui ex Græcis iſta tranſcripſit.*] Locus eſt in promptu, primo Metamorphoſeon. Dignus tamen qui & hic legatur, quod præcipua eorum quæ in Moſe, verbis ad Moſem proxime accedentibus, enunciet. multumque iis quæ jam diximus, afferat lucis, & ab iis viciſſim accipiat.

Ante mare & terras, & quod tegit omnia, cœlum,
Unus erat toto naturæ vultus in orbe,
Quem dixere chaos, rudis, indigeſtaque moles,
Nec quicquam niſi pondus iners, congeſtaque eodem
Non bene junctarum diſcordia ſemina rerum.
Nullus adhuc mundo præbebat lumina Titan,
Nec nova creſcendo reparabat cornua Phœbe.
Nec circumfuſo pendebat in aëre tellus

Pon-

apud Ovidium, qui ex Græcis iſta tranſcripſit,

Ponderibus librata ſuis: nec brachia longo
Margine terrarum porrexerat Amphitrite.
Quaque erat & tellus, illic & pontus & aër.
Sic erat inſtabilis tellus, innabilis unda,
Lucis egens aër: nulli ſua forma manebat;
Obſtabatque aliis aliud: quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis, humentia ſiccis,
Mollia cum duris, ſine pondere habentia pondus.
Hanc Deus & melior litem natura diremit.
Nam cœlo terras, & terris abſcidit undas:
Et liquidum ſpiſſo ſecrevit ab aëre cœlum.
Quæ poſtquam evolvit, cæcoque exemit acervo,
Diſſociata locis concordi pace ligavit,
Ignea convexi vis & ſine pondere cœli
Emicuit, ſummaque locum ſibi legit in arce.
Proximus eſt aër illi, levitate, locoque.
Denſior his tellus, elementaque grandia traxit,
Et preſſa eſt gravitate ſui: circumfluus humor,
Ultima poſſedit, ſolidumque coërcuit orbem.
Sic ubi diſpoſitam, quiſquis fuit ille Deorum,
Congeriem ſecuit, ſectamque in membra redegit,
Principio terram, ne non æqualis ab omni
Parte foret, magni ſpeciem glomeravit in orbis.
Tum freta diffudit, rapidiſque tumeſcere ventis
Juſſit, & ambitæ circumdare littora terræ.
Addidit & fontes, & ſtagna immenſa, lacuſque,
Fluminaque obliquis cinxit declivia ripis,
Quæ diverſa locis partim ſorbentur ab ipſa,
In mare perveniunt partim, campoque recepta
Liberioris aquæ, pro ripis littora pulſant.
Juſſit & extendi campos, ſubſidere valles,
Fronde tegi ſilvas, lapidoſos ſurgere montes.
Utque duæ dextra cœlum, totidemque ſiniſtra
Parte ſecant zonæ, quinta eſt ardentior illis:
Sic onus incluſum numero diſtinxit eodem
Cura Dei, totidemque plagæ tellure premuntur.
Quarum quæ media eſt, non eſt habitabilis æſtu;
Nix tegit alta duas: totidem inter utramque locavit,
Temperiemque dedit, miſta cum frigore flamma.
Imminet his aër, qui quanto eſt pondere terræ,
Pondere aquæ levior, tanto eſt oneroſior igne.
Illic & nebulas, illic conſiſtere nubes
Juſſit, & humanas motura tonitrua mentes.
Et cum fulminibus facientes frigora ventos.

C Hi

ſcripſit, invenias. Verbo Dei facta omnia, [1] etiam

His quoque non paſſim mundi fabricator habendum
Aëra permiſit. Vix nunc obſiſtitur illis,
Cum ſua quiſque regat diverſo flamina tractu,
Quin lanient mundum: tanta eſt diſcordia fratrum.
Eurus ad Auroram, Nabathæaque regna receſſit,
Perſidaque, & radiis juga ſubdita matutinis.
Veſper, & occiduo quæ littora ſole tepeſcunt,
Proxima ſunt Zephyro: Scythiam ſeptemque triones
Horrifer invaſit Boreas: contraria tellus
Nubibus aſſiduis, pluvioque madeſcit ab Auſtro.
Hæc ſuper impoſuit liquidum & gravitate carentem
Æthera, nec quicquam terrenæ fæcis habentem.
Vix ita limitibus diſcreverat omnia certis,
Cum, quæ preſſa diu maſſa latuere ſub ipſa,
Sidera cœperunt toto effervéſcere cœlo.
Neu regio foret ulla ſuis animalibus orba:
Aſtra tenent cœleſte ſolum, formæque Deorum:
Ceſſerunt nitidis habitandæ piſcibus undæ:
Terra feras cepit, volucres agitabilis aër.
Sanctius his animal mentiſque capacius unum
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet.
Natus homo eſt: ſive hunc divino ſemine fecit
Ille opifex rerum, mundi melioris origo;
Sive recens tellus ſeductaque nuper ab alto
Æthere, cognati retinebat ſemina cœli:
Quam ſatus Japeto, mixtam fluvialibus undis,
Finxit in effigiem moderantum cuncta Deorum.
Pronaque cum ſpectent animalia cætera terram,
Os homini ſublime dedit, cœlumque videre
Juſſit, & erectos ad ſidera tollere vultus.

Vides hic hominis in cuncta hæc inferiora dominatum: vides factum eum ad Dei aut cœlitum imaginem. Euryſus Pythagoreus libro de fortuna: Τὸ σκῆνος τοῖς λοιποῖς ὅμοιον, οἷα γεγονὸς ἐκ τᾶς αὐτᾶς ὕλας· ὑπὸ τεχνίτα δὲ εἰργασμένον λῴστω· ὃς ἐτεχνίτευσεν αὐτὸν ἀρχετύπῳ χρώμενον ἑαυτῷ. *Hominem corpore ſimilem reliquis, quippe ex eadem conſtantem materia: ſed ab optimo effictum artifice, qui in eo faciendo ſemetipſum habuit exemplar.* Ubi σκῆνος eſt corpus ut Sapientiæ IX. 15. 2 Cor. V. 1. & 4. Adde quod Horatius animam vocat,

—— *Divinæ particulam auræ.*

Virgilius, *Ætherium ſenſum.* Juvenalis vero Satyra XV.

—— *atque adeo venerabile ſoli*
Sortiti ingenium, divinorumque capaces,
Atque exercendis capiendiſque artibus apti,

Sen-

1 etiam Epicharmo & Platonicis proditur, & ante eos Scriptori antiquissimo, non illorum hymnorum, quos nos sub eo nomine habemus;

Sensum à cœlesti demissum traximus arce;
Cujus egent prona & terram spectantia. Mundi
Principio indulsit communis conditor illis
Tantum animas, nobis animum quoque.

Adde egregia ad hanc rem Platonis Alcibiade & Phædone Cicero de Natura Deorum II. *Nam cum cæteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cœlique quasi cognationis & domicilii pristini conspectum excitavit.* Sallustius initio belli Catilinarii: *Omnes homines qui sese student præstare cæteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit.* Plinius libro II, cap. 26. *Hipparchus nunquam satis laudatus, ut quo nemo magis approbaverit cognationem cum homine siderum, animasque nostras partem esse cœli.*

1 *Etiam Epicharmo.*]

Ὁ δέ γ' τ' ἀνθρώπω λόγος πέφυκ' ἀπὸ τοῦ Θεοῦ λόγου.

Et Dei a ratione ratio nascitur mortalium.

Et Platonicis] Amelius Platonicus: Καὶ οὗτος ἄρα ἦν ὁ λόγος καθ' ὃν ἀεὶ ὄντα τὰ γινόμενα ἐγίνετο, ὡς ἂν καὶ ὁ Ἡράκλειτος ἀξιώσειε, καὶ νὴ Δί' ὃν ὁ βάρβαρος ἀξιοῖ, ἐν τῇ τῆς ἀρχῆς τάξει τε καὶ ἀταξίᾳ καθεστηκότα πρὸς Θεὸν εἶναι, δι' οὗ τὰ πάνθ' ἁπλῶς γεγενῆσθαι, ἐν ᾧ τὸ γενόμενον ζῶον καὶ ζωὴν εἶναι καὶ ὂν πεφυκέναι. *Hæc itaque illa ratio per quam semper sunt quæ sunt facta, quomodo & Heraclitus censuit: eadem profecto quam barbarus ille indicat, in primo rerum conditu, imo & in incondito statu Deo adstitisse, per quem omnia omnino facta, in quo id quod sit animal & vitam & esse suum haberet.* Barbarus quem dicit, est Joannes Euangelista, cujus temporibus serior aliquanto Amelius. Verba ejus servavit nobis Eusebius Præparationis lib. XI. cap. 19. & Cyrillus lib. VIII, contra Julianum. Meminit ejusdem Ameliani loci & Augustinus libro X. c. 29. de Civitate Dei, & Confessionum libro VIII. Tertullianus adversus Gentes: *Apud vestros quoque sapientes λόγον*, id est, *sermonem atque rationem constat artificem videri universitatis. Hanc enim Zeno determinat factitatorem qui cuncta dispositione formaverit.* Locus Zenonis erat libro περὶ οὐσίας, ubi τὸ ποιοῦν, causam effectricem, vocabat λόγον, quem secuti Cleanthes, Chrysippus, Archedemus, Posidonius, docente Laërtio in Zenone. Seneca *rationem facientem* vocat epistola LXV. Chalcidius ad Timæum: *Et ratio Dei Deus est humanis rebus consulens, quæ causa est hominibus bene beateque vivendi, si non concessum sibi munus a summo Deo negligant.* Idem de Mose

mus ; [1] ſed eorum carminum , quæ vetuſtas Orphica appellavit , non quod Orphei eſſent, ſed quod ab eo tradita continerent. Solem non eſſe lucem primigeniam , ſed lucis receptaculum, δόχημα καὶ ὄχημα τοῦ πυρὸς, ut veterum Chri-

alio loco : *Aperte judicans, praeunte divina ſapientia , cœlum terramque factam , tandemque ſapientiam divinam eſſe univerſitatis primordium.*

1 *Eorum carminum quæ vetuſtas Orphica appellavit.*] Verſus ſunt hi :

Αὐδὴν ὁρκίζω σε πατρὸς τὴν φθέγξατο πρώτην,
Ἡνίκα κόσμον ἅπαντα ἑαῖς στηρίξατο βουλαῖς.

Illa mihi teſtis vox ſit quæ prima parenti
Edita , cum totum fundavit juſſibus orbem.

Exſtant in admonitione ad Græcos inter opera Juſtini , & hi :

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστὶ, θύρας γ᾽ ἐπίθεσθε βεβήλοις.
Πᾶσιν ὁμοῦ. σὺ δ᾽ ἄκουε φαεσφόρου ἔκγονε μήνης.
Μουσαῖ᾽ ἐξερέω γὰρ ἀληθέα· μηδέ σε τὰ πρὶν
Ἐν στήθεσσι φανέντα φίλης αἰῶνος ἀμέρσῃ.
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας τούτῳ προσέδρευε
Ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτος. εὖ δ᾽ ἐπίβαινε
Ἀτραπιτοῦ· μοῦνον δ᾽ ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα,
Εἷς ἐστ᾽ αὐτοτελὴς, ἑνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται.
Ἐν δ᾽ αὐτοῖς αὐτὸς περινίσσεται· οὐδέ τις αὐτὸν
Εἰσοράᾳ θνητῶν· αὐτὸς δέ γε πάντας ὁρᾶται.

Queis fas eſt audire canam , procul ite profani,
Ite foras ; tibi ſed Lunæ Muſæe nepoti,
Vera tibi pandam , ne quæ prius inſita menti
Hæreſcunt dulcis ſpolient te munere vitæ,
Divinam ſpectans rationem pectus ad illam
Dirige , & ima animi ſemper præcordia ; recta
Nec deflecte via : fictorem conſpice mundi :
Unus is æternus : ſuntque omnia facta per unum.
Ipſe agitat totam præſenti numine molem,
Mortalis quem nemo videt , videt unicus omnes.

Exſtant in admonitione ad Græcos , item in libro de Monarchia in operibus Juſtini Martyris, in Clementis Alexandrini libro Strom. v. in Euſebio lib. XIII Præparationis Euangelicæ ex Ariſtobulo.

1 *Agno-*

Christianorum quidam loquitur, [1] agnovit & Empedocles: [2] supra astrorum loca divinum esse domicilium Aratus [3] & Catullus: in eo lucem perpetuam Homerus. Antiquissimum rerum esse Deum, quippe non genitum; pulcherrimum mundum, quippe Dei opus, tenebras luce priores [4] ex veteri disciplina docuit Thales: quorum postremum [5] etiam apud Or-

1 *Agnovit & Empedocles.*] De quo Laërtius, τὸν ἥλιόν φησι πυρὸς ἄθροισμα μέγα. *Solem dicebat magnum esse acervum ignis.* Is qui Placita scripsit Philosophorum quæ sunt in operibus Plutarchi lib. II. cap. 6. Ἐμπεδοκλῆς τὸν μὲν αἰθέρα πρῶτον διακριθῆναι, δεύτερον δὲ τὸ πῦρ, ἐφ' ᾧ τὴν γῆν, ἐξ ἄγαν περισφιγγομένης τῇ ῥύμῃ τῆς περιφορᾶς, ἀναβλύσαι τὸ ὕδωρ· ἐξ οὗ θυμιαθῆναι τὸν ἀέρα· καὶ γενέσθαι τὸν μὲν οὐρανὸν ἐκ τοῦ αἰθέρος, τὸν δὲ ἥλιον ἐκ πυρός. *Empedocles primum omnium secretum ajebat æthera, deinde ignem, post terram, qua constricta impetu ipso agitationis, ebulliisse inde aquam: ex hac exhalasse aërem: cœlum autem ex æthere natum: solem ex igne.* Et cap. xx, Empedocles δύο ἡλίους, τὸν μὲν ἀρχέτυπον, τὸν δὲ φαινόμενον. *Duos soles, alterum originalem, alterum eum qui appareat.* Philolaus vero, ut ibidem legimus, dixit Solem ὑαλοειδῆ, δεχόμενον μὲν τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ πυρὸς τὴν ἀνταύγειαν, διηθοῦντα δὲ πρὸς ἡμᾶς τὸ φῶς, *vitrea natura, qui ignis ejus qui in mundo est, repercussum in se splendorem recipiat, lumen autem ad nos destillet.* Anaxagoras, Democritus, Metrodorus, Solem massam quandam ignitam dicebant: ut ibidem dicitur. Et has sententias esse antiquissimas ostendit Democritus, narrante Laërtio.

2 *Supra astrorum loca divinum esse domicilium.*] *Aratus.*

> Οἷον γὰρ κἀκεῖνο θεῶν ὑπὸ ποσσὶ φορεῖται
> Λείψανον Ἠριδανοῖο πολυκλαύστου ποταμοῖο.
>
> *Quantus & ille vides subter vestigia divum*
> *Se ferat Eridani gurges, lacrymabilis amnis.*

3 *Et Catullus.*] Coma Berenices apud Callimachi interpretem Catullum sic loquens inducitur:

> *Sed quanquam me nocte premunt vestigia divûm.*

4 *Ex veteri disciplina docuit Thales.*] Testis Diogenes Laërtius. Fuit autem Thales Phœnix origine, testibus Herodoto & Leandro.

5 *Etiam apud Orphicos*] Hymno noctis.

Orphicos [1] & Hesiodum est, atque inde [2] antiqui moris retinentissimæ gentes tempora per noctes numerabant. [3] A suprema mente ordinata omnia, Anaxagoras; [4] sidera à Deo

Νύκτα θεῶν γενέτειραν ἀείσομαι, ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν.

Noctem concelebro genitricem hominumque Deûmque.

1 *Et Hesiodum.*] Cujus hac de re versus supra posuimus.

2 *Antiqui moris retinentissimæ gentes.*] Οἱ Νομάδες τῶν Λιβύων οὐ ταῖς ἡμέραις, ἀλλὰ ταῖς νυξὶν, αὐτῶν ἀριθμοῦσι τὸν χρόνον. *Numidæ in Libya non ex diebus, sed ex noctibus tempora sua computant*, ait Nicolaus Damascenus. De Germanis Tacitus: *Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant; sic constituunt: sic condicunt: nox ducere diem videtur.* Vide Speculum Saxonicum lib. I. art. 3. 67. & alibi, & doctissimum Lindebrogium ad Vocem Noctis, in Vocabulario ad leges Germanicas. Servant hunc morem etiam nunc vicinæ gentes Bohemi & Poloni: olim & Galli. Cæsar Libro VI belli Gallici: *Spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt.* De Druidibus Plinius libro XVI historiæ Naturalis, capite ultimo. *Luna, quæ principia mensium annorumque his facit.* De Hebræis nota res. Athenienses addit Gellius Libro III, cap. 2. Phœnicum hac quoque in re discipulos.

3 *A suprema mente ordinata omnia, Anaxagoras.*] Verba ejus posuimus supra, quæ habes apud Laërtium, Scriptorem de Placitis Philosophorum,& alios. Etiam Timonis de ejus sententia versus supra habes.

4 *Sidera a Deo facta, Aratus.*] Phænomenon initio:

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα· τὸν οὐδέποτ᾽ ἄνδρες ἐῶμεν
Ἄῤῥητον· μεσαὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ,
Πᾶσαι δ᾽ ἀνθρώπων ἀγοραί· μεστὴ δὲ θάλασσα,
Καὶ λιμένες· πάντῃ δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες,
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν· ὁ δ᾽ ἤπιος ἀνθρώποισι
Δεξιὰ σημαίνει, λαοὺς δ᾽ ἐπὶ ἔργον ἐγείρει.
Μιμνήσκων βιότοιο· λέγει δ᾽ ὅτε βῶλος ἀρίστη
Βουσί τε καὶ μακέλῃσι· λέγει δ᾽ ὅτε δεξιὸς ὥρα
Καὶ φυτὰ γυρῶσαι καὶ σπέρματα πάντα βαλέσθαι.
Αὐτὸς γὰρ τά γε σήματ᾽ ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν,
Ἄστρα διακρίνας· ἐσκέψατο δ᾽ εἰς ἐνιαυτὸν
Ἀστέρας, οἵ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνοιεν
Ἀνδράσιν ὡράων, ὄφρ᾽ ἔμπεδα πάντα φύωνται.
Τῷ μιν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἱλάσκονται·
Χαῖρε πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ᾽ ἀνθρώποισιν ὄνειαρ.

Quæ nos olim sic vertimus;

Ab Jove Musarum primordia semper in ore

Plu-

Deo facta Aratus; [1] Spiritu Dei infusam rebus

Plurimus ille hominum est, qui compita numine magno,
Conciliumque virûm complet, pelagusque profundum,
Et pelagi portus: fruimur Jove & utimur omnes.
Nos genus illius: nobis ille omine læto
Dextera præsignat, populumque laboribus urget,
Consulat ut vitæ: quando sit terra ligoni
Aptior aut bubus monet, & quo tempore par sit
Aut serere, aut septas limphis adspergere plantas.
Ipse etiam in magno defixit sidera mundo
Ordine quæque suo, utque in totum providus annum
Astra dedit, quæ nos moneant, quæ qualibet hora
Apta regi, certa nascantur ut omnia lege.
Idem ergo primus placatur & ultimus idem.
Magne pater, magnum mortalibus incrementum.

Jovem hic intelligendum Deum verum Mundi opificem & res docet & Paulus Apostolus in Actis XVII. 28. Ovidius sua Phænomena his versibus terminavit, ut ex Lactantio discimus:

Tot numero, talique Deus simulacra figura
Imposuit cælo, perque atras sparsa tenebras
Clara pruinosæ jussit dare lumina nocti.

Chalcidius, ad Timæum: *Cui quidem rei Hebræorum quoque sententia concinit, qui perhibent exornatorem mundi Deum, mandasse provinciam, Soli quidem, ut diem regeret, Lunæ vero ut noctem tueretur: cæteras quoque stellas disposuisse, tanquam temporum limites annorumque signa, indicia quoque futurorum proventuum.*

1 *Spiritu Dei infusam rebus vitam post Græcos Virgilius.*] In sexto Æneïdos, quem Servius ait ex plurimis veterum scriptis fabricatum:

Principio cælum & terras camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet:
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est illis vigor & cælestis origo
Seminibus.

Explicandis his illa serviant ejusdem Georgicon IV.

His quidam signis atque hæc exempla secuti
Esse apibus partem divinæ mentis & haustus
Æthereos dixere: Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris, cælumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcescere vitas.

 1 Ho-

bus vitam, post Græcos Virgilius; [1] hominem ex luto formatum Hesiodus, [2] Homerus, [3] Callimachus; denique unum esse summum Deum, rerum omnium causam, consensu gentium traditum asseverat [4] Maximus Ty-

1 *Hominem ex luto formatum Hesiodus.*] Operibus ac diebus:

Ἥφαιστον δ' ἐκέλευσε περικλυτὸν, ὅττι τάχιστα
Γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμεν αὐδήν.

Mulciberumque moras jubet omnes solvere, & undas
Commiscere solo, atque humanam imponere vocem.

2 *Homerus.*] Iliados H.

Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε.

At vos in tellurem omnes abeatis & undam.

Redeunt enim omnia eo unde venerunt. Euripides Hypsipyle, ut nos docet Stobæus titulo: Eventus rerum fortiter ferendos;

—— κᾶτα δ' ἄχθονται βροτοὶ
Εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαίως δ' ἔχει
Βίον θερίζειν, ὥστε κάρπιμον στάχυν.

Quæ Cicero ita vertit Tusculanarum tertio:

Quæ generi humano angorem nequicquam adferunt,
Reddenda est terræ terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges, sic jubet necessitas.

Idem Euripides Supplicibus:

Ἐάσατ' ἤδη γῇ καλυφθῆναι νεκρούς.
Ὅθεν δ' ἕκαστον εἰς τὸ σῶμ' ἀφίκετο,
Ἐνταῦθ' ἀπῆλθε, πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα,
Τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν· οὔτι γὰρ κεκτήμεθα
Ἡμέτερον αὐτὸ πλὴν ἐνοικῆσαι βίον·
Κἄπειτα τὴν θρέψασαν αὐτὸ δεῖ λαβεῖν.

Jam sinite terræ mortuos gremio tegi:
Res unde quæque sumpserat primordium,
Eo recipitur. Spiritus cœlo redit,
Corpusque terræ: jure, nec enim mancupi,
Sed brevis ad ævi tempus utendum datur,
Mox Terra repetit ipsa quod nutriverat.

Quæ vide quam pulchre conveniant cum Mose, Genes. III. 19. & Salomone Eccl. XII. 7.

3 *Callimachus.*] Cui in Scazonte homo πηλὸς ὁ Προμήθειος, *lutum Prometheum.* Hujus luti mentio & apud Juvenalem & apud Martialem. Adde Censorini locum: *Democrito vero Abderitæ ex aqua limoque primum visum est homines procreatos. Nec longe secus Epicurus.*

4 *Maximus Tyrius.*] Dissertatione I: ἐν τοσούτῳ δὴ πολέμῳ καὶ στάσει καὶ διαφωνίᾳ, ἕνα

Tyrius. Et intra septem dies peracti operis memoria servata non apud Græcos tantum & Italos honore diei septimi, quod [1] ex Josepho, [2] Philone, [3] Tibullo, [4] Clemente Ale-

ἵνα ἴδοις ἂν ἐν πάσῃ γῇ ὁμόφωνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι θεὸς εἷς πάντων βασιλεὺς καὶ πατὴρ, καὶ θεοὶ πολλοὶ, θεοῦ παῖδες, συνάρχοντες θεῷ. ταῦτα ὁ Ἕλλην λέγει, καὶ ὁ βάρβαρος λέγει, καὶ ὁ ἠπειρος καὶ ὁ θαλάττιος, καὶ ὁ σοφὸς καὶ ὁ ἄσοφος. *In tanta pugna ac discordia & discrepantia, unam videas per terras omnes legem famamque consentientem, Deum esse unum rerum universarum & regem & patrem, multos præterea Deos, Dei filios, administrationis participes. Hæc & Græcus dicit, & dicit barbarus, dicit qui in continentibus terris, dicit qui in oris maritimis habitat, & sapiens & sapientia destitutus.* Adde his loca quæ attulimus libro II de Jure Belli ac Pacis, cap. XX. §. 45. & illud Antisthenis relatum a Cicerone primo de Natura Deorum: *Populares Deos multos, naturalem unum esse.* Addit Lactantius lib. I. cap. 5. ex eodem Antisthene *Summæ totius artificem.* Sophocles:

> Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν εἷς ἐστιν θεὸς
> Ὃς οὐρανόν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν μακρὰν
> Πόντου τε χαροπὸν οἶδμα κἀνέμων βίας.
> *Unus profecto est, unus est tantum Deus,*
> *Cœli solique machinam qui condidit,*
> *Vadumque ponti cærulum & vim spiritus.*

Adde Varronis locum, qui apud Augustinum de Civitate Dei libro IV. cap. 31.

1 *Ex Josepho.*] Adversus Appionem II circa finem, nullam esse ait urbem Græcam, nullam barbaram, ἔνθα μὴ τὸ τῆς ἑβδομάδος, ἣν ἀργοῦμεν ἡμεῖς, τὸ ἔθος οὐ διαπεφοίτηκεν, quam non pervaserit mos septimæ diei qua Judæi feriantur.

2 *Philone.*] De die septima: Ἑορτὴ γὰρ οὐ μιᾶς πόλεως, ἢ χώρας ἐστὶν, ἀλλὰ τοῦ παντός. *Est enim festus dies non uni urbi, aut regioni, sed universo.*

3 *Tibullo.*]

> *Cultaque Judæo septima sacra viro.*

Loquitur autem de iis feriis quas & Romanæ mulieres observabant.

4 *Clemente Alexandrino.*] Qui Strom. v. ex Hesiodo adfert ἕβδομον ἱερὸν ἦμαρ, *lux septima sancta*, & similia ex Homero & Callimacho. Adde quæ ex Aristobulo adfert Eusebius libro XIII. cap. 12. Theophilus Antiochenus libro II ad Autolycum. Περὶ τῆς ἑβδομῆς ἡμέρας ἣν πάντες ἄνθρωποι ὀνομάζουσι. *De septima die quam omnes homines celebrant.* Suetonius Tiberio XXXII. *Diogenes grammaticus disputare sabbatis Rhodi solitus.*

Alexandrino, & [1] Luciano discimus, (nam de Hebræis notissimum est,) sed & [2] apud Celtas & Indos, quibus omnibus per hebdomadas digesta tempora: quod nos docent [3] Philostratus, [4] Dion Cassius, Justinus Martyr, [5] & vetustissima dierum nomina. Primam hominis vitam [6] cum simplicitate fuisse, [7] & nudo corpore, docebant & Ægyp-

1 *Luciano.*] Qui pueros lusisse diebus septimis nos docet in Paralogista.

2 *Apud Celtas.*] Ostendunt antiquissima etiam apud Celticas gentes, id est, Germanos, Gallos, Britannos dierum nomina. Idem de Slavis docet nos Helmoldus lib. I. cap. 84.

3 *Philostratus.*] Libro III. cap. 13. ubi de Indis.

4 *Dion Cassius.*] Lib. XXXIII. Τὴν ἡμέραν τὴν τοῦ Κρόνου καλοῦμεν. *Diem quam Saturni dicimus.* Addit ibidem morem per septenos dies tempora computandi ab Ægyptiis ad omne humanum genus manasse. Non autem recentem esse hunc morem, sed vetustissimum, docet nos Herodotus libro II. Adde de Romanis Isidorum lib. V. cap. 30. & 32.

5 *Et vetustissima dierum nomina*] Vide oraculum & Orphei versus in Prolegomenis Scaligeri ad Emendationem Temporum. [Vereor ut hebdomades ortum à septem Planetis, potiùs quàm à creatione intra septem dies duxerint. *Clericus.*]

6 *Cum simplicitate fuisse.*] Vide quæ in hanc rem produximus lib. II. cap. I. §. II. de Jure belli, & in notis ad eum locum.

7 *Et nudo corpore docebant & Ægyptii.*] Quorum sententiam sic refert Diodorus Siculus libro I. Τοὺς οὖν πρώτους τῶν ἀνθρώπων, μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων εὑρημένου ἐπιπόνως διάγειν, γυμνοὺς μὲν ἐσθῆτος ὄντας, οἰκήσεως δὲ καὶ πυρὸς ἀήθεις, τροφῆς δ' ἡμέρου παντελῶς ἀνεννοήτους. *Primos homines, cum nihil eorum quæ sunt ad vitam utilia repertum adhuc esset, vixisse durius: quippe nulla veste amictos, domicilii & ignis insuetos, mansuetioris victus rudes.* Plato in Politico: Θεὸς ἔνεμεν αὐτοὺς ἐπιστατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῶον ὂν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι. *Deus eos pascebat, custosque eorum ipse erat, sicut nunc homines, divinius animal, pascunt animantium sequiora.* Deinde: Γυμνοὶ δὲ καὶ ἄστρωτοι θυραυλοῦντες τὰ πολλὰ ἐνέμοντο. *Nudi autem & sine stragulis sub dio plerumque pascebant.* Dicæarchus Peripateticus citatus tum Porphyrio libro IV. de non esu animalium, tum,

gyptii; unde aurea Poëtarum ætas, [1] etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem est. [2] Adami, Evæ, arboris, serpentis historiam apud Indos idololatras suo tempore exstitisse [3] notavit Maïmonides, eademque apud Peguenses, & Calaminsamenses paganos ejusdem Indiæ populos repertam, apud Brachma-

tum, quoad sensum, Varroni de Re Rustica: Τοὺς παλαιοὺς καὶ ἐγγὺς θεῶν γεγονότας, βελτίστους τε ὄντας φύσει καὶ τὸν ἄριστον ἐζηκότας βίον, ὡς χρυσοῦν γένος νομίζεσθαι. *Primos illos Diisque proximos mortales, optimæ fuisse indolis, vitamque vixisse optimam, unde & auream hanc dici ætatem.*

1 *Etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem est*] Libro XV Calanum Indum loquentem inducit: Τὸ παλαιὸν πάντ' ἦν ἀλφίτων καὶ ἀλεύρων πλήρη, καθάπερ καὶ νῦν κόνεως· καὶ κρῆναι δ' ἔρρεον αἱ μὲν ὕδατος, γάλακτος δ' ἄλλαι, καὶ ὁμοίως, αἱ μὲν μέλιτος, αἱ δ' οἴνου, τινὲς δ' ἐλαίου. ὑπὸ πλησμονῆς δ' οἱ ἄνθρωποι καὶ τρυφῆς εἰς ὕβριν ἐξέπεσον. Ζεὺς δὲ μισήσας τὴν κατάστασιν, ἠφάνισε πάντα, καὶ διὰ πόνου τὸν βίον ἀπέδειξε. *Olim omnia ita plena erant farinæ ex tritico & hordeo, ut nunc pulvere. Fontes fluebant aqua nonnulli, lacte alii, rursum alii vino ac melle. Sed homines præ copia rerum ac deliciis ad contumeliam se transtulere: quem statum exosus Deus omnia ea abolevit, aliudque vitæ genus per laborem agendæ instituit.*

2 *Adami, Evæ, arboris, serpentis historiam.*] In iis quæ Philo Biblius ex Sanchuniathone vertit, πρωτόγονος est אדם, αἰὼν est חוה, mortalium primi, repertores fructus arborum. Et in antiquissimis Græcorum mysteriis acclamatum Εὖα, simulque monstratus serpens. Meminere Hesychius, Clemens in Protreptico, Plutarchus Alexandro: Chalcidius ad Timæum: *Juxtaque Moysen Deus vitæ primigenis interdixit, ne edulibus arborum, ex quibus notitia boni malique animis eorum obreperet, vescerentur.* Idem alio loco: *Quibus Hebræi concinunt, cum dicunt homini quidem à Deo datam esse animam ex inspiratione cælesti, quam rationem atque animam rationalem appellant: mutis vero & agrestibus ex silva, rationis expertem, jussu Dei vivis animantibus & bestiis terræ gremio profusis: quorum in numero fuerit etiam illa serpens, quæ primitias generis humani malis suasionibus illaqueaverit.*

3 *Notavit Maïmonides.*] Doctoris dubitantium parte III. cap. 29.

1 *Ad*

manas Adami quoque nomen, apud Siamenses ab orbe condito [1] ad sex annorum millia putari, [2] nostri quoque sæculi testes perhibent. Eorum, qui primos homines secuti sunt, vitam ad mille ferme annos durasse, [3] Berosus in Chaldaïcis, Manethos in Ægyptiacis, Hiromus in Phœnicicis, Hestiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt: & inter poëtas Hesiodus: quod eo minus incredibile, quando & [4] majora multo olim fuisse

1 *Ad sex annorum millia putari.*] Cum hoc numero bene convenit, quod ex Porphyrio tradidit Simplicius commentario XVI, in librum II de Cœlo, Observationes quas Babylone collectas ad Aristotelem misit Callisthenes, fuisse ad illa tempora annorum CIↃIↃ CCCCIII. id enim a diluvii tempore non multum abit.

2 *Nostri quoque seculi testes perhibent.*] Vide inter alios Ferdinandum Mendesium de Pinto.

3 *Berosus in Chaldaicis, Manethos in Ægyptiacis: Hieronymus in Phœniciis, Hestiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt.*] Omnes hos scriptores, suo adhuc tempore manentibus libris, testes citat Josephus Antiquæ historiæ lib. I. cap. 4. ac præter hos Acusilaum, Ephorum, Nicolaum Damascenum. Arcadas ad CCC annos vivere solitos notat ad VIII Æneidos Servius.

4 *Majora multo olim fuisse hominum corpora.*] Josephus Antiquæ historiæ Lib. V. cap. 2. Ὑπελίπετο δὲ τῶν γιγάντων ἔτι γένος, οἳ διὰ σωμάτων μεγέθη καὶ μορφὰς οὐδὲν τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις παραπλησίας παράδοξον ἦσαν θέαμα, καὶ δεινὸν ἄκουσμα· δείκνυται δ' ἔτι καὶ τὰ τούτων ὀστᾶ, μηδὲν τοῖς ὑπὸ πίστιν ἐρχομένοις ἐοικότα. *Restabat etiam tum gigantum genus, qui ob corporis magnitudinem ac figuras multum aliis hominum dispares, stupendum erant spectaculum, & fama terribilis: monstrantur in hunc diem eorum ossa, fidem omnem vulgi excedentia.* Gabinius in Mauritaniæ descriptione dicebat a Sertorio reperta Antæi ossa, quorum compagem fuisse cubitorum sexaginta. Phlegon Trallianus Mirabilium cap. IX. meminit effossi capitis Idæ, quod triplæ esset ad solitum modum quantitatis. Addit idem in Dalmatia reperta corpora multa, quorum ulnæ XVI ulnas excederent. Narrat idem ex Theopompo, in Bosphoro Cimmerio repertam ossium humanorum compagem lon-

fuisse hominum corpora nudatis sepulcris compertum, plurimarum gentium historiæ prodiderunt, ac nominatim Græcorum [1] Pausanias, & [2] Philostratus, Romanorum [3] Plinius. Sicut & visa divinitus obtigisse hominibus, antequam frequentia & magnitudo delictorum Deum, [4] & famulantes ei mentes,

longam XXIV cubitos. Ejusdem Phlegontis extat libellus de Longævis, dignus sane lectu. [Quosdam olim variis in locis, ut etiamnum hodie, fuisse majoris staturæ homines, seu paucis pedibus reliquos superasse, non ægrè crediderim; sed omnes fuisse majores non magis credo, quàm proceriores arbores, profundioresve alveos fluviorum fuisse. Inter hæc omnia, aliaque idgenus ea est proportio, ut aliis alia respondeant, non minùs hodie quàm olim; quare nulla ratio est cur mutata fuisse credamus. De Gigantibus vide orationem *Theod. Ryckii.* Clericus.]

1 *Pausanias.*] Is in Laconicis meminit ossium humanorum, sed insolitæ magnitudinis, quæ in Templo Æsculapii ad Asopum urbem ostendebantur: & in Eliacorum priore, ossis è mari educti, quod olim Pisæ custoditum, Pelopisque creditum fuerat.

2 *Philostratus*] In Heroïcorum initio multa ait gigantea corpora in Pallene detegi per imbres aut terræ motus.

3 *Plinius.*] Libro VII. cap. 16: *In Creta terræ motu rupto monte inventum est corpus stans, quod alii Orionis, alii Eëtionis fuisse tradunt. Orestis corpus Oraculi jussu refossum septem cubitorum fuisse monumentis traditur. Jam vero ante annos prope mille vates ille Homerus non cessavit minora corpora mortalium, quam prisca conqueri.* Solinus cap. I. *Quis enim non ævo isto minor parentibus suis nascitur? Priscorum autem testantur molem etiam Orestis suprema, cujus ossa Olympiade quinquagesima & octava Tegeæ inventa à Spartanis oraculo monitis, discimus implesse longitudinem cubitorum septem. Scripta quoque quæ ex antiquitate memorias accersunt in fidem veri, hoc etiam receperunt, quod bello Cretico cum elata flumina plus quam vi amnica terras rupissent, post discessum fluctuum inter plurima humi discidia humanum corpus repertum sit cubitum trium atque triginta: cujus inspectandi cupidine L. Flaccum legatum, Metellum etiam ipsum impendio captos miraculo, quod auditu refutaverant, oculis potitos.* De molari hominis dente à se conspecto vide Augustinum libro XV de Civitate Dei, cap. XI.

4 *Et famulantes ei mentes.*] De his vide pulchra apud Plutar-

tes, ab hominum familiari commercio quasi secluderent, [1] post Græcos plurimos refert Catullus. Gigantum ferina vita, cujus Moses meminit, ubique ferme [2] apud Græcos, & [3] Latinos quosdam legitur. De diluvio notandum, in ejus historiam ferme omnium gentium memoriam desinere, etiam earum, quas diu incognitas parentum nostrorum ætas nostræ notitiæ tradidit: unde & [4] Varroni omne

tarchum de Iside, Maximum Tyrium Dissertatione prima & XVI. Julianum hymno Solis. Ipsum nomen ἀγγέλων in hac re usurpant præter Græcos veteris fœderis interpretes, Labeo, Aristides, Porphyrius, Jamblichus, Chalcidius: & his omnibus antiquior Hostanes citatus Minutio. Heraclitus, teste quem dixi Chalcidio, asserit, præmoneri meritos instruentibus divinis potestatibus.

1 *Post Græcos plurimos refert Catullus.*] Epithalamio Pelei & Thetidos:

Sed postquam tellus scelere est imbuta nefando,
Justitiamque omnes cupida de mente fugarunt:
Perfudere manus fraterno sanguine fratres,
Destitit exstinctos natus lugere parentes,
Optavit genitor primævi funera nati,
Liber ut innuptæ potiretur flore novercæ:
Ignaro mater substernens se impia nato,
Impia non verita est divos scelerare penates:
Omnia fanda, nefanda malo permista furore
Justificam nobis mentem avertêre Deorum.

2 *Apud Græcos.*] Homerum Iliados Θ. Hesiodum in Operibus. Huc pertinent Deorum pugnæ, quarum & Plato meminit de Republica II. & segreges isti dominatus, quorum idem Plato mentionem facit de legibus III.

3 *Et Latinos quosdam legitur.*] Vide Ovidium I Metamorphoseon, & Lucanum libro IV. Seneca Natur. quæst. 30. l. III. ubi de diluvio: *Exstinctis pariter feris, in quarum homines ingenia transierant.*

4 *Varroni omne id tempus ignotum vocabatur*] Censorinus: *Nunc vero id intervallum temporis tractabo, quod historicon Varro appellat. Hic enim tria discrimina temporum esse tradit. Primum ab hominum principio ad cataclysmum priorem, quod propter ignorantiam vocatur ἄδηλον. Secundum à cataclysmo priorê*

omne id tempus ignotum vocabatur. Sed quæ à Poëtis fabularum licentia involuta legimus, ea ex vero, id est, Mosi convenienter, vetustissimi scriptores tradiderant, [1] Chaldæorum Berosus, [2] Assyriorum Abydenus, [1] qui

re ad Olympiadem primam: quod quia in eo multa fabulosa referuntur, μυθικὸν nominatur. Tertium à prima Olympiade ad nos: quod dicitur ἱστορικὸν, quia in eo res gestæ veris historiis continentur. Tempus illud quod Varro ἄδηλον, Hebræorum Rabbini vocant inane. Diluvii autem universalis notam conchas quæ in montibus reperiuntur, notavit Philo de Mundi immortalitate.

1 *Chaldæorum Berosus.*] De quo sic Josephus contra Appionem primo: Οὗτος τοίνυν ὁ Βηρωσσὸς ταῖς ἀρχαιοτάταις ἐπακολουθῶν ἀναγραφαῖς, περί τε τοῦ γενομένου κατακλυσμοῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ Μωϋσῆς οὕτως ἱστόρηκεν, καὶ περὶ τῆς λάρνακος, ἐν ᾗ Νῶχος ὁ τοῦ γένους ἡμῶν ἀρχηγὸς διεσώθη, προσενεχθείσης αὐτῆς ταῖς ἀκρωρείαις τῶν Ἀρμενίων ὀρῶν. *Hic Berosus antiquissima scripta sequens eadem quæ Moses narrat de magno diluvio, hominumque per id interitu, ac de arca, in qua Noachus generis nostri auctor servatus est, eum ea ad cacumina Armeniorum montium se applicuisset.* Post recitatam autem diluvii historiam hæc verba addidit Berosus, quæ idem ille Josephus habet Antiquæ historiæ libro primo, capite quarto. Λέγεται δὲ καὶ τοῦ πλοίου ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ πρὸς τῷ ὄρει τῶν Κορδυαίων ἔτι μέρος εἶναι, καὶ κομίζειν τινὰς τῆς ἀσφάλτου ἀφαιροῦντας. χρῶνται δὲ μάλιστα οἱ ἄνθρωποι τῷ κομιζομένῳ πρὸς τοὺς ἀποτροπιασμούς. *Dicitur autem etiamnunc in Armenia in Cordyæorum monte pars esse ejus navigii, & quosdam inde bitumen auferre. Eo autem ablato utuntur homines maxime pro amuleto.*

2 *Assyriorum Abydenus*] Servavit nobis ejus locum Eusebius libro IX Præparationis, cap. XII. & Cyrillus primo adversus Julianum: Μεθ' ὃν ἄλλοι τε ἦρξαν, καὶ Σείσιθρος, ᾧ δὴ Κρόνος προσημαίνει μὲν ἔσεσθαι πλῆθος ὄμβρων Δεσίου πέμπτῃ ἐπὶ δέκα. κελεύει δὲ πᾶν ὅ, τι γραμμάτων ἦν ἐχόμενον ἐν Ἡλίου πόλει τῇ ἐν Σιππάροισιν ἀποκρύψαι. Σείσιθρος δὲ ταῦτα ἐπιτελέα ποιήσας εὐθέως ἐπὶ Ἀρμενίης ἀνέπλεε, καὶ παραυτίκα μὲν κατελάμβανε τὰ ἐκ Θεοῦ. Τρίτῃ δὲ ἡμέρῃ ἐπείτε ὕσεν ἐκόπασε, μετίει τῶν ὀρνίθων, πεῖραν ποιούμενος, εἴπου γῆν ἴδοιεν τοῦ ὕδατος ἐκδῦσαν. αἱ δὲ, ἐκδεχομένου σφέας πελάγεος ἀχανέος, ἀπορέουσαι ὅπη καθορμίσονται, παρὰ τὸν Σείσιθρον ὀπίσω κομίζονται, καὶ ἐπὶ αὐτῇσιν ἕτε-

ὕτεραι· ὡς δὲ τῇσι τρίτῃσιν ἐνετύχεε (ἀπικέατο γὰρ δὴ πηλῦ κατάπλεοι τὰς ταρσὰς) Θεοί μιν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζουσι· τὸ δὲ πλοῖον ἐν Ἀρμενίῃ περίαπλα ξύλων ἀλεξιφάρμακα τοῖσι ἐπιχωρίοισι παρείχετο. *Post hos imperarunt alii, ac deinde Sisithrus, cui Saturnus præsignificavit ingentem vim imbrium futuram, Desii decima quinta; jussit autem quicquid erat literarum eum Heliopoli, quæ in Sipparis est, abscondere. Sisithrus hæc cum implesset, statim in Armeniam navigavit, ac subito vera deprehendit quæ Deus dixerat. Tertia die postquam remiserat tempestas, avium quasdam emisit, experimentum capturus an illæ terræ aliquid visuræ essent è mari exstans. Illæ vero exceptæ ab immenso pelago, non habentes ubi considerent, ad Sisithrum retro rediere, & post eas aliæ. At cum misisset tertio (redierant enim aves alis limo plenis) Dii eum humanis rebus exemerunt. Navigium in Armeniam pervenit, ibique vicinis ligna præbuit amuleti vim habentia.* Sisithrus, ut & Ogyges, & Deucalion, nomina sunt idem aliis linguis significantia, quod Noë Hebraïco sermone, quo scripsit, nominaque propria, ita ut eorum vis ab Hebræis intelligi posset, expressit Moses: quomodo, scilicet, Alexander Polyhistor Isaacum Græce scribens Γέλωτα vocavit, ut ex Eusebio discimus: multaque sunt talia apud Historicos omnes. Philo de præmiis & pœnis; Τοῦτον Ἕλληνες μὲν Δευκαλίωνα, Χαλδαῖοι δὲ Νῶε ἐπονομάζουσιν, ἐφ' ᾧ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν συνέβη γενέσθαι. *Hunc Græci Deucaliona, Chaldæi Noë vocant, sub quo magnus ille cataclysmus evenit.* Deucalionis autem diluvium fuisse illud universale tradebant Ægyptii, teste Diodoro lib. I. Ad Italiam etiam pertinuisse Plinius lib. III. cap. 14. Ut ad nominum illam in alias linguas transfusionem redeam, insignis est ea de re Platonis in Critia locus: Τὸ δ' ἔτι βραχὺ πρὸ τοῦ λόγου δεῖ δηλῶσαι, μὴ πολλάκις ἀκούοντες Ἑλληνικὰ βαρβάρων ἀνδρῶν ὀνόματα, θαυμάζητε, τὸ γὰρ αἴτιον αὐτῶν πεύσεσθε. Σόλων ἐπινοῶν εἰς τὴν αὑτοῦ ποίησιν καταχρήσασθαι τῷ λόγῳ, διαπυνθανόμενος τὴν τῶν ὀνομάτων δύναμιν, εὗρε τούς τε Αἰγυπτίους τοὺς πρώτους ἐκείνους αὐτὰ γράψαντας, εἰς τὴν αὑτῶν φωνὴν μετενηνοχότας. αὐτός τε αὖ πάλιν ἑκάστου τὴν διάνοιαν ὀνόματος ἀναλαμβάνων, εἰς τὴν ἡμετέραν ἄγων φωνὴν ἀπεγράφετο. *Illud in hujus sermonis limine dicendum vobis, ne miremini si Græca sæpe audiatis virorum barbarorum nomina; causam jam intelligetis. Cum Solon carminibus suis inserere hanc narrationem vellet, vim ipsam significationemque nominum perscrutatus, reperit Ægyptiorum primos, qui de rebus istis scripserant, in suam ea linguam transtulisse. Ipse vero percepta nominis cujusque significatione, ea ipsa nostro vestivit sermone.* Cum Abydeni verbis congruunt illa Alexandri Polyhistoris, quæ servavit nobis Cyrillus dicto libro primo adversus Julianum: Ὠτιάρτου δὲ τελευτήσαντος, τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ξίσουθρον βασι-

[1] qui & columbæ emissæ meminit, ut & ex Græcis Plutarchus: & [2] Lucianus, qui apud Hie-

βασιλεῦσαι Σάρους δεκαοκτώ. ἐπὶ τούτου τὸν μέγαν φασὶ γενέσθαι κατακλυσμόν. εἶτα σωθῆναι λέγει τὸν Ξίσουθρον, προαπαγγείλαντος αὐτῷ τοῦ Κρόνου τὸ ἐσόμενον. καὶ ὅτι προσήκει ναυπηγήσασθαι λάρνακα. καὶ ὁμοῦ πτηνοῖς, ἑρπετοῖς τε καὶ κτήνεσι πλεῖν ἐν αὐτῇ. *Morino Otiarte filium ejus imperasse Xisuthrum per octodecim annos, quos Saros vocant. Hujus temporibus fuisse ajunt diluvium magnum. Narrat deinde servatum Xisuthrum, Saturno ipsi quod futurum erat prænunciante, & fabricandam ipsi Arcam: in ea ipsi unà cum volucribus, reptilibus ac jumentis navigandum.* Assyriis autem, ut & aliis quibusdam gentibus, Deus summus ab ea stella vocabatur, quæ, ut Taciti utar verbis, e septem sideribus, queis mortales reguntur, altissimo orbe & præcipua potentia ferebatur; aut certe Syriacum איל, quod Deum significat, Græci interpretes Κρόνον ideo vertêre, quod is Syris איל dicebatur. Philo Byblius Sanchuniathonis interpres Ἶλον τὸν καὶ Κρόνον λ. citat Eusebius: apud quem mox ex eodem Philone sequitur: Κρόνος ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ ὀνομάζουσι. Sed error est librarii, qui pro Ἶλ quod contracte pro Ἰσραὴλ Græcis Christianis poni solet, posuit Ἰσραὴλ, cum Ἶλ sit, ut diximus, איל, quomodo Syri dicunt, quod אל Hebræi.

1 *Qui & columbæ emissæ meminit, ut & ex Græcis Plutarchus*] Libro, Terrestria an aquatica animantia plus habeant solertiæ: Δευκαλίωνί φασι περιστερὰν ἐκ τῆς λάρνακος ἀφιεμένην δήλωμα γενέσθαι, χειμῶνος μὲν εἴσω πάλιν ἐνδυομένην, εὐδίας δ' ἀποπτᾶσαν. *Columbam ajunt ex arca emissam certum indicium detulisse Deucalioni, cum rediret, tempestatis, ubi emanebat, sereni.* Notanda autem & in hoc Plutarchi & in illo Polyhistoris loco, non minus quam in Nicolai Damasceni & Apollodori libris, & in iis scriptoribus quibus utitur Theophilus Antiochenus libro III. vox λάρνακος, quæ plane respondet voci תבה, quam in hac historia Moses usurpat, neque vero aliter eam vertit Josephus.

2 *Lucianus*] Libro de Dea Syria, cum de templo vetustissimo quod erat Hierapoli, agere cœpisset, adjungit. Οἱ μὲν ὦν πολλοὶ Δευκαλίωνα τὸν Σκύθεα τὸ ἱρὸν εἵσασθαι λέγουσι· τοῦτον Δευκαλίωνα, ἐπὶ τοῦ τὸ πολλὸν ὕδωρ ἐγένετο· Δευκαλίωνος δὲ πέρι, λόγον ἐν Ἕλλησι ἤκουσα, τὸν Ἕλληνες ἐπ' αὐτῷ λέγουσι· ὁ δὲ μῦθος ὧδε ἔχει. ἥδε ἡ γενεὴ, οἱ νῦν ἄνθρωποι, οὐ πρῶτοι ἐγένοντο, ἀλλ' ἐκείνη μὲν ἡ γενεὴ πάντες ὤλοντο· οὗτοι δὲ γένεος τοῦ δευτέρου εἰσὶ, τὸ αὖτις ἐκ Δευκαλίωνος εἰς πλῆθος ἀπίκετο. ἐκείνων δὲ πέρι τῶν ἀνθρώπων τάδε μυθέονται. ὑβρι-

σταὶ

Hierapolim Syriæ vetuſtiſſimam ait exſtitiſſe hiſto-

ϛαὶ κάρτα ἐόντες, ἀθέμιϛα ἔργα ἔπρασσον, οὔτε γὰρ ὅρκια ἐφύλασσον, οὔτε ξείνους ἐδέκοντο, οὔτε ἱκετέων ἠνείκοντο, ἀνθ' ὧν σφίσι ἡ μεγάλη συμφορὴ ἀπίκετο. αὐτίκα ἡ γῆ πολλὸν ὕδωρ ἐκδιδοῖ, καὶ ὄμβροι μεγάλοι ἐγένοντο, καὶ οἱ ποταμοὶ κατέβησαν μέζονες, καὶ ἡ θάλασσα ἐπὶ πολλὸν ἀνέβη, ἐς ὃ πάντα ὕδωρ ἐγένοντο καὶ πάντες ὤλοντο· Δευκαλίων δὲ μοῦνος ἀνθρώπων ἐλίπετο ἐς γενεὴν δευτέρην, εὐβουλίης τε καὶ τῆς εὐσεβείας εἵνεκα· ἡ δὲ οἱ σωτηρίη ἥδε ἐγένετο. λάρνακα μεγάλην, τὴν αὐτὸς εἶχε, ἐς ταύτην ἐσβιβάσας παῖδάς τε, καὶ γυναῖκας ἑωυτοῦ, ἐσέβη· ἐσβαίνοντι δέ οἱ ἀπίκοντο σύες, καὶ ἵπποι, καὶ λεόντων γένεα, καὶ ὄφιες, καὶ ἄλλα, ὁκόσα ἐν γῇ νέμονται, πάντα ἐς ζεύγεα· ὁ δὲ πάντα ἐδέκετο. καί μιν οὐκ ἐσίνοντο· ἀλλὰ σφίσι μεγάλη διόθεν φιλίη ἐγένετο. καὶ ἐν μιῇ λάρνακι πάντες ἔπλευσαν, ἔϛε τὸ ὕδωρ ἐπεκράτεε. τὰ μὲν Δευκαλίωνος πέρι Ἕλληνες ἱϛορέουσι. τὰ δὲ ἀπὸ τούτου, λέγεται λόγος ὑπὸ τῶν ἐν τῇ ἱρῇ πόλει μεγάλως ἄξιος θαυμάσαι, ὅτι ἐν τῇ σφετέρῃ χώρῃ χάσμα μέγα ἐγένετο, καὶ τὸ σύμπαν ὕδωρ κατεδέξατο. Δευκαλίων δὲ, ἐπεὶ τάδε ἐγένετο, βωμούς τε ἔθετο, καὶ νηὸν ἐπὶ τῷ χάσματι Ἥρης ἅγιον ἐϛήσατο. ἐγὼ δὲ καὶ τὸ χάσμα εἶδον, καὶ ἐϛὶ ὑπὸ τῷ νηῷ κάρτα μικρόν. εἰ μὲν ὦν πάλαι καὶ μέγα ἐὸν, νῦν τοιόνδε ἐγένετο, οὐκ οἶδα· τὸ δὲ ἐγὼ εἶδον μικρόν ἐϛι. σῆμα δὲ τῆς ἱϛορίης τόδε πρήσσουσι. δὶς ἑκάϛου ἔτεος ἐκ θαλάσσης ὕδωρ ἐς τὸν νηὸν ἀπικνέεται. φέρουσι δὲ οὐκ ἱρέες μοῦνον, ἀλλὰ πᾶσα Συρίη καὶ Ἀραβίη, καὶ πέρηθεν τοῦ Εὐφρήτεω πολλοὶ ἄνθρωποι ἐς θάλασσαν ἔρχονται, καὶ πάντες ὕδωρ φέρουσι· τὸ, πρῶτα μὲν ἐν τῷ νηῷ ἐκχέουσι, μετὰ δὲ, ἐς τὸ χάσμα κατέρχεται, καὶ δέκεται τὸ χάσμα μικρὸν ἐὸν ὕδατος χρῆμα πολλόν. τὰ δὲ ποιέοντες Δευκαλίωνα ἐν τῷ ἱρῷ τόνδε νόμον θέσθαι λέγουσι, συμφορῆς τε καὶ εὐεργεσίης μνῆμα ἔμμεναι. ὁ μὲν ὦν ἀρχαῖος αὐτοῖς λόγος ἀμφὶ τοῦ ἱροῦ, τοιός δέ ἐϛι. *Plerique à Deucalione ſtructum ajunt hoc templum, eo ſcilicet Deucalione cujus ætate vis aquarum fuit maxima. De eo autem Deucalione in Græcia audivi quod Græci narrant. Eſt autem ſermo talis: Hoc quod nunc eſt hominum genus non ab initio exſtitiſſe, ſed id periiſſe ſtirpitus: qui vero nunc ſunt homines ſecundi eſſe generis, quod ortum à Deucalione paulatim in ingentem multitudinem excrevit. De illis autem qui ante fuerant hominibus hæc ſunt quæ memorantur. Contumelioſi homines cum eſſent, iniqua facinora perpetrabant: nam neque jusjurandum ſervabant, neque excipiebant hoſpites, neque curabant ſupplices: ob quas res maxima eis ſupervenit calamitas. Statim enim terra plurimum aquæ de ſe extulit, tum vero plurimi de cœlo cecidere imbres: flumina quoque ultra modum exundavere, & mare ipſum ſuperfuſum eſt terris, ita ut res omnes aqua fierent, homines vero perirent omnes. Solus tunc ad ſecundi generis exordium Deucalion relictus eſt, prudentiæ & pietatis ergo. Servatus autem*

hoc

historiam & de Arca, & de servatis per eam non hominibus modo selectis, sed & de animantibus cæteris. [1] Apud Molonem quoque, [2] & Nicolaum Damascenum historia ea-

hoc modo est. In arcam magnam, quam habebat, liberos mulieresque domus suæ imposuit, ipseque eam ingressus est: quod cum faceret, venere apri, & equi, & leonum genera, & serpentes, & alia quæ in terra pascuntur, bina quæque: ille hæc ad se animantia recepit omnia: quæ nihil nocuere: sed magna ei cum illis divinitus amicitia obvenit: unaque in arca navigarunt omnes, quamdiu aqua super terras fuit. Hæc sunt quæ de Deucalione referunt Græci. De iis vero quæ post acciderunt, fertur ab illis qui Hierapolim habitant res admirabilis, in sua regione terræ fuisse hiatum, qui aquam absorpserit omnem. Id ubi factum esset, à Deucalione positas aras & Junonis templum super illo hiatu. Hiatum ipse vidi. Valde exiguus est sub templo, quod dixi. An olim major fuerit, contractusque sit cum tempore, equidem nescio: id scio, quod vidi, parvum esse. In historiæ hujus signum quod agunt, hoc est: bis anno ex mari aqua in templum defertur. Ferunt aquam non sacerdotes tantum, sed omnis Syria Arabiaque. Quin ab Euphrate usque eunt ad mare homines, omnesque aquam ferunt: eam primum effundunt in templum. Descendit in hiatum aqua: & is hiatus, quamvis parvus, immensam vim aquæ recipit. Hoc cum faciunt, ritum hunc ajunt à Deucalione institutum, in calamitatis simul & salutis partæ memoriam. Talis est vetus de templo hoc sermo.

1 *Apud Molonem quoque*] Verba ejus tradidit nobis Eusebius libro IX Præparationis Euangelicæ, cap. XIX: Κατὰ τὸν κατακλυσμὸν ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας ἀπελθεῖν τὸν περιλειφθέντα ἄνθρωπον μετὰ τῶν υἱῶν, ἐκ τῶν ἰδίων ἐξελαυνόμενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων· διανύσαντα δὲ τὴν μεταξὺ χώραν, ἐλθεῖν εἰς τὴν ὀρεινὴν τῆς Συρίας, οὖσαν ἔρημον. *Sub diluvii tempus excessisse ex Armenia eum hominem qui cum liberis suis diluvium evaserat, ejectum rebus suis vi indigenarum. Eundem, cum loca interjecta transiisset, pervenisse in Syriæ regionem montanam tunc vacuam.*

2 *Et Nicolaum Damascenum*] Ejus verba ex historiæ Universalis libro XCVI sic exhibet dicto jam loco Josephus: Ἔστιν ὑπὲρ τὴν Μινυάδα μέγα ὄρος κατὰ τὴν Ἀρμενίαν, Βάρις λεγόμενον, εἰς ὃ πολλοὺς συμφυγόντας ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ λόγος ἔχει περισωθῆναι. καί τινα ἐπὶ λάρνακος ὀχούμενον, ἐπὶ τὴν ἀκρώρειαν ὀκεῖλαι. καὶ τὰ λείψανα τῶν ξύλων ἐπὶ πολὺ σωθῆναι· γένοιτο δ᾽ ἂν οὗτος ὅν τινα καὶ Μωσῆς ἀνέγραψεν ὁ τῶν Ἰουδαίων νομοθέτης. *Est super Minyada*

 (quam

eadem exstabat: quorum hic Arcæ quoque nomen habebat, quod & in Deucalionis historia apud Apollodorum reperitur. [1] Sed & in Americæ partibus Cuba, Mechoacana, Nicaraga, diluvii, animalium servatorum, quin & corvi & columbæ servatam memoriam, diluvii ipsius etiam in ea parte quæ nunc Castella aurifera vocatur, Hispani complures testantur. Qua parte terrarum homines ante diluvium egerint, vel illud loquitur, [2] quod Plinio notatum est Joppen ante diluvium conditam. Locus in quo post diluvium subsedit Arca [3] in montibus Gordyæis ab omni ævo [4] in hunc diem Armeniorum constante me-

(quam Milyada vocant Strabo & Plinius,) *ingens in Armenia mons Baris dictus, in quo fama est servatos esse ex cataclysmo multos: unum vero in Arca vectum ad summum ejus jugum appulisse, diuque lignorum ejus arcæ mansisse reliquias. Hic, credo, is fuerit cujus Moses meminit, qui Judæis leges condidit.* His scriptoribus addendi Hieronymus Ægyptius, qui res Phœnicias scripsit, & Mnaseas, memorati Josepho. Forte & Eupolemus, quem ex Polyhistore producit Eusebius Præparationis lib. IX. cap. 17.

1 *Sed & in America partibus*] Vide Josephum Acostam & Antonium Herreram.

2 *Quod Plinio notatum*] Lib. V. cap. 13. Consentiunt Plinio Mela & Solinus. Confer quæ ex Abydeno jam attulimus.

3 *In montibus Gordyæis*] Quos Moses Ararath vocat, Kardu transtulere Chaldæi interpretes, Cordyæos Josephus, Cordæos Curtius, Gordyæos scribit Strabo libro XVI. Plinius libro VI. cap. 27. & Ptolemæus. [Hæc & sequentia quæ ad Geographiam Sacram, & conditores Gentium pertinent, post hæc à *Grotio* edita, de industria & accuratiùs multò perscrutatus est *Sam. Bochartus*, in Geographia Sacra; unde etiam *Grotii* ratiocinationibus majus pondus accedit. *Clericus.*]

4 *In hunc diem*] Monstratas suo ævo has Arcæ reliquias ait Theophilus Antiochenus libro III. Epiphanius contra Nazaræos. Ὡς ἔτι καὶ δεῦρο τὰ λείψανα τῆς τοῦ Νῶε λάρνακος δείκνυται ἐν τῇ τῶν Κορδυέων χώρᾳ. *Ad hoc usque tempus reliquias*

memoria monstratur. [1] Japetus Europæorum genitor, & inde Ion, aut ut olim eloquebantur [2] Javon Græcorum, Afrorum vero [3] Hammo, nomina sunt, quæ apud Mosem quoque apparent, sicut & cæterorum vestigia in gentium locorumque vocabulis [4] Josephus & alii observant. Jam vero

[1] af-

quia Arca Noë monstrantur in Cordyeorum terra: Chrysostomus Oratione de perfecta dilectione. Isidorus lib. XIV Originum, cap. 8. *Ararath mons Armeniæ, in quo Arcam historiæ post diluvium resedisse testantur. Unde & usque hodie ibidem lignorum ejus videntur vestigia.* Adde ex Haitone Armenio hæc quæ habet capite nono: *In Armenia est altior mons quam sit in toto orbe terrarum, qui Ararath vulgariter nuncupatur, & in ca cumine illius montis post diluvium arca primo sedit.* Adde Geographum Nubiensem & Itinerarium Benjamini.

1 *Japetus*] Est ipsa vox יפת. Nam eandem literam פ alii ut π, alii ut φ pronunciabant; qualis differentia & nunc est inter Germanos & Belgas. Notavit id de Hebræa litera ad Danielem Hieronymus.

2 *Javon*] Nam ἰάονες sæpe est apud vetustos scriptores. Id in Aristophanis Acharnensibus Persa pronunciat ἰαονaῦ. Jam vero mos antiquior erat inter duas vocales interponere digamma, quod postea per v scribi cœpit. olim sic F. ita αὐὼς erat quod nunc ἀὼς & ἠώς· ταυὼς ταώς pavus. ἰαῦνας τοὺς Ἕλληνας καλοῦσι. Suidas.

3 *Hammo*] Nam ח per aspirationem reddere aut etiam omittere Græci solent: ut חצר־מות Ἀδράμυττος, vel Ἀδράμυττος. חכמות ἀχμώθ, apud Irenæum & alios. וחברה socia ἄβρα Græcis veteribus. חיה αἰών. חנה, Hanno vel Anno. חני־בעל Hannibal vel Annibal: חצר־בעל Hasdrubal vel Asdrubal. חשים ἀξουμῖται. ων vero Græca est desinentia. Hic non Libyum tantum, sed & multarum aliarum gentium pater consecratus ab ipsis in Jovis stellam. Lucanus IX.

Quamvis Æthiopum populis Arabumque beatis
Gentibus atque Indis unus sit Juppiter Ammon.

Ægyptum quoque in hujus parte ponunt sacræ literæ Psal. LXXVIII. 51. CV. 23, 27. CVI. 22. Hieronymus in traditionibus Hebraïcis ad Genesim: *A quo Ægyptus usque hodie Ham patria Ægyptiorum lingua dicitur.*

4 *Josephus & alii observant*] Is à גמר dicit esse Γομαρεῖς Galatas, ubi oppidum Comara Plinio: Comari populi Melæ libro I. Ex מגוג Scythas, à qui-

 bus

bus condita Scythopolis in Syria, & altera urbs Magog. Plinio lib. v. cap. 23. aliis dicta Hierapolis & Bambyce: A מדי Medos esse apparet: ab יון, quod diximus, Javonas, Jaonas, Jonas. A תבל Josephus ait esse Iberos Asiæ, in quorum vicinia Thabilacam urbem vetustæ originis vestigia servantem ponit Ptolemæus. A משך est urbs ipsi memorata Mazaca, cujus & Strabo meminit lib. XII. & Plinius lib. VI. 3. & Ammianus Marcellinus libro XX. Adjice huic Moschos nominatos Straboni lib. XI. & Melæ libro tum primo, tum tertio, quos Moschenos dixit Plinius lib. VI. c. 9. & Moschicos montes apud eosdem & Plinium. A תירס esse Thraces, cum Josepho tradunt consensu alii, & vox indicat: præsertim si observemus Græcum ξ ab initio respondisse Syriacæ literæ ס, quod ordo indicat. De iis qui ab אשכנז corruptus est apud Josephum locus, sed dubitandum non est quin inde nomen habeat Ascania Homero memorata pars Phrygiæ & Mysiæ: de qua Strabonem vide lib. XII. & Plinium lib. V. c. 32. & Ascanius lacus, & ex lacu amnis apud eundem Strabonem lib. XIV. & apud Plinium dicto cap. 32, lib. V. Ascanius portus apud Plinium lib. V. cap. 30. Ascaniæ insulæ eidem lib. IV. cap. 12. & lib. V. cap. 31. A ריפת esse Paphlagonas dicit Josephus, Riphatæos dictos aliis, quibus locis Riphaces ponit Mela libro I. Ab אלישה esse αἰολεῖς, idem ille nos docet Josephus, & Jerosolymitanus Paraphrastes ei adstipulatus pro Æolibus Græcos nominans, totum pro parte: neque abludit Hellæ terræ nomen. A תרשיש esse Cilices Josephus idem dicit, probatque ex urbe Tarso. Multis enim in locis evenit, ut quæ populorum nomina fuerant, urbium facta sint nomina. De כתים, unde Κίτλιον, supra attigimus. A כוש Æthiopes Chusæi & sibimet ipsis & vicinis, ut Josephi tempore, ita & nunc vocantur: unde & fluvius apud Ptolemæum, & apud Geographum Arabem urbes Æthiopiæ duæ nomen retinent: pariterque à מצרים, qui Μισὼρ Philoni Byblio, Mesori sibi ipsis & accolis ii qui Græcis Ægyptii, & mensis apud eos nomen Μεσιρί. Cedreno terra ipsa Μέσρα. Vere & hoc Josephus à פוט esse in Mauritania amnem. Meminit ejus amnis & Plinius lib. V. cap. I. *Phut & juxta eum regio Phutensis usque in præsens dicitur*, ait Hieronymus Traditionibus Hebraïcis in Genesim: Est non longe a Fesa, manente nunc etiam vocabulo. Qui Mosi est כנען, is contractius Sanchuniathoni, & ex eo Philoni Byblio Χνᾶ. Invenies id apud Eusebium lib. I. Præparat. c. 10. Et terra ipsa sic dicta. Stephanus de Urbibus: Χνᾶ, οὕτως ἡ Φοινίκη καλεῖται. *Chna, sic appellatur Phœnice.* Et suo tempore ait Augustinum libro Expositionum epistolæ ad Romanos, rusticos ad Hipponem si interrogentur qui essent, respondere Canaani. Et Mestraimi & Canaanis nomina sunt & in Eupolemi lo-

loco, ut cum profert Eusebius Præparat. IX. 17. A רעמה Regema Ptolemæo in Arabia felice, nimirum ע in γ mutat, ut in Gomorra aliisque vocibus. A כבא Sabæos deducit Josephus, notam gentem: quarum & urbs princeps Sabæ Straboni lib. XVI. Ubi a כבתה Sabatenos Josephus ponit, ibi Plinio urbs est Sobotale lib. VI. cap. 28. להבים à Libyum nomine non abit, nec a נפתחים Nepata urbs Æthiopum Plinio lib. VI. c. 29. Nepata Ptolemæo: nec à פתרסים Pharusi Plinio lib. V. 8. Phaurusii Ptolemæo in Æthiopia. A צידן nota urbs omnibus poëtis & historicis Sidon. A גרגשי oppidum Gorasa Ptolemæo. Ab ערקי Arca, urbs Phœnices, Ptolemæo memorata, & Plinio lib. V. c. 18. Ab ארודי Aradus insula memorata Straboni lib. XVI. Plinio lib. V. c. 20. & Ptolemæo in Syria. A חמתי Amathus Arabiæ nominata Herodoto in Euterpe & Thalia. Ab עילם Elymæi Medis contigui apud Strabonem lib. XVI. Plinium lib. V. cap. 26. & 27. & apud Livium lib. XXXVII. Horum traduces in Phrygia Elymi apud Athenæum lib. IV. Ab אשור Assyrii noti omnibus, ut & à לוד Lydi, unde & vox Ludorum Latina. Ab ארם in hunc diem semper appellant, qui Græcis ab urbe צור Syri: nam צ modo per τ, modo per σ vertitur; unde urbs illa צור quæ Tyrus Græcis, Sarra Ennio, & Sinæ aliis Tinæ. Strabo libro XVI in fine: Λέγει δὲ καὶ τοὺς Ἀρίμους ὁ ποιητής· οὓς φησι Ποσειδώνιος δέχεσθαι δεῖν μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τῆς Κιλικίας, ἢ ἄλλης τινὸς γῆς, ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν. *Nominat Homerus & Arimos: ea autem voce vult Posidonius intelligi, non partem aliquam Syriæ, aut Ciliciæ, aut alterius regionis, sed Syriam ipsam.* Idem lib. XIII. Οἱ δὲ τοὺς Σύρους Ἀρίμους δέχονται, οὓς νῦν Ἀράμους λέγουσι. *Sunt qui per Arimos Syros intelligant, qui & nunc Arami dicuntur.* Libro autem primo. Τοὺς γὰρ ὑφ᾽ ἡμῶν Σύρους καλουμένους ὑπ᾽ αὐτῶν τῶν Σύρων Ἀραμμαίους καλεῖσθαι. *Nam qui à nobis dicuntur Syri, eos ab ipsis dici Arammeos.* Ab חוין Ausanitis regio apud LXX Interpretes in Jobo: Ausitida dixit Aristæus. A חול urbs Chollæ Ptolemæo posita in Syria. A גחר Gindarus urbs apud Ptolemæum. Et populus Gindareni Plinio V. 23. in Cœle-Syria. A מש Masius mons non procul Nisibi apud Strabonem lib. XI. & Ptolemæum in Mesopotamia. Nomina יקטן ut & חצרמות & חולה Geographi Arabes nobis in Arabia repræsentant nominibus Balsatjaktan, Hadramuth, Chaulan, ut notavit Capellus vir eruditissimus. Nomen אופר retinet ni fallor Opharus fluvius, & populus Opharitæ circa Mæotim Plinio lib. VI. 7. Etiam urbes eas quarum hoc in loco meminit Moses, antiquissimas esse collatione scriptorum apparet. De Babylone res notissima. ארך est Aracca, quam in Susiana ponit Ptolemæus. unde Araccæos campos Tibullo dici notavit in Solinianis vir infinitæ lectionis Cl. Salmasius.

affectati in cœlum itineris, quis non Poëta-

Ab אכר Acabenen corrupte pro Acadene dictam suspicatur probabiliter diligens in Scripturarum interpretatione Franciscus Junius, qui & alia non pauca observavit eorum quæ jam posuimus. כלנה est Callinisum oppidum ad Euphraten, cui id nomen ad Ammiani mansisse tempora ex libro ejus XXIII docemur. Terra שנער est Σεναὰρ τῆς Βαβυλωνίας apud Histiæum Milesium in loco quem nobis conservavit Josephus Antiquæ historiæ lib. I. cap. 7. & in Chronico, itemque in Præparatione Eusebius. Scripsit is res Phœnicum, lectus etiam Stephano. At rursum ע in γ mutato Singarum hinc montem Ptolemæus in Mesopotamia nominat. Plinius autem Singaram oppidum libro V. c. 24. Hinc Singarana regio Sexto Rufo: נינוה haud dubie est quæ Græcis contractius Ninos. In Epitaphio Sardanapali,

> Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι,
> Νίνε μεγάλης βασιλεύσας.
> *Ipse Nini magnæ modo Rex nil*
> *sum nisi pulvis.*

Est id nomen & apud Theognidem, Strabonem libro XVI. Plinium lib. XI. cap. 13. cujus verba sunt. *Fuit & Ninos imposita Tigri ad solis occasum spectans quondam clarissima.* Lucanus III. *Et felix, sic fama, Ninos.* Habet id nomen Ptolemæus in Assyria. A כלח urbe principe nomen habet regio Calachena. Straboni lib. XI. bis, deinde initio lib. XVI. רסן est Resaina apud Ammian. libro XXIII. Sidon nota omnibus. עזה nemo dubitare potest quin litera ע per γ, ut diximus, reddita sit Gaza Palæstinorum, nominata Straboni lib. XVI. Melæ lib. I. qui ingentem & munitam admodum vocat, Plinio lib. V. 13. VI. 28. & alibi. ספרוים est Heliopolis urbs Sipparorum in loco Abydeni quem modo produximus. Sippara Ptolemæo in Mesopotamia. אור est Ur castellum Ammiano memoratum libro XXV. חרן Carræ Crassorum clade nobiles.

1. *Affectati in cœlum itineris*] Homerus Odysseæ Λ. Ovidius I Metamorphoseos:

> *Affectasse ferunt regnum cœleste gigantes.*

Vide & Virgilium Georgicon I. & Lucanum lib. VII. Frequens est apud omnes gentes loquendi genus, ut quæ supra communem altitudinem attolluntur, dicantur οὐρανομήκη, ut apud Homerum sæpe. Sic & Deut. I. 28. & IX. I. Sibyllæ nescio cujus locum de insana illa turris substructione agentem citat Josephus talem. Πάντων ὁμοφώνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων πύργον ᾠκοδόμησάν τινες ὑψηλότατον, ὡς ἐπὶ οὐρανὸν ἀναβησόμενοι δι' αὐτοῦ· οἱ δὲ θεοὶ ἀνέμους ἐπιπέμψαντες ἀνέτρεψαν τὸν πύργον, καὶ ἰδίαν ἑκάστῳ φωνὴν ἔδωκαν, καὶ διὰ τοῦτο Βαβυλῶνα συνέβη κληθῆναι τὴν πόλιν. *Cum homines omnes una lingua uterentur, altissimam turrim ædificare quidam cœperunt, velut per eam in cœlum scansuri. At Dii*

tarum meminit? [1] Sodomorum incendium est apud Diodorum Siculum, [2] Strabonem, [1] Ta-

Dii ventis immissis evertère turrim hanc, & suam cuique linguam attribuère: unde urbi Babylon factum est nomen. At ex Abydeno hæc nobis profert Eusebius Præparationis IX. c. 14, & Cyrillus libro I contra Julianum. Ἐντι δ' οἱ λέγουσι τοὺς πρώτους ἐκ γῆς ἀνασχόντας ῥώμῃ τε καὶ μεγέθει χαυνωθέντας καὶ δὴ θεῶν καταφρονήσαντας ἀμείνονας εἶναι, πύργων τύρσιν ἠλίβατον ἀείρειν, ἵνα νῦν Βαβυλών ἐστι. ἤδη τε ἆσσον εἶναι τοῦ οὐρανοῦ· καὶ τοὺς ἀνέμους θεοῖσι βωθέοντας ἀνατρέψαι περὶ αὐτοῖσι τὸ μηχάνημα· τοῦ δ' ἦν τὰ ἐρείπια λέγεσθαι Βαβυλῶνα· τέως δὲ ὄντας ὁμογλώσσους ἐκ θεῶν πολύθρουν φωνὴν ἐνείκασθαι. μετὰ δὲ Κρόνῳ τε καὶ Τιτῆνι συστῆναι πόλεμον. *Sunt qui dicant primos illos è terra editos homines, cum & viribus & mole sua superbirent, ita ut se plus Diis posse jactarent, vertisse se ad turrim struendam quo loco nunc est Babylon. Cumque jam prope ad cœlum pervenisset opus, ventorum vi Diis auxiliantium, dujectum id super ædificantes: ruinis impositum nomen Babylonis. Cum vero ad id temporis unius sermonis fuissent homines, immissam in eos à Diis linguarum discrepantiam. Post id exstitisse bellum Saturnum inter & Titana.* Falso autem à Græcis proditum, conditam à Semiramide Babylonem, etiam Berosus in Chaldaïcis prodidit, ut nos Josephus docet contra Appionem I. eundemque errorem tum ex Philone Byblio, tum ex Dorotheo Sidonio refel it Julius Firmicus. Vide & quæ de gigantibus & turri ex Eupolemo nobis adducit Eusebius Præparat. Euangelicæ lib. XX. cap. 17

1 *Sodomorum incendium est apud Diodorum Siculum*] Libro XIX. ubi post lacus Asphaltitæ descriptionem: Ὁ δὲ πλησίον τόπος ἔμπυρος ὤν, καὶ δυσώδης ποιεῖ τὰ σώματα τῶν περιοικούντων ἐπίνοσα καὶ παντελῶς ὀλιγοχρόνια. *Vicina regio cum igni subardeat, sævumque odorem exhalet, in causa est cur accolarum corpora morbida sint minimeque vivacia.* [Vide hac de re etiam Dissertationem nostram Pentateucho subjectam, de incendio Sodomorum. *Clericus.*]

2 *Strabonem*] Libro XVI. post Asphaltitæ descriptionem. Τοῦ δ' ἔμπυρον τὴν χώραν εἶναι τὰ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλά. καὶ γὰρ πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύουσι τραχείας περὶ Μασάδα, καὶ σύραγγας πολλαχοῦ, καὶ γῆν τεφρώδη, σταγόνας τε πίσσης ἐκ λισσάδων λειβομένας, καὶ δυσώδεις πόρρωθεν ποταμοὺς ζέοντας, κατοικίας δὲ ἀνατετραμμένας σποράδην· ὥστε πιστεύειν τοῖς θρυλλουμένοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὡς ἄρα ᾠκοῦντό ποτε τρισκαίδεκα πόλεις ἐνταῦθα, ὧν τῆς μητροπόλεως Σοδόμων σώζοιτο κύκλος ἑξήκοντά που σταδίων· ὑπὸ σεισμῶν τε καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν τε καὶ θειω-

[1] Tacitum, [2] Plinium, [3] Solinum. [4] Circumci-

δῶν ἡ λίμνη προπέσοι καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο. αἵ τε πόλεις αἱ μὲν καταποθεῖεν, ἃς δ' ἐκλείποιεν οἱ δυνάμενοι φυγεῖν. Esse in hoc solo ignem, multa indicia adferunt. Nam & petras ostendunt asperas & exustas circa Masada: tum multis in locis exesas cavernas, terram cinerosam, picis guttas de petris stillantes, ferventia non sine fœdo odore flumina: quæ cuncta fidem faciunt famæ apud indigenas vulgatæ, XIII olim in ea regione habitatas urbes, quarum princeps Sodoma fuerit, cujus ambitus etiam nunc ostenditur in LX stadia patens: terræ autem motibus, erumpente igne aquisque calidis & bituminosis, exstitisse qui nunc est lacum, saxa concepisse ignem, urbium absorptas alias, alias ab iis qui fugere potuerunt, derelictas.

1 *Tacitum*] Historiarum V. *Haud procul inde campi, quos ferunt olim uberes magnisque urbibus habitatos, fulminum jactu arsisse: & manere vestigia, terramque specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita aut manu sata, sive herba tenus aut flore, seu solitam in speciem adolevere, atra & inania velut in cinerem vanescunt.*

2 *Plinium*] Is Asphaltiten describit libri V. cap. 16. & lib. XXXV. cap. 15.

3 *Solinum*] Capite 36 edit. Salmasianæ: *Longo ab Hierosolymis recessu tristis sinus panditur, quem de cœlo tactum testatur humus nigra & in cinerem soluta. Duo ibi oppida, Sodoma nominatum alterum, alterum Gomorrum, apud quæ pomum quod gignitur, habeat licet specimen maturitatis, mandi tamen non potest: nam fuliginem intrinsecus favillaceam ambitus tantum extimæ cutis cohibet, quæ vel levi pressa tactu fumum exhalat, & fatiscit in vagum pulverem.*

4 *Circumcisionis vetustissimo mori testimonium præbuerunt Herodotus*] Cum errore tamen, Verba ejus sunt in Euterpe. Μοῦνοι πάντων Κόλχοι καὶ Αἰγύπτιοι καὶ Αἰθίοπες περιτέμνονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ αἰδοῖα. Φοίνικες δὲ καὶ Σύριοι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ οὗτοι ὁμολογοῦσι παρ' Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι. Σύριοι δὲ οἱ περὶ Θερμώδοντα καὶ Παρθένιον ποταμὸν, καὶ Μάκρωνες τούτοισιν ἀστυγείτονες ὄντες ἀπὸ Κόλχων φασὶ νεωστὶ μεμαθηκέναι. οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ περιτεμνόμενοι ἀνθρώπων μοῦνοι. καὶ οὗτοι Αἰγυπτίοισι φαίνονται ποιοῦντες κατὰ ταὐτά. αὐτῶν δὲ Αἰγυπτίων καὶ Αἰθιόπων οὐκ ἔχω εἰπεῖν, ὁπότεροι παρὰ τῶν ἑτέρων ἐξέμαθον. *Soli ab antiquo circumcisi sunt Colchi & Ægyptii & Æthiopes. Phœnices autem & qui in Palæstina sunt Syri, fatentur hunc se morem ab Ægyptiis accepisse. Syri vero qui ad Thermodontem & Parthenium sunt amnem, & Macrones horum vicini, à Colchis dicunt se didicisse. Hi enim soli sunt qui circumciduntur, faciuntque ea in re eadem quæ Ægyptii. De Æthiopibus autem & Ægyptiis, utri ab alteris acceperint, liquido di-*

cisionis vetustissimo mori testimonium præbuerunt Herodotus, [1] Diodorus, [2] Strabo, [1] Phi-

dicere non possim. In Syria Palæstina nullos fuisse circumcisos præter Judæos vere dicit Josephus Antiquæ historiæ libro VIII. cap. 4. & contra Appionem priore libro. De quibus Judæis Juvenalis, *præputia ponunt.* Et Tacitus: *Circumcidere genitalia instituêre, ut diversitate noscantur.* Vide & Strabonem libro XVII. tantum vero abest ut Judæi fassi sint umquam ab Ægyptiis se accepisse hunc morem, ut contra aperte dicant Ægyptios ab Josepho didicisse circumcidi. Vide scriptorem Lexici Aruch, quem citat optime meritus de sacris literis Drusius libro VI Præteritorum. Neque vero commune omnibus Ægyptiis fuit circumcidi ut Judæis: quod vel Appionis hominis Ægyptii exemplo apud Josephum discas. Phœnicas Herodotus haud dubie pro Idumæis dixit: ut & Aristophanes Avibus, ubi Ægyptios & Phœnicas ψωλοὺς vocat. Ammonius de Verborum differentiis: Ἰδουμαῖοι δὲ τὸ μὲν ἀρχῆθεν οὐκ Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ Φοίνικες καὶ Σύροι. *Idumæi non ab origine Judæi, sed Phœnices ac Syri.* Æthiopes autem illi qui circumcisi sunt ex Cethuræ erant posteris, ut jam dicemus. Colchi & eorum vicini ex Decem sunt tribubus, quas transtulit Salmanasar. Inde & in Thraciam quidam venere. Scholiastes ad Aristophanis Acharnenses. Ὀδομάντων ἔθνος Θρακικόν. φασὶ δὲ αὐτοὺς Ἰουδαίους εἶναι. *Odomantum gens est Thracica. Dicuntur autem esse Judæi.* Ubi Judæos intellige improprie, Hebræos, ut sæpe. Ab Æthiopibus trans Oceanum circumcisio venit in Novum orbem, si vera sunt quæ de eo more reperto in variis ejus orbis locis narrantur.

1. *Diodorus*] Libro I. de Colchis. Ὅτι δὲ τοῦτο τὸ γένος Αἰγυπτιακόν ἐστι, σημεῖον εἶναι τὸ περιτέμνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους παραπλησίως τοῖς κατ' Αἴγυπτον, διαμένοντος τοῦ νομίμου παρὰ τοῖς ἀποίκοις· καθάπερ καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. *Gentem hanc ab Ægyptiis ortam argumento sit, quod circumciduntur & ipsi more Ægyptiorum, quorum mos in hac colonia mansit, ut & apud Judæos.* Cum Hebræi ab antiquo circumcisi sint, nihilo magis ostendit circumcisio Colchos illos ab Ægyptiis esse, quam, quod nos diximus, ab Hebræis. Idem libro III Troglodytas circumcisos narrat, Æthiopum scilicet partem.

2 *Strabo*] Libro XVI de Troglodytis: Εἰσὶ δὲ περιτετμημένοι τινὲς καθάπερ Αἰγύπτιοι. *Sunt horum quidam circumcisi, ut Ægyptii.* In eodem libro περιτομὰς tribuit Judæis.

1 *Phi-*

[1] Philo Byblius: præbent etiam nunc [2] ortæ ab Abrahamo gentes, non Hebræi tantum, ſed [3] Idumæi, [4] Iſmaëlitæ, [5] & alii. Abra-

ha-

1 *Philo Byblius*] In fabula de Saturno apud Euſebium lib. I. cap. 10.

2 *Ortæ ab Abrahamo gentes*] Cui Abrahamo primo omnium datum circumciſionis præceptum etiam Theodorus docuit in Carmine de Judæis, unde hos verſus nobis Euſebius dedit lib. IX Præparationis Euangelicæ cap. XXII.

> Ὅς ποθ' ἑῆς πάτρης ἐξήγαγε δῖον Ἀβραὰμ,
> Αὐτὸς ἀπ' οὐρανόθεν κέλετ' ἀνέρα παντὶ σὺν οἴκῳ
> Σάρκ' ἀποσυλῆσαι πόσθης ἄπο, καὶ ῥ' ἐτέλεσσεν.
>
> *Qui ſanctum patriis Abrahamum eduxit ab oris,*
> *Idem ipſum totamque domum genitalia ferro*
> *Tegmina præcepit præcidere; paruit ille.*

3 *Idumæi*] Ab Eſavo ita dicti, qui Οὔσωος Philoni Biblio. Ei enim alterum nomen erat Edom, quod Græci Ἐρυθρὰν tranſtulere, unde dictum mare Erythræum: quippe eo uſque pervenit vetus Eſavi poſterorumque ejus imperium. Originis ignari eos cum Phœnicibus, ut modo dixi, confuderunt. Ammonius Idumæos circumciſos ait, ut & Juſtinus Dialogo cum Tryphone, & Epiphanius contra Ebionæos. Horum pars Homeritæ, quos ſuo etiam tempore circumciſos docet nos Epiphanius contra Ebionæos.

4 *Iſmaëlitæ*] Circumciſi hi ab antiquo, ſed eo ætatis anno quo Iſmaël. Joſephus lib. I. c. 12. & 13. Τίκτεται δὲ παῖς ἑκατέρων τῷ ὑστάτῳ ἔτει· ὃν εὐθὺς μετ' ὀγδόην ἡμέραν περιτέμνουσι, κἀξ ἐκείνου μετὰ τοσαῦτα ἔθος ἔχουσιν οἱ Ἰουδαῖοι ποιεῖσθαι τὰς περιτομάς. Ἄραβες δὲ μετὰ ἔτος τρισκαιδέκατον· Ἰσμαήλος γὰρ ὁ κτίστης αὐτῶν τοῦ ἔθνους, Ἀβράμου γενόμενος ἐκ τῆς παλλακῆς, ἐν τούτῳ περιτέμνεται τῷ χρόνῳ. *Naſcitur Abrahamo & Saræ anno ſæculi ſui ultimo puer, quem ipſo die octavo circumcidunt: quem diem etiam nunc Judæi in circumcidendis liberis obſervant. At Arabes circumciduntur poſt annum ætatis tertium & decimum. Nam princeps eorum generis Iſmaëlus ea ætate circumciſus eſt, filius & ipſe Abrahami, ſed ex ancilla.* Origenes in pulchra diſſertatione contra Fatum, quæ & apud Euſebium exſtat lib. VI. c. 11. & in collectione Græca cui φιλοκαλίας nomen: Οὐκ οἶδ' ὅπως δυνήσονται σῶσαι τὸ τῶν μὲν ἐν Ἰουδαίᾳ σχεδὸν πάντων τοιόνδε εἶναι τὸν σχηματισμὸν ἐπὶ τῆς γενέσεως, ὡς ὀκταήμερον αὐτοὺς λαβεῖν περιτομὴν ἀκρωτηριαζομένους καὶ ἑλκουμένους, καὶ φλεγμονῇ περιπεσομένους καὶ τραύμασι· καὶ ἅμα τῇ εἰς τὸν βίον εἰσόδῳ, ἰατρῶν δεομένους· τῶν δὲ ἐν Ἰσμαηλίταις τοῖς κατὰ τὴν Ἀραβίαν τοιόνδε, ὡς πάντας περιτέμνε-

σθαι

hami, Isaaci, Jacobi, Josephi historia Mosi consso-

σθαι τρισκαιδεκαετεῖς· τοῦτο γὰρ ἱστόρηται περὶ αὐτῶν. *Nescio quomodo defendere hoc possint, iis qui in Judæa nascuntur prope omnibus talem esse posituram siderum nascentibus, ut octavo die debeant circumcidi, mutilari, ulcerari, vulnera & inflammationes incurrere, ac medici ope egere simul atque vitæ limen intraverint. Ac Ismaëlitis, qui in Arabia sunt, talem esse posituram siderum, ut circumcidendi sint omnes ætatis anno tertio & decimo: id enim de istis proditum est.* Hos Ismaëlitas Epiphanius contra Ebionæos disputans explicat Sarracenos: recte admodum. Semper enim hunc morem observarunt Sarraceni, & ab eis accepere Turcæ.

5 *Et alii*] Nempe illi à Cethura, de quibus locus est egregius Alexandri Polyhistoris, apud Josephum lib. I. c. 16. quem & Eusebius adducit Præparationis Euangelicæ lib. IX. c. 20. Κλεόδημος φησιν ὁ προφήτης, ὁ καὶ Μαλχᾶς, ὁ ἱστορῶν τὰ περὶ Ἰουδαίων, καθὼς καὶ ὁ Μωϋσῆς ἱστόρησεν ὁ νομοθέτης αὐτῶν, ὅτι ἐκ Χεττούρας Ἀβραάμῳ ἐγένοντο παῖδες ἱκανοὶ, λέγει δὲ αὐτῶν καὶ τὰ ὀνόματα ὀνομάζων τρεῖς, Ἀφὲρ, Ἀσοὺρ, Ἀφρά· καὶ ἀπὸ Ἀσοὺρ τὴν Ἀσσυρίαν κεκλῆσθαι· ἀπὸ δὲ τῶν δύο, Ἀφρά τε καὶ Ἀφὲρ, πόλιν τε Ἄφραν καὶ τὴν χώραν Ἀφρικὰν ὀνομασθῆναι· τούτους δὲ Ἡρακλεῖ συστρατεῦσαι ἐπὶ Λιβύην καὶ Ἀνταῖον. γήμαντα δὲ τὴν Ἄφρα θυγατέρα Ἡρακλέα, γεννῆσαι υἱὸν ἐξ αὐτῆς Δέδωρον· τούτου δὲ γενέσθαι Σοφῶνα, ἀφ' οὗ τοὺς Βαρβάρους Σόφακας καλεῖσθαι. *Cleodemus Propheta Malchas dictus in Libro de Judæis, eadem dicit quæ Moses qui Judæis leges condidit, ex Chettura Abrahamo multos esse natos liberos, quorum tres ab ipso nominantur Afer, Assur, Afra. Ab Assur dictam Assyriam. Ab aliis duobus Afra & Afer urbem Afram, terramque Africam. Hos Herculi commilitones fuisse in Libyam & Antæum. Herculem autem cum Afræ duxisset filiam, ex ea filium genuisse Dedorum nomine. Ex hoc natum Sophona, unde barbaros Sophacas dictos.* Hic cætera nomina exscriptorum vitio, nec cum Mose, nec inter se collatis Josephi & Eusebii, quales habemus, codicibus congruunt. At Ἀφὲρ haud dubie est qui Mosi עפר. Herculem autem intellige non Thebanum, sed multo antiquiorem, Phœnicem, cujus & Philo Byblius meminit, Eusebio citatus in dicto sæpe capite 10 libri primi Præparationis Euangelicæ. Is ipse est Hercules cujus exercitum in Africam venisse Sallustius in Jugurthino commemorat. Videmus ergo unde Æthiopes, pars magna Afrorum, circumcisionem acceperint, quam & Herodoti habuerunt tempore, & nunc etiam qui eorum Christiani sunt, non ex religionis necessitate, sed ex vetustissimi moris reverentia, retinent.

1 *Ex-*

ſonans [1] exſtabat olim [*] apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone, [2] apud Beroſum, [3] Hecatæum, [4] Damaſcenum, [5] Artapa-

1 *Exſtabat olim apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone*] Certe ad Abrahamum pertinere putat Scaliger quædam, quæ ex Philone Byblio nobis ſervavit Euſebius. Ipſum vide in Auctario ad Emendationem temporum. Eſt tamen cur de eo dubitem.

* *Apud Philonem Byblium*] Quousque fides poſſit haberi *Sanchoniathoni Philonis* nondum ſatis liquet. Fidem ejus admodum ſuſpectam fecit vir doctiſſimus *Henr. Dodwellus*, in Diſſertatione Anglica de Sanchoniathonis Phœnicia Hiſtoria, edita Londini anno M DC LXXXI. Cujus argumentis hoc etiam addendum, quòd in ejus fragmentis ſit abſurda quædam miſtura Deorum Græciæ Orienti, primis temporibus, ignotorum cum Phœnicum Numinibus. Quod pluribus hîc diducere non licet, per chartæ anguſtias. *Clericus.*

2 *Apud Beroſum*] Ejus verba ſervavit nobis Joſephus Antiquæ hiſtoriæ lib. I. cap. 8. Μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμὸν δεκάτῃ γενεᾷ, παρὰ Χαλδαίοις τις ἦν δίκαιος ἀνὴρ μέγας καὶ τὰ οὐράνια ἔμπειρος. *Poſt cataclyſmum decima ſtirpe apud Chaldæos vir exſtitit juſtus & eximius, interque cætera cæleſtium peritus.* Hæc ad Abrahamum recte referri temporum ratio oſtendit.

3 *Hecatæum*] Is librum de Abrahamo ſcripſit qui periit, ſed exſtabat Joſephi tempore.

4 *Damaſcenum*] Nicolaum illum virum illuſtrem, amicum & Auguſto & Herodi, cujus reliquias aliquot nuper accepimus beneficio viri Ampliſſimi Nicolai Peireſii, in cujus morte & literæ & literati omnes damnum incredibile fecerunt. Ejus Nicolai Damaſceni verba hæc refert Joſephus dicto jam loco: Ἀβράμης ἐβασίλευσε Δαμασκοῦ ἔπηλυς σὺν στρατῷ ἀφιγμένος ἐκ τῆς γῆς ὑπὲρ Βαβυλῶνος Χαλδαίων λεγομένης, μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον μεταναστὰς, καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς χώρας σὺν τῷ σφετέρῳ λαῷ, εἰς τὴν τότε μὲν Χαναναίαν λεγομένην, νῦν δὲ Ἰουδαίαν, μετῴκησε, καὶ οἱ ἀπ' ἐκείνου πληθήσαντες, περὶ ὧν ἐν ἑτέρῳ λόγῳ διέξειμι τὰ ἱστορούμενα. τοῦ δὲ Ἀβράμου ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Δαμασκηνῶν τὸ ὄνομα δοξάζεται, καὶ κώμη ἀπ' αὐτοῦ δείκνυται, Ἀβράμου οἴκησις λεγομένη. *Abrames in Damaſco regnavit, qui advena cum exercitu illuc venerat ex ea regione quæ ſupra Babylonem ſita, Chaldæorum dicitur. At non multo poſt tempore cum ſua multitudine etiam hinc emigrans pervenit in terram, quæ tunc Chananæa vocabatur, nunc Judæa dicitur, ubi & illi habitarunt qui ab eo orti ſunt plurimi, quorum res alibi memorabo. Abramæ autem in Damaſcena regione etiam nunc celebre eſt nomen, monſtraturque vicus qui ab eo dicitur Abramæ habitaculum.*

5 *Artapanum, Eupolemum, Demetrium*] Habes quæ horum nomine ex Alexandro Polyhiſtore

panum, Eupolemum, Demetrium, partim & [1] apud vetuſtiſſimum Orphicorum ſcriptorem: exſtat & nunc aliquid [2] apud Juſtinum ex Trogo Pompeio. [3] Apud eoſdem ferme omnes exſtat & Moſis actorumque

ſtore adfert Euſebius in Præp. lib. IX. cap. 16, 17. 18. 21. 23. Loca ſunt longiora quam ut huc tranſcribam. Ante Euſebium nemo eſt qui ea produxerit. Sed ex altari in Bethel ab Jacobo ſtructo, de quo agitur Gen. XXXV. venit fabula τῶν Βαιτυλίων, quam ex Philone Biblio habet Euſebius lib. I. Præpar. c. 10.

1 *Apud vetuſtiſſimum Orphicorum ſcriptorem*] Certe enim de alio accipi iſta non poſſunt, quæ apud Clementem Alexandrinum Strom. V. & Euſebium libro XIII. capite 12. legimus:

Οὐ γάρ κέν τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραίνοντα,
Εἰ μὴ μουνογενής τις ἀπορρὼξ φύλου ἄνωθεν
Χαλδαίων· ἴδρις γὰρ ἔην ἄστροιο πορείης,
Καὶ σφαίρης κίνημ' ἀμφὶ χθόνα ὡς περιτέλλει
Κυκλοτερές, ἐν ἴσῳ τε, κατὰ σφέτερον κνώδακα.

Nemo illum novit mortalia cuncta regentem,
Unicus ille niſi Chaldæo ſanguine cretus:
Norat enim Solis qua ſe aſtrum lege rotaret,
Et circum terram magnus ſi volveret orbis
Æqualiſque teresque, ſuum ſita circumplectens.

Ubi Abrahamus μουνογενὴς ſic dicitur, ut apud Eſaiam LI. cap. 2. אחד Ex cognitione autem ſiderum celebratus Abrahamus etiam Beroſo, ut jam audivimus, Eupolemus apud Euſebium de eodem: Ὃν δὴ καὶ τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν Χαλδαϊκὴν εὑρεῖν. *Hunc repertorem fuiſſe & ſcientiæ ſideralis & diſciplinæ inſuper Chaldaïcæ.*

2 *Apud Juſtinum ex Trogo Pompeio*] Lib. XXXVI. cap. 2. *Judæis origo Damaſcena, Syriæ nobiliſſima civitas. Poſt Abraham & Iſraël Reges fuere.* Reges hos ut Nicolaus, ſic Trogus Pompeius dixere, quod in ſuis familiis jus regium obtinuerint. Itaque & Χριστοὶ vocantur Pſ. CV. 15.

3 *Apud eoſdem ferme omnes exſtat & Moſis actorumque ejus memoria*] Vide Euſebium dicto lib. IX. c. 26. 27. 28. Quæ ex Tragico Judæo Ezechiele ibidem citantur, vera ſunt, & partem eorum habes apud Clementem Alexandrinum Strom. I. qui ex myſtarum libris adfert Ægyptium à Moſe verbis occiſum: & Strom. V. ex Artapano quædam habet ad Moſem pertinentia, ſed non ſatis ex vero. Juſtinus ex Trogo Pompeio de Moſe: *Dux igitur exſulum factus, ſacra Ægyptiorum*

que ipsius memoria. [1] Nam & aqua extractum, & duas à Deo tabulas ei datas, Orphica carmina diserte memorant. His [2] adde Polemonem, [3] & de exitu ex Ægypto non pau-

rum furto abstulit: quæ repetentes armis Ægyptii, domum redire tempestatibus compulsi sunt: itaque Moses Damascena, antiqua patria repetita, Montem Sinan occupat: & quæ sequuntur vera falsis mixta. Ubi Arvas apud eum scribitur, Arnas legendum est. Is est Aaron, non filius, ut hic existimavit, sed frater Mosis, & Sacerdos.

1 *Nam & aqua extractum & duas à Deo tabulas ei datas Orphica carmina diserte memorant*] Ut quidem ea emendavit maximus Scaliger, qui litera vicini admodum ductus mutata, pro eo quod ex Aristobulo Eusebius Præparationis Euangelicæ libro XIII. cap. 12. citat ὑλογενὴς, legere nos jussit ὑδογενὴς, ut versus sic habeant,

> Ὡς λόγος ἀρχαίων, ὡς ὑδογενὴς διέταξεν,
> Ἐκ Θεόθεν γνώμαισι λαβὼν κατὰ δίπλακα θεσμόν.
>
> *Ut veterum fama est, ut jussit flumine natus,*
> *Dona Dei tabulas geminas qui sensibus hausit.*

Subjungit autem hæc, quisquis ille fuit vetustissimus scriptor Orphicorum, postquam dixerat unum Deum esse colendum rerum omnium artificem ac moderatorem.

2 *Adde Polemonem*] Videtur is vixisse temporibus Ptolemæi Epiphanis, qua de re vide utilissimum Viri Cl. Gerardi Vossii de Græcis historicis librum. Africanus historias Græcas ab eo scriptas ait, qui idem liber est quem Ἑλλαδικὸν vocat Athenæus. Sunt autem ejus hæc verba: Ἐπὶ Ἄπιδος τοῦ Φορωνέως μοῖρα τοῦ Αἰγυπτίων στρατοῦ ἐξέπεσον Αἰγύπτου, οἳ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ λεγομένῃ Συρίᾳ οὐ πόῤῥω Ἀραβίας ᾤκησαν. *Regnante Apide Phoronei filio pars exercitus Ægyptiaci Ægypto exiit, habitaruntque illi in ea Syria quæ Palæstina dicitur, ab Arabia non longe.* Sicut Polemonis locum Africanus, ita Africani servavit in Chronicis Eusebius.

3 *Et de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis Manethone, Lysimacho, Chæremone*] Loca sunt apud Josephum contra Appionem plena mendaciis, utpote profecta à gente semper Judæis infestissima, unde & sua hausit Tacitus. Apparet autem ex his omnibus inter se collatis Hebræos ab Assyriis ortos, parte Ægypti potitos, ibi pastoralem egisse vitam: sed operis postea servilibus pressos, exiisse Ægypto, Ægyptiis etiam quibusdam ipsos comitantibus Mose duce, perque Arabum terras postremo pervenisse in Syriam Palæstinam, ibique instituta eos secutos Ægyptiorum institutis contraria. Cæterum quomodo in his quæ huic historiæ

pauca ex Ægyptiis, Manethone, Lysimacho, Chæremone. Neque vero cuiquam prudenti credibile fiet Mosem, [1] qui non Ægyptios tantum hostes habebat, sed & plurimas gentes alias, [2] Idumæos, [3] Arabas, [4] Phœnicas; vel de Mundi ortu & rebus antiquissimis ea ausum palam prodere, quæ aut aliis scriptis prioribus revinci possent, aut pugnantem sibi haberent persuasionem veterem atque communem: vel de sui temporis rebus ea prædicasse, quæ viventium multorum testimoniis possent refelli. Meminerunt Mosis & [5] Diodorus Siculus, & [6] Strabo, [7] & Plinius,

storiæ adspersere mendaciis scriptores Ægyptii inter se, quidam & secum singuli pugnent, quotque illa sæculis ab antiquitate Mosis librorum vincantur, egregie ostendit in illo libro eruditissimo Josephus.

1 *Qui non Ægyptios tantum hostes habebat*] A quibus cum vi abscesserant: quorum instituta resciderant Judæi. De odio Ægyptiorum implacabili adversus Hebræos, vide Philonem, tum contra Flaccum, tum in Legatione: ac Josephum in utroque contra Appionem libro.

2 *Idumæos*] Hæredes veteris odii inter Jacobum & Esavum, ad quod nova accessit causa, cum Hebræis Idumæi transitum negarunt. Num. xx. 14.

3 *Arabas*] Illos, scilicet, ab Ismaële ortos.

4 *Phœnicas*] Chananæos, scilicet, vicinasque gentes, in quos Hebræis bellum æternum.

5 *Diodorus Siculus*] Is libro 1. agens de iis, qui Deos auctores suis legibus inscripserint, addit: *παρὰ Ἰουδαίοις δὲ Μωσῆν τὸν Ἰάω ἐπικαλούμενον Θεόν. Ut Moses qui apud Judæos Deum, qui Iao vocatur.* Ubi Ἰάω est יהוה, quod eodem modo extulere & oracula & Orphica antiquis memorata, & hæretici Basilidiani, aliique Gnostici. Idem nomen Tyrii, ut ex Philone Byblio discimus, extulere Ἰευώ, alii Ἰαὴ, ut apud Clementem Alexandrinum est: Samaritani Ἰαβαὶ, ut apud Theodoretum legimus. Nimirum, Orienti populi iisdem vocibus alii alias tribuebant vocales, unde in propriis nominibus Veteris Testamenti tanta diversitas. Esse in hac voce τοῦ ὄντος significationem vere

 dictum

nius, [1] Tacitus quoque, [2] & poſt eos Dionyſius Longinus de ſermonis ſublimitate: Jamnis autem & Mambris, qui in Ægypto Moſi

dictum Philoni. Præter Diodorum qui Moſis meminerint, Paræneſis ad Græcos, quæ Juſtino adſcribitur, nominat Polemonem, Appionem, Ptolemæum Mendeſium, Hellanicum, Philochorum, Caſtorem, Thallum, Alexandrum Polyhiſtorem. Quoſdam horum & Cyrillus contra Julianum libro I.

6 *Et Strabo*] Locus eſt libro ejus XVI. ubi quod Ægyptium Sacerdotem Moſem fuiſſe putat, ab Ægyptiis habet ſcriptoribus, ut ex Joſepho apparet. Addit deinde, dogmata ejus non ſine aliquo errore deſcribens: Συνεξῆραν αὐτῷ πολλοὶ τιμῶντες τὸ θεῖον· ἔφη γὰρ ἐκεῖνος καὶ ἐδίδασκεν, ὡς οὐκ ὀρθῶς φρονοῦσιν οἱ Αἰγύπτιοι θηρίοις εἰκάζοντες καὶ βοσκήμασι τὸ Θεῖον, οὐδ' οἱ Λίβυες οὐκ εὖ δὲ οὐδὲ οἱ Ἕλληνες, ἀνθρωπομόρφους τυποῦντες· εἴη γὰρ ἓν τοῦτο μόνον θεὸς τὸ περιέχον ἡμᾶς ἅπαντας καὶ γῆν καὶ θάλατταν, ὃ καλοῦμεν οὐρανὸν καὶ κόσμον καὶ τὴν τῶν ὄντων φύσιν. τούτου τις ἂν εἰκόνα πλάττειν θαῤῥήσειε νοῦν ἔχων ὁμοίαν τινὶ τῶν παρ' ἡμῖν; ἀλλ' ἐᾶν δεῖ πᾶσαν ξοανοποιΐαν· τέμενος ἀφορίσαντας καὶ σηκὸν ἀξιόλογον τιμᾶν εἴδους χωρίς. *Affirmabat ille, docebatque non recte ſentire Ægyptios, qui ferarum pecorumque imagines numini tribuerent: ſed nec Afros & Græcos qui humanas. Nihil aliud eſſe Deum, quam unum illud, quod nos cunctos terramque & mare contineret, quod cælum dicimus & mundum rerumque naturam. Huic, ajebat, quis prudens audeat fingere imaginem rebus, quæ apud nos ſunt, ſimilem? Abſtinendum ergo ab omni ſimulacrorum effictione: ſed ſtructo templo inque eo adyto quam magnificentiſſimo, ibi ſine ulla figura colendum Deum.* Addit viris bonis id perſuaſum. Addit inſtituta ab eo ſacra & ritus nec impenſis gravia, nec limphatico furore odioſa. Narrat circumciſionem, cibos vetitos, alia: & cum oſtendiſſet hominem natura ſua animal eſſe ſocietatis civilis appetens, ad eam ducere præcepta humana ac divina, divina vero efficacius.

7 *Et Plinius*] Libro XXX. cap. I. *Eſt & alia magices factio à Moſe.* Juvenalis:

Judaïcum ediſcunt & ſervant & metuunt jus,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moſes.

1 *Tacitus quoque*] Hiſtor. V. ubi juxta Ægyptiorum fabulas *Unus exſulum* dicitur.

2 *Et poſt eos Dionyſius Longinus*] Vixit is tempore Aureliani Imperatoris, gratus Zenobiæ Palmyrenorum Reginæ. Is in libro de ſublimi dicendi genere, cum dixiſſet de Deo loquentes curare debere, ut eum nobis magnum ſincerumque & impermiſtum exhibeant: Ταύτῃ

ſi reſtiterunt, [1] præter Thalmudicos, [2] Plinius & [3] Apuleius. Legis ipſius per Moſem datæ, ac rituum, [4] tum alibi nonnulla exſtant,

τη καὶ ὁ τῶν Ἰουδαίων θεσμοθέτης, οὐχ ὁ τυχὼν ἀνὴρ, ἐπειδὴ τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν κατὰ τὴν ἀξίαν ἐχώρησε κἀξέφηνεν, εὐθὺς ἐν τῇ εἰσβολῇ γράψας τῶν νόμων· εἶπεν ὁ Θεός, φησί· τί; γενέσθω φῶς. καὶ ἐγένετο. γενέσθω γῆ· καὶ ἐγένετο. *Sic egit & is qui Judæis leges condidit, vir minime vulgaris ingenii, ut qui Dei poteſtatem digne & conceperit & elocutus fuerit, ſtatim in principio legum hæc ſcribens, Dixit, ait, Deus. Quid? Fiat lux: & facta eſt. Fiat terra: & facta eſt.* Chalcidius multa ex Moſe habet, & de eo ſic loquitur: *Sapientiſſimus Moſes, non humana facundia, ſed divina, ut ferunt, inſpiratione vegetatus.*

1 *Præter Thalmudicos*] In Gemara titulo de Oblationibus, cap. Omnes oblationes Synagogæ. Adde Tanchuma ſive Ilmedenu. Dicuntur ibi principes Magorum Pharaonis, & colloquium eorum cum Moſe refertur. Accedat Numenius lib. III. De Judæis. Verba ejus profert Euſebius lib. VIII. cap. 8. Τὰ δ' ἑξῆς Ἰαμνῆς καὶ Μαμβρῆς Αἰγύπτιοι ἱερογραμματεῖς ἄνδρες οὐδενὸς ἥττους μαγεῦσαι κριθέντες εἶναι, ἐπὶ Ἰουδαίων ἐξελαυνομένων ἐξ Αἰγύπτου· Μουσαίῳ γοῦν τῷ Ἰουδαίων ἐξηγησαμένῳ, ἀνδρὶ γενομένῳ Θεῷ εὔξασθαι δυνατωτάτῳ οἱ παραστῆναι ἀξιωθέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τοῦ τῶν Αἰγυπτίων οὗτοι ἦσαν. τῶν τε συμφορῶν ἃς ὁ Μουσαῖος ἐπῆγε τῇ Αἰγύπτῳ τὰς νεανικωτάτας αὐτῶν ἐπιλύεσθαι ὤφθησαν δυνατοί. *Deinceps vero Jamnes & Mambres ſacrorum ſcribæ Ægyptii, magicis artibus præſtare crediti, quo tempore exacti ſunt ex Ægypto Judæi. Nam qui ab omni Ægyptiorum multitudine electi ſunt, ut Muſæo reſiſterent Judæorum duci, viro precibus apud Deum potentiſſimo, hi fuere, ac graviſſimas calamitates à Muſæo in Ægyptum invectas coram omnibus depellere quiverunt.* Ubi Moſem voce vicina & Græcis uſitata Muſæum vocat, ſicut alii Jeſum Jaſona, Saulum Paulum. Ad eumdem Numenii locum nos remittit Origenes adverſus Celſum IV. Artapanus apud eumdem Euſebium lib. IX. c. 27. hos vocat τοὺς ἱερεῖς ὑπὲρ Μέμφιν, *Sacerdotes ſupra Memphim*, quibus à rege ait mortem indictam, ni paria Moſi patrarent.

2 *Plinius*] Dicto jam loco.

3 *Apuleius*] Apologetico ſecundo.

4 *Tum alibi nonnulla exſtant*] Ut apud Strabonem, Tacitum, Theophraſtum productum à Porphyrio de non edendis animalibus ſecundo, ubi de ſacerdotibus & holocauſtis; & quarto ejuſdem operis, ubi de vetitis edi tum piſcibus, tum animantibus aliis. Vide & Hecatæi locum apud Joſephum, primo

ſtant, [1] tum apud Pythagoricos plurima. [2] Veteribus Judæis inſigne & religionis & juſti-

mo contra Appionem, & apud Euſebium in Præpar. lib. IX. c. 4. Legem vitandæ conſuetudinis alienigenarum habes in Juſtini Tacitique hiſtoria: de ſuilla non edenda apud Tacitum, Juvenalem, Plutarchum Sympoſ. IV. cap. 5. Macrobium ex antiquis. apud Plutarchum dicto loco & Levitas, & σκηνοπηγίαν reperies.

1 *Tum apud Pythagoricos plurima*] Hermippus vita Pythagoræ, citatus ab Joſepho adverſus Appionem II. Ταῦτα δὲ ἔπραττε καὶ ἔλεγε, τὰς Ἰουδαίων καὶ Θρακῶν δόξας μιμούμενος καὶ μεταφέρων εἰς ἑαυτόν. ἀληθῶς γὰρ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος πολλὰ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις νομίμων, εἰς τὴν αὐτοῦ μετήνεγκε φιλοσοφίαν. *Hæc faciebat dicebatque Judæorum ac Thracum opiniones imitans & ſibi vindicans. Vere enim vir ille multa Judæorum inſtituta in ſuam philoſophiam tranſtulit.* Τὸ θνησιμαίων ἀπέχεσθαι, abſtinere morticinis, inter Pythagoræ præcepta ponit Hierocles, Porphyrius epiſtola ad Anebonem, & Ælianus lib. IV. id eſt ex Levit. VII. 15. Deut. XIV. 21. Θεοῦ τύπον μὴ ἐπίγλυφε δακτυλίῳ, ex Pythagora eſt apud Malchum ſive Porphyrium Hortatione ad Philoſophiam, & apud Diogenem Laërtium; id ex Decalogi eſt præcepto ſecundo. *Quod non poſuiſti ne tollas*, inter Judaïca ponit Joſephus contra Appionem libro altero, inter Pythagorica Philoſtratus. Iamblichus: ἥμερον φυτὸν καὶ ἔγκαρπον μήτε βλάπτειν, μήτε φθείρειν, *arbor mitis & frugifera ne corrumpatur, neve ei noceatur*: Ex Deut. XX. 19. Non tranſeundum locum ubi aſinus in genua ſederit, Pythagoræ tribuit is quem dixi, Hermippus. Origo ex hiſtoria quæ eſt Num. XXII. 27. Platonem quoque multa ex Hebræis ſumpſiſſe agnoſcebat Porphyrius, ut Theodoretus notat ſermone contra Græcos I. Partem eorum videbis in Præparatione Euſebii. [Vereor tamen ne *Hermippus*, aut *Joſephus*, pro *Judæis*, debuerint dicere *Idæos*, hoc eſt, ſacerdotes Jovis Idæi, in Creta; quos inviſit *Pythagoras*. Vide quæ de iis collegit *Joan. Marshamus* ad Sæc. X. rerum Ægyptiacarum. *Clericus.*]

2 *Veteribus Judæis inſigne & religionis & juſtitiæ teſtimonium perhibent & Strabo & ex Trogo Juſtinus*] Strabo quidem lib. XVI. poſt Moſis hiſtoriam: Οἱ δὲ διαδεξάμενοι χρόνους μέν τινας ἐν τοῖς αὐτοῖς διέμενον δικαιοπραγοῦντες καὶ εὐσεβεῖς, ὡς ἀληθῶς, ὄντες. *Succeſſores vero ad aliquod tempus in iiſdem inſtitutis manſere, juſti vereque religioſi.* Idem paulo poſt, eos qui Moſi crediderant ait fuiſſe τιμῶντας τὸ θεῖον, *Dei reverentes*, & εὐγνώμονας, *æqui amantes.* Juſtinus vero ſic, lib. XXXVI. c. 2. *Quorum* (Regum, ſcilicet, & Sacerdotum) *juſtitia religione permiſta, incre-*

di-

justitiæ testimonium perhibent, & Strabo, & ex Trogo Justinus: ita ut jam, quæ de Josua, aliisque, aut reperiuntur, aut reperta olim sunt, Hebræorum libris consentientia, adferre ne opus quidem sit; cum qui Mosi fidem habeat, quæ, nisi inverecunde admodum, negari ei non potest, is omnino crediturus sit eximia olim prodigia à Deo edita: quod hîc præcipue spectamus. Posteriorum vero temporum miracula, puta [1] Eliæ, Elisæi & aliorum, eo minus conficta censeri debent, quod illis temporibus & innotuisset jam magis Judæa, & ob diversitatem religionis in magno esset odio vicinorum, quibus facillimum fuisset refellere nascentem mendacii famam. Jonæ historia, qui triduo intra cetum fuerit, [2] est apud Lycophronem, & Æneam Ga-

dibile quantum coaluere. Aristoteles quoque magnum sapientiæ & eruditionis testimonium Judæo, quem viderat, præbuit, Clearcho teste, libro secundo de Somno, quem exscripsit Josephus. Tacitus inter multa falsa hoc vere, coli ab Judæis, *summum illud & æternum, neque mutabile, neque interiturum*, id est, Deum, ut de iisdem Judæis agens Dio Cassius loquitur, *ἄῤῥητον καὶ ἀειδῆ, qui nec voce exprimi, nec a nobis conspici possit.*

1 *Eliæ*] De cujus Prophetia Eupolemo scriptum librum dicit Eusebius Præp. lib. IX. c. 30. Ejusdem locum de Jeremiæ Prophetiis profert eodem libro Eusebius c. XXXIX.

2 *Est apud Lycophronem*] Versus hi sunt:

> Τριεσπέρου λέοντος, ὅν ποτε γνάθοις
> Τρίτωνος ἠμάλαψε κάρχαρος κύων·
> Ἔμπνους δὲ δαιτρὸς ἡπάτων φλοιδούμενος
> Τινθῷ λέβητος, ἀφλέγοις ἐπ' ἐσχάραις
> Σμήραγγας ἐστάλαξε κωδείας πέδῳ.

> *Trivesperi leonis, olim quem suis*
> *Malis voravit sæva Tritonos canis,*

Gazæum; nisi quod subjectum est nomen Herculis, in cujus claritatem referri solitum quicquid ubique magnificum esset, [1] notatum Tacito. Certe Julianum, Judæorum non minus, quam Christianorum hostem, historiæ evidentia coëgit fateri, & [2] viros divino spiritu afflatos vixisse inter Judæos, & [3] ad Mosis atque Eliæ sacrificia ignem cœlitus delapsum. Ac sane notandum in hac parte est, non modo [4] supplicia gravia, apud Hebræos, constituta fuisse in eos qui Prophetiæ munus fal-

Cum vivus intra, ceu coquus, versans jecur
Imo lebetis in sine ignibus foco,
Sudore totum per caput madesceret.

Ad quem locum Tzetzes: Διὰ τὸ ἐν τῷ κήτει τρεῖς ἡμέρας ποιῆσαι· *quia per triduum intra cetum fuit.* Æneas Gazæus, Theophrasto: ὥσπερ καὶ Ἡρακλῆς ᾄδεται, διαῤῥαγείσης τῆς νεὼς ἐφ' ἧς ἔπλει, ὑπὸ κήτους καταποθῆναι καὶ διασώζεσθαι. *Sicut Hercules narratur, fracta qua vehebatur nave, à ceto voratus incolumis factus.*

1 *Notatum Tacito*] Et Servio, tum Varrone, tum Verrio Flacco auctoribus.

2 *Viros divino spiritu afflatos vixisse inter Judæos*] Libro III, apud Cyrillum.

3 *Ad Mosis atque Eliæ sacrificia ignem cœlitus delapsum*] Julianus in libro Cyrilli decimo: Προσάγειν δὲ ἱερεῖα βωμῷ καὶ θύειν παρῃτήσατε. πῦρ γάρ, φησιν, οὐ κάτεισιν ὥσπερ ἐπὶ Μωσέως τὰς θυσίας ἀναλίσκον· ἅπαξ τοῦτο ἐπὶ Μωσέως ἐγένετο, καὶ ἐπὶ Ἠλίου τοῦ Θεσβίτου πάλιν μετὰ πολλοὺς χρόνους. *Aris admovere victimas & sacrificare defugitis. Nempe quod ignis de cœlo non descendat ut Mosis tempore, & victimas consumat. Atqui id semel tantum accidit sub Mose, & multo post tempore, cum viveret Elias Thesbita.* Vide & sequentia de igne cœlesti. Cyprianus Testimoniorum III. *Item in sacrificiis quæcumque accepta habebat Deus, descendebat ignis de cœlo qui sacrificata consumeret.* Menander autem in Phœnicum historia meminerat summæ illius siccitatis, quæ Elia florente contigit, id est, regnante apud Tyrios Ithobalo. vide Josephum Antiquæ historiæ lib. VIII. cap. 7.

4 *Supplicia gravia apud Hebræos constituta fuisse in eos, qui Prophetiæ munus sibi falso arrogarent*] Deut. XIII. 5. XVIII. 20. & seqq.

1 *Plu-*

falſo ſibi arrogarent; ſed [1] plurimos reges, qui auctoritatem ſibi eo modo conciliare poterant, plurimos viros eruditiſſimos, [2] qualis Eſdras, atque alii, numquam auſos eum ſibi honorem arrogare, [3] nec aliquot ſæculis quemquam ante Jeſu tempora. Multo vero minus imponi populo tot millium potuit in adſeveratione prodigii, quaſi perpetui ac publici; id eſt, [4] oraculi ejus, quod ex pectorali ſummi

1 *Plurimos Reges*] Nemo id auſus poſt Davidem.

2 *Qualis Eſdras*] Ad illa tempora adſcribere ſolent Hebræi: *Hactenus Prophetæ, jam incipiunt Sapientes.*

3 *Nec aliquot ſæculis quemquam ante Jeſu tempora*] Itaque libro I Macchab. IV. 46. legimus contaminati altaris lapides ſepoſitos ſeorſum, μέχρι τοῦ παραγενηθῆναι προφήτην τοῦ ἀποκριθῆναι περὶ αὐτῶν. *Donec veniret Propheta qui de iis reſponderet.* Ejuſdem libri cap. IX. 29. Καὶ ἐγένετο θλίψις μεγάλη ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἥτις οὐκ ἐγένετο ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας οὐκ ὤφθη προφήτης αὐτοῖς. *Facta eſt tribulatio magna in Iſraël, quæ non eſt facta à qua die non eſt viſus Propheta eis.* Idem legis in Thalmude, titulo de Synedrio.

4 *Oraculi ejus, quod ex pectorali ſummi Pontificis effulgebat*] Vide Exodi XXVIII. 30. Levit. VIII. 8. Num. XXVII. 21. Deut. XXXIII. 8. I Sam. XXI. 11. XXII. 10, 13, 15. XXIII. 2, 5, 9, 10, 11, 12. XXVIII. 6. Adde Nehemiam VII. 65. Adde Joſephum lib. III. 9. Hoc eſt ἐρώτημα δήλων apud Sirachidem XXXIII. 4. Nam vox δῆλα proprie reſpondet Hebræo אורים, atque ita vertunt LXX dictis locis Num. XXVII. 21. I Sam. XXVIII. 6. & alibi δήλωσιν, ut Exodi XXVIII. 26. Levit. VIII. 8. תמים vero idem vertunt ἀλήθειαν. Imitati hoc, ſed ut pueri virorum res imitantur, Ægyptii. Diodorus lib. I. in rebus Ægyptiorum deſcribit ἀρχιδικαστὴν ἔχοντα τὴν ἀλήθειαν ἐξηρτημένην ἐκ τοῦ τραχήλου. *Summum judicem qui haberet de collo pendentem veritatem.* Atque iterum poſtea: Συντάξεις δὲ τῶν ἀναγκαίων παρὰ τοῦ βασιλέως τοῖς μὲν δικασταῖς ἱκαναὶ πρὸς διατροφὴν ἐχορηγοῦντο· τῷ δ᾽ ἀρχιδικαστῇ πολλαπλάσιοι· ἐφόρει δ᾽ οὗτος περὶ τὸν τράχηλον ἐκ χρυσῆς ἁλύσεως ἠρτημένον ζῴδιον τῶν πολυτελῶν λίθων, ὃ προσηγόρευον ἀλήθειαν· τῶν δ᾽ ἀμφισβητήσεων ἤρχοντο ἐπειδὰν τὴν τῆς ἀληθείας εἰκόνα ὁ ἀρχιδικαστὴς προσθεῖτο. *Salaria ad victum reſque alias neceſſarias à Rege judicibus præbebantur: ampliſſima autem ſummo judici. Geſtabat is* de

mi Pontificis [a] effulgebat: quod durasse ad exscidium usque templi primi, tam firme a Judæis omnibus semper creditum est, ut necesse omnino sit, eorum majores id habuisse compertissimum.

de collo pendens ex aurea catena simulacrum e pretiosis lapidibus, cui nomen Veritas. Causæ autem dictio tunc incipiebat, cum hoc Veritatis simulacrum sibi summus judex aptasset. Ælianus variæ historiæ lib. XIV. c. 24. Δικασταὶ δὲ τὸ ἀρχαῖον παρ᾽ Αἰγυπτίοις ἱερεῖς ἦσαν, ἦν δὲ τούτων ἄρχων ὁ πρεσβύτατος, καὶ ἐδίκαζεν ἅπαντας. ἔδει δὲ αὐτὸν εἶναι δικαιότατον ἀνθρώπων καὶ ἀφειδέστατον. εἶχε δὲ καὶ ἄγαλμα περὶ τὸν αὐχένα ἐκ σαπφείρου λίθου, καὶ ἐκαλεῖτο τὸ ἄγαλμα, ἀλήθεια. *Apud Ægyptios qui judicabant, sacerdotes olim erant. Eorumque princeps, qui ætate anteibat cæteros: is in omnes jus dicebat. Eum vero esse oportebat omnium & justissimum & parcentem nemini. Gerebat autem de collo imaginem ex sapphiro, eaque imago Veritas dicebatur.* Gemara Babylonica capite I. codicis Joma ait, in secundo Templo defuisse quæ in primo fuerant, Arcam cum propitiatorio & Cherubim: Ignem cœlitus lapsum: Schecina: Spiritum sanctum: Urim & Thummim.

a *Effulgebat*] Est hæc conjectura Rabbinorum, nullis Scripturæ verbis nixa. Credibilius multò est Sacerdotem ipsum oracula ore protulisse. Vide notata à nobis ad Exod. XXVIII, 30. Num. XXVII. 31. *Clericus.*

§ XVII. *Probatum idem, quod supra, ex prædictionibus.*

Huic ex miraculis argumento affine est alterum ad probandam Dei providentiam non minus efficax, ex prædictionibus rerum futurarum, quæ apud Hebræos plurimæ exstant, & apertissimæ: [1] ut de orbitate ejus, qui Hierichuntem restitueret: de exscindendo per re-

1 *Ut de orbitate ejus qui Hierichuntem restitueret*] Confer Josuæ VI. 26. cum 1 Reg. XVI. 34.

regem, Josiam nomine, templo Bethelis, [1] trecentis & amplius annis priusquam res eveniret. Sic [2] Cyri quoque nomen ipsum ac res præcipuæ præsignificatæ ab Esaia: exitus obsidionis, qua Chaldæi Hierosolyma cinxerunt, ab Jeremia: [3] à Daniele vero translatio imperii ab Assyriis ad Medos ac Persas, [4] inde ad Alexandrum Macedonem; [5] cujus deinde ex parte successores forent Lagidæ, & Seleucidæ; quæque mala populus Hebræus ab his omnibus, [6] maxime vero ab Antiocho illustri accepturus esset, adeo perspicue, [7] ut Porphyrius, qui historias Græcas suo adhuc tempore exstantes cum vaticiniis istis contulit, aliter se expedire non potuerit, quam ut dice-

1 *Trecentis & amplius annis*] CCCLXI. ut Josephus putat Antiquæ historiæ lib. X. c. V.

2 *Cyri quoque nomen ipsum ac res præcipuæ præsignificatæ ab Esaia*] Cap. XXXVII. XXXVIII. Implementum vide cap. XXXIX. & LII. Et prophetiæ & implementi testimonium ex Eupolemo adfert Eusebius Præpar. lib. IX. c. 39.

3 *A Daniele vero translatio imperii ab Assyriis ad Medos & Persas*] Daniel. II. 32, 39. V. 28. VII. 5. VIII. 3, 20. X. 20. XI. 2.

4 *Inde ad Alexandrum Macedonem*] Dicto cap. II. 32, & 39. VII. 6. VIII. 5, 6, 7, 8, 21. X. 20. XI. 3. 4.

5 *Cujus deinde ex parte successores forent Lagidæ & Seleucidæ*] Cap. II. 33, 40. VII. 7, 19, 23, 24. VIII, 22. X. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20.

6 *Maxime vero ab Antiocho illustri accepturus esset*] VII, 8, 11, 20, 24, 25. VIII. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 23, 24, 25, 26. XI. 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45. XII. 1, 2, 3, 11. Hæc loca, sicut nos, exponunt Josephus lib. X. c. 12. XII. c. 11. & de Bello Judaïco lib. 1. c. 1. Chrysostomus II. adversus Judæos, Josephi utens testimonio: & Polychronius, Græcorumque alii.

7 *Ut Porphyrius*, &c. Vide Hieronymum passim ad Danielem.

diceret ea, quæ Danieli tribuebantur, post eventum fuisse scripta: quod perinde est, quasi quis neget, quæ sub Virgilii nomine exstant, & pro Virgilianis habita sunt semper, ab ipso scripta Augusti ævo. Non enim de isto, quod dicimus, magis umquam dubitatum inter Hebræos fuit, quam de hoc apud Romanos. Addi his possunt oracula plurima & clarissima, [1] apud Mexicanos & Peruanos, quæ Hispanorum in eas terras adventum, & secuturas inde calamitates prædixerunt.

Argumentis aliis.

[a] Referri huc possunt & somnia non pauca, tam exacte congruentia cum eventibus, qui & in se, & in causis suis, somniantibus erant plane incogniti, ut ad casum, aut causas naturales referri, nisi inverecunde, non possint: cujus generis illustria exempla ex probatissimis scriptoribus [2] libro de anima Tertullianus con-

1 *Apud Mexicanos & Peruanos*] Mira sane sunt quæ de istis oraculis referunt [*Garcilazzo de la Vega*] Inca, Acosta, Herrera, alii. Vide & Petrum Ciezam tomo II. rerum Indicarum.

a *Referri*, &c.] Quæ hîc habentur non tam probant Deum esse, qui curet res humanas, quàm rebus humanis interesse potentiores hominibus naturas inconspicuas; quod tamen qui credunt facile etiam Deum esse credunt. Necesse alioqui non est omnia, quæ sunt præter ordinem naturæ, Deo ipsi tribui; quasi per se omnia faceret, quæ ab hominibus, aut vi rerum corporearum, fieri nequeunt. *Clericus.*

2 *Libro de Anima Tertullianus*. Cap XLVI. ubi notabilia refert somnia Astyagis, Philippi Macedonis, Himeræ feminæ, Laodices, Mithridatis, Balaridis Illyrici, M. Tullii, Artorii, Polycratis Samii filiæ, ejus

congessit : & [1] spectra, non visa tantum, sed & loqui audita, tradentibus hæc historicorum etiam illis, qui à superstitiosa credulitate absunt longissime : & nostri quoque ævi testibus qui in Sina, quique in Mexicana & aliis Americæ partibus vixere. Neque spernenda publica illa [2] ad tactum ignitorum vomerum in-

ejus quæ gerula Ciceroni. Cleonymi Ficti, Sophoclis, Neoptolemi tragœdi. Habes quædam horum & apud Valerium Max. lib. I. cap. 7. prætereà Calpurniæ de Cæsare, P. Decii & T. Manlii Consulum, T. Atinii, M. Tullii in exsilio, Annibalis, Alexandri Magni, Simonidis, Crœsi, matris Dionysii tyranni, C. Sempronii Gracchi. Cassii Parmensis, Aterii Rufi equitis Romani, Amilcaris Pœni, Alcibiadis Atheniensis, Arcadis cujusdam. Sunt & notabilia apud Ciceronem de Divinatione, nec indignum memoratu quod Plinius habet lib. XXV. cap. 2. de matre in Lusitania militantis. Adde illa Antigoni & Artuculis qui Osmanidarum generis auctor in Monitis Lipsianis lib. I. cap. V. 5. & alia quæ collegit vir magnæ diligentiæ Theodorus Zuingerus Voluminis V. lib. IV. titulo de Insomniis.

1 *Spectra non visa tantum, sed & loqui audita*] Vide Plutarchum vita Dionis & Bruti, & de eodem Bruto Appianum Civillium quarto, & Florum lib. IV. cap. 7. Adde Tacitum de Curtio Rufo Annalium XI. quæ eadem historia est in epistola Plinii XXVII. lib. VII. simul cum altera, de eo quod vidit Athenis philosophus sapiens & intrepidus Athenodorus. Vide & quæ apud Valerium Maximum lib. I. cap. VIII. præsertim de Cassio homine Epicureo exterrito ad conspectum Cæsaris à se occisi, & apud Lipsium Monitorum lib. I. cap. V. 5. Multas historias tales congesserant Chrysippus, Plutarchus libro de Anima, Numenius secundo libro de Animarum immortalitate, memorante Origene contra Celsum quinto.

2 *Ad tactum ignitorum vomerum innocentiæ examina*] Vide testimonia hac de re congesta à Francisco Jureto ad epistolam Ivonis Episcopi Carnotensis 74. Quam autem id antiquum sit, docet Sophocles Antigone; ubi sic Thebani Oedipodæ loquuntur:

Ἦμεν δ' ἕτοιμοι καὶ μύδρους αἴρειν χεροῖν,
Καὶ πῦρ διέρπειν καὶ θεοὺς ὁρκωμοτεῖν,
Τὸ μήτε δρᾶσαι, μήτε τῷ ξυνειδέναι.

In hoc parati tangere ardentes sumus

Mas-

innocentiæ examina, quorum tot Germanicarum nationum hiſtoriæ, ipſæque leges meminerunt.

Maſſas, per ignes ire, jurare aut Deos,
Nos hujus eſſe nec reos, nec conſcios.

Docet & ex iis quæ in luco Feroniæ apud Soracte olim ſpectata ferunt Strabo lib. v. Plinius Hiſt. natur. lib. VII. c. 2. & ad Virgilium XI. Æneïdos Servius. His naturæ ordinem egredientibus addi poſſe arbitror, quæ contra telorum jactus tutandis corporibus uſurpari videmus. Vide & de iis qui exſecta ob religionem lingua locuti, teſtes certiſſimos Juſtinianum l. 1. C. de officio Præfecti prætorio Africæ, Procopium Vandalicorum 1. Victorem Uticenſem libro de Perſecutionibus, Æneam Gazæum Theophraſto.

§ XVIII. *Solvitur objectio, quod miracula nunc non conſpiciantur.*

Nec eſt, quod quiſquam objiciat, talia miracula hoc tempore non conſpici, nec audiri tales prædictiones. Satis enim eſt ad probationem divinæ providentiæ, factum id eſſe aliquando; qua ſemel conſtituta, conſequens eſt, ut tam provide ac ſapienter nunc credatur Deus abſtinere à talibus, quam olim ea uſurpaverit. Neque vero æquum fuit, leges univerſo datas, de rerum curſu naturali & futurorum incertitudine, temere aut ſemper excedi: ſed tum demum, cum digna incidiſſet cauſa: ut quo tempore veri Dei cultus toto prope orbe ejectus in uno mundi angulo, id eſt, in Judæa reſidebat, & adverſus circumfuſam impietatem novis ſubinde præſidiis muniendus erat; aut cum Chriſtiana religio, de qua pecu-

culiariter mox agemus, ex Dei decreto, per totum orbem primum ſpargi debuit.

§ XIX. *Et quod tanta ſit ſcelerum licentia.*

Solent nonnulli, ut de divina providentia dubitent, moveri conſpectu ſcelerum, quorum velut diluvio quodam hic orbis obruitur: quæ coërcere atque reprimere præcipuum contendunt divinæ providentiæ, ſi qua eſſet, opus futurum fuiſſe. Sed facilis eſt reſponſio: cum hominem Deus condidiſſet liberum ad bene maleque agendum, ſibi reſervata bonitate plane neceſſaria atque immutabili, [1] æquum haud fuiſſe, ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium. Cæte-

1 *Æquum haud fuiſſe ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium*] Tertullianus adverſus Marcionem II. *Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem conceſſa eſt illi, ut ſui dominus conſtanter occurreret, & bono ſponte ſervando, & malo ſponte vitando: quoniam & alias poſitum hominem ſub judicio Dei, oportebat juſtum illud efficere de arbitrii ſui meritis, liberi, ſcilicet. Cæterum nec boni nec mali merces jure penſaretur ei, qui aut bonus aut malus neceſſitate fuiſſet inventus, non voluntate. In hoc & lex conſtituta eſt, non excludens, ſed probans libertatem, de obſequio ſponte præſtando, vel tranſgreſſione ſponte committenda. ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii.* Mox: *Igitur conſequens erat, uti Deus ſecederet a libertate ſemel conceſſa homini, id eſt, contineret in ſemetipſo & præſcientiam & præpotentiam ſuam, per quas interceſſiſſe potuiſſet, quominus homo male libertate ſua frui aggreſſus, in periculum laberetur. Si enim interceſſiſſet, reſcidiſſet arbitrii libertatem, quam ratione & bonitate permiſerat.* Tractat hoc ipſum erudite, ut ſolet, Origenes quarto contra Celſum, ubi hoc inter alia: Ἀρετῆς ἐὰν ἀνέλῃς τὸ ἑκούσιον, ἀνεῖλες αὐτῆς καὶ τὴν οὐσίαν. *Virtuti humanæ ſi auferas libertatem, ipſam ejus naturam ſuſtuleris.*

terum quæcunque ſunt impediendi rationes cum libertate data non pugnantes, ut legis conſtitutio ac promulgatio, monitus interni externique, cum minis etiam & promiſſis, earum nulla à Deo prætermittitur: ſed nec malitiæ effectus ſinit, quo poſſent, evagari. unde nec imperia everti, nec legum divinarum cognitio plane deleri umquam potuit. Quæ vero permittuntur ſcelera, non carent interim ſuo fructu, cum adhibeantur, ut attingere ſupra cœpimus, aut ad puniendos alios non minus ſceleratos, aut ad corrigendos, qui extra virtutis viam prolapſi ſunt, aut ad exigendum ſpecimen eximium patientiæ atque conſtantiæ ab his, qui magnos in virtute profectus fecerunt. [a] Poſtremo & ipſi, quorum ad tempus diſſimulata videntur ſcelera, pœnas eorum cum temporis uſura ſolent ſolvere; ut de iis fiat, quod Deus voluit, qui fecerunt, quod Deus noluit.

a *Poſtremo*] De hac tota re vide notata ad §. VIII.

§ XX. *Sæpe ita ut opprimantur boni.*

Quod ſi quando nulla apparent ſcelerum ſupplicia, &, quod multos infirmos ſolet offendere, boni quidam, malorum violentia oppreſſi, non vitam modo agunt ærumnoſam, ſed & mortem ſæpe ſubeunt, & quidem infamem: non ideo mox tollenda eſt à rebus humanis Dei providentia, quæ tam validis,

licis, ut jam diximus, argumentis esse ostenditur; sed potius cum sapientissimis viris ita colligendum est.

§ XXI. *Retorquetur hoc ipsum, ad probandum animos superesse corporibus.*

Cum Deus curet actiones hominum, justusque sit, & ista interim fiant, exspectandum est aliquod post hanc vitam judicium, ne aut insignis improbitas sine pœna, aut magna virtus sine solatio præmioque maneat.

§ XXII. *Quod confirmatur traditione.*

[1] Hoc autem ut statuamus, etiam animos superesse corporibus statui necesse est: quæ antiquissima traditio à primis (unde enim alioqui?) parentibus ad populos moratiores penè omnes manavit; ut [2] ex Homeri carminibus apparet, & [3] ex Philosophis non Græcorum tantum, sed & Gallorum veterum, [4] quos Drui-

1 *Hoc autem ut statuamus, etiam animos superesse corporibus statui necesse est*] Qui argumentum hoc fusius tractatum volet legere, recurrat ad Chrysostomum ad 2 Cor. Cap. XVIII. in Ethico, eundem Tomo VI. contra eos qui à dæmonibus ajunt res humanas administrari, & quarto Sermone de Providentia.

2 *Ex Homeri carminibus apparet*] Maxime in ea parte quæ νεκυΐα dicitur, cui addi possunt similes νεκυΐαι apud Virgilium, Senecam in Oedipode, Lucanum, Statium, & quod est 1 Sam. XXVIII.

3 *Ex Philosophis*] Pherecyde, Pythagora ac Platone, omnique horum schola. His Empedoclem & oracula plurima adjungit Justinus Apologetico II. Anaxagoram & Xenocratem Theodoretus.

4 *Quos Druidas vocabant*] Docebant hi non interire animas, teste Cæsare lib. VI. de bello Gall.

Druidas vocabant, & [1] Indorum, quos Brachmanes: & ex iis [2] quæ de Ægyptiis [3] & Thracibus, quin & Germanis ſcriptores plurimi prodiderunt. Quin & de judicio divino poſt hanc vitam plurima exſtitiſſe videmus non apud Græcos tantum, [4] ſed & apud Ægyptios & [5] Indos, ut nos Strabo, Diogenes Laertius, [1] Plu-

Galli. Strabo lib. IV. de iiſdem: *ἀφθάρτους δὲ λέγουσι καὶ οὗτοι καὶ ἄλλοι τὰς ψυχάς. Et hi & cum his alii interitus expertes dicunt animas.* [Vide & Lucanum Lib. I. 455.]

1 *Et Indorum, quos Brachmanes*] Quorum ſententiam ſic exprimit nobis Strabo lib. XV. *Νομίζειν μὲν γὰρ δὴ τὸν ἐνθάδε βίον, ὡς ἂν ἀκμὴν κυόμενον εἶναι. τὸν δὲ θάνατον γένεσιν εἰς τὸν ὄντως βίον καὶ τὸν εὐδαίμονα τοῖς φιλοσοφήσασι. Hanc vitam habendam eſſe quaſi recens concepti fœtus ſtatum: mortem vero partum eſſe ad eam quæ vere vita eſt, planeque beatam, iis ſcilicet qui ſapientiam ſectati fuerint.* Vide & inſignem de hac eorum ſententia locum libro IV Porphyrii De non edendis animalibus.

2 *Quæ de Ægyptiis*] Herodotus Euterpe Ægyptiorum eſſe ait dogma: *ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι. morte carere humanas animas.* Idem tradit de iis Diogenes Laërtius in prooemio. Tacitus lib. V. hiſtor. de Judæis: *Corpora condere quam cremare è more Ægyptio. Eademque cura, & de infernis perſuaſio.* Vide de anima Oſiridis Diodorum Siculum, & Servium ad VI Æneidem, cujus pleraque ab Ægyptiis deſumta ait.

3 *Et Thracibus*] Repete hic locum Hermippi de Pythagora, quem modo ex Joſepho protulimus. Mela lib. II. de Thracibus: *Alii redituras putant animas obeuntium: alii etſi non redeant, non extingui tamen, ſed ad beatiora tranſire.* De iiſdem Solinus c. X. *Nonnulli eorum putant obeuntium animas reverti: alii non extingui, ſed beatas magis fieri.* Hinc mos ille lætitiæ ſignis funera proſequendi, & his ſcriptoribus memoratus, & Valerio Max. lib. I. c. VI. 12. Facit ea res credibile quod ex Scholiaſte Ariſtophanis modo diximus, Hebræorum quoſdam jam olim veniſſe in Thraciam.

4 *Sed & apud Ægyptios*] Quæ de inferis Orpheus prodidit, ab Ægyptiis ſumta ait Diodorus Siculus lib. I. Repete quæ ex Tacito jamjam habuimus.

5 *Indos*] In quorum ſententiis ponit Strabo libro XV. *τῶν καθ' ᾅδου κρίσεων*, de judiciis quæ apud inferos exercentur.

1 *Plu-*

[1] Plutarchus docent; quibus addi potest traditio de Mundo hoc conflagraturo, quæ olim [2] apud Hystaspen & Sibyllas, nunc quoque [3] apud Ovidium [4] & Lucanum [5] & Indos Sia-

1 *Plutarchus*] De his qui sero à Deo puniuntur, & de facie in orbe Lunæ. Vide & egregium ejus locum ex dialogo de Anima recitatum ab Eusebio Præparationis Euangelicæ libro XI. 38.

2 *Apud Hystaspen & Sibyllas*] Testis Justinus Apologetico altero, & Clemens Stromateon VI. unde & illud sumtum quod ex tragœdia citatur:

Ἔσται γὰρ ἔσται κεῖνος αἰώνων
 χρόνος,
Ὅταν πυρὸς γέμοντα θησαυ-
 ρὸν σχάσῃ
Χρυσωπὸς αἰθήρ. ἡ δὲ βοσκη-
 θεῖσα φλὸξ
Ἅπαντα τἀπίγεια καὶ μετάρ-
 σια
Φλέξει μανεῖσ᾽, ἐπὰν δ᾽ ἄρ᾽
 ἐκλίπῃ τὸ πᾶν
Φροῦδος μὲν ἔσται κυμάτων
 ἅπας βυθός.
Γῆ δενδρέων ἔρημος, οὐδ᾽ ἀὴρ
 ἔτι
Πτερωτὰ φῦλα βαστάσει πυ-
 ρούμενος.

Nam veniet ille, veniet haud dubie dies,
Laxabit ignis cum redundantes opes
Auratus æther: lege tum spreta furens
Terras; & illis quicquid est sublimius,
Depascet ardor: inde cum defecerit
Hoc omne, nullas jam ferent undas vada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exustus aër pascet aligerum genus.

3 *Apud Ovidium*] Metamorphoseon I.

Esse quoque in fatis reminiscitur adfore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cœli
Ardeat, & mundi moles operosa laboret.

4 *Et Lucanum*] Libro I.

—— *Sic cum compage soluta*
Sæcula tot mundi suprema coëgerit hora,
Antiquum repetent iterum chaos omnia: mistis
Sidera sideribus concurrent: ignea pontum
Astra petent: tellus extendere littora nolet,
Excutietque fretum: fratri contraria Phœbe
Ibit, & obliquum bigas agitare per orbem
Indignata, diem poscet sibi, totaque discors
Machina divulsi turbabit fœdera mundi.

Præiverat Lucano patruus Seneca, fine ad Marciam: *Sidera sideribus incurrent, & omni flagrante materia, uno igne, quicquid nunc ex disposito lucet, ardebit.*

5 *Et Indos Siamenses*] Vide Ferdinandum Mendesium.

Siamenſes reperitur: cujus rei indicium [1] & Aſtrologis notatum, Sol ad terras propius accedens. Etiam cum in Canarias, Americam, & alia longinqua loca primum ventum eſt, reperta ibi quoque eadem de animis & judicio ſententia.

1 *Et Aſtrologis notatum*] Copernico Revolutionum lib. III. c. 16. Joachimo Rhætico ad Copernicum, Gemmæ Friſio. Vide & Ptolemæum lib. III. c. 4. Syntaxeos Mathematicæ. Mundum non illis viribus ſtare quibus prius ſteterat, idque ipſum loqui mundum, & *occaſum ſui rerum labentium probatione teſtari*, ait Cyprianus ad Demetrianum.

§ XXIII. *Cui nulla ratio repugnet.*

[a] Neque vero ullum poteſt reperiri ex natura petitum argumentum, quod hanc tam veterem, tam late patentem traditionem refellat. Nam quæ perire cernimus omnia, ea per-

a *Neque verò ullum*, &c.] Res hæc accuratiùs aliquantò, ex meliore philoſophandi ratione, tractari poſſet, ſi per anguſtiam chartæ liceret. 1. Definienda eſſet *mors animi*, quæ contingeret ſi aut ipſa animi ſubſtantia in nihilum redigeretur; aut ſi tanta in eo oriretur mutatio, ut facultatum ſuarum uſu omni deſtitutus eſſet. Sic & res corporeæ interire dici poſſunt, ſi earum ſubſtantia deſinat eſſe; aut ſi forma ita deſtruatur, ut ſpecies ipſa earum pereat, veluti cùm plantæ comburuntur, aut putreſiunt, quod & animalibus brutis convenit. 2. Nemo probare queat animi ſubſtantiam perire, cùm ne corpora quidem ulla intereant, ſed tantùm dividantur, & disjiciantur eorum particulæ. Nec probet etiam quiſquam animum deſinere, poſt mortem hominis, cogitare, qua in re ſita eſt animi vita; non ſequitur enim, deſtructo corpore, deſtrui animum, cujus ſubſtantiam corpoream eſſe nemo probarit. 3. Sed nec poſſumus etiam oſtendere, rationibus certè philoſophicis ex natura ipſa animi deductis, contrarium, quia nobis non eſt nota. In nihilum quidem mens naturâ ſuâ non redigitur, uti nec corpora. Opus eſt hanc in rem actione ſingulari Creatoris. Verùm poſſet fortè ſine cogitatione ul-

pereunt, aut oppositu contrarii validioris, sicut frigus perit vi magna caloris; aut subtractione subjecti, à quo pendent, ut magnitudo vitri fracto vitro; aut defectu causæ efficientis, ut lux Solis abitu. Nullum autem horum potest de animo dici. Non primum: quia nihil potest dari, quod animo sit contrarium; imo ea est ejus natura peculiaris, ut quæ inter se contraria sunt, ea pariter, & eodem tempore, in se capiat suo, id est, intellectuali modo. Non secundum: quia nec subjectum est ullum, à quo pendeat animi natura. [1] Si quod enim esset, id esset corpus humanum. At id non esse ex eo apparet; quod cum vires, quæ corpori inhærent,

la & sine memoria esse, qui status vocaretur etiam, ut dixi, ejus mors, 4. Sed si animus, corpore dissoluto, in eo statu in æternum maneret, nec umquam ad pristinas cogitationes suas & memoriam rediret; tum nulla ratio reddi posset Divinæ Providentiæ, quam tamen, argumentis antea allatis, esse prorsus constat. Dei bonitas, ac justitia, amorque Virtutis & odium Vitii, quæ ei inesse nemo dubitare queat, inania essent nomina; cùm Deus intra brevia & exigua bona hujus vitæ beneficentiam suam coërceret; Vitiúmque & Virtutem nullo discrimine haberet, bonis & malis in æternum æquè intereuntibus, nec in hac vita præmia aut pœnas ullas rectè, vel secus factorum videntibus. Quo pacto, Deus desineret esse Deus, hoc est, perfectissima natura: sublatoque Deo, nullius propemodum rei rationem reddere possemus; ut satis ostendit *Grotius*, argumentis quibus omnia à Deo creata esse demonstravit. Igitur quandoquidem est Deus, isque amans Virtutis & Vitii osor, sunt quoque animi hominum immortales, præmiisque & pœnis alterius vitæ reservantur. Sed pluribus hæc deduci oporteret. *Clericus.*

1 *Si quod enim esset, id esset corpus humanum*] Id non esse bene probat Aristoteles ex senibus, libro de Anima I. cap. 4. Idem lib. III. cap. 4. Anaxagoram laudat quod νοῦν ἀμιγῆ dixerit, mentem impermistum aliquod, nimirum ut res alias possit cognoscere.

rent, agendo lassentur, solus animus actione lassitudinem non contrahit: item [1] corporis vires læduntur à nimia excellentia rei objectæ, ut visus à Solis luce: at animus, quo circa excellentiora versatur, ut circa figuras à materia abstractas, circa universalia, [2] eo redditur perfectior. Quæ corpori inhærent vires, occupantur circa ea, quæ locis ac temporibus definita sunt, quæ est natura corporis. At animus etiam circa infinitum & æternum. Quare cum in operando animus à corpore non pendeat, ne esse quidem ipsius inde pendet. Nam rerum, quas non cernimus, natura aliunde, quam ex operationibus, colligi nequit. Sed nec tertius ille pereundi modus hic locum ha-

1 *Corporis vires læduntur à nimia excellentia rei objectæ*] Aristoteles libro III. de Anima, cap. 5. Ὅτι δ' οὐχ ὁμοία ἡ ἀπάθεια τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ νοητικοῦ φανερὸν ἐπὶ αἰσθητηρίων καὶ τῆς αἰσθήσεως· ἡ μὲν γὰρ αἴσθησις οὐ δύναται αἰσθάνεσθαι ἐκ τοῦ σφόδρα αἰσθητοῦ, οἷον ψόφου ἐκ τῶν μεγάλων ψόφων, οὐδ' ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ὀσμῶν καὶ χρωμάτων, οὔτε ὁρᾶν, οὔτε ὀσφρᾶσθαι· ἀλλ' ὁ νοῦς ὅταν τι νοήσῃ σφόδρα νοητὸν, οὐχ ἧττον νοεῖ ἢ τὰ ὑποδεέστερα. ἀλλὰ καὶ μᾶλλον· τὸ μὲν γὰρ αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος, ὁ δὲ νοῦς χωριστός. *Non esse autem similem impatibilitatem partis sentientis & intelligentis, apertum est ex sentiendi instrumentis, ipsaque sensione. Sensus enim, ubi nimia est res sensibilis, sentire nequit, id est, nec audire sonos vehementes, nec odores tales olfacere, nec conspicere colores. At mens ubi aliquid concepit quod egregium sit intellectu, non minus id intelligit quam minora, imo & magis: id eo venit, quod sentiens pars non sit sine corpore, mens autem aliquid à corpore separabile.* Adde Plotini locum egregium, quem posuit Eusebius in Præparatione libro XV. c. 22. Adjunge, quod animus eos qui ex corpore nascuntur affectus vi sua vincit, ipsique corpori cruciatus interitumque imperat.

2 *Eo redditur perfectior*] Et quæ magis animum à corpore seducunt, eæ sunt animi actiones excellentiores.

1 *Do-*

habet. Neque enim dari poteſt cauſa effectrix, à qua animus ſemper emanet. Non enim parentes dixeris, cum iis mortuis vivere filii ſoleant. Quod ſi quam omnino velimus eſſe cauſam, unde emanet animus, non poteſt alia ea eſſe quam cauſa prima atque univerſalis, quæ ex parte potentiæ numquam deficit. Ex parte autem voluntatis eam deficere, hoc eſt, velle Deum, ut exſtinguatur animus, nullo poteſt probari argumento.

§ XXIV. *Multa faveant.*

Imo argumenta ſunt non levia in contrarium: datum homini [1] dominium in ſuas actiones, appetitus immortalitatis inſitus, conſcientiæ vis conſolantis ſe ob actiones bonas quamvis moleſtiſſimas, & ſpe quadam ſuſtentantis; [2] contra, cruciantis ſeſe ob prave acta, præſertim circa mortem, tanquam ſenſu imminentis ju-

1 *Dominium in ſuas actiones*] Et in animantia quævis. Adde notitiam Dei & naturarum immortalium: Θνητὸν δὲ οὐδὲν ἀθάνατον οἶδε, ait Salluſtius Philoſophus, *Nulli naturæ mortali immortalis natura cognita eſt.* Notitiæ autem ingens ſignum, quod nihil eſt tam grave, quod non Dei cauſâ animus ſoleat contemnere. Adde quod potentiam intelligendi agendique non habet circumſcriptam, ut cætera animantia, ſed infatigabilem, & in infinitum patentem, & ſic Deo ſimilem; quæ differentia hominis à cæteris animantibus etiam Galeno notata.

2 *Contra, cruciantis ſeſe ob prave acta, præſertim circa mortem*] Plato de Republica primo: Ἐπειδάν τις ἐγγὺς ᾖ τοῦ οἴεσθαι τελευτήσειν, εἰσέρχεται αὐτῷ φόβος καὶ φροντὶς περὶ ὧν ἐν τῷ πρόσθεν οὐκ εἰσῄει, *Cum jam prope eſt ut quis moriturum ſe putet, tunc metus eum ac ſollicitudo ſubit, de quibus ante non inſtituerat cogitare.*

judicii: quam vim [1] sæpe nec pessimi tyranni intra se exstinguere, cum maxime id vellent, potuerunt, ut multis exemplis apparet.

1 *Sæpe nec pessimi tyranni intra se exstinguere, cum maxime id vellent, potuerunt.*] Testis illa Tiberii ad Senatum epistola: *Quid scribam vobis, Patres Conscripti, aut quomodo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore? Dii me Deæque pejus perdant quam perire quotidie sentio, si scio.* qua recitata, addit Tacitus Annalium VI: *Adeo facinora atque flagitia sua ipsi quoque in supplicium verterant: Neque frustra præstantissimus sapientiæ firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus & ictus; quando ut corpora verberibus, ita sævitia, libidine, malis consultis, animus dilaceretur.* Plato est is quem hic indicat Tacitus, qui de Republica nono de tyranno: Πένης τῇ ἀληθείᾳ φαίνεται, ἐάν τις ὅλην ψυχὴν ἐπίστηται θεάσασθαι, καὶ φόβου γέμων διὰ παντὸς τοῦ βίου, σφαδασμῶν τε καὶ ὀδυνῶν πλήρης. *Mendicus revera est, si quis universum ipsius animum recte norit inspicere, plenus formidinis per omnem vitam, plenus mæroris & cruciatuum.* His similia idem Philosophus habet in Gorgia. Suetonius capite 67. eam quam dixi Tiberii epistolam recitaturus sic præfatur: *Postremo semetipse pertæsus talis epistolæ principio tantum non summam malorum suorum professus est.* Ad Platonis locum etiam Claudianus respexit, Rufinum carmine secundo describens:

> —— *pectus inustæ*
> *Deformant maculæ, vitiisque inolevit imago.*

§ XXV. *Cui consequens est, ut finis hominis sit felicitas post hanc vitam.*

Quod si animus & ejus est naturæ, quæ nullas habeat in se intereundi causas, & Deus multa nobis signa dedit, quibus intelligi debeat, velle ipsum, ut animus superstes sit corpori; non potest finis homini ullus proponi ipso dignior, quam ejus status felicitas: & hoc est, quod Plato, & Pythagorici dixerunt, [1] bo-

[1] bonum esse hominis Deo quam simillimum reddi. Qualis autem ea sit felicitas, & quomodo comparetur, possunt quidem homines conjecturis indagare: sed si quid ejus rei à Deo patefactum est, id pro verissimo & certissimo haberi debet.

1 *Bonum esse hominis Deo quam simillimum reddi*] Quod à Platone accepere Stoici. Notat Clemens, Strom. v.

§ XXVI. *Ad quam comparandam indaganda vera religio.*

Quod cum Christiana religio supra alias se nobis adferre polliceatur, sitne ei fides habenda, secunda hujus operis parte examinabitur.

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANÆ.

LIBER SECUNDUS.

§ I. *Ut probetur, hunc titulum Christianæ religioni competere.*

SECUNDUS igitur liber, fusis ad Christum in cœlo jam regnantem precibus, ut ea nobis Spiritus sui auxilia subministret, quæ ad rem tantam nos idoneos reddant, consilium explicat, non hoc esse, ut omnia dogmata Christianismi tractentur: sed ut ostendatur, religionem ipsam Christianam verissimam esse atque certissimam, quod sic orditur.

§ II. *Ostenditur Jesum vixisse.*

Jesum Nazarenum vixisse quondam in Judæa, rerum Romanarum potiente Tiberio, non

non tantum Christiani per omnes terrarum oras sparsi constantissime profitentur; sed & Judæi omnes, qui nunc sunt, & qui umquam post illa tempora scripserunt: testantur idem & Pagani, hoc est, nec Judaïcæ, nec Christianæ religionis Scriptores, ut [1] Suetonius, [2] Tacitus, [3] Plinius junior, & post hos multi. *Eun-*

1 *Suetonius*] Claudio cap. 25. ubi *Chresto* scribitur pro *Christo*, quia nomen illud Græcis & Latinis notius.

2 *Tacitus*] Libro xv. ubi de Christianorum suppliciis: *Auctor nominis ejus Christus, qui Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat.* Ubi flagitia & odium generis humani nihil aliud sunt quam falsorum Deorum neglectus: quam eandem causam etiam Judæis maledicendi Tacitus habuit, & Plinius major, cui Judæi dicuntur *gens contumelia numinum insignis.* Nimirum, Romani plerique ita erant facti, ut, quod Seneca laudat, civilis Theologiæ partes in animi religione non haberent, sed in actibus fingerent, servarentque tanquam legibus jussa, credentes cultum magis ad morem quam ad rem pertinere. Varronis & Senecæ hac de re sententiam, quæ eadem Taciti, vide apud Augustinum lib. IV. cap. 33. & lib. VI. cap. 10. de Civitate Dei. Interim nota Jesum, qui à Pontio Pilato supplicio affectus est, jam Neronis tempore à multis etiam Romæ pro Christo habitum. Confer quæ apud Justinum sunt Apologetico II. de hac historia, ubi Imperatores & Senatum Romanum alloquitur, qui ex Actis nosse ista poterant.

3 *Plinius Junior*] Epistola omnibus obvia, quæ libri decimi est XCVII. cujus & Tertullianus Apologetico meminit, & Eusebius in Chronico. Ubi vides Christianos carmen Christo, quasi Deo, dicere solitos, obstrictosque inter se, non in scelus aliquod, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellati abnegarent. Pervicaciam & inflexibilem in iis obstinationem culpat Plinius, in hoc uno, quod deos appellare & simulacris numinum thure ac vino supplicare, ac Christo maledicere nollent, neque ut id facerent ullis tormentis cogi possent. Epistola quæ ei respondet Trajani, eum ait re ipsa manifestum facere Christianum se non esse, qui diis Romanis supplicet. Historiam quandam de Jesu etiam apud Numenium Pythagoricum extitisse docet nos Origenes contra Celsum quarto.

Eundem affectum morte ignominiosa.

Eundem Jesum à Pontio Pilato, Judææ præside, cruci affixum, omnes itidem Christiani, quanquam ignominiosum videri poterat talem Dominum colentibus, fatentur: [1] fatentur & Judæi; cum tamen non ignorent, eo se nomine, quod majores sui Pilato id statuendi auctores fuerint, gravissimam invidiam apud Christianos, quorum sub imperiis passim degunt, sustinere. Pagani vero, quos jam diximus, scriptores idem memoriæ prodiderunt: imo multo post tempore exstiterunt [2] acta Pilati, quibus id constaret, ad quæ Christiani nonnumquam provocabant. Neque Julianus, aut alii oppugnatores Christianismi, id umquam in controversiam vocarunt: ita ut nulla excogitari possit historia, quæ certior hac sit; ut quæ tot, non dicam hominum, sed populorum inter se discordantium testimoniis approbetur. [3] Quod cum ita sit, videmus tamen per dissitissimas mundi regiones ipsum, ut Dominum, coli.

§ III.

1 *Fatentur & Judæi*] Qui eum vocant תלוי, id est, suspensum. Jesum Hierosolymis occisum agnoscit Benjaminus Tudelensis in Itinerario.

2 *Acta Pilati*] Vide Epiphanium in Tessarescædecatitis. [Mallem tamen omissum id argumentum, quia imprudentes Christiani, ad supposititia acta provocare potuerunt; nec satis constat ulla umquam genuina fuisse. *Clericus.*]

3 *Quod cum ita sit, videmus tamen per dissitissimas mundi regiones ipsum ut Dominum coli*] Tractat hoc fusius Chrysostomus ad 1 ad Cor. v. 7.

§ III. *Et tamen post mortem adoratum etiam à viris sapientibus.*

Neque nostris tantum, aut actis paullo ante temporibus, sed & superioribus, usque dum ad ætatem rei gestæ proximam veniatur: puta sub Neronis imperio, quo tempore plurimos Christi venerationem professos ob id ipsum affectos supplicio, is, quem diximus, Tacitus, & alii testantur.

§ IV. *Cujus rei causam aliam esse non posse, quam miracula ab ipso edita.*

Fuerunt autem semper, inter cultores Christi, plurimi, & judicio præditi, & litterarum non rudes: quales (ut de Judæis nunc taceamus) [1] Sergius Cypri præses, [2] Dionysius Areopagita, [3] Polycarpus, [4] Justinus, [5] Irenæus, [6] Athenagoras, [7] Origenes, [8] Tertullianus, [9] Clemens Alexandrinus, ac porro alii: qui tales cum essent, cur homini ignominiosa morte affecto se cultores addixerint, præsertim cum

1 *Sergius Cypri Præses*] Act. XIII. 12.

2 *Dionysius Areopagita*] Act. XVII. 34.

3 *Polycarpus*] Qui martyrium passus in Asia anno Christi CLXIX. juxta Eusebium.

4 *Justinus*] Qui pro Christianis scripta edidit anno Christi CXLII. Vide eundem Eusebium.

5 *Irenæus*] Floruit Lugduni anno Christi CLXXXIII.

6 *Athenagoras*] Atheniensis hic fuit. Floruit autem circa annum Christi CLXXX. ut ex libri inscriptione apparet.

7 *Origenes*] Floruit circa annum Christi CCXXX.

8 *Tertullianus*] Celeber anno Christi CCVIII.

9 *Clemens Alexandrinus*] Circa idem tempus. Vide Eusebium.

cum prope omnes in aliis religionibus educati eſſent, nec in Chriſtiana quidquam eſſet, aut honoris, aut commodi, nulla poteſt cauſa reddi, præter hanc unam, quod diligenti inquiſitione, qualis viros prudentes in maximi momenti negotio decet, comperiſſent, veram & firmis teſtibus ſubnixam fuiſſe famam, quæ de miraculis ab eo editis percrebuerat; ut de ſanatis ſola voce, & quidem palam, morbis gravibus atque inveteratis, de viſu reddito ei, qui cæcus natus eſſet, de auctis non ſemel panibus in alimenta multorum millium, quæ id teſtari poterant, de mortuis in vitam revocatis, & quæ plura ſunt ejuſmodi.

§ V. *Quæ miracula non naturali efficaciæ, neque dabolicæ adſcribi poſſunt, ſed omnino à Deo ſint profecta.*

Quæ quidem fama tam certam atque indubitatam habuit originem, ut edita à Chriſto prodigia aliqua, [1] neque Celſus, [2] neque Julianus, cùm in Chriſtianos ſcriberent, negare auſi

1 *Neque Celſus*] Cujus verba apud Origenem lib. II. Ἐνομίσατε αὐτὸν εἶναι υἱὸν Θεοῦ ἐπεὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς ἐθεράπευσε. *Credidiſtis eum eſſe Dei filium, ideo quod claudos & cæcos ſanavit.*

2 *Neque Julianus*] Imo rem fatetur, cum dicit, verbis recitatis à Cyrillo lib. VI. Εἰ μή τις οἴεται τοὺς κυλλοὺς καὶ τυφλοὺς ἰάσασθαι, καὶ δαιμονῶντας ἐφορκίζειν ἐν Βηθσαϊδᾷ καὶ ἐν Βηθανίᾳ ταῖς κώμαις, τῶν μεγίστων ἔργων εἶναι. *Niſi quis exiſtimat inter maxima eſſe opera, claudos & cæcos integritati reſtituere, & dæmonia correptos adjuvare in vicis Bethſaïda aut Bethania.*

ausi fuerint, [1] Hebræi vero in Thalmudicis libris aperte fateantur. Naturali vi non patrata fuisse quæ diximus opera, satis hoc ipso apparet, quod prodigia sive miracula appellantur. Neque vero per naturæ vim fieri potest, ut sola voce, aut contactu, morbi graves, & quidem subito, tollantur. Quod si ad naturalem efficaciam referri opera ista aliquo modo potuissent, dictum jam pridem id fuisset ab iis, qui se aut Christi in terris agentis, aut Euangelii ipsius hostes professi sunt. Simili argumento colligimus, nec præstigias fuisse: quia pleraque opera palam gesta sunt, [2] inspectante populo, & in populo multis eruditis Christo male volentibus, cuncta ipsius opera observantibus. Adde quod similia opera sæpe repetita: & ipsi effectus non momentanei, sed permanentes. Quibus, ut oportet, expensis, omnino sequitur, quod & Judæi fatentur, opera hæc processisse à virtute aliqua plusquam humana; id est, à spiritu aliquo bono, vel malo. A malo autem spiritu non esse profecta hæc opera, inde probatur, quod doctrina hæc Christi, cui probandæ ista opera adhibebantur, malis spiritibus adversatur. Vetat enim malos spiritus coli, abstrahit homines ab omni immunditia morum, qua tales spiritus delectantur.

1 *Hebræi vero in Thalmudicis aperte fatentur*] In titulo Aboda Zara.

2 *Inspectante populo*] Act. XXVI. 26. Luc. XII. 1.

tur. Rebus quoque ipsis apparet, ubicumque ea doctrina recepta est, collabi Dæmonum cultum, [1] & artes magicas, & unum Deum coli, cum detestatione Dæmonum: quorum vim ac potestatem Christi adventu infractam [2] Porphyrius ipse agnovit. Credendum autem non est, quemquam malum spiritum adeo esse imprudentem, ut ea faciat, & quidem sæpissime, ex quibus nihil honoris sibi, aut commodi; contra vero maximum detrimentum ac dedecus accedat. Sed neque sapientiæ, aut bonitati ipsius Dei, ullo modo convenit, ut passus credatur, astu Dæmonum illudi hominibus ab omni malitia alienis, & sui metuentibus; quales fuisse primos Christi discipulos, vita ipsorum inculpata, & multæ calamitates conscientiæ causa toleratæ manifestum faciunt. Quod si dicas, à bonis mentibus, Deo tamen inferioribus, profecta Christi opera; jam eo ipso fateris, illa Deo placuisse, & ad Dei honorem pertinuisse, cum bonæ mentes nihil faciant, nisi quod Deo gratum, ipsique gloriosum sit: ut jam taceamus, quædam Christi opera esse talia, quæ Deum ipsum auctorem testari videantur, ut mortui non unius in vitam revocatio.

1 *Et artes magicas*] Quarum & libri hortatu discipulorum Jesu combusti. Act. XIX. 19.

2 *Porphyrius ipse agnovit*] Locus est apud Eusebium Præparationis lib. V. cap. I. Ἰησοῦ τιμωμένου, οὐδεμιᾶς τις θεῶν δημοσίας ὠφελείας ᾔσθετο. *Ex quo Jesus coli cœptus est, publicam Deorum opem nemo sensit.*

1 Qui

catio. Jam vero Deus miracula nec facit, nec fieri ſinit abſque cauſa: id enim ſapientem legis conditorem decet, à legibus ſuis non niſi ob cauſam, & quidem gravem, recedere. Cauſa autem nulla alia reddi poteſt, cur hæc facta ſint, quam ea, quæ à Chriſto allata eſt: nempe ut doctrinæ ipſius redderetur teſtimonium. Neque vero, qui ea adſpicerent, aliam cauſam ullam animo concipere potuerunt: quos inter cum multi, ut diximus, pio eſſent animo, Deum hoc egiſſe, ut eis imponeret, impium eſt creditu. Et hæc una fuit cauſa cur Judæorum plurimi, qui circa Jeſu tempora vixerunt, etiam [1] qui induci non poſſent, ut legis à Moſe datæ partem ullam omitterent, quales fuerunt qui Nazareni & Ebionæi dicebantur, nihilominus Jeſum, ut miſſum cœlitus magiſtrum agnoſcerent.

§ VI.

1 *Qui induci non poſſent ut legis a Moſe datæ partem ullam omitterent*] Vide Actor. XV. Rom. XIV. Hieronymus in Chronico Euſebiano ad annum Chriſti cxxv. cum Chriſtianos Epiſcopos Hieroſolymitanæ Eccleſiæ quindecim nominaſſet: *Hi omnes uſque ad everſionem, quam ab Hadriano perpeſſa eſt Jeruſalem, ex circumciſione Epiſcopi præfuerunt.* Severus Sulpitius de illorum locorum ac temporum Chriſtianis, *Chriſtum Deum ſub legis obſervatione credebant, & ex circumciſione eorum Eccleſia habebat ſacerdotem.* Adde Epiphanium, ubi de Nazarenis & Ebionitis agit. Nazareni non eſt nomen partis alicujus, ſed omnes in Palæſtina Chriſtiani, ideo quod Dominus eorum Nazarenus fuiſſet, ſic appellabantur: Act. XXIV. 5.

1 *Et*

§ VI. *De ipsius Jesu resurrectione constare testimoniis fide dignis.*

Miraculis à Christo editis par argumentum præbet Christi ipsius post crucem, mortem, sepulturam, admirabilis reditus in vitam. Id enim non modo ut verum, sed ut præcipuum suæ fidei fundamentum, adferunt omnium locorum & temporum Christiani: quod fieri non potuit, nisi qui primi Christianam fidem docuerunt, certo auditoribus suis persuaserint, rem ita gestam. Certo autem persuadere hoc non potuerunt hominibus aliquo judicio præditis, nisi affirmarent, semetipsos oculatos rei testes esse: sine qua affirmatione nemo mediocriter sanus illis habuisset fidem, præsertim iis temporibus, cum illis credere maximis malis ac periculis constaret. Affirmatum hoc ab ipsis magna constantia, etiam libri ipsorum, [1] & aliorum docent: imo ex libris apparet, provocasse eos [2] ad testes quingentos, qui Jesum post mortem redivivum conspexerint. Non est autem mos mentientium, ad tam multos testes provocare. Neque fieri potest, ut in falsum testimonium tam multi conspirent. Et ut alii

1 *Et aliorum*] Etiam Celsi, qui adversus Christianos scripsit. Vide Origenem lib. II.

2 *Ad testes quingentos*] Paulus 1 ad Corinth. XV. 6. quosdam eorum eo tempore mortuos esse dicit: sed horum quoque liberi & amici superstites audiri poterant, ac testari quæ audierant. Major autem horum pars etiam vivebat, scribente ista Paulo. Hæc apparitio in monte Galilææ contigit.

1 *Mun-*

alii testes non fuissent, quam duodecim illi notissimi Christianæ doctrinæ primi propagatores, sufficere hoc debebat. Nemo gratis malus est. Honorem ex mendacio sperare non poterant, cum honos omnis esset penes Paganos, aut Judæos, à quibus ipsi probris & ignominia afficiebantur: non divitias, cum contra hæc professio sæpe & bonorum, si qua essent, damno mulctaretur: atque ut hoc non fuisset, tamen Euangelium doceri ab ipsis non posset, nisi omni bonorum temporalium cura omissa. Neque vero alia ulla vitæ hujus commoda ad mentiendum movere eos potuerunt, cum ipsa Euangelii prædicatio laboribus, fami, siti, verberibus, carceribus eos objecerit. Fama dumtaxat inter suos tanti non erat, ut propterea homines simplices, & quorum vita ac dogma à fastu abhorrebat, tantam malorum vim subirent: neque vero sperare ullo modo poterant tantum progressum sui dogmatis, cui & intenta commodis suis natura, & ubique imperantium auctoritas repugnabant, nisi ex divino promisso. Accedat, quod etiam hanc qualemcumque famam nullo modo durabilem sibi poterant promittere, cum, Deo de industria suum in hoc consilium celante, [1] mundi totius

1 *Mundi totius exitium quasi de proximo imminens opperirentur*] Vide 1 Thessal. IV. 15, 16. 1 Cor. XV. 52. Tertullianus de Monogamia: *Quum magis nunc tempus in collecto factum sit.* Hieronymus ad Gerontiam: *Quid ad nos, in quos fines sæculorum devenerunt?*

totius exitium quaſi de proximo imminens opperirentur, quod & ipſorum, & ſequentium Chriſtianorum ſcripta apertiſſimum faciunt. Reſtat ergo, ut religionis ſuæ tuendæ cauſa mentiti dicantur; quod omnino, ſi res recte expendatur, dici de illis non poteſt. Nam aut religionem illam veram ex animi ſententia crediderunt, aut non crediderunt. Si non crediđiſſent optimam, numquam hanc elegiſſent omiſſis religionibus aliis magis tutis, magiſque honoratis: imo quamvis veram, profeſſi non eſſent, niſi & profeſſionem ejus credidiſſent neceſſariam; præſertim cum & facile prævidere poſſent, & experimento ſtatim diſcerent, hanc profeſſionem poſt ſe trahere mortem immenſi agminis, cui ſine juſta cauſa cauſam dare à latrocinii ſcelere non abſcedebat. Quod ſi crediderunt religionem ſuam veram, imo & optimam, & profitendam omnino, & quidem poſt Magiſtri ſui mortem: ſane id fieri non potuit, ſi fefelliſſet eos Magiſtri ſui de ſua reſurrectione pollicitatio. Nam [1] id cuivis ſano homini ſatis fuiſſet ad excutiendam etiam ante conceptam fidem. Rurſus religio omnis, præſertim vero Chriſtiana, [2] mendacium ac falſum teſtimo-

1 *Id cuivis ſano homini ſatis fuiſſet ad excutiendam etiam ante conceptam fidem*] Fuſius hoc argumentum exſequitur Chryſoſtomus ad 1 Corinth. I. in fine.

2 *Mendacium ac falſum teſtimonium, maxime in divinis rebus, prohibet*] Matth. XII. 36. Joh. VIII. 44, 55. Eph. IV. 25. Rom. IX. I. II Cor. VII. 14. XI. 31. Gal. I. 20. Col. III. 9. 1 Tim.

monium, maxime in divinis rebus, prohibet: non potuerunt ergo religionis, & quidem talis amore, ad mendacium permoveri. Adde jam, quod viri fuerunt vitæ ne ab adverſariis quidem culpatæ, & quibus nihil objicitur [1] præter ſolam ſimplicitatem, cujus ingenium à confingendo mendacio longiſſime abeſt. Nemo etiam eorum fuit, qui non graviſſima quæque paſſus ſit, propter illam profeſſionem de Jeſu reſuſcitato. Multi etiam ipſorum morte exquiſitiſſima ob id teſtimonium affecti ſunt. Jam vero, ut quis ſenſus ſui compos talia toleret ob conceptam animo opinionem, fieri poteſt: at ut ob falſum, quod falſum eſſe nôrit, tam dura pati velit, non unus aliquis, ſed plures, quorum id falſum credi nihil interſit, res eſt plane incredibilis. Amentes autem eos non fuiſſe, & vita & ſcripta ſatis teſtantur. Quod de primis illis diximus, idem de Paulo quoque dici poteſt; qui Chriſtum in cœlo regnantem à ſe conſpectum [2] palam prædicavit, [3] cum nihil eruditionis Judaïcæ ipſi deeſſet; nec

1 Tim. I. 10. & II. 7. Jac. III. 14. Matth. XXII. 16. Marc. XII. 14. Luc. XX. 21. Joh. XIV. 16. Eph. V. 9. & alibi.

1 *Præter ſolam ſimplicitatem*] Etiam Celſus. Vide Origenem lib. I.

2 *Palam prædicavit*] I Cor. XV. 9. II Cor. XII. 4. Adde quæ diſcipulus Pauli Lucas ſcribit Act. IX. 4, 5, 6. & XXII. 6, 7, 8.

3 *Cum nihil eruditionis Judaicæ ipſi deeſſet*] Act. XXII. 3. Gamalieles duos eruditionis nomine Hebræi prædicant. Horum alterius diſcipulus fuit Paulus, neque legis tantum, ſed & eorum quæ à magiſtris erant tradita, apprime gnarus. Vide Epiphanium.

nec ſpes honorum, ſi patrum viam inſtitiſſet: contra vero ob illam profeſſionem & odiis cognatorum ſuorum ſubjacere, & toto orbe peregrinationes difficiles, periculoſas, laborioſas ſuſcipere deberet, ac poſtremo etiam ſupplicium cum infamia perpeti.

§ VII. *Solutio adverſus objectionem ſumtam ab eo, quod Reſurrectio videatur impoſſibilis.*

Sane tantis ac talibus teſtimoniis fidem detrahere nemo poteſt, niſi dicat, rem ipſam talem eſſe, ut nullo modo fieri poſſit; qualia ſunt, quæ contradictionem, ut loquuntur, implicant. [1] Id autem hac de re dici non poteſt. Poſſet ſane, ſi quis eumdem tempore eodem & vixiſſe,

1 *Id autem hac de re dici non poteſt*] Reſponſio ſeptima ad objecta de reſurrectione in Juſtini operibus. Ἄλλο τὸ πάντη ἀδύνατον, καὶ ἄλλο τὸ τινὶ ἀδύνατον. πάντη μὲν ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ διαμέτρῳ τὸ σύμμετρον εἶναι τῇ πλευρᾷ. τινὶ δὲ ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ φύσει τὸ χωρὶς σπέρματος ποιεῖν ζῶον· τίνι τούτων τῶν ἀδυνάτων ὑποβάλλουσι τὴν ἀνάστασιν οἱ ταύτην ἀπιστοῦντες; ἀλλ' εἰ μὲν τῷ πρώτῳ, ψευδής ἐστιν ὁ λόγος. οὐ γὰρ κατὰ ἀνάκτισιν σύμμετρος γίνεται ἡ διάμετρος τῇ πλευρᾷ. οἱ δὲ ἀνιστάμενοι κατὰ ἀνάκτισιν ἀνίστανται. εἰ δὲ τῷ τινὶ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ πάντα δυνατὰ τὰ τινὶ ἀδύνατα. *Aliud eſt quod omnino eſt impoſſibile, aliud quod alicui. Omnino impoſſibile, ut dimetiens par ſit lateri. Alicui impoſſibile, quomodo naturæ eſt impoſſibile ſine ſemine animans producere. Utri horum duorum impoſſibilium generum reſurrectionem conferunt, qui ei non credunt? Si priori, falſa eſt illatio: neque enim nova creatio hoc facit ut dimetiens par ſit lateri. Reſurgent autem homines, per novam creationem. At ſi intelligunt id quod alicui impoſſibile eſt, certe Deo poſſibilia ea omnia quæ impoſſibilia tantum alicui.* De diſcrimine hoc impoſſibilium vide quæ docte notat Maimonides, Ductoris dubitantium Parte III. cap. 15.

* Ni-

vixiſſe, & mortuum fuiſſe, pronunciaret. Cæterum ut mortuo vita reddi poſſit, præſertim per ejus efficaciam, qui vitam primum homini dedit, cur pro impoſſibili habeatur, * nihil cauſæ eſt. Neque vero viri ſapientes id impoſſibile crediderunt; cum [1] Eri Armenio id eveniſſe ſcripſerit Plato, mulieri cuidam [2] Heraclides Ponticus, [3] Ariſtæo Herodotus, [4] alii Plutarchus; quæ ſive vera, ſive falſa ſunt, oſtendunt opinionem eruditorum de ea re tanquam poſſibili.

Re-

* *Nihil cauſæ eſt*] Accuratioris Philoſophiæ periti omnes fatebuntur tam difficile eſſe intellectu animal in utero matris formari, quàm mortuum ad vitam revocari. Verùm homines indocti non mirantur quod ſolent videre, nec difficile putant, quamvis rationem ejus ignorent; ſed fieri poſſe non putant quod numquam viderunt, quamvis quotidianis rebus nequaquam difficilius. *Clericus.*

1 *Eri Armenio*] Locus hac de re Platonis exſtat de Republica decimo, tranſcriptus Euſebio Præparatione Euangelica libro XI. cap. 35. Hiſtoriæ autem ipſius memoria apud Valerium Maximum lib. I. c. VIII. exemplo externorum primo; in Protreptico quod eſt inter Juſtini opera, apud Clementem Strom. V. apud Origenem lib. II. contra Celſum. apud Plutarchum Sympoſiacon IX. 5. apud Macrobium initio ad Somnium Scipionis.

2 *Heraclides Ponticus*] Ejus erat liber περὶ ἄπνου, cujus meminit Diogenes Laërtius in Procemio & Empedocle, & Galenus VI. de locis affectis. De eo ſic Plinius lib. VII. cap. 32. *Nobile illud apud Græcos volumen Heraclidis, ſeptem diebus fœminæ exanimis ad vitam revocatæ.* At triginta dies ei tribuit Diogenes Laërtius loco poſteriore.

3 *Ariſtæo Herodotus*] Melpomene. Vide & Plinium hiſtoriæ naturalis libro VII. c. 52. & Plutarchum Romulo, & Heſychium de Philoſophis.

4 *Alii Plutarchus*] Theſpeſio. Habet hoc Plutarchus libro de ſera Dei vindicta. Item Antyllo, de quo Plutarchi locum ex primo de Anima nobis ſervavit Euſebius, Præp. lib. XI. cap. 36. & Theodoretus Serm. XI.

 * *Be-*

Resurrectione Jesu posita evinci dogmatis veritatem.

Quod si nec impossibile est, ut Christus in vitam redierit, & satis magnis testimoniis id constat, quibus convictus Judæorum magister * Bechai veritatem hujus rei agnovit: is ipse autem Christus, ut & sui & alieni fatentur, novum protulit dogma tamquam mandato divino, sane sequitur, ut dogma verum sit; cum divinæ justitiæ ac sapientiæ adversetur tam excellenti modo eum ornare, qui falsum in re tanta commisisset: præsertim vero, cum ipse ante mortem suam, & mortem, & mortis genus, & reditum suum in vitam prædixisset suis, & quidem addito, [1] hæc ideo eventura, ut de sui dogmatis veritate constaret.

* *Bechai*] Optandum fuisset locum à *Grotio* fuisse prolatum; quamvis enim ratiocinatio ducta à resurrectione Christi minimè indigeat adprobatione R. Bechai, aut cujusquam alius, Judæi fortè ejus auctoritate possent moveri. *Clericus.*

1 *Hæc ideo eventura ut de sui dogmatis veritate constaret*] Vide Joh. XVII. Luc. XXIV. 46, 47.

1 Mo-

§ VIII. *Christianam religionem præstare aliis omnibus.*

Et hæc quidem ex factis ipsis veniunt argumenta: veniamus ad ea, quæ veniunt ex natura dogmatis. Sane aut omnis omnino Dei cultus repudiandus est, quod numquam ei in mentem veniet, qui & Deum esse, & curare res

res conditas credat, & hominem consideret cum intellectu eximio, tum vi electrice boni malique moralis præditum, ac proinde ut præmii, ita & pœnæ in ipso esse materiam: aut hæc admittenda religio, non tantum ob factorum testimonia, de quibus jam egimus, verum etiam ob ea, quæ religioni sunt intrinseca: cum nulla ex omnibus sæculis ac nationibus proferri possit, aut præmio excellentior, aut præceptis perfectior, aut modo, quo propagari jussa est, admirabilior.

§ IX. *Præmii propositi excellentia.*

Nam ut à præmio, id est, à fine homini proposito, incipiamus, quia id, ut dici solet, in exsecutione est ultimum, sed intenditur primum, [1] Moses in religionis Judaïcæ institutione, si diserta legis pacta respicimus, nihil promisit supra hujus vitæ bona, terram uberem, penum copiosam, victoriam de hostibus, longam & valentem senectam, posteros cum bona spe superstites. Nam si quid est ultra, id umbris obtegitur, aut sapienti ac difficili ratiocinatione colligendum est: quæ causa fuit, cur multi, qui legem Mosis sequi se profiterentur, ut [2] Sadducæi, spem omnem de bonis post hanc vi-

1 *Moses in religionis Judaïcæ institutione, si diserta legis pacta respicimus, nihil promisit supra hujus vitæ bona*] Vide Deut. XI. & XXVIII. Hebr. VIII. 6.

2 *Sadducæi, spem omnem de bonis post hanc vitam adipiscendis projecerunt*] Matth. XXII. 23. Lucas Act. XXIII. 8. Josephus: Σαδδουκαῖοι τὰς ψυ-

 χὰς

vitam adipiſcendis projecerunt. Apud Græcos, ad quos eruditio uſque à Chaldæis & Ægyptiis perlata eſt, qui de vita poſt hujus conſpicuæ vitæ interitum ſpem habebant aliquam, [1] valde de ea re hæſitanter loquebantur, [2] ut ex Socratis diſſertationibus, ex ſcriptis [3] Tullii, [1] Se-

χὰς ὁ λόγος συναφανίζει τοῖς σώμασι. Alibi : *ψυχῆς δὲ τὴν διαμονὴν καὶ τὰς καθ' ᾅδου τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναιροῦσι.* Hieronymus de iiſdem : *Animam putabant interire cum corporibus.*

1 *Valde ea de re hæſitanter loquebantur*] Notatum hoc Chryſoſtomo, 1 ad Cor. c. 1. 25.

2 *Ut ex Socratis diſſertationibus*] In Platonis Phædone: *Νῦν δὲ εὖ ἴστε ὅτι παρ' ἄνδρας τε ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθούς. καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν πάνυ διϊσχυρισαίμην. Hoc ſcitis, ſpem mihi eſſe venturum me ad viros bonos: quod tamen non nimium affirmaverim.* Et poſtea : *Εἰ μὲν τυγχάνει ἀληθῆ ὄντα ἃ ἐγὼ λέγω, καλῶς δὴ ἔχει τὸ πεισθῆναι· εἰ δὲ μηδέν ἐστι τελευτήσαντι, ἀλλ' οὖν τοῦτόν γε τὸν χρόνον αὐτὸν τὸν πρὸ τοῦ θανάτου ἧττον τοῖς παροῦσιν ἀηδὴς ἔσομαι ὀδυρόμενος· ἡ δὲ ἄγνοιά μοι αὕτη οὐ ξυνδιατελεῖ (κακὸν γὰρ ἂν ἦν) ἀλλ' ὀλίγον ὕστερον ἀπολεῖται. Si enim vera ſunt quæ dico, pulchrum eſt ea credere. Si vero mortuo nihil ſupereſt, hoc tamen tempore, quod mortem antecedit, minus torquebor præſentibus: hic autem meus error non manebit (id enim malum foret,) ſed paulo poſt interibit.* Tertullianus de Anima : *Adeo omnis illa tunc ſapientia Socratis de induſtria venerat conſultæ æquanimitatis, non de fiducia compertæ veritatis.* Idem in Socrate obſervat Paræneſis, quæ eſt inter Opera Juſtini.

3 *Tullii.*] Ut Tuſculanarum 1. *Expone igitur mihi, niſi moleſtum eſt, primum animos, ſi potes, remanere poſt mortem, tum, ſi id minus obtinebis (eſt enim arduum,) docebis carere omni malo mortem.* Deinde : *Præclarum autem neſcio quid adepti ſunt, quod didicerunt ſe, cum tempus mortis veniſſet, totos eſſe perituros: quod ut ita ſit, (nihil enim pugno,) quid habet iſta res aut lætabile, aut glorioſum?* Poſtea : *Fac enim ſic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino poſt mortem ſenſus in corpore eſt? nemo id quidem dicit.* Citat ex eodem Cicerone hoc ejus poſt diſputationem de animo dictum Lactantius libro VII. cap. 8. *Harum ſententiarum quæ vera ſit, Deus aliquis viderit.*

1 *Se-*

[1] Senecæ, [2] aliorumque apparet. Et cum ad eam rem argumenta conquirerent, nihil ferme adferebant certi. Nam quæ adferunt, pleraque [3] nihil magis de homine, quam de bestiis, procedunt. Quod cum alii animadverterent, mirandum adeo non est, [4] si transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines, commenti sunt. Rursum vero, cum hoc quoque nullis testimoniis, aut argumentis certis niteretur; & tamen negari non posset, quin homini finis aliquis esset propositus: eo perducti sunt alii, ut dicerent, [5] virtutem sibi esse præmium, & satis beatum esse sapientem, etiam in Phalaridis tauro. Sed & hoc non sine causa aliis displicuit, qui satis videbant, [6] in ea re, quæ secum habe-

1 *Senecæ*] Epistola LXIV. *Et fortasse (si modo sapientum vera fama est, recipitque nos locus aliquis,) quem putamus perisse præmissus est.*

2 *Aliorumque*] Generaliter Justinus Martyr colloquio cum Tryphone: *Οὐδὲν ἔν ἴσασι περὶ τούτων οἱ φιλόσοφοι, οὐδὲ γὰρ ὅ τι ποτέ ἐστι ψυχὴ, ἔχουσιν εἰπεῖν. Nihil horum norunt Philosophi: neque vel quid sit anima, valent dicere.*

3 *Nihil magis de homine quam de bestiis procedunt*] Ut illud Socratis sive Platonis: *quod se movet, æternum est.* Vide Lactantium dicto jam loco.

4 *Si transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines commenti sunt*] Ut Brachmanes olim, & nunc quoque: à quibus hausit Pythagoras & ejus Schola.

5 *Virtutem sibi esse præmium, & satis beatum esse sapientem, etiam in Phalaridis tauro*] Vide Ciceronem Tusculanarum II, & Lactantium lib. III Institutionum, cap. 27. ubi contra hanc sententiam fortiter disputat, ut & Augustinus epistola LII.

6 *In ea re, quæ secum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præsertim summam, non posse esse positam*] Lactantius lib. III. cap. 12. *Virtus per seipsam beata non est, quoniam in perferen*

beret pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præsertim summam, non posse esse positam; nisi verborum sonum, sine rerum sensu, sequi liberet: ideoque bonum supremum finemque hominis collocarunt in iis rebus, quarum voluptas sensibus perciperetur. Sed hæc quoque sententia à plurimis, & quidem efficaciter, refutata est: ut quæ honestum omne, cujus semina quædam in animo condita habemus, exstingueret, hominemque ad sublimia erectum dejiceret in censum pecudum, quæ pronæ nihil nisi terrestre respiciunt. In tantis dubitationibus incertum palabatur genus humanum ea ætate, cum Christus veram finis cognitionem intulit; promittens sectatoribus suis post hoc ævum vitam non modo sine morte, sine dolore ac molestia, verum etiam summo gaudio comitatam: neque id parti tantum hominis, id est, animo, de cujus speranda post hanc vitam felicitate partim conjectura, partim traditio aliqua exstabat; verum etiam corpori: & id quidem justissime, ut corpus, quod ob le-

rendis, ut dixi, malis tota vis ejus est. Et mox cum Senecæ adduxisset locum: *Sed & Stoïci, quos secutus est, negant sine virtute effici quemquam beatum posse. Ergo virtutis præmium beata vita est, si virtus, ut recte dictum est, beatam vitam facit. Non est igitur, ut ajunt, propter seipsam virtus expetenda, sed propter vitam beatam, quæ virtutem necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Hæc autem vita præsens & corporalis beata esse non potest, quia malis est subjecta per corpus*. Bene Plinius Historiæ Naturalis lib. VII. cap. 7. *Mortalium nemo felix.*

I *Ut*

legem divinam ſæpe incommoda, cruciatus, atque interitum pati debet, repenſationis expers non eſſet. Gaudia autem, quæ promittuntur, non vilia ſunt, [1] ut epulæ, quas poſt hanc vitam ſperant craſſiores Judæi, [2] & concubitus, quos ſibi promittunt Mahumetiſtæ: ſunt enim hæc caducæ vitæ propria mortalitatis remedia, illud quidem ad ſingulorum animantium conſervationem; hoc vero ad durationem generum: ſed in corporibus vigor perpetuus, & pluſquam ſiderea pulchritudo; in animo intellectio ſine errore, etiam Dei ac divinæ providentiæ, & ſi quid nunc occultum latet; voluntas vero tranquilla, maxime in Dei conſpectu, admiratione laudibuſque occupata; in ſumma majora multo ac meliora omnia, quam optimarum ac maximarum rerum comparatione concipi poſſint.

1 *Ut epulæ quas poſt hanc vitam ſperant craſſiores Judæi*] Loca adducuntur infra ad librum V.

2 *Et concubitus quos ſibi promittunt Mahumetiſtæ*] Alcoranus Azoara II, V, XLVII, LIV, LXV, LXVI.

§ X. *Solvitur obiter objectio inde ſumpta, quod diſſoluta corpora reſtitui nequeant.*

Solet hic præter eam objectionem, cui jam ante reſpondimus, alia adferri, quaſi omnino fieri nequeat, ut quæ diſſoluta ſunt hominum corpora, in eamdem compagem redeant: ſed hoc

hoc ratione nulla nititur. [a] Cum enim inter plerosque Philosophos constet, rebus quantumcumque mutatis, manere materiam diversarum specierum capacem: quis dicat, aut Deum nescire, quibus in locis, etiam longissime distantibus, sint materiæ ejus, quæ ad humanum corpus pertinuit, partes; aut deesse ei potentiam, qua eas reducat, atque recomponat, idemque faciat in suo universo, quod in fornacibus, aut vasis, facere Chymicos videmus, ut, quæ congenera sunt, quamvis disjecta, colligant? Ut vero, specie quantumvis mutata, res tamen ad originis suæ formam redeat, ejus & in rerum natura exempla sunt, ut in arborum animantiumque seminibus. Neque insolubilis est ille, qui à multis nectitur nodus de humanis corporibus, quæ in ferarum aut pecudum alimenta transeunt, quibus ita pastis homines iterum pascantur. Nam eorum, quæ comeduntur, pars maxima non in corporis

a *Cùm enim*, &c.] Si cui sequentia *Grotii* verba non satisfaciant, ei responderi queat, minimè necessarium esse, ut eadem sit numero materia quæ excitatur, cum ea quæ, homine moriente, in sepulcrum illata est. Neque enim minùs fuerit idem homo is, cujus animus conjunctus fuerit cum materia, cum qua numquam conjunctus fuerat, si sit idem animus; quàm fuit idem homo senex decrepitus, & infans vagiens in cunis, quamvis ne particula quidem fortè supersit in sene ejus materiæ quæ fuit in infante, propter perpetua effluvia quæ ex corpore elabuntur. *Resurgere corpus* dici optimè potest, cùm simile ex terra à Deo formatur, conjungiturque menti. Itaque non opus est ut in nimias angustias nos redigamus, dum ταυτότητα materiæ nimis rigidè defendimus. *Clericus.*

1 *Cum*

ris noſtri partem abit, ſed in excrementa, aut acceſſiones corporis; quales ſunt & pituita, & bilis: & de eo, quod alendi vim habet, morbis, interno calore, circumfuſo aëre multum abſumitur: quæ cum ita ſint, Deus qui etiam mutorum animantium genera ita curat, ut nullum eorum intereat, poteſt humanis corporibus ſingulari quadam cura proſpicere, ut quod inde ad aliorum hominum eſcam pervenit, non magis in ſubſtantiam eorum vertatur, quam ſolent venena, aut medicamenta; eoque magis, quod quaſi naturaliter conſtet humanam carnem ad hominum victum non datam. Id ſi non ſit, & aliud, quod poſteriori corpori aliunde acceſſerit, inde debeat decedere, non hoc tamen efficiet, ut non idem ſit corpus, [1] cum etiam in hac vita major contingat particularum mutatio: [2] imo & papilio inſit

1 *Cum etiam in hac vita major contingat particularum mutatio*] Alfenus in l. Proponebatur. D. de Judiciis. *Quod ſi quis putaret partibus commutatis, aliam rem fieri, fore ut ex ejus ratione nos ipſi non iidem eſſemus, qui abhinc anno fuiſſemus: propterea quod, ut Philoſophi dicerent, ex quibus particulis minimis conſtiterimus, hæ quotidie ex corpore noſtro decederent, aliæque extrinſecus in earum locum accederent.* Seneca Epiſtola LVIII. *Corpora noſtra rapiuntur fluminum more: quicquid vides, currit cum tempore: nihil ex his quæ videmus manet. Ego ipſe, dum loquor mutari iſta, mutatus ſum.* Vide quæ pulchre hac de re diſſerit Methodius, cujus verba nobis ſervavit Epiphanius, qui Origenianos refutat numeris XII, XIII, XIV, XV.

2 *Imo & papilio inſit in verme*] Ovidius ultimo Metamorphoſeon:

Quaeque ſolent canis frondes intexere filis
Agreſtes tineæ, res obſervata colonis,
Ferali mutent cum papilione figuram.

Adda-

ſit in verme, & herbarum ſubſtantia, aut vini, in minimo aliquo, unde iterum inſtaurentur in veram magnitudinem. Certe cum & hæc, & alia multa, non incommode poni poſſint, nulla eſt cauſa, cur inter impoſſibilia habeatur reſtitutio diſſoluti corporis, cum viri eruditi, [1] Zoroaſter apud Chaldæos, [2] Stoïci prope omnes,

Addamus ex Plinio quædam Hiſtoriæ Naturalis lib. x. cap. 5. de Ranis: *Mirumque ſemeſtri vita reſolvuntur in limum nullo cernente, & rurſus vernis aquis renaſcuntur quæ fuere natæ.* Eodem lib. cap. 9. *Coccyx ex accipitre videtur fieri, tempore anni figuram mutans.* Libro XI. cap. 20. *Sunt qui mortuas, ſi intra tectum hieme ſerventur, deinde ſole verno torreantur, ac ficulneo cinere toto die foveantur, putent reviviſcere.* Ibidem cap. 22. de bombycibus: *Et alia horum origo è grandiore vermiculo, gemina protendens ſui generis cornua. Hi erucæ ſunt. Fit deinde quod vocatur bombylius; ex ea necydalus; ex hoc in ſex menſibus bombyces.* Ibidem cap. 23. de bombyce Coa: *Fieri autem primo papiliones parvos nudoſque.* cap. 26. de cicadis: *Fit primum vermiculus, deinde ex ea quæ vocatur tettygometra, cujus cortice rupto circa ſolſtitia evolant.* C. 30. *Muſcis humore exanimatis, ſi cinere condantur, redit vita.* cap. 32. *Multa autem inſecta & aliter naſcuntur. Atque Aſilus imprimis ex rore: inſidet hic raphani folio primo vere, & ſpiſſatus ſole in magnitudinem milii cogitur. Inde oritur vermiculus parvus, & triduo mox eruca, quæ adjectis diebus creſcit immobilis, duro cortice, ad tactum movetur araneæ. Hæc eruca, quam chryſalidem appellant, rupto deinde cortice volat papilio.*

1 *Zoroaſter apud Chaldæos*] Vide Clementem Strom. V.

2 *Stoïci prope omnes*] Clemens Strom. V. Οἶδεν γὰρ οὗτος ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας μαθὼν, τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῶν κακῶς βεβιωκότων, ἣν ὕστερον ἐκπύρωσιν ἐκάλεσαν οἱ Στωϊκοί. καθ' ὃν καὶ τὸν ἰδίως ποιὸν ἀναστήσεσθαι δογματίζουσι· τοῦτ' ἐκεῖνο την ἀνάστασιν περιέποντες. *Norat enim ille* (Heraclitus) *edoctus è barbara philoſophia, Mundum à malis hominibus purgatum iri per ignem, quod ἐκπύρωσιν poſtea Stoïci dixere, qui & per eam hunc talem quemque revicturum docent, his vocibus obtegentes reſurrectionis rem.* Origenes lib. IV. adverſus Celſum: Φασὶ δὴ οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς κατὰ περίοδον ἐκπύρωσιν τοῦ παντὸς γενέσθαι, καὶ ἑξῆς αὐτοῦ διακόσμησιν πάντ' ἀπαράλλακτα ἔχουσαν. *Ajunt de porticu Philoſophi poſt ſæculorum circuitus fore*

omnes, [1] & inter Peripateticos Theopompus, eam & fieri posse, & futuram crediderint.

fore incendium universi, deinde ejusdem formationem quæ eadem omnia habeat. Postea: Κἂν μὴ ὀνομάζουσιν οὖν τὸ τῆς ἀναστάσεως ὄνομα, τὸ πρᾶγμά γε δηλοῦσιν· *quamquam igitur resurrectionis non usurpant vocabulum, rem tamen agnoscunt.* Addit hic Origenes Ægyptios. Chrysippus de Providentia citatus Lactantio lib. VII Institutionum, c. 23. Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς, μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν εἰλυμένων χρόνων, εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν ἀποκαταστήσεσθαι σχῆμα. *Hoc cum ita se habeat, apparet non esse impossibile, ut & nos post mortem, sæculorum certis circuitibus evolutis, restituamur in eum in quo nunc sumus statum.* Vide si vacat Nathanaëlem Carpentarium Liberæ Philosophiæ exercitatione XVI.

1 *Et inter Peripateticos Theopompus*] De quo Diogenes Laërtius initio libri. Καὶ Θεόπομπος ἐν τῇ ὀγδόῃ τῶν Φιλιππικῶν, ὃς καὶ ἀναβιώσεσθαι κατὰ τοὺς μάγους φησὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἔσεσθαι ἀθανάτους, καὶ τὰ ὄντα ταῖς αὐταῖς διακλήσεσι διαμενεῖν. *Theopompus vero etiam octavo Philippicorum, qui revicturos homines ex magorum sententia tradit, immortalesque futuros, & omnia in suis iisdem semper mansura nominibus.*

§ XI. *Præceptorum eximia sanctitas, circa Dei cultum.*

Secundum, quo Christiana religio, omnes alias, quæ aut sunt, aut fuerunt, aut fingi possunt, exsuperat, est summa sanctitas præceptorum, tum in iis, quæ ad Dei cultum, tum quæ ad res cæteras pertinent. Paganorum sacra ferme per totum orbem terrarum, ut late ostendit [1] Porphyrius, & nostri etiam sæculi navigationes docent, plena erant crudelitatis. Nam receptum ferme ubique, ut & humano san-

1 *Porphyrius*] De abstinentia ab esu animalium. Unde multa sumpsit Cyrillus IV. contra Julianum.

ſanguine Dii placarentur: quem morem nec Græca eruditio, nec Romanæ leges ſuſtulerunt: ut apparet ex iis, [1] quæ de victimis factis Baccho Omeſtæ apud Græcos, de Græco & Græca, [2] Gallo & Galla mactatis Jovi Latiali legimus. Myſteria autem illa ſanctiſſima, ſive Cereris, ſive Liberi patris, pleniſſima fuere omnis obſcœnitatis, ut apparuit, poſtquam ſemel perrupta arcani religione, evulgari cœperunt

1 *De victimis factis Baccho Omeſtæ apud Græcos*] Meminit Plutarchus Themiſtocle, & Pauſanias. Similia ſacra Meſſeniorum, Pellæorum, Lyctiorum in Creta, Lesbiorum, Phocæenſium, habes apud Clementem Protreptico.

2 *Gallo & Galla mactatis Jovi Latiali*] Antiquum in Italia homines immolare docet nos libro I. Dionyſius Halicarnaſſenſis. Quamdiu id manſerit Plinius libro XXVIII. cap. I. *Boario vero in foro Græcum Græcamve defoſſos, aut aliarum gentium cum quibus tum res eſſet, etiam noſtra ætas vidit.* Manſit mos ad Juſtini & Tatiani tempora. Juſtinus enim ſic Apologetico I. Romanos alloquitur: Τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ, ᾧ ἐ μόνον ἀλόγων ζώων αἵματα προσραίνεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τὲς παρ' ὑμῖν ἐπισημοτάτε καὶ εὐγενεςάτε ἀνδρὸς τὴν πρόσχυσιν τε̃ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιεμένε. *Ut ei quod vos colitis idolo, cui non tantum ratione carentium animantium ſanguis adſpergitur, ſed & humanus, nobiliſſimo atque illuſtriſſimo veſtrûm, occiſorum hominum affundente ſanguinem.* Tatianus vero: Εὑρὼν παρὰ μὲν Ῥωμαίοις τὸν Λατιάριον Δία λύθροις ἀνθρώπων, καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀνδροκτασιῶν αἵμασι τερπόμενον. *Cum comperérim apud Romanos Latialem Jovem humano cruore, & per homicidium fuſo ſanguine oblectari.* Porphyrius ad Adriani tempora manſiſſe talia ſacra nos docet. Apud Gallos mos is vetus humanis victimis litandi, ut ex Cicerone pro M. Fonteio, & ex Plutarcho de Superſtitione diſcimus. Eum ſuſtulit inde Tiberius: memorante Plinio lib. XXX. cap. I. De Britannis eumdem ibi Plinium vide, & Dionem Nerone, & Solinum. De Slavis vero Helmoldum lib. I. cap. 3. Porphyrius libro de non eſu animantium ſecundo manſiſſe ad ſuam ætatem ait, & in Arcadia & Carthagine, imo & ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει, id eſt Romæ, ſacrum nominans Jovis Latialis.

perunt: quod late exſequuntur [1] Clemens Alexandrinus, & [2] alii. Tum vero illi dies, qui Deorum honori ſacrati erant, talibus ſpectaculis celebrabantur, [3] quibus intereſſe Catonem puduit. At Judaïca religio nihil quidem habuit illicitum, aut inhoneſtum; ſed tamen [4] ne pronus ad idololatriam populus à vera religione deſciſceret, multis præceptis earum rerum, quæ per ſe nec bonitatem, nec malitiam habebant, oneratus eſt; qualia ſunt pecudum mactationes, circumciſio, exacta quies ſabbati, & ciborum aliquammultorum interdictio; quorum nonnulla mutuati ſunt Mahumetiſtæ, addita vini prohibitione. At Chriſtiana religio Deum, ut mentem puriſſimam, [5] pura mente colendum docet, [6] & iis operibus, quæ ſuapte natura etiam citra præceptum honeſtiſſima ſunt. Sic [7] non carnem vult circumcidi, ſed cupiditates: [8] non ab omni opere, ſed ab illicito nos feriari: non pecu-

1 *Clemens Alexandrinus*] In Protreptico.

2 *Et alii*] Maxime Arnobius.

3 *Quibus intereſſe Catonem puduit*] Martialis initio Epigrammatum I. Gellius X. 13. Valerius Maximus lib. II. c. 10.

4 *Ne pronus ad idololatriam populus à vera religione deſciſceret, multis præceptis earum rerum, quæ per ſe nec bonitatem nec malitiam habent, oneratus eſt*] Hanc cauſam talium præceptorum reddit & Maimonides, quem ſequitur Joſephus Albo.

5 *Pura mente colendum docet*] Joh. IV. 24.

6 *Et iis operibus quæ ſuapte natura etiam citra præceptum honeſtiſſimà ſunt*] Unde λογικὴ λατρεία dicitur, cultus rationi conſentiens, Rom. XII. 1. Adde Philipp. IV. 8.

7 *Non carnem vult circumcidi, ſed cupiditates*] Rom. II. 28, 29. Philipp. III. 3.

8 *Non ab omni opere, ſed ab illicito nos feriari*] 1 Cor. V. 8.

cudum ſanguinem, aut adipem Deo ſacrare, ſed, ſi opus ſit, [1] pro veritate ipſius teſtanda noſtrum offerre ſanguinem: & [2] quæ de bonis noſtris egentibus damus, Deo data credere: non certis ciborum potuſve generibus abſtinere, ſed [3] utroque uti cum modo, qui ſanitati conveniat, [4] interdum & jejuniis ſubactum corpus animo addicere, quo is alacrior ad ſublimia feratur. Præcipua vero pars religionis ubique oſtenditur poſita [5] in pia fiducia, [6] qua compoſiti ad fidele obſequium [7] in Deum toti recumbimus, [8] ejuſque promiſſis non dubiam habemus fidem; [9] unde & ſpes exſurgit, [10] & verus amor, tum Dei, tum proximi, quo fit ut præceptis ipſius pareamus, [11] non ſerviliter pœnæ formidine, [12] ſed ut ipſi

1 *Pro veritate ipſius teſtanda noſtrum offerre ſanguinem*] I Corinth. x. 16. Hebr. XII. 4. I Petr. II. 21.

2 *Quæ de bonis noſtris egentibus damus, Deo data credere*] Matth. VI. 4. Luc. XII. 33. II Cor. IX. 7. Hebr. III. 6.

3 *Utroque uti cum modo qui ſanitati conveniat*] Luc. XXI. 34. Rom. XIII. 13. Eph. V. 18. Gal. V. 21. I Tim. V. 3. I Petr. IV. 3.

4 *Interdum & jejuniis ſubactum corpus animo addicere*] Matth. VI. 18. XVII. 21. I Corinth. VII. 5.

5 *In pia fiducia*] Ut Joh. XII. 44.

6 *Qua compoſiti ad fidele obſequium*] Luc. XI. 28. Joh. XIII. 17. & ſequentibus. Rom. I. 5. I Cor. VII. 19. I Petr. I. 2.

7 *In Deum toti recumbimus*] Matth. XXI. 21. II Tim. I. 12.

8 *Ejuſque promiſſis non dubiam habemus fidem*] Rom. IV. 20. II Cor. VII. 1. Gal. III. 29.

9 *Unde & ſpes exſurgit*] Hebr. VI. 11. Rom. VIII. 24. XV. 4.

10 *Et verus amor tum Dei, tum proximi*] Gal. V. 6. I Theſſ. III. 6.

11 *Non ſerviliter pœnæ formidine*] Rom. VIII. 15.

12 *Sed ut ipſi placeamus*] Hebr. XII. 28.

1 *Ipſum-*

ipsi placeamus, [1] ipsumque habeamus pro sua bonitate patrem ac [2] remuneratorem. [3] Precari vero jubemur, non ut divitias, aut honores nanciscamur, & quæ alia multum optata plurimis male cesserunt: sed primum quidem ea, quæ Deo sunt gloriosa, nobis vero de rebus caducis ea, quæ natura desiderat, reliquum permittentes divinæ providentiæ, utramcumque in partem res ceciderit securi; ea vero, quæ ad æterna ducunt, omni studio, nempe, retro commissorum veniam, in posterum auxilium Spiritus, quo firmati adversus minas omnes atque illecebras in pio cursu perstemus. Hic est Dei cultus in religione Christiana, quo certe nihil excogitari potest Deo dignius.

1 *Ipsumque habeamus pro sua bonitate patrem*] Rom. VIII.

2 *Et remuneratorem*] Coloss. III. 24. II Thess. I. 6. [Adde & : ut liqueat nos intelligere præcepta ejus eo dignissima esse, & naturæ nostræ ita convenire, ut meliora, aut æquè convenientia alia nemo comminisci possit. Itaque & grati animi causâ, & quòd optima ac præstantissima sint ejus præcepta, ei nos parere decet; quamvis nullæ essent pœnæ luendæ non parentibus, præter ipsius facti turpitudinem. Hoc demum est Deo filiorum, non servorum instar, parere. *Clericus.*]

3 *Precari vero jubemur*] Matth. VI. 10.

§ XII. *Circa ea officia humanitatis, quæ proximo debemus, etiam læsi.*

Similia sunt quæ adversus proximum exiguntur officia. Mahumetis religio in armis nata, nihil spirat nisi arma, armis propa-

gatur. Sic & Laconum instituta, quæ inter Græcanica maxime laudabantur, etiam Apollinis oraculo, tota ad vim bellicam fuisse directa, [1] notat, & in culpa ponit Aristoteles. Sed idem in Barbaros bellum dicit esse naturale; cum contra verum sit, inter homines à natura amicitiam ac societatem constitutam. [2] Quid enim iniquius, quam singulas cædes puniri, occisarum gentium, velut gloriosum facinus, triumphis ostentari? Et tamen illa adeo celebrata Romana civitas, quo tantum nomen, nisi bellis, [3] sæpe manifeste injustis, [4] ut de bello in

1 *Notat & in culpa ponit Aristoteles*] Polit. VII. cap. 14. Παραπλησίως δὲ τούτοις καὶ τῶν ὕστερόν τινες γραψάντων ἀπεφήναντο τὴν αὐτὴν δόξαν· ἐπαινοῦντες γὰρ τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἄγανται τοῦ νομοθέτου τὸν σκοπὸν, ὅτι πάντα πρὸς τὸ κρατεῖν καὶ πρὸς τὸν πόλεμον ἐνομοθέτησεν. ἃ καὶ κατὰ τὸν λόγον ἐστὶν εὐέλεγκτα, καὶ τοῖς ἔργοις ἐξελήλεγκται νῦν. *Pari modo & qui posterius scripserunt, ostenderunt ejusdem se esse sententiæ. Nam in laudatione Lacedæmoniorum reipublicæ, admirantur propositum conditoris legum in eo, quod leges omnes ad bellicas res victoriamque direxit: quod & ratione refelli facile potest, & ipsis factis refutatum nunc apparet.* Euripides Andromacha Aristoteli præiverat:

——— εἰ δ' ἀπῆν δορὸς
Τοῖς Σπαρτιάταις δόξα καὶ μάχης ἀγὼν,
Τ' ἄλλ' ὄντες ἴσε μηδενὸς βελτίονες.

——— *si vis Martia,*
Vobis Lacones absit & ferri decus,
Spectatur ultra quod sit eximium nihil.

2 *Quid enim iniquius, quam singulas cædes puniri, occisarum gentium velut gloriosum facinus triumphis ostentari?*] Sensus ex Senecæ epistola 96. & de Ira lib. II. cap. 8. ex Cypriani epistola secunda.

3 *Sæpe manifeste injustis*] Petronius:

——— *si quis sinus abditus ultra,*
Siqua foret tellus fulvum quæ mitteret aurum,
Hostis erat. ———

4 *Ut de bello in Sardiniam*] Vide Polybium Historiarum III.

1 *Et*

in Sardiniam [1] & Cyprum ipsi fatentur, consecuta est? Et certe generatim, ut à praeclaris annalium conditoribus memoriae proditum est, [2] latrocinia extra fines plerisque gentibus

1 *Et Cyprum, ipsi fatentur*] Florus lib. III. cap. 9. *Divitiarum tanta erat fama, nec falso, ut instar gentium populus, & donare regna consuetus, Publio Clodio tribuno duce socii vivique Regis confiscationem mandaverit.* Meminit ejusdem rei Plutarchus Catone, Appianus lib. II. Civilium, Dion lib. XXXVIII. Vide eundem Florum de Bello Numantino & de Cretico.

2 *Latrocinia extra fines plerisque gentibus nullam habebant infamiam*] Thucydides lib. I. Οἱ γὰρ Ἕλληνες τὸ πάλαι, καὶ τῶν βαρβάρων οἵ τε ἐν τῇ ἠπείρῳ παραθαλάσσιοι, καὶ ὅσοι νήσους εἶχον, ἐπειδὰν ἤρξαντο μᾶλλον περαιοῦσθαι ναυσὶν ἐπ' ἀλλήλους, ἐτράποντο πρὸς ληστείαν, ἡγουμένων ἀνδρῶν οὐ τῶν ἀδυνατωτάτων, κέρδους τοῦ σφετέρου αὐτῶν ἕνεκα καὶ τοῖς ἀσθένεσι τροφῆς· καὶ προσπίπτοντες πόλεσιν ἀτειχίστοις καὶ κατὰ κώμας οἰκουμέναις, ἥρπαζον καὶ τὸ πλεῖστον ἐντεῦθεν ἐποιοῦντο, οὐκ ἔχοντός πω αἰσχύνην τούτου τοῦ ἔργου, φέροντος δέ τι καὶ δόξης μᾶλλον· δηλοῦσι δὲ τῶν τε ἠπειρωτῶν τίνες ἔτι καὶ νῦν, οἷς κόσμος καλῶς τοῦτο δρᾶν, καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν ποιητῶν, τὰς πύστεις τῶν πλεόντων πανταχοῦ ὁμοίως ἐρωτῶντες, εἰ λησταί εἰσιν, ὡς οὔτε ὧν πυνθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελὲς εἴη εἰδέναι, οὐκ ὀνειδιζόντων· ἐλῄζοντο δὲ καὶ κατ' ἤπειρον ἀλλήλους, καὶ μέχρι τοῦδε πολλὰ τῆς Ἑλλάδος τῷ παλαιῷ τρόπῳ νέμεται, περί τε Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας καὶ Αἰτωλοὺς καὶ Ἀκαρνᾶνας, καὶ τὴν ταύτῃ ἤπειρον. *Olim quippe Graeci non minus quam barbari, tum qui in continente, tum qui per insulas vivebant, postquam saepius alii ad alios navibus transire coeperunt, ad latrocinandum se contulerunt, ad quam rem viri illustres duces ipsis erant, partim quaestus sui causa, partim ut victum suppeditarent egentibus: adortique civitates moenibus carentes, aut per vicos sparsas, diripiebant eas, maximamque partem hinc se alebant, nondum infami eo vitae genere, quin & nonnihil habente gloriae. Manifestum id faciunt etiam nunc quidam continentis terrae habitatores, qui pro decoro habent strenue id facere, & vetusti Poëtarum, apud quos frequentes sunt interrogationes ad navigantium obvios, an praedones essent; nimirum, quod nec defugituri id nomen illi essent qui interrogabantur, nec exprobraturi hi qui interrogabant. In ipsa quin etiam terra continente spoliabant alii alios, & nunc quoque magna portio Graecorum sic vivit, apud Locros Ozolas, apud Aetolos, apud Acarnanas & vicina terrarum.*

bus nullam habebant infamiam. [1] Ultionis exactionem Aristoteles, & Cicero, in virtutis parte ponunt. [2] Gladiatorum mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum: [3] exponere liberos quotidianum. Apud Hebræos sane lex melior, sanctior disciplina; sed tamen in populo impotentis iræ dissimulata quædam, aut etiam ipsis concessa: [4] ut vis in populos septem id meritos; qua non contenti, [5] omnes à se dissidentes crudeli odio

Interrogatio illa cujus Thucydides meminit, est apud Homerum Odyssea τ ubi Scholiastes: οὐκ ἄδοξον ἦν παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὸ λῃστεύειν, ἀλλ' ἔνδοξον. *Apud veteres latrocinari adeo infame non erat, ut & gloriæ duceretur.* Justinus lib. XLIII. c. 3. de Phocensibus: *Studiosius mare quam terras exercuere, piscando, mercando, plerumque etiam latrocinio maris (quod illis temporibus gloriæ habebatur) vitam tolerabant.* De Hispanis vide Plutarchum Mario: & Diodorum lib. V. de Tyrrhenis: Servium ad VIII & X Æneidos: de Germanis Cæsarem, Tacitum, Saxonem Grammaticum.

1 *Ultionis exactionem Aristoteles & Cicero in virtutis parte ponunt*] Aristoteles De moribus ad Nicomachum IV. 11. Δοκεῖ γὰρ οὐκ αἰσθάνεσθαι οὐδὲ λυπεῖσθαι, μὴ ὀργιζόμενός τε οὐκ εἶναι ἀμυντικός· τὸ δὲ προπηλακιζόμενον ἀνέχεσθαι, ἀνδραποδῶδες. *Videtur talis & sensu & dolore carere, & cum non irascatur, vindictæ esse negligens. Servile, si contumeliose tracteris, id tolerare.* Cicero autem de Inventione II inter ea quæ ad jus naturæ pertinent, ponit vindicationem, *per quam vim, aut contumeliam defendendo aut ulciscendo propulsamus.* Ad Atticum: *Odi hominem & odero: utinam ulcisci possem.* In Antonium: *Sic ulciscar facinora singula, quemadmodum a quibusque sum provocatus.*

2 *Gladiatorum mutua dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum*] Vide Lactantium libro II. Tertullianum de Spectaculis cap. 19.

3 *Exponere liberos quotidianum*] Justinus Apologetico secundo. Tertullianus Apologetico cap. 9. Vide & Lactantium lib. VI. Institutionum, cap. 20. & Terentii Hecyram.

4 *Ut vis in populos septem id meritos*] Exodi XXXIV. 11, 12. Deut. VII. 1, 2.

5 *Omnes a se dissidentes crudeli odio sunt persecuti*] Dandam operam ut eis damnum quo-

odio ſunt perſecuti; [1] cujus ſigna nunc etiam in ipſorum precibus adverſus Chriſtianos conceptis apparent. At [2] dolorem ſuum talionis judicio exſequi, homicidam propinqui ſui privata manu occidere, lege ipſa permittebatur. Chriſti vero lex omnino [3] prohibet injuriam ſive verbis ſive rebus factam reponere, ne, quam in aliis improbamus malitiam, rurſum probemus imitando: bene fieri vult bonis quidem præcipue, ſed & malis, [4] ad Dei exemplum, à quo Solem, aſtra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quoſvis dona.

quovis modo inferatur, docet R. Levi ben Gerſon: non reddenda illis quæ furtis ſubducta ſunt, Bechai.

1 *Cujus ſigna etiam nunc in precibus adverſus Chriſtianos conceptis apparent*] Vide Libellum precum editum Venetiis forma minima, fol. 8. & librum Germanicum Antonii Margaritæ. Maimonidem ad XIII Articulos, ubi perdendos ait, qui eis non credunt. Et dictum eſt in ore Judæorum: *Omnes ſectarii ſubito pereant.* Similia ſunt dicta R. Iſaaci in Bereſchith rabba: & Thalmud in Baba Kama, & Baba Bathra.

2 *Dolorem ſuum talionis judicio exſequi*] Levit. XXIV. 20. Deut. XIX. 21.

3 *Prohibet injuriam ſive verbis ſive rebus factam reponere*] Matth. V. 38, 44.

4 *Ad Dei exemplum, à quo ſolem, aſtra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quoſvis dona*] Matth. V. 45.

§ XIII. *Circa conjunctionem maris & fœminæ.*

Conjunctio maris cum fœmina, per quam propagatur genus humanum, digniſſima res eſt legum cura. Quam partem neglectui ha-

bitam à Paganis haud mirum eſt, cum eorum, quos colerent, [1] Deorum ſtupra, & adulteria narrarentur. Quid quod & [2] concubitus marium cum maribus Deorum exemplis defendebantur? in quorum numerum eo merito relati olim Ganymedes, [3] poſtea Antinous; quod flagitium apud Mahumetiſtas quoque frequens

1 *Deorum ſtupra & adulteria*] Euripides Ione:

——— νουθετητέος δέ μοι
Φοῖβος, τί πάσχει, παρθένους βίᾳ γαμῶν,
Προδίδωσι παῖδας ἐκτεκνούμενος λάθρα,
Θνήσκοντας ἀμελεῖ. μὴ σύ γ'· ἀλλ' ἐπεὶ κρατεῖς,
Ἀρετὰς δίωκε. καὶ γὰρ ὅστις ὢν βροτῶν
Κακὸς πεφύκει, ζημιοῦσιν οἱ θεοί.
Πῶς οὖν δίκαιον, τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς
Γράψαντας, αὐτοὺς ἀνομίαν ὀφλισκάνειν;
Εἰ δ' οὐ γὰρ ἔσται, τῷ λόγῳ δὲ χρήσομαι,
Δίκας βιαίων δώσετ' ἀνθρώποις γάμων,
Σὺ καὶ Ποσειδῶν, Ζεύς θ' ὃς οὐρανοῦ κρατεῖ,
Ναοὺς τίνοντες ἀδικίας κενώσετε.

——— *monendus, ſi tamen eſt, mihi*
Apollo, per vim virginum minuit decus,
Quoſque ipſe ſevit liberos, interfici
Clam patitur. ah ne tu iſta: ſed quando imperas,
Honeſta ſequere. Si quis eſt mortalium
Qui ſcelera patrat, exigunt pœnam Dii:
At nonne iniquum eſt, vos, ſuas leges quibus
Gens debet hominum, jure nullo vivere?
Si, quod futurum non erit, dicam tamen,
Hominibus æquo ſtupra lueretis modo,
Neptunus & tu, rexque ſupremi poli,
Vacuaret omnes mulcta templorum domos.

Vide hæc fuſe tractata apud Clementem Protreptico, Athenagoram, Tatianum, Arnobium libro IV. Nazianzenum I. contra Julianum, Theodoretum Sermone III.

2 *Concubitus marium cum maribus*] Hæc quoque vide apud Clementem & Theodoretum dictis locis.

3 *Poſtea Antinous*] Meminit Juſtinus Apologetico II. Clemens Protreptico: Origenes libro contra Celſum tertio & octavo: Euſebius Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ IV. 8. Theodoretus octavo: & Hiſtorici illorum temporum.

quens est, apud Sinenses, & gentes alias etiam pro licito: à Græciæ autem Philosophis in id laboratum videtur, [1] ut rei turpi honestum nomen imponeretur. Inter eosdem Græciæ Philosophos præstantissimi [2] communione mulierum laudata, quid aliud quam ex civitate tota unum fecerunt lupanar, [3] cum etiam inter muta animantia quædam sit fœdus aliquod conjugale? quanto æquius ne sanctissimum animal homo incerto semine nascatur, exstinctis etiam parentum & liberorum inter se affecti-

1 *Ut rei turpi honestum nomen imponeretur*] Ita sane censent non Lucianus tantum libello De amoribus, sed & Gregorius Nazianzenus Oratione III. contra Julianum, & ad eum Elias Cretensis & Nonnus. Cyrillus contra Julianum libro VI. & late Theodoretus libro XIII. ad Græcos. Philonis, qui Platoni favit plurimum, locum hic omittere non possum è libro De vita contemplatrice: Τὸ δὲ Πλατωνικὸν ὅλον σχεδόν ἐστι περὶ ἔρωτος, οὐκ ἀνδρῶν ἐπὶ γυναιξὶν ἐπιμανέντων, ἢ γυναικῶν ἀνδράσιν αὐτὸ μόνον· ἐπιπληροῦνται γὰρ αἱ ἐπιθυμίαι αὗται νόμῳ φύσεως· ἀλλὰ ἀνδρῶν ἄρσεσιν ἡλικίᾳ μόνον διαφέρουσι· καὶ γὰρ εἴ τι περὶ ἔρωτος καὶ οὐρανίου Ἀφροδίτης κεκομψεῦσθαι δοκεῖ, χάριν ἀστεϊσμοῦ παρείληπται. *Platonicum autem convivium totum fere in amoribus consumitur, non virorum modo in mulieres, mulierum in viros insanientium: tales enim cupiditates lege naturæ explentur: sed virorum in sexus ejusdem sola ætate dispares: nam si quid ibi de Venere & Amore cœlesti speciose dici auditur, id honesti obtentus causa assumitur.* Tertullianus de Anima, Christianam sapientiam præferens Socraticæ: *Nec nova inferens dæmonia, sed vetera depellens, nec adolescentiam vitians, sed omni bono pudoris informans.*

2 *Communione mulierum laudata*] Platonem vide tum alibi, tum maxime de Republica IV.

3 *Cum etiam inter muta animantia quædam sit fœdus aliquod conjugale*] Plinius lib. X. cap. 33. *Ab his columbarum gesta spectantur maxime, simili ratione. Mores iidem, sed pudicitia illis prima, & neutri nota adulteria: conjugii fidem non violant.* De palumbium castitate conjugali vide Porphyrium De non esu animantium tertio.

affectibus ? Lex Hebræa omnem quidem ſpurcitiem inhibet, ſed & [1] plures uni concedit uxores, [2] & marito dimittendæ ob quaſvis cauſas uxoris jus facit : quod & hodie uſurpant Mahumetiſtæ, & olim Græci, ac Latini, tanta licentia, ut & uxores ad tempus utendas aliis darent [3] Lacones, & Cato. At perfectiſſima Chriſti lex ad ipſas penetrat vitiorum radices, & eum, qui attentavit mulieris cujuſquam pudicitiam, vel oculis libavit, [4] reum habet, inſpectore cordis Deo judice concupiti nec peracti criminis. Cumque omnis vera amicitia perpetua ſit & inſolubilis, [5] merito talem eam eſſe voluit, quæ cum animorum ſocietate corporum quoque continet communionem : quod etiam ad rectam liberorum educationem haud dubio eſt utilius. Inter Paganos paucæ gentes una uxore contentæ fuerunt, ut Germani, & Romani.

[1] Se-

1 *Plures uni concedit uxores*] Apparet id Deut. XVII. 16, 17. XXI. 15. II Sam. XII. 8. Sic legem intelligunt Hebræi, & Chryſoſtomus I ad Cor. XI. Auguſtinus de doctrina Chriſtiana libro III. cap. 12. & veterum alii Joſephus legis peritiſſimus, Antiquitatum XVI. πάτριον ἐν τ᾽ αὐτῷ πλείοσιν ἡμῖν συνοικεῖν. *Mos nobis patrius eodem tempore plures habere uxores.*

2 *Et marito dimittendæ ob quaſvis cauſas uxoris jus facit*] Deut. XXIV. 1, 2, 3, 4. Levit. XXI. 14.

3 *Lacones & Cato*] Vide Herodotum libro VI. Plutarchum Lycurgo & Catone Uticenſi.

4 *Reum habet, inſpectore cordis Deo judice concupiti nec peracti criminis*] Matth. V. 28.

5 *Merito talem eam eſſe voluit, quæ cum animorum ſocietate corporum quoque continet communionem*] Matth. V. 32. XIX. 9.

1 *Se-*

[1] Sequuntur & hoc Christiani; ut, scilicet, animus ab uxore in solidum marito datus, [2] æquali retributione pensetur, [3] rectiusque procedat sub una præside domesticum regimen; neu diversæ matres discordiam liberis inferant.

1 *Sequuntur & hoc Christiani*] Paulus Apostolus 1 Cor. VII. 4. Lactantius Institutionum VI. 23. Hieronymus adversus Oceanum.

2 *Æquali retributione pensetur*] Bene enim Sallustius Jugurthino: *Apud eos qui plures uxores habent, levis ista ducitur necessitudo, quod animus multitudine distractus nullam pro socia obtinet, omnes pariter viles sunt.* Ammianus de Persis lib. XXIII. *Per libidines varias caritas dispersa torpescit.* Claudianus bello Gildonico:

——— *Connubia mille:*
Non illis generis nexus, non pignora curæ,
Sed numero languet pietas.

3 *Rectiusque procedat sub una præside domesticum regimen; neu diversæ matres discordiam liberis inferant*] Utrumque recte concepit & expressit Euripides Andromacha.

§ XIV. *Circa usum bonorum temporalium.*

Ad usum eorum, quæ bona vulgo dicuntur, ut veniamus, furta videmus à gentibus paganis quibusdam, [1] ut Ægyptiis & [2] Spartiatis, permissa: & qui privatis non permiserunt, publice hoc ferme unum agebant, ut Romani: [3] quibus ad casas redeundum dicebat Romanus orator, si suum cuique reddere deberent. Hebræis nihil quidem tale, sed [4] fœnus

1 *Ut Ægyptiis*] Diodorus Siculus Historiarum libro I.

2 *Et Spartiatis*] Plutarchus Lycurgo.

3 *Quibus ad casas redeundum esse dicebat Romanus orator, si suum cuique reddere deberent*] Verba hunc in sensum Ciceronis ex tertio de Republica recitat Lactantius in Epitome cap. I.

4 *Fœnus tamen in extraneos permissum*] Deut. XXIII. 19.

nus tamen in extraneos permissum, ut eorum ingenio se lex aliquatenus aptaret; [1] quæ propterea legem servantibus, inter cætera, divitias pollicebatur. At [2] Christiana lex non modo omne injustitiæ genus, & in quosvis prohibet; [3] sed & vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere: quia scilicet non sufficiat animus noster ad duo sedulo curanda, quæ singula hominem totum requirant, & sæpe in contraria consilia nos trahant: deinde vero & in quærendis, & in servandis divitiis, [4] sollicitudo servitutem quamdam, & cruciatum secum ferat, quæ ipsam voluptatem, quæ ex divitiis speratur, corrumpant: [5] ea vero quibus natura contenta est, & pauca sint, & facile sine magno labore aut impendio parentur. Quod si quid tamen Deus ultra indulserit, non hoc in mare projicere jubemur, [6] ut Philosophi quidam imprudenter fecerunt; neque detinere inutile, neque prodigere; sed supplere inde hominum aliorum inopiam, [7] sive donan-

1 *Quæ propterea legem servantibus inter cætera divitias pollicebatur*] Levit. XXVI. 5. Deuter. XXVIII. 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12.

2 *Christiana Lex non modo omne injustitiæ genus & in quosvis prohibet*] Matth. VII. 12. Ephes. V. 3.

3 *Sed & vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere*] Matth. VI. 24. & sequentib. XIII. 22. Luc. VIII, 14. 1 Tim. VI. 9.

4 *Sollicitudo servitutem quamdam & cruciatum secum ferat*] Matth. VI. 34. Philipp. IV. 6.

5 *Ea vero quibus natura contenta est, & pauca sint, & facile sine magno labore aut impendio parentur*] 1 Tim. VI. 7, 8.

6 *Ut Philosophi quidam imprudenter fecerunt*] Habet hoc de Aristippo Laërtius & Suidas, de Cratete Philostratus.

7 *Sive donando*] Matth. V. 42.

1 *Sive*

nando, [1] ſive dando mutuum id rogantibus, [2] ut decet eos, qui ſe non dominos harum rerum, ſed Dei ſummi parentis procuratores ac diſpenſatores credant: bene enim locatum beneficium [3] theſaurum eſſe bonæ ſpei plenum; in quem nec furum improbitati, nec caſuum varietati quicquam liceat. Cujus veræ, non fucatæ liberalitatis exemplum admirabile præbuerunt Chriſtianorum primi, [4] cum uſque ex Macedonia & Achaïa ea mitterentur, quæ Palæſtinorum egeſtatem ſublevabant: non aliter, quam ſi orbis totus una eſſet familia. Atque hic illa quoque cautio in Chriſti lege additur, [5] nequa repenſationis aut honoris ſpes beneficentiam defloret: [6] cujus apud Deum perit gratia, ſi aliud præter Deum reſpicit. Ac ne quis, ut fieri ſolet, obtendat tenacitati ſuæ velum, quaſi metuat, ne ipſe olim ſenex, aut à calamitate aliqua deprehenſus, ſuis rebus opus habeat, [7] promittit lex curam ſpecialem pro

1 *Sive dando mutuum id rogantibus*] Matth. ibidem. Luc. VI. 35.

2 *Ut decet eos qui ſe non dominos harum rerum, ſed Dei ſummi parentis procuratores & diſpenſatores credant*] I Tim. VI. 17, 18.

3 *Theſaurum eſſe bonæ ſpei plenum, in quem nec furum improbitati, nec caſuum varietati quicquam liceat*] Matth. VI. 20.

4 *Cum uſque ex Macedonia & Achaïa ea mitterentur, quæ Palæſtinorum egeſtatem ſublevarent*] Rom. XV. 25, 26. & ſequentibus. II Cor. IX. 1, 2, 3, 4. Philipp. IV. 18.

5 *Nequa repenſationis aut honoris ſpes beneficentiam defloret*] Matth. VI. 1, 2. Luc. XIV. 12.

6 *Cujus apud Deum perit gratia, ſi aliud præter Deum reſpicit*] Matthæus dicto jam loco.

7 *Promittit lex curam ſpecialem pro his qui illa præcepta ſervaverint*] Matth. VI. 32. Luc. XII. 7. XXI. 18.

pro his qui illa præcepta ſervaverint, & quo magis confidant, in mentem illis revocat [1] conſpicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, & in ornandis herbis, floribuſque: rem vero fore indignam, ſi Deo tam bono, tam potenti, tanquam malo nomini non credamus ultra, quam dum pignori incumbimus.

1 *Conſpicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, & in ornandis herbis floribuſque.*] Matth. VI. 26, 28.

§ XV. *Circa jusjurandum.*

Perjurium vetant leges aliæ; [1] hæc vero etiam jurejurando extra neceſſitatem omnino vult abſtineri, & ita coli veracitatem in quovis ſermone, [2] ut jusjurandum à nobis ne exigatur quidem.

1 *Hæc vero etiam jurejurando extra neceſſitatem omnino vult abſtineri*] Matth. V. 33, 34, 35, 36, 37. Jac. V. 12.

2 *Ut jusjurandum à nobis ne exigatur quidem*] Matth. dicto jam loco.

§ XVI. *Circa facta alia.*

Ac plane nihil egregium reperiri poteſt, aut in Græcorum philoſophicis ſcriptis, aut in ſententiis Hebræorum, aliarumve gentium, quod non hic contineatur, & quidem ut ſancitum divina auctoritate: puta [1] de modeſtia, [2] temperan-

1 *De modeſtia*] 1 Petr. III. 3.

2 *Temperantia*] Tit. II. 12. 1 Tim. II. 9.

1 *Bo-*

perantia, de [1] bonitate, [2] de morum honeſtate, de [3] prudentia, [4] de officio magiſtratuum & ſubditorum, [5] parentum & liberorum, [6] dominorum & ſervorum, [7] item conjugum inter ſe, maxime vero de vitandis vitiis, quæ ſpecie quadam honeſti plurimis Græcis Romaniſque impoſuerunt; [8] cupiditatibus, ſcilicet, honorum ac gloriæ. Summa vero præceptorum ſolida brevitate admirabilis, [9] ut Deum amemus ſupra omnia, proximum vero juxta nos ipſos, [10] id eſt, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri. Opponat forte aliquis contra dogmatum Chriſti excellentiam, quam prædicamus, magnam opinionum inter Chriſtianos diſcrepantiam, unde orta ſit & ſectarum multitudo.

1 *Bonitate*] II Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloſſ. III. 12. I Cor. XIII. 4.

2 *De morum honeſtate*] Phil. IV. 8. I Tim. II. 2. III. 4. Tit. II. 7.

3 *De prudentia*] Matth. X. 16. Epheſ. I. 8.

4 *De officio magiſtratuum & ſubditorum*] I Tim. II. 2. Rom. XIII. I Petr. II. 13, 17.

5 *Parentum & liberorum*] Coloſſ. III. 20, 21. Epheſ. VI. 1, 2, 3, 4.

6 *Dominorum & ſervorum*] Epheſ. VI. 5, 6, 7, 8, 9, 10. Coloſſ. III. 22, 23, 24, 25.

7 *Item conjugum inter ſe*] Epheſ. V. 22, 23, 24, 25, 28, 33. Coloſſ. III. 18, 19. I Tim. II. 12.

8 *Cupiditatibus ſcilicet honorum & gloriæ*] Matth. XVIII. 4. XXIII. 12. Luc. XIV. 11. XVIII. 14. Joh. V. 44. Epheſ. IV. 2. Coloſſ. II. 18. III. 23. I Joh. II. 16. Philipp. II. 3. I Theſſ. II. 6. I Petr. I. 24. V. 5.

9 *Ut Deum amemus ſupra omnia, proximum vero juxta nos ipſos*] Matth. IX. 18. XXII. 37, 39. Luc. X. 27. Rom. XIII. 9, 10, 11. Galat. V. 14. Jac. II. 8.

10 *Id eſt, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri*] Matth. VII. 12. Luc. VI. 31. Laudabat Imperator Alexander. Vide Dionem & qui Latine Vitam ejus Imperatoris ſcripſit.

§ XVII.

§ XVII. *Solvitur objectio ſumta ex controverſiis, quæ ſunt inter Chriſtianos.*

Sed parata reſponſio, idem in omnibus ferme artibus accidere, partim imbecillitate humani ingenii, partim quod ſtudiis judicium impeditur: ſed ſolent iſtæ opinionum varietates conſiſtere intra certos terminos, de quibus convenit, & unde ad ambigua argumentum petitur: ſicut in Mathematicis, an quadrari circulus poſſit diſputatur, non item an, ſi æqualibus æqualia demantur, quæ remanent ſint æqualia; idemque in Phyſicis, Medicina, & aliis Artibus, videre eſt. Sic & diſcrepantia illa opinionum inter Chriſtianos impedire nequit, quominus de præcipuis, id eſt, de præceptis illis, ex quibus Chriſtianam religionem maxime commendavimus, ſatis conſtet: eorumque certitudo hoc ipſo emicat, quod qui odiis inter ſe inflammati quærunt diſſidendi materiam, eo progredi non auſint, ut hæc negent à Chriſto imperata; ne illi quidem ipſi, qui vitam ſuam ad eam normam nolunt componere. Quod ſi quis etiam his velit contradicere, par habendus ſit Philoſophis, qui nivem albam negarunt. Nam ut hi ſenſu refelluntur, ita illi conſenſu omnium gentium Chriſtianarum, & librorum, quos ſcripſerunt Chriſtianæ religionis primi, ac primis proximi, & deinceps ſecuti doctores, etiam illi, qui ſuam in Chri-

ſtum

ſtum fidem morte teſtati ſunt. Nam quod hi omnes ut Chriſti dogma agnoſcunt, id omnino pro tali habendum eſt ab æquo rerum judice: ſicut Platoni, Xenophonti, aliiſque Socraticis credimus, de dogmatibus Socratis; Stoïcorum ſcholæ de his quæ Zeno tradidit.

§ XVIII. *Probatur amplius præſtantia Chriſtianæ religionis, ex præſtantia ipſius magiſtri.*

Tertium, quo Chriſtianam religionem omnibus aliis, quæ ſunt, aut fingi poſſunt, præſtare diximus, eſt ipſe modus, quo tradita fuit ac propagata: qua in parte prima eſt inſpectio de ipſo dogmatis auctore. Græcæ ſapientiæ auctores nihil ferme certi ſe adferre ipſi fatebantur: quippe [1] veritatem velut in puteo demerſam, & [2] mentem noſtram non minus caligare ad Divina, quam oculos noctuæ ad lumen Solis. Ipſorum præterea [3] nemo non ali-

1 *Veritatem velut in puteo demerſam*] Democriti eſt, ἐν βυθῷ ἀλήθεια, memoratum & aliis & Ciceroni in Academicis.

2 *Mentem noſtram non minus caligare ad Divina, quam oculos noctuæ ad lumen Solis*] Ariſtoteles Metaphyſicorum II. c. 1. Ὥσπερ γὰρ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φέγγος ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. *Sicut enim veſpertilionum oculi ad lumen diei ſe habent, ita & animi noſtri mens ad ea quæ omnium ſunt clariſſima.*

3 *Nemo non aliquo vitio obſitus*] Maximo conſenſu omnium laudatur Socrates. At ejus ſummam iracundiam quæ in dictis & factis ſe oſtenderit, ante oculos nobis Porphyrii verbis ponit Cyrillus ſexto adverſus Julianum.

aliquo vitio obſitus, [1] alii Regum adulatores, [2] alii ſcortorum amoribus addicti, [3] alii caninæ impudentiæ. Invidiæ vero omnium inter ſe magnum argumentum, [4] rixæ de verbis, aut nullius momenti rebus: frigoris verò in Dei cultu, quod & qui Deum unum crediderunt, tamen illo ſepoſito, aliis, & quidem quos Deos non crederent, cultum exhibuerunt, [5] reli-

1 *Alii Regum adulatores*] Plato, Ariſtippus.

2 *Alii ſcortorum amoribus addicti*] Marium Zeno, Stoïcæ ſectæ princeps: Feminarum prope omnes, Plato, Ariſtoteles, Epicurus, Ariſtippus. Athenæus libro III. & XIII. Laërtius, Lactantius, teſtes. Theognis ipſe de ſe multis in locis.

3 *Alii caninæ impudentiæ*] Dicti inde Cynici.

4 *Rixæ de verbis aut nullius momenti rebus*] Bene id notatum Timoni Phliaſio:

Σχέτλιοι ἄνθρωποι, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον,
Ποίων ἐκ τ' ἐρίδων καὶ λεσχομάχων πεπλάνεσθε;
Ἄνθρωποι, κενεῆς οἰήσιος ἔμπλεοι ἀσκοί.

Mortales miſeri, probra peſſima, nil niſi ventres,
Quæ vos vaniloquo fallunt certamine lites?
O homines, tumidis inflati faſtibus utres.

Item:

Φοιτᾷ δὲ βροτολοιγὸς ἔρις κενεὸν λελακυῖα,
Νείκης ἀνδροφόνοιο κασιγνήτη καὶ ἔριθος,
Ἥτ' ἀλαὴ περὶ πάντα κυλίνδεται· αὐτὰρ ἔπειτα
Ἔς τε βροτοὺς στήριξε κάρη, καὶ ἐς ἐλπίδα βάλλει.

Aſpera lis quædam provenit inania clamans,
Incenſi in cædes odii ſoror atque miniſtra,
Quæ cæca huc illuc circumque voluta, ſupremum
Mortales capite incurrit, ſpemque injicit illis.

Item:

Τίς δ' ἄρ τοὺς δ' ὀλοῇ ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;
Ἠχοῦς σύνδρομος ὄχλος· ὁ γὰρ σιγῶσι χολωθείς
Νοῦσον ἐπ' ἀνέρας ὦρσε λάλον· ὀλέκοντο δὲ πολλοί.

Ecquis eos tanto pugnæ inflammavit amore?
Ad ſtrepitum accurrens plebs atque exoſa ſilentes:
Unde loquax morbus multa cum peſte cucurrit.

Invenies hæc apud Clementem Strom. V. apud Euſebium in fine Præparationis, & apud Theodoretum Sermone II.

5 *Religionis normam ſtatuentes id quod receptum eſſet publice*] Xenophon Memorabilium V. oraculum recitat, quo juben-

ligionis normam ſtatuentes id quod receptum eſſet publice. De præmio quoque pietatis nihil adſeverabant certi, [1] quod vel ex ultima illa Socratis morituri diſputatione apparet. Mahumetes, latè ſparſæ religionis auctor, [2] projectus ad libidinem per omnem vitam ne à ſuis quidem negatur. Tum vero nullam fidem dedit, qua conſtare poſſit, quod ipſe promiſit præmium, in epulis & Venere poſitum, id vere exſtiturum; cum ipſius in corpus vitam rediiſſe ne dicatur quidem, imo in hunc diem Medinæ ſitum ſit. At Hebrææ legis conditor Moſes, vir eximius, non tamen ab omni culpa liberatur, [3] cum & legationem ad Regem Ægyptium à Deo ſibi mandatam multo cum reniſu vix ſuſceperit, [4] & ad pollicitum Dei de

bentur Dii coli ex lege cujuſque civitatis. Repete hic Senecæ verba, quæ ex Auguſtino ſupra citavimus: poſt quæ ſic Auguſtinus: *Colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat.* Nimirum, ut Plato dixit in Timæo, & alibi, & Porphyrius loco qui eſt apud Euſebium Præparat. lib. IV. cap. 8 periculo non caret vera de rebus divinis apud vulgus diſſerere. Ejus autem periculi metum Græca & Latina & barbara philoſophia pluris fecit, quam veri ſinceram profeſſionem: quod vel unum ſufficit, ne quis tales ſibi per omnia ſequendos putet. Notat hoc in Platone Juſtinus martyr Paræneſi ad Græcos.

1 *Quod vel ex ultima illa Socratis morituri diſputatione apparet*] Vide quæ attulimus ſupra.

2 *Projectus ad libidinem per omnem vitam ne à ſuis quidem negatur*] Vide quæ dicentur libro VI.

3 *Cum & legationem ad Regem Ægyptium à Deo ſibi mandatam multo cum reniſu vix ſuſceperit*] Exodi IV. 2, 10, 13, 14.

4 *Et ad pollicitum Dei de aqua è rupe excitanda diffidentiæ nonnihil oſtenderit*] Num. XX. 12.

de aqua è rupe excitanda diffidentiæ nonnihil ostenderit, ut Hebræi fatentur. Eorum vero, quæ per legem suis promittit, præmiorum vix quicquam ipse consecutus est, desertis in locis [1] jactatus perpetuis seditionibus, [2] neque ingressus in terram illam felicem. At Christus [3] peccati omnis expers à suis describitur, [4] nec ab aliis ullius commissi allatis testimoniis arguitur. Tum vero [5] quicquid præscripsit aliis, id præstitit ipse. Quæ enim sibi à Deo mandata erant implevit fideliter, [6] in vita omni simplicissimus, [7] injuriarum ac cruciatuum patientissimus, quod in ipso crucis supplicio ostendit, amantissimus hominum etiam inimicorum, etiam à quibus ad mortem actus fuerat, [8] ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur. Quod autem suis promisit præmium, ejus ipse compos factus, excellentissimo modo, & perhibetur, & certa fide comprobatur. In vitam

1 *Jactatus perpetuis seditionibus*] Exodi XXII. Num. XI. XII. XIV. XVI. XX. XXV.

2 *Neque ingressus in terram illam felicem*] Num. XX. 12. Deut. XXXIV. 4.

3 *Peccati omnis expers à suis describitur*] Joh. VIII. 46. X. 32. II Cor. V. 21. I Petri II. 22. Hebr. IV. 15. Pietatem ejus etiam oraculo apud Gentes auctoritatem habente laudatam ostendemus ad lib. IV.

4 *Nec ab aliis ullius commissi allatis testimoniis arguitur*] Notatum id Origeni libro III. contra Celsum.

5 *Quicquid præscripsit aliis, id præstitit ipse*] Bene Lactantius fine Institutionum: *Nec monstravit tantum, sed etiam præcessit, ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret.*

6 *In vita omni simplicissimus*] I Petri II. 22.

7 *Injuriarum ac cruciatuum patientissimus*] Matth. XXVI. 50, 52. Joh. VIII. 23. Act. VIII. 32.

8 *Ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur*] Luc. XXIII. 34.

I Vi-

vitam enim redditum [1] viderunt multi, audierunt, palparunt etiam: [2] in cœlum evectus est spectantibus duodecim: ibi potestatem, quæ suprema est, consecutus ostenditur eo, quod suos sectatores, & [3] linguarum, quas non didicerant, loquela, [4] & aliis mirificis virtutibus donavit, [5] ita ut facturum se discedens promiserat: quæ omnia faciunt, ut nec de fide, nec de potentia ejus ad retribuendum nobis id, quod pollicitus est, præmium, dubitare ullo modo liceat. Ac sic collegimus, hanc religionem in hoc quoque eminere supra cæteras, quod ejus Magister, quæ jussit ipse, præstitit; quod promisit, ipse est consecutus.

Ex admirabili propagatione istius religionis.

Videamus jam etiam effectus allati ab ipso dogmatis; qui profecto, si recte animadvertantur, tales sunt, ut si Deo ulla est cura rerum

1 *Viderunt multi, audierunt, palparunt etiam*] Joh. xx. 27, 28, 29. Joh. 1 Epist. I. 1. Matth. XXVIII. Marci XVI. Luc. XXIV. 1 Cor. XV. 3, 4, 5, 6, 7, 8.

2 *In cœlum evectus est spectantibus duodecim*] Marc. XVI. 19. Luc. XXIV. 51, 52. Actor. I. 9, 10, 11. Adde Actor. VII. 55. IX. 3, 4, 5. XXII. 6. 1 Cor. XV. 8.

3 *Linguarum quas non didicerant loquela*] Actor. II. 3, 4. X. 46. XIX. 6. 1 Cor. XII. 10, 28, 30. XIII. 1, 8. XIV. 2. 4, 5, 6, 9, 13, 14, 18, 19, 22, 23, 26, 27, 39.

4 *Et aliis mirificis virtutibus donavit*] Actor. III. V. VIII. IX. X. XI. XIII. XIV. XVI. XIX. XX. XXI. XXVII. Rom. XV. 19. II Cor. XII. 12. Hebr. II. 4. Ostendunt hujus rei veritatem & Justinus cum Tryphone disputans, & Irenæus libro II. Tertullianus Apologetico: Origenes adversus Celsum VII. Lactantius, & alii.

5 *Ita ut discedens facturum se promiserat*] Joh. XIV. 12. XVII. 28. Marci XVI. 17.

rum humanarum, non possit hoc dogma non divinum credi. Conveniebat divinæ providentiæ id efficere, ut quod optimum esset, pateret quam latissime. Id autem contingit religioni Christianæ, quam ipsi videmus per Europam omnem, [1] ne Septentrionis quidem recessibus exclusis, doceri: [2] nec minus per Asiam omnem, [3] etiam ejus insulas in Oceano, [4] per Ægyptum quoque, [5] per Æthiopiam, [6] & alias aliquot Africæ partes, [7] postremo & per Americam. Neque id nunc tantum fieri, sed & olim factum, ostendunt omnium temporum historiæ, libri Christianorum, acta Synodorum, vetus traditio nunc quoque apud Barbaros conservata [8] de itineribus ac miraculis Thomæ, [9] Andreæ, alio-

1 *Ne Septentrionis quidem recessibus exclusis*] Vide Adamum Bremensem, & Helmoldum, & qui de Islandia scripsere.

2 *Nec minus per Asiam omnem*] Vide Acta Conciliorum Universalium.

3 *Etiam ejus insulas in Oceano*] Vide Osorium in Lusitanicis.

4 *Per Ægyptum quoque*] Apparet ex Actis Conciliorum Universalium, ex historia Ecclesiastica vetere, ac nominatim Eusebio VI. 34. ex liturgia Coptitarum.

5 *Per Æthiopiam*] Vide Franciscum Alvaresium.

6 *Et alias aliquot Africæ partes*] Vide Tertullianum, Cyprianum, Augustinum, & Conciliorum per Africam acta, præcipue ejus Concilii quod Cypriani operibus subtexitur.

7 *Postremo & per Americam*] Vide Acostam & alios de rebus Americanis.

8 *De itineribus ac miraculis Thomæ*] Vide Abdiam libro IX. Eusebium Historiæ Ecclesiasticæ lib. I. in fine, & libro II. capite primo: & initio libri III. Ruffinum libro X. cap. 9. Adde Osorium & Linschotium de rebus Indiæ Orientalis, & Freitam De imperio Lusitanorum Asiatico. Sepulcrum ejus Apostoli in terra Coromandel etiam nunc monstratur.

9 *Andreæ*] Eusebius dicto libro

aliorumque Apoſtolorum. Jam ſuis temporibus quam late Chriſti nomen celebraretur apud Britannos, Germanos, aliaſque ultimas gentes, [1] notant Clemens, [2] Tertullianus, [3] & alii. Quæ eſt religio, quæ cum tam lata poſ-

libro III, initio, & Origenes ad Geneſim.

1 *Notant Clemens*] Chriſtum is dicit omnibus notum gentibus, Strom. V.

2 *Tertullianus*] Adverſus Judæos I. *In quem enim alium univerſæ gentes crediderunt, niſi in Chriſtum, qui jam venit? cui enim & aliæ gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitæ, & qui inhabitant Meſopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, & incolentes Pontum & Aſiam & Pamphyliam: immorantes Ægyptum, & regionem Africæ quæ eſt trans Cyrenen inhabitantes, Romani & incolæ: tunc & in Hieruſalem Judæi & cæteræ gentes: ut jam Gætulorum varietates & Maurorum multi fines, Hiſpanorum omnes termini, & Galliarum diverſæ nationes, & Britannorum inacceſſa Romanis loca, Chriſto vero ſubdita: & Sarmatarum & Dacorum: & Germanorum & Scytharum, & abditarum multarum gentium, & provinciarum & inſularum multarum nobis ignotarum; & quæ enumerare minus poſſumus, in quibus omnibus locis Chriſti nomen, qui jam venit, regnat.* Mox oſtendit quanto latius Chriſti regnum ſuis temporibus, id eſt, fine ſæculi ſecundi, patuerit quam olim Nabuchodonoſoris, & Alexandri aut Romanorum: *Chriſti autem regnum ubique porrigitur, ubique creditur ab omnibus gentibus ſupra enumeratis* (numeraverat autem Babylonicos, Parthos, Indiam, Æthiopiam, Aſiam, Germaniam, Britanniam, Mauros, Gætulos, Romanos;) *colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur æqualiter.*

3 *Et alii*] Irenæus Tertulliano vetuſtior, lib. I. cap. 3. *Nam etſi in Mundo loquelæ diſſimiles ſunt, virtus traditionis una & eadem eſt. Et neque hæ quæ in Germania ſunt fundatæ Eccleſiæ aliter credunt, aut aliter tradunt: neque hæ quæ in Iberis ſunt, neque hæ quæ in Celtis, neque hæ quæ in Oriente, neque hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Libya, neque hæ quæ in medio mundi ſunt conſtitutæ: ſed ſicut Sol creatura Dei in univerſo mundo unus & idem eſt, ſic & lumen, prædicatio Veritatis ubique lucet, & illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem Veritatis venire.* Origenes Homilia ad Ezechielem IV. *Confitentur & miſerabiles Judæi hæc de Chriſti præſentia prædicari: ſed ſtulte ignorant perſonam, cum videant impleta*

possessione possit contendere? nam si Paganismum dixeris, nomen unum dixeris, non religionem unam. Nam nec idem adorabant: alii enim astra, alii elementa, alii pecudes, alii res non subsistentes, nec eadem ex lege, nec ullo communi magistro. Judæi sparsi quidem,

pleta quæ dicta sunt. Quando enim terra Britanniæ ante adventum Christi in unius Dei consensit religionem? quando terra Maurorum? quando totus semel orbis? Arnobius libro II. *Virtutes sub oculis positæ, & inaudita illa vis rerum, vel quæ ab ipso fiebat palam, vel ab ejus præconibus celebrabatur in orbe toto, eas subdidit appetitionum flammas, & ad unius credulitatis assensum mente una concurrere gentes & populos fecit, & moribus dissimillimas nationes. Enumerari enim possunt atque in usum computationis venire ea quæ in India gesta sunt apud Seras, Persas, & Medos: in Arabia, Ægypto, in Asia, Syria, apud Galatas, Parthos, Phrygas: in Achaia, Macedonia, Epiro: in insulis & provinciis omnibus quas Sol oriens atque occidens lustrat: ipsam denique apud dominam Romam.* Athanasius in epistola Synodica quæ apud Theodoretum est libro IV. cap. 3. Ecclesias Christianas commemorat Hispaniæ, Britanniæ, Galliæ, Italiæ, Dalmatiæ, Mysiæ, Macedoniæ, Græciæ, Africæ, Sardiniæ, Cypri, Cretæ, Pamphyliæ, Lyciæ, Isauriæ, Ægypti, Libyæ, Ponti, Cappadociæ. Theodoretus adversus Græcos Sermone VIII. de Apostolis sic loquitur: Ἡνίκα μὲν γὰρ μετὰ τῶν σωμάτων ἐπολιτεύοντο, νῦν μὲν παρὰ τούτους, νῦν δὲ παρ᾽ ἐκείνους ἐφοίτων, καὶ ἄλλοτε μὲν Ῥωμαίοις, ἄλλοτε δὲ Ἱσπανοῖς, ἢ Κελτοῖς διελέγοντο· ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἐκεῖνον ἐξεδήμησαν ὑφ᾽ οὗ μετεπέμφθησαν, ἅπαντες, αὐτῶν [illegible] ἀπολαύουσιν, οὐ μόνον Ῥωμαῖοι, καὶ ὅσοι τὸν τούτων ἀγαπῶσι ζυγόν, καὶ ὑπὸ τούτων ἰθύνονται, ἀλλὰ καὶ Πέρσαι, καὶ Σκύθαι, καὶ Μασσαγέται, καὶ Σαυρομάται, καὶ Ἰνδοὶ, καὶ Αἰθίοπες, καὶ ξυλλήβδην εἰπεῖν, ἅπαντα τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα. *Olim enim mortale corpus induti, nunc hos, nunc illos accedebant, modo Romanis loquentes, modo Hispanis aut Gallis: at postquam ad eum iverunt a quo missi fuerant, omnes populi illorum fruuntur laboribus, non Romani tantum, & qui Romana amant imperia, & ab ipsis reguntur; sed & Persæ, & Scythæ, & Massagetæ, & Sauromatæ, & Indi, & Æthiopes, &, ut summatim rem eloquar, omnes qui sunt intra oras habitabiles.* Idem libro IX. conversis gentibus annumerat Persas, Massagetas, Tibarenos, Hyrcanos, Caspios, Scy-

dem, ſed gens una, nec poſt Chriſtum eorum religio ulla accepit notabilia incrementa: imo lex ipſorum magis per Chriſtianos, quam per ipſos innotuit. Mahumetiſmus ſatis multas terras inſidet, ſed non ſolus. Nam per eaſdem terras colitur & Chriſtiana religio, aliquibus in locis numero majore: cum contra Mahumetiſtæ non reperiantur in partibus pleriſque, ubi ſunt Chriſtiani.

Con-

Scythas. Hieronymus epitaphio Nepotiani Chriſtianis annumerat Indos, Perſas, Gothos, Ægyptios, Beſſos, & pellitos populos: in epiſtola ad Lætam Indos, Perſas, Æthiopas, Armenios, Hunnos, Scythas, Getas: in Orthodoxi & Luciferiani Dialogo Britannos, Gallos, Orientem, Indorum populos, Iberos, Celtiberos, Æthiopas. Chryſoſtomus Homilia VI. ad priorem ad Corinthios: Πῶς δ᾽ ἂν τὰ γραφέντα καὶ εἰς τὴν βαρβάρων καὶ εἰς τὴν Ἰνδῶν καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ Ὠκεανοῦ τὰ πέρατα ἀφίκετο, οὐκ ὄντων τῶν λεγόντων ἀξιοπίστων; *Quomodo vero quæ ab iis ſcripta ſunt, ad terras barbarorum, etiam Indorum, ipſos denique fines Oceani perveniſſent, niſi auctores illi fide digni fuiſſent?* Idem poſteriore Homilia in Pentecoſten: Ἔρχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἴδει γλωσσῶν, ἑκάστῳ μερίζον τῆς κατὰ οἰκουμένην διδασκαλίας τὰ κλίματα, καὶ διὰ τῆς δοθείσης γλώττης, καθάπερ δέλτῳ τινὶ, γνωρίζον ἑκάστῳ τῆς ἐμπιστευθείσης ἀρχῆς τε καὶ διδασκαλίας τὸν ὅρον. *Venit Spiritus ſanctus in linguarum ſpecie, dividens unicuique orbis regiones, quas inſtituerent, & per conceſſum linguæ donum velut codicillis quibuſdam definiens terminos mandati ipſis magiſtralis imperii.* Idem oratione egregia, Chriſtum eſſe Deum: Ἐροῦμεν ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνθρώπου ψιλοῦ τοσαύτην ἐν βραχεῖ καιρῷ περιελθεῖν οἰκουμένην καὶ γῆν καὶ θάλατταν, καὶ ἐπὶ τοιούτοις καλεῖν πράγμασιν οὕτω, καὶ ταῦτα ὑπὸ ἀτόπου συνηθείας προκατειλημμένους ἀνθρώπους, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τοσαύτης κακίας κατεχομένους. Καὶ ὅμως ἴσχυσε τούτων πάντων τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐλευθερῶσαι, οὐχὶ Ῥωμαίους μόνον ἀλλὰ καὶ Πέρσας, καὶ ἁπλῶς τὰ τῶν βαρβάρων γένη. *Non eſt meri hominis, tantum orbis brevi ſpatio peragrare, terra marique, ad res tales tali modo vocare homines, mala conſuetudine occupatos, imo à tanta malitia poſſeſſos; Et tamen ab his malis liberare humanum valuit genus, non Romanos tantum, ſed & Perſas, & omnes barbarorum gentes.* Vide & quæ ſequuntur lectu digniſſima.

 1 *Non*

Considerata infirmitate ac simplicitate eorum, qui eam primis temporibus docuerunt.

Sequitur & hoc videamus, quibus instrumentis progressus fecerit Christiana religio, ut hac quoque parte cum aliis contendatur. Videmus ita plerosque homines comparatos esse ut regum & potentum exempla facile sequantur: eoque magis si lex etiam & coactio adsit. Hinc Paganicarum religionum, hinc Mahumeticæ incrementa. At qui Christianam religionem primi docuerunt, non modo sine imperio omni fuerunt, sed & fortunæ humilis, piscatores, textores, & si quid his simile. Et horum tamen opera dogma illud intra annos triginta, aut circiter, [1] non tantum per omnes Romani imperii partes, sed ad Parthos quoque & Indos pervenit. Nec tantum ipso initio, sed per tria ferme sæcula, privatorum opera, sine minis ullis, sine ullis invitamentis, imo renitente quam maxime eorum vi, qui imperia obtinebant, promota est hæc religio, [2] ita ut antequam Constantinus Christianismum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major esset.

1 *Non tantum per omnes imperii Romani fines*] Rom. XV. 19.

2 *Ita ut antequam Constantinus Christianismum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major esset*] Jam suo ævo Tertullianus dixerat 11. Apologetico: *Hesterni sumus, & vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum. Sola vobis relinquimus templa.*

esset. Apud Græcos, qui morum præcepta tradiderunt, aliis simul artibus reddebant se commendabiles, ut Geometriæ studio Platonici, Peripatetici animantium ac plantarum historia, Stoïci dialectica subtilitate, numerorum & concentuum cognitione Pythagorici; multis adfuit & admirabilis quædam facundia, ut Platoni, Xenophonti, Theophrasto. At primis Christianismi doctoribus ars talis nulla, [1] sermo simplicissimus & sine illecebris, sola præcepta, promissa, minas nuda oratione proferens: quæ cum per se non habeant efficaciam parem tantis progressibus, omnino necesse est statuamus, aut miracula adfuisse, aut arcanam Dei actionem adspirantem negotio, aut utrumque.

1 *Sermo simplicissimus*] Prudenter id notatum Chrysostomo 1 ad Cor. 1. 17. & Theodoreto post recitata jam verba.

§ XIX. *Et maximis impedimentis quæ homines retraherent ab ea amplectenda, aut à profitenda deterrerent.*

Cui considerationi & hæc addenda est, quod qui Christianismum illis docentibus receperunt, animum non habebant à certa norma Religionis vacuum, ac proinde ductilem, ut qui Paganica sacra, & Mahumetis legem primi susceperunt, multoque minus antecedente quadam institutione præparatum, sicut Hebræi circumcisione & unius Dei cognitione ad legem

gem Mosis acceptandam idonei erant redditi; sed contra impletum opinionibus & consuetudine, quæ velut altera natura est, repugnante cum istis novis institutis; educati, scilicet, legumque & parentum auctoritate confirmati in sacris Paganicis, aut Judaïcis ritibus. Huic obstaculo accedebat non minus alterum; gravissima scilicet mala, quæ Christianismum suscipientibus eam ob causam ferenda aut metuenda constabat. Cum enim à malis talibus abhorreat humana natura; sequitur, ut, quæ eorum malorum causæ sunt, non nisi difficillime recipiantur. Honoribus arcebantur diu Christiani, accesserunt mulctæ, & bonorum publicationes, & exsilia: sed levia hæc; damnabantur ad metalla: iis afficiebantur tormentis, quibus crudeliora nulla reperiri poterant: supplicia vero ad mortem tam frequentia, ut testentur illorum temporum scriptores, nulla fame, nulla pestilentia, nullo bello plus hominum uno tempore absumptum. Nec vulgaria erant mortium genera, sed [1] vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ, quæ sine maximo horrore legi aut cogitari non possunt: atque hæc sævitia, quæ non longis interpositis spiramentis, & his ipsis non ubique, ad Constan-

1 *Vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ*] Domitius Ulpianus nobilis Jurisconsultus libros septem scripsit, Quibus pœnis affici deberent Christiani. Lactantius meminit libro v. capite 11.

1 *Præ*

ſtantini ferme tempora in orbe Romano, alibi longius duravit, adeo eos non imminuit, ut contra ſanguis eorum ſemen eſſe diceretur: ita reciſis plures ſuccreſcebant. Comparemus hic quoque cum Chriſtianiſmo religiones alias: Græci, Paganique cæteri ſoliti ſua in majus attollere, paucos numerant, qui dogmatis cauſa mortem toleraverint, Gymnoſophiſtas aliquos, Socratem, haud multo plures: ſed his viris notiſſimis quin aliqua ineſſe potuerit famæ ad poſteritatem tranſmittendæ cupiditas, vix eſt ut negetur. At inter Chriſtianos, mortem ob ſuum dogma perpeſſos, fuere homines de plebe plurimi, vix vicinis ſuis cogniti; mulieres, virgines, adoleſcentes, quibus nec appetitus inerat, nec ſpes probabilis duraturi nominis; ſicut & pauci ſunt quorum nomina in Martyrologiis exſtant, [1] præ numero eorum, qui eam ob cauſam ſupplicium tolerarunt, & tantum in cumulum recenſentur. Accedit, quod levi aliqua ſimulatione, puta thuris jactu in aram, plerique ſe liberare à tali pœna potuerunt; quod de illis dici non poteſt, qui qualem-

1 *Præ numero eorum qui eam ob cauſam ſupplicium tolerarunt, & tantum in cumulum recenſentur*] Ut Maſſa candida trecentorum Carthagine, quorum memoria in Martyrologio Romano XXIV. Auguſti: Plurimi in Africa ſub Severo: ſub Valeriano, Antiochiæ & in Arabia, Cappadocia, & Meſopotamia: in Phrygia, in Ponto ſub Maximino: Nicomediæ, in Numidia, Romæ, in Thebaïde, Tyro, Treveris ſub Diocletiano: in Perſide ſub Cabada, Sapore: quorum ſine nominibus mentio in Martyrologio.

lemcumque sensum in corde premerent, certe in factis conspicuis ad vulgi mores se aptaverant: ita ut prope ob Dei honorem mortem subiisse non aliis tribui possit, quam Judæis, & Christianis: ac ne Judæis quidem post Christi tempora: ante ea vero paucis, si cum Christianis comparentur, quorum plures in una aliqua provincia pro Christi lege supplicium tolerarunt, quam unquam Judæi, quorum omnis patientia ejus generis ferme ad Manassis & Antiochi tempora redigitur. Quare cum Christiana religio hac quoque in parte tam in immensum cæteras excellat, merito aliis anteponenda est. Ex illa tanta multitudine omnis generis sexusque hominum tot locis ac sæculis distinctorum, qui pro hac religione mori non dubitarunt, colligendum, magnam aliquam tantæ constantiæ fuisse causam, quæ alia cogitari non potest, quam lux veritatis, & Dei Spiritus.

Respondetur his qui plura & validiora argumenta requirunt.

Si quis allatis hactenus argumentis pro Christiana religione satis sibi factum non putet, sed magis urgentia desideret, scire debet, [1] pro rerum diversitate, diversa quoque esse pro-

1 *Pro rerum diversitate diversa quoque esse probandi genera*] Aristoteles Ethicorum ad Nicomachum lib. 1. Λέγοιτο δ' ἂν ἱκανῶς εἰ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην διασαφηθείη. τὸ γὰρ ἀκριβὲς οὐχ ὁμοίως ἐν ἅπασι τοῖς λόγοις ἐπιζητητέον. *Satis de re*

probandi genera, alia in Mathematicis, alia de affectionibus corporum, alia circa deliberationes, alia ubi facti eſt quæſtio; in quo genere ſane ſtandum eſt nulla ſuſpicione laborantibus teſtimoniis: quod ni admittitur, non modo omnis hiſtoriæ uſus periit, medicinæ quoque pars magna; ſed & omnis, quæ inter parentes liberoſque eſt, pietas, [1] ut quos haud aliter noſcamus. Voluit autem Deus id, quod credi à nobis vellet, ſic ut illud ipſum credere tamquam obedientiam à nobis acceptaret, non ita evidenter patere, ut quæ ſenſu aut demonſtratione percipiuntur; ſed quantum ſatis eſſet ad fidem faciendam, remque perſuadendam homini non pertinaci: ut ita ſermo Euangelii tamquam lapis eſſet Lydius, ad quem ingenia ſanabilia explorarentur. Nam cum ea, quæ diximus, argumenta tam multos probos, eoſdemque ſapientes in aſſenſum traxerint, hoc ipſo liquet apud cæteros incredulitatis cauſam non in probationis penuria eſſe poſitam, ſed in eo,

re dictum erit ubi ea explicabitur, quantum fert materia: exacta enim tractatio non pari modo in omni genere quærenda eſt. Metaphyſicorum I. parte poſteriore, capite ultimo: *Τὴν δ' ἀκριβολογίαν τὴν μαθηματικὴν οὐκ ἐν ἅπασιν ἀπαιτητέον. Certitudo mathematica non in omnibus rebus quærenda eſt.* Chalcidius ad Timæum ex Platonis ſententia: *Credulitatem omnes doctrinas præcedere, maxime cum non quorumlibet, ſed magnorum & prope divinorum virorum ſit aſſertio.*

1 *Ut quos aliter haud noſcamus*] Homerus:

Οὐ γάρ πώ τις ἑὸν γόνον αὐτὸς ἀνέγνω.

Generis nemo ſibi conſcius ipſe eſt:

Exactiſſimo, ſcilicet, ſciendi genere.

1 *Quod*

eo, [1] quod nolint verum videri id quod affectibus ſuis adverſatur; quod ſcilicet durum illis ſit honores & alia commoda parvi ducere, quod faciendum ſit, ſi ea recipiant, quæ de Chriſto narrantur, ac propterea etiam Chriſti præceptis obtemperandum putent. Idque eo ipſo detegitur, quod multas alias narrationes hiſtoricorum pro veris habeant; quas tamen veras eſſe ſola auctoritate conſtet, non etiam manentibus in hunc diem veſtigiis; qualia habet Chriſti hiſtoria, partim confeſſione Judæorum, qui nunc ſuperſunt, partim iis, qui ubique reperiuntur Chriſtianorum cœtibus; quorum omnino cauſam aliquam exſtitiſſe oportuit. Cumque illa religionis Chriſtianæ tam diuturna continuatio, & tam late diffuſa propagatio ad nullam humanam efficaciam referri poſſit: ſequitur, ut tribuenda ſit miraculis, aut ſi quis miraculis neget id factum, [2] hoc ipſum, quod ſine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum eſt omni miraculo.

1 *Quod nolint verum videri id quod affectibus ſuis adverſatur*] Tractat hoc pulchre Chryſoſtomus 1 Cor. cap. III. in principio. Idem ad Demetrium: Τὸ ἀπιϛεῖν ταῖς ἐντολαῖς ἐκ τȣ͂ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐκλελῦσθαι τῶν ἐντολῶν γίνεται. *Quod præceptis non creditur, ex inertia ad implenda quæ præcepta ſunt, venit.*

2 *Hoc ipſum quod ſine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum eſt omni miraculo*] Tractat hoc argumentum Chryſoſtomus 1 ad Corinth. cap. I. in fine, & Auguſtinus de Civitate Dei libro XXII. cap. 5.

HUGO

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER TERTIUS.

§ I. *Pro auctoritate librorum Novi Fœderis.*

QUi jam his, quæ allata ſunt, argumentis, aut ſiqua præter hæc ſunt alia, perſuaſus, eam quam Chriſtiani profitentur, religionem veram optimamque crediderit, ut partes ejus omnes ediſcat, mittendus eſt ad libros antiquiſſimos eam religionem continentes, quos Novi Teſtamenti aut Fœderis potius libros dicimus. Inique enim faciat, ſi quis neget illis libris eam religionem contineri, ſicut Chriſtiani omnes affirmant, cum omni ſectæ, ſive bonæ, ſive malæ, æquum ſit credi in eo, quod aſſerunt, hoc aut illo libro ſua dogmata contineri; ſicut Mahumetiſtis credimus Mahumetis religionem contineri Alcorano. Quare

 cum

cum ſupra jam probata ſit veritas religionis Chriſtianæ; ſimulque conſtet eam ipſam his libris contineri, ſatis vel hoc ſolo adſtruitur illis libris ſua auctoritas. Si quis tamen eam magis ſpeciatim ſibi monſtrari poſtulet, primum illam ponemus uſitatam apud æquos omnes judices regulam, ut qui impugnare velit Scriptum aliquod multa per ſæcula receptum, [1] ei incumbat onus adferendi argumenta fidem ſcripto derogantia: quod ſi id facere nequeat, defendendum librum velut in poſſeſſione ſuæ auctoritatis.

1 *Ei incumbat onus adferendi argumenta ſcripto fidem derogantia*] Baldus in rubrica de Fide inſtrumentorum. Vide & Gailium lib. II. Obſ. CXLIX. num. 6. & 7. & quos ibi profert.

§ II. *Libros qui nomina præſcripta habent eorum eſſe quorum nomen præferunt.*

Dicimus ergo, ſcripta, de quibus dubitatum inter Chriſtianos non eſt, quæque certum nomen præferunt, ejus eſſe ſcriptoris cujus titulo inſigniuntur: quia, ſcilicet, primi illi, puta Juſtinus, Irenæus, Clemens, ac deinceps alii ſub his ipſis nominibus eos libros laudant: cui accedit, quod [1] Tertullianus aliquot librorum ipſa

1 *Tertullianus*] De præſcriptione adverſus hæreticos: *Age jam qui voles curioſitatem melius exercere in negotio ſalutis tuæ, percurre Eccleſias Apoſtolicas, apud quas ipſæ adhuc cathedræ Apoſtolorum ſuis locis præſident, apud quas ipſæ authen-*

ipsa archetypa suo adhuc tempore ait exstitisse: quodque omnes Ecclesiæ illos libros tanquam tales, antequam conventus ulli communes habiti essent, receperunt: neque aut Pagani, aut Judæi umquam controversiam moverunt, quasi non eorum essent opera, quorum dicebantur: [1] Julianus vero aperte etiam fatetur, Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ, esse ea, quæ Christiani legunt iisdem nominibus inscripta. Homeri aut Virgilii esse, quæ eorum dicuntur, nemo sanus dubitat, ob perpetuum de hoc Latinorum, de illo Græcorum testimonium: quanto magis de horum librorum auctoribus standum est testimonio prope omnium quotquot per orbem sunt gentium?

thenticæ literæ eorum recitantur. Quidni ipsa manus Apostolorum tum exstiterit, cum Quintilianus dicat suo tempore exstitisse manum Ciceronis, Gellius Virgilii suo tempore?

1 *Julianus vero aperte etiam fatetur Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ esse ea quæ Christiani legunt iisdem nominibus inscripta*] Exstat locus libro Cyrilli decimo. [Vide & adnotata à nobis, in Dissertatione de IV Euangeliis *Harmoniæ Euangelicæ* subjectâ. *Clericus.*]

§ III. *De libris olim dubitatis sublatam dubitationem.*

Sunt sane in eo, quo nunc utimur, volumine libri aliquot non ab initio pariter recepti, [a] ut Petri altera, ea quæ Jacobi est, & Judæ, duæ

a *Petri altera*] De hac tamen ipse *Grotius* dubitabat, cujus dubitationis rationes ipse reddidit, initio adnotationum ad eam Epistolam. Sed quamvis una aut altera Epistola in dubium

duæ ſub nomine Joannis presbyteri, Apocalypſis, & ad Hebræos epiſtola: ſed ita tamen, ut à multis Eccleſiis ſint agniti, quod oſtendunt Chriſtiani antiqui, cum illorum teſtimoniis tanquam ſacris utuntur: unde credibile eſt, Eccleſias, quæ ab initio eos libros non habuerunt, eo tempore eos ignoraſſe, aut de iis dubitaſſe: poſtea autem de rei veritate edoctas, ad cæterarum exemplum iis libris uti cœpiſſe, ut nunc ferme omnibus in locis fieri videmus. Neque vero cauſa idonea fingi poteſt, cur illos libros quiſquam ſuppoſuerit, cum nihil inde colligi poſſit, quod non aliis indubitatis libris abunde contineatur.

bium revocaretur, nec propterea ceteræ dubiæ fierent, nec ulla fidei Chriſtianæ pars, quæ abundè alibi tradita eſt, periret. *Clericus.*

§ IV. *Libris ſine nomine conſtare auctoritatem, ex qualitate ſcriptorum.*

Non eſt etiam, quod fidem quis detrahat epiſtolæ ad Hebræos eo ſolo nomine, quod neſciatur ejus ſcriptor; ac ſimiliter duabus epiſtolis Johannis, & Apocalypſi, quod dubitent nonnulli, an earum ſcriptor Johannes ſit Apoſtolus, an alius quis ejus nominis. [a] In ſcriptoribus enim qualitas magis, quam nomen attenditur. Itaque multos libros hiſtoricos recipi-

a *In Scriptoribus*] Aptiùs dixeris, *in Scriptis*, ſeu libris, & hæc fuit mens *Grotii*, ut ſequentia oſtendunt. *Clericus.*

pimus, quorum ſcriptores neſcimus; ut de bello Alexandrino Cæſaris; nempe, quia videmus eum, quiſquis fuit, & illis vixiſſe temporibus, & rebus interfuiſſe. Sic etiam cum qui libros ſcripſerunt, de quibus nunc agimus, & prima ætate ſe vixiſſe teſtentur, & donis Apoſtolicis fuiſſe prædítos, ſufficere id nobis debet. Nam ſi quis dicat potuiſſe fingi has qualitates, item in aliis ſcriptis etiam nomina; rem dicat minime credibilem; eos, ſcilicet, qui ubique veritatis ac pietatis ſtudium inculcant, nulla de cauſa voluiſſe ſe crimine falſi obſtringere; quod non tantum apud bonos omnes deteſtabile eſt, ſed [1] Romanis etiam legibus capite puniebatur.

1 *Romanis etiam legibus capite puniebatur*] L. Falſi nominis, D. de lege Cornelia. Paulus libro v. Sent. tit. xxv. §. 10. & 11. Pœnæ exempla vide apud Valerium Maximum librorum ejus fine, & apud Capitolinum in Pertinace.

§ V. *Hos ſcriptores vera ſcripſiſſe, quia notitiam habebant eorum, quæ ſcribebant.*

Conſtare ergo debet, libros Novi Fœderis ſcriptos ab illis quorum nomina præferunt, aut à talibus, quales ipſi ſe teſtantur: quibus ſi accedat, ut itidem conſtet illis & nota fuiſſe quæ ſcriberent, neque ſtudium fuiſſe mentiendi, ſequitur, ut quæ ſcripſerunt, vera ſint; cum omne falſum aut ab ignorantia, aut à mala

voluntate debeat proficisci. Matthæus, Johannes, Petrus, Judas, ex sodalitio illorum duodecim fuere, quos Jesus vitæ suæ ac dogmatum testes elegerat, [1] ita ut notitia illis eorum, quæ narrant, deesse non potuerit. Idem de Jacobo dici potest, qui aut Apostolus fuit, aut, ut alii volunt, [2] proximus consanguineus Jesu, & ab Apostolis constitutus Hierosolymorum Episcopus. Paulus quoque ignorantia falli non potuit circa dogmata, quæ sibi ab ipso Jesu in cœlo regnante revelata profitetur; neque magis circa res à se gestas falli ipse potuit, aut etiam Lucas, [3] individuus ei itinerum comes. Idem Lucas, quæ de vita ac morte Jesu scripsit, facile scire potuit, natus in locis proximis, per ipsam Palæstinam peregrinatus, [4] ubi & locutum se ait cum iis, qui oculati rerum testes fuerant. Haud dubie præter Apostolos, quibuscum amicitiam habuit, alii quoque multi tum vivebant ab Jesu sanati, & qui morientem ac redivivum viderant. Si Tacito & Suetonio credimus de iis, quæ multo ante eos natos contigerunt, quod eorum diligenti in-

1 *Ita ut notitia illis eorum quæ narrant deesse non potuerit*] Joh. xv. 27. Idem 1. epist. 1. 1. Actor. 1. 21, 22.

2 *Proximus consanguineus Jesu*] Ita & alii sentiunt non pauci, & ubique Chrysostomus. Vide & Josephum. [Adde & *Eusebium* H.E. Lib. 11. c. 1. & 23.]

3 *Individuus ei itinerum comes*] Vide Actor. xx. & sequentia. Coloss. iv. 14. 11 Tim. iv. 11. Philem. 24.

4 *Ubi & locutum se ait cum iis qui oculati rerum testes fuerant*] In prooemio Euangelicæ historiæ.

1 *Mar-*

inquiſitioni confidamus: quanto huic ſcriptori æquius eſt credi, qui ſe omnia ab ipſis, qui inſpexerant, hauſiſſe dicat? [1] Marcum conſtans fama eſt Petro ſemper hæſiſſe comitem, ita ut, quæ ſcripſit ille, habenda ſint quaſi Petrus, qui res illas ignorare non potuit, ipſe dictaſſet: præter quod, quæ ille ſcribit, etiam in Apoſtolorum ſcriptis reperiuntur pæne omnia. Neque falli potuit Apocalypſeos ſcriptor in iis viſis, [2] quæ ſibi divinitus immiſſa dicit, [3] aut ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur ſe, aut à Dei Spiritu, aut ab Apoſtolis ipſis didiciſſe.

1 *Marcum conſtans fama eſt Petro ſemper hæſiſſe comitem*] Irenæus lib. III. c. I. Clemens in Hypotypoſeon libris citatus in Eccleſiaſtica Euſebii hiſtoria.

2 *Quæ ſibi divinitus immiſſa dicit*] Apoc. I. 1, 2. IV. 1. & ſequentibus. XXII. 18, 19, 20, 21.

3 *Aut ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur ſe, aut à Dei Spiritu, aut ab Apoſtolis ipſis didiciſſe*] Hebr. II. 4. V. 14. XIII. 7, 8, 23.

§ VI. *Et quia mentiri nolebant.*

Alterum, quod diximus, non fuiſſe ipſis mentiendi voluntatem, connexum eſt cum eo, quod ſupra tractavimus, cum generatim Chriſtianæ religionis, & hiſtoriæ reſurrectionis Chriſti, fidem adſtrueremus. Qui teſtes ex parte voluntatis refellunt, neceſſe eſt aliquid adferant, quo voluntatem credibile ſit à vero dicendo diverti. Id autem hic dici non poteſt. Nam ſi quis objiciat ipſorum cauſam agi, videndum erit, cur ipſorum ſit hæc cauſa: non ſane commodi conſequendi, aut vitandi peri-

riculi alicujus gratia; cum hujus professionis causa, & commoda omnia amitterent, & nulla non adirent pericula. Causa ergo hæc ipsorum non fuit, nisi ob Dei reverentiam, quæ certe neminem inducit ad mentiendum, in eo maxime negotio, unde humani generis æterna salus pendeat. Tam impium facinus de illis credi vetant, & [1] dogmata pietatis ubique plenissima, & vita ipsorum numquam ullius mali facinoris accusata, ne ab inimicissimis quidem, qui solam illis imperitiam objiciunt, quæ non est nata falsimoniam parere. Quod si vel minimum quid in ipsis fuisset malæ fidei, non ipsi suas culpas æternæ memoriæ prodidissent, [2] ut de omnium fuga in Christi periculo, [3] de Petro ter negatore.

1 *Dogmata pietatis ubique plenissima*] Et mendacio infesta: Johan. XIV. 17. XV. 26. XVI. 13. XVII. 17, 19. XVIII. 37. Actor. XXVI. 25. Rom. I. 25. II Thess. II. 20. I Joh. I. 6, 8. II. 4, 21. II Cor. VI. 8. Eph. IV. 15, 25. Coloss. III. 9. Apoc. XXII. 15. II Cor. II. 31. Gal. I. 20. Vide quam sollicite Paulus distinguat quæ à se sunt, & quæ à Domino, I Cor. VII. 10, 12. quam formidet dicere, quæ vidit, in corpore an extra corpus viderit, II Cor. XII. 2.

2 *Ut de omnium fuga in Christi periculo*] Matth. XXVI. 31, 56.

3 *De Petro ter negatore*] Matth. XXVI. 69. & sequentibus. Marc. XIV. 66. & sequentibus. Luc. XXII. 54. & sequentibus.

§ VII. *Adstruitur scriptoribus fides inde, quod miraculis illustres fuerint.*

Contra vero bonæ ipsorum fidei Deus ipse testimonia illustria reddidit, editis prodigiis, [1] quæ

[1] quæ cum magna fiducia ipſi, ipſorumve diſcipuli, publice adſeverarunt, additis perſonarum, locorumque nominibus & circumſtantiis cæteris; ita ut facillime poſſet à Magiſtratibus inquiſitione facta, veritas aut falſitas adſeverationis detegi: inter quæ dignum obſervatione eſt, quod & [2] de linguarum, quas non didicerant, uſu apud multa hominum millia, & de ſanatis ſubito corporum vitiis in populi conſpectu conſtantiſſime prodiderunt. Neque eos deterruit, quod ſcirent, iis temporibus Judæos magiſtratus ſibi eſſe infeſtiſſimos, & Romanos iniquos admodum: qui nullam omiſſuri eſſent, ipſos, tanquam novæ religionis auctores, aliquo crimine traducendi materiam. Neque vero aut Judæi, aut Pagani, umquam negare proximis illis temporibus auſi ſunt, prodigia ab his viris edita; [3] imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus ſuis commemoravit: & ipſi Chriſtiani in his libris, quibus fidei ſuæ rationem Imperatoribus, Senatui, Præſidibus reddunt, [4] facta hæc tamquam notiſſima, & de

1 *Quæ cum magna fiducia ipſi ipſorumve diſcipuli publice adſeverarunt*] Vide tota Acta Apoſtolica: II Cor. XII. 12.

2 *De linguarum, quas non didicerant, uſu*] Loca ſupra producta ſunt.

3 *Imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus ſuis commemoravit*] Libro XIII. Teſtis Origenes contra Celſum II. Eſt autem hic ipſe Phlegon, cujus reliquias de Mirabilibus rebus & de hominibus longævis habemus.

4 *Facta hæc tamquam notiſſima, & de quibus dubitari non poſ-*

de quibus dubitari non poſſet, affirmant: imo & [a] apud ſepulcra eorum vim mirificam duraſſe per aliquot ſæcula, aperte prædicant, cum non neſcirent, ſi id falſum eſſet, facillime à magiſtratibus cum ipſorum pudore ac ſupplicio revinci poſſe. Fuit vero prodigiorum apud ſepulcra quæ dixi editorum tanta frequentia, tot eorum teſtes, [1] ut etiam Porphyrio ejus rei confeſſionem expreſſerint. Sufficere quidem hæc debent, quæ diximus, ſed & alia ſup-

poſſet, affirmant] Loca ſunt plurima, maxime apud Origenem. Vide totum cap. VIII. Auguſtini, libro XXII de Civitate Dei.

a *Apud ſepulcra*] Miracula apud ſanctorum virorum ſepulcra tum cœperunt jactari, cùm, rerum potientibus Chriſtianis, lucro cœperunt eſſe iis, in quorum Eccleſiis ſepulta erant Martyrum, aliorúmve cadavera. Quare nollem hoc argumento uti; ne certis miraculis, unà cum dubiis, aut commentitiis fides detrahatur. Notum eſt quot fabulæ à IV. ſæculo narratæ ſint, hac de re. Sed *Origenes* ejuſmodi miraculorum non meminit. Quin & Lib. VII. contra Celſum, ait *ſigna Spiritus Sancti ab initio prædicationis Jeſu, & poſt ejus adſcenſionem plura oſtenſa, poſtea verò pauciora. Verumtamen*, inquit, *nunc quoque ſunt ejus veſtigia apud paucos, qui purgatos habent animos verbo & huic convenientibus actionibus.* Σημεῖα δὲ τοῦ ἁγίου πνεύματος κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας, μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ πλείονα ἐδείκνυτο, ὕστερον δὲ ἐλάττονα· πλὴν καὶ νῦν ἔτι ἴχνη ἐστὶν αὐτοῦ παρ' ὀλίγοις τὰς ψυχὰς τῷ λόγῳ καὶ ταῖς κατ' αὐτὸν πράξεσι κεκαθαρμένοις. Quis credat uno atque altero ſæculo, poſt *Origenem*, cùm minùs opus erat, tot facta eſſe miracula? Certè IV & V ſæculi miraculis tam fides, ſine flagitio, detrahi poteſt; quàm, ſine impudentia, Chriſti & Apoſtolorum miraculis negari nequit. Miracula hæc, non ſine periculo, prædicari potuerunt: illa non ſine periculo rejici, nec ſine utilitate eorum, qui fortè fingebant, credi. Quod magnum eſt diſcrimen. *Clericus.*

1 *Ut etiam Porphyrio ejus rei confeſſionem expreſſerint*] Vide Cyrillum lib. X. contra Julianum, & Hieronymum adverſus librum Vigilantii.

1 *Ut*

ſuppetunt in cumulum argumenta, quæ fidem librorum illorum nobis commendant.

§ VIII. *Et ſcriptis inde, quod ibi multa ſint quæ eventus comprobavit divinitus revelata.*

Multa enim in illis prædicta apparent de rebus, quas homines ſuapte vi noſſe non quirent, quæ ipſo eventu mire ſunt confirmata: [1] ut de ſubita atque ingenti hujus religionis propagatione, [2] de duratione ejus perpetua, [3] de ea rejicienda à Judæis pleriſque, [4] amplectenda vero ab extraneis, [5] de odio Judæorum in profitentes hanc religionem, [6] de ſuppliciis graviſſimis ob eam ſubeundis, [7] de obſidione & exſcidio Hieroſolymorum ac Templi, [8] ſummiſque Judæorum calamitatibus.

1 *Ut de ſubita atque ingenti hujus religionis propagatione.*] Matth. XIII. 33. & ſequentibus. Luc. X. 18. Joh. XII. 32.

2 *De duratione ejus perpetua*] Luc. I. 33. Matth. XXVIII. 20. Joh. XIV. 16.

3 *De ea rejicienda à Judæis pleriſque*] Matth. XXI. 33. & ſequentibus. XXII. in principio. Luc. XV. 11. & ſequentibus

4 *Amplectenda vero ab extraneis*] Iiſdem in locis, ac præterea Matth. VIII. 11. XII. 21. XXI. 43.

5 *De odio Judæorum in profitentes hanc religionem*] Matth. X. 17.

6 *De ſuppliciis graviſſimis ob eam ſubeundis*] Matth. X. 21, 39. XXIII. 34.

7 *De obſidione & excidio Hieroſolymorum ac Templi*] Matth. XXIII. 38. XXIV. 16. Luc. XIII. 34. XXI. 24.

8 *Summiſque Judæorum calamitatibus*] Matth. XXI. 33. & ſequentibus. XXIII. 34. XXIV. 20.

§ IX.

§ IX. *Tum etiam ex cura quam decebat à Deo suscipi, ne falsa scripta subjicerentur.*

Ad hæc addo, quod si recipimus, curare Deum res humanas, & maxime eas, quæ ad honorem suum cultumque pertineant: non potest fieri, ut is tantam multitudinem hominum, quibus nihil aliud propositum erat, quam Deum pie colere, passus sit falli mendacibus libris. Jam vero quod, post subortas tot in Christianismo sectas, vix ulla reperta fuit, quæ non hos libros, aut omnes, aut plerosque, exceptis paucis, qui nihil singulare continent, amplecteretur; magnum est argumentum, quo credatur, nihil illis libris potuisse opponi; cum illæ sectæ tantis in se odiis exarserint, ut quicquid his placuisset, aliis ob id ipsum displiceret.

§ X. *Solutio objectionis, quod multri libri à quibusdam rejecti fuerint.*

Fuerunt sane inter eos, qui Christiani dici volebant, pauci admodum, qui eorum librorum omnes rejicerent, quos suo peculiari dogmati videbant adversari: puta qui aut Judæorum odio, [1] Deum Judæorum mundi opi-

1 *Deum Judæorum mundi opificem & legem maledictis insectabantur*] Vide Irenæum lib. 1. cap. 29. Tertullianum contra Marcionem: Epiphanium de eodem.

1 *La-*

opificem & legem maledictis insectabantur; aut contra formidine malorum, quæ Christianis erant subeunda, [1] latere volebant sub nomine Judæorum, [2] quibus impune licebat suam religionem profiteri. Sed hi ipsi [3] ab omnibus aliis, qui ubique erant, Christianis abdicati sunt [4] illis temporibus, cum adhuc omnes salva pietate dissentientes magna cum patientia ex Apostolorum præscripto tolerarentur. Horum Christianismi adulteratorum prius illud genus satis refutatum arbitror supra, cum ostendimus, unum esse verum Deum, cujus opificium sit mundus: & sane ex ipsis etiam libris, quos illi, ut Christiani aliquo modo videantur, recipiunt, [5] quale est imprimis Lucæ Euangelium, satis patet, eum-

1 *Latere volebant sub nomine Judæorum*] Vide Gal. II. 11. VI. 13, 14. Philip. III. 18. Irenæum lib. I. cap. 28. Epiphanium de Ebionæis.

2 *Quibus impune licebat suam religionem profiteri*] Actor. IX. 20. XIII. & eo libro sæpe. Philo contra Flaccum, & De legatione. Josephus passim. Adde L. Generaliter. D. de Decurionibus. L. I. C. de Judæis. Tertullianus Apologetico: *Sed & Judæi palam lectitant; vectigalis libertas vulgo aditur sabbatis omnibus.*

3 *Ab omnibus aliis, qui ubique erant, Christianis abdicati sunt*] Tertullianus adversus Marcionem I. *Nullam Apostolici census Ecclesiam invenias quæ non in creatore Christianizet.*

4 *Illis temporibus cum adhuc omnes salva pietate dissentientes magna cum patientia ex Apostolorum præscripto tolerarentur*] Vide quæ hac de re dicentur ad finem libri VI. Adde Irenæi epistolam ad Victorem, & quod de ea in Catalogo scribit Hieronymus. Cyprianus Concilio Africano: *Neminem judicantes, aut à jure communionis aliquem, si diversum senserit, amoventes.*

5 *Quale est imprimis Lucæ Euangelium*] Ostendit id manifestissime Tertullianus adversus Marcionem libro IV.

1 *Cum*

eumdem Deum quem Moſes & Hebræi coluerunt, à Chriſto prædicatum. Genus alterum tum opportune refellemus, cum eos, qui Judæi & ſunt & dici volunt, oppugnabimus. Interim hoc dicam, miram eſſe eorum inverecundiam, qui Pauli auctoritatem elevant, cum nemo fuerit Apoſtolorum, qui plures Eccleſias inſtituerit; & cujus tot miracula narrata ſint jam eo tempore, cum, ut modo dicebamus, facilis eſſet facti inquiſitio. Quod ſi miracula, quid cauſæ eſt, cur non & de viſis cœleſtibus acceptaque à Chriſto inſtitutione ipſi credamus? Quod ſi Chriſto tam carus fuit; ut quidquam doceret Chriſto ingratum, id eſt, falſum, fieri non poteſt. Quodque unum in illo culpant, dogma nempe de libertate Hebræis parta à ritibus per Moſem olim imperatis; ejus docendi præter veritatem nulla ei cauſa fuit, [1] cum & circumciſus eſſet ipſe, [2] & pleraque legis ultro obſervaret; [3] religionis autem Chriſtianæ cauſa, multa & faceret difficiliora, & duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis occaſione habebat exſpectandum;

[1] at-

1 *Cum & circumciſus eſſet ipſe*] Philipp. III. 5.

2 *Et pleraque legis ultro obſervaret*] Actor. XVI. 3. XX. 6. XXI. & ſequentibus.

3 *Religionis autem Chriſtianæ cauſa multa & faceret difficiliora & duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis occaſione habebat exſpectandum*] II Cor. XI. 23. & ſequentibus, & paſſim in Actis. Vide & I Cor. II. 3. II Cor. XI. 30. XII. 10.

1 *At-*

[1] atque eadem & faciendi & ferendi auctor esset discipulis suis: quo apparet, nihil ipsum dedisse auribus aut commodis auditorum, qui pro sabbato [2] singulos dies divino cultui impendere docebantur, pro exiguis secundum legem impendiis [3] bonorum omnium ferre jacturam, [4] & pro pecudum sanguine suum ipsorum Deo consecrare. Jam vero palam affirmat ipse Paulus, [5] sibi à Petro, Johanne, & Jacobo in signum consensus datas dexteras: quod ni verum fuisset, numquam ausus esset dicere, cum ab ipsis adhuc viventibus mendacii potuisset argui. His ergo, quos dixi, exclusis, qui vix Christianorum nomine censeri possunt, tot reliquorum cœtuum manifestissimus in recipiendis his libris consensus, supra ea, quæ modo diximus de miraculis, quæ scriptores ediderunt, & de singulari Dei curatione circa res hujus generis, æquis omnibus sufficere debet, ut fides narratis habeatur: quippe cum aliis quibusvis historicorum libris, quibus nulla ejus gene-ris

1 *Atque eadem & faciendi & ferendi auctor esset discipulis suis*] Actor. XX. 29. Rom. V. 3. VIII. XII. 12. II. Cor. I. 4, 8. II. 4. VI. 4. I Thess. I. 6. II Thess. I. 6.

2 *Singulos dies divino cultui impendere docebantur.*] Act. II. 46. V. 42. I Timot. V: 5. II Tim. I. 3.

3 *Bonorum omnium ferre jacturam*] II Cor. VI. 4. XII. 10.

4 *Et pro pecudum sanguine suum ipsorum Deo consecrare*] Rom. VIII. 36. II Cor. IV. II. Philip. I. 20.

5 *Sibi à Petro, Johanne & Jacobo in signum consensus datas dexteras*] Gal. II. 9. Adde I Cor. XV. II. II Cor. XI. 5. XII. II.

ris adſunt teſtimonia, credi ſoleat, niſi valida ratio in contrarium adferatur, quæ hîc certe nulla eſt.

§ XI. *Solutio objectionis, quaſi his libris contineantur impoſſibilia.*

Nam ſi quis dicat, quædam in his libris narrari, quæ fieri non poſſint, [1] cum jam ſupra oſtenderimus, eſſe quædam, quæ ab hominibus præſtari non poſſint, à Deo autem poſſint, quæ ſcilicet nullam in ſe repugnantiam includunt, atque earum rerum in numero eſſe etiam illas, quas maxime miramur, prodigioſas virtutes, & mortuorum in vitam revocationem, evaneſcit iſta objectio.

1 *Cum jam ſupra oſtenderimus*] Libro II.

§ XII. *Aut à ratione diſſona.*

Neque magis audiendi ſunt, ſi qui dicant dogmata quædam in his libris reperiri, quæ à recta ratione diſſonent. Nam primum refellitur hoc tanta multitudine virorum ingenio, eruditione, ſapientia valentium, qui horum librorum auctoritatem ſecuti ſunt, jam inde à primis temporibus. Tum vero quæcumque in primo libro oſtenſa ſunt congruere rectæ rationi, puta Deum eſſe, & quidem unicum, perfectiſſimum, immenſæ virtutis, vitæ, ſapientiæ, bonitatis; facta ab ipſo quæcumque ſubſi-

ſubſiſtunt; curam ejus ad opera omnia, præſertim ad homines pertingere; poſſe eum etiam poſt hanc vitam præmia reddere ſibi obtemperantibus; frænum injiciendum ſenſuum cupiditatibus; cognationem eſſe inter homines, ac proinde æquum ut alii alios diligant: omnia hæc in his libris apertiſſime tradita reperias. Ultra hæc pro comperto aliquid affirmare, aut de Dei natura, aut de ejus voluntate, [1] ſolo ductu humanæ rationis, quam ſit intutum ac fallax, docent tot diſſonantia non ſcholarum modo inter ſe, ſed & ſingulorum philoſophorum placita. Neque vero id mirum. Nam ſi [2] de mentis ſuæ natura differentes in longiſſime diſtantes opiniones dilabuntur: quanto magis neceſſe fuit id accidere de ſuprema illa, tantoque ſupra nos poſita mente definire aliquid cupientibus? [3] Si Regum conſilia indagare rerum prudentes periculoſum aiunt, nec ideo nos aſſequi; quis eſt, qui ita ſit ſagax, ut quid Deus velit ex earum rerum genere, quas libere velle poteſt, id ſuapte conjectura ſperet ſe poſſe deprehendere? Quare optime Plato [4] horum nihil ſciri poſſe dicebat

1 *Solo ductu humanæ rationis quam ſit intutum ac fallax*] Matth. XI. 27. Rom. XI. 33, 34, 35: 1 Cor. II. 11, 16.

2 *De mentis ſuæ natura differentes in longiſſime diſtantes opiniones dilabuntur*] Vide in operibus Plutarchi librum IV. de Placitis Philoſophorum: Stobæum in Phyſicis capite XI.

3 *Si Regum conſilia indagare rerum prudentes periculoſum aiunt, nec ideo nos aſſequi*] Habet id Tacitus Annalium VI.

4 *Horum nihil ſciri poſſe dicebat ſine oraculo*] Locus eſt Phæ-

bat, ſine oraculo. Jam vero nullum proferri poteſt oraculum, quod tale revera eſſe majoribus teſtimoniis conſtet, quam ea ſunt, quæ in libris Novi Fœderis continentur. Tantum abeſt, ut probetur, ne adſeritur quidem, Deum quidquam de natura ſua hominibus prodidiſſe, quod his libris repugnet; neque de voluntate ipſius ulla poteſt proferri, quæ credibilis ſit, poſterior ſignificatio. Nam ſi quid in eo genere rerum, quæ aut plane ſunt mediæ, aut certe non omnino per ſe debitæ, nec plane turpes, ante Chriſti tempora aliter imperatum aut permiſſum fuit, id his libris non obſtat, [1] cum in talibus leges poſteriores prioribus derogent.

Phædone. Paria in Timæo. Bene Ambroſius: *Cui magis de Deo, quam Deo credam?*

1 *Cum in talibus leges poſteriores prioribus derogent*] Αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσιν. *Conſtitutiones tempore poſteriores plus valent prioribus:* Dictum eſt Modeſtini l. ultima. D. de Conſtitutionibus principum. Tertullianus: *Puto autem etiam humanas conſtitutiones atque decreta poſteriora priſtinis prævalere.* Idem Apologetico: *Veterem & ſquallentem ſilvam legum novis principalium reſcriptorum & edictorum ſecuribus truncatis & caditis.* Et de Baptiſmo: *In omnibus poſteriora concludunt, & ſequentia antecedentibus prævalent.* Plutarchus Symp. IX. Ἔν τε δόγμασι καὶ νόμοις, ἔν τε συνθήκαις καὶ ὁμολογίαις κυριώτερα τὰ ὕστερα νομίζεται καὶ βεβαιότερα τῶν πρώτων. *Et in decretis & in legibus & in contractibus ac pactis poſteriora prioribus validiora ac firmiora habentur.*

§ XIII. *Solutio objectionis, quod his libris quædam inter ſe repugnantia contineantur.*

Solet à nonnullis objici eſſe quamdam in his libris interdum ſenſuum diſcrepantiam. Sed con-

contra quisquis hanc rem æquis animis volet dijudicare, reperiet hoc quoque argumentis pro eorum librorum auctoritate posse adjici, quod in rebus, quæ aliquod dogmatis aut historiæ momentum in se habent, manifestissima est ubique consensio, qualis nulla alibi inter ejusdem sectæ scriptores reperiatur, [1] sive Judæos sumas, [2] sive Græcos Philosophos, [3] aut Medicos, [4] sive Romanos Jurisconsultos: in quibus omnibus sæpissime reperias non modo pugnare inter se, qui sectæ sunt ejusdem, [5] ut Platonem & Xenophontem; sed & [6] eumdem sæpe scriptorem nunc hoc, nunc illud, velut sui oblitum, aut quid statuat incertum, adseverare. At hi, de quibus agimus, scriptores, credenda eadem inculcant, eadem dant præcepta, etiam de Christi vita, morte, reditu in vi-

1 *Sive Judæos sumas*] Quorum diversissimas sententias tum alibi videas, tum apud illarum litterarum doctissimum Manassem Israëlis filium, libris de Creatione & Resurrectione.

2 *Sive Græcos Philosophos*] Vide dictum modo librum de Placitis Philosophorum.

3 *Aut Medicos*] Vide Galenum de Sectis, & de Secta optima; & Celsum initio De re medica: Tum vero Spagiricos adde.

4 *Sive Romanos Jurisconsultos*] Nota olim discordia Sabinianorum & Proculianorum: nunc eorum qui Bartolum & sequentes eum, quique Cujacium & alios litteratiores sequuntur. Vide & Gabrielii sententias communes, communiores, communissimas.

5 *Ut Platonem & Xenophontem*] Vide epistolam Xenophontis ad Æschinem Socraticum: Athenæum XI. Laërtium Platonis vita: Gellium libro XIV.

6 *Eumdem sæpe scriptorem nunc hoc, nunc illud, velut sui oblitum, aut quid statuat incertum adseverare*] Ostendêre id multi in Aristotele: in Romanis Jurisconsultis alii.

vitam: ſumma ubique eſt eadem. Quod vero ad exiguas aliquas circumſtantias, & ad rem nihil facientes attinet, facillime fieri potuit, ut non deſit commoda conciliatio, ſed nos lateat, ob res ſimiles diverſis temporibus geſtas, nominum ambiguitatem, aut hujus hominis, aut loci plura nomina, & ſi quid his ſimile eſt. Imo hoc ipſum ſcriptores illos ab omni doli ſuſpicione liberare debet; [1] cum ſoleant, qui falſa teſtantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in ſpeciem quidem quidquam diverſum appareat. Quod ſi ex levi aliqua diſcrepantia, etiam quæ conciliari nequiret, totis libris fides decederet, jam nulli libro, præſertim hiſtoriarum, credendum eſſet: cum tamen & Polybio, & Halicarnaſſenſi, & Livio, & Plutarcho, in quibus talia deprehenduntur, ſua apud nos de rerum ſumma conſtet auctoritas: quo magis æquum eſt, ut nihil tale eorum fidem deſtruat, quos videmus ex ipſorum ſcriptis pietatis & veri ſemper fuiſſe ſtudioſiſſimos? Alius reſtat modus teſtimonia refellendi, ex contrariis extrinſecus teſtimoniis.

1 *Cum ſoleant qui falſa teſtantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in ſpeciem quidem quidquam diverſum appareat*] Hoc eſt quod dicit Imperator Adrianus, videndum in teſtibus utrum unum eundemque meditatum ſermonem attulerint, L. teſtium. D. de Teſtibus. Speculator lib. I. parte IV. de Teſte. in pr. n. 81. Exactiſſima circumſtantiarum omnium notitia in teſte non eſt neceſſaria. Vide Luc. I. 56. III. 23. Joh. II. 6. VI. 10. 19. XIX. 14.

§ XIV.

§ XIV. *Solutio objectionis ex testimoniis extrinsecis : & ostensum ea magis esse pro his libris.*

At ego cum fiducia affirmo, talia repertum non iri, nisi forte eo referre quis velit dicta multo post natorum, & quidem talium, qui inimicitias adversus Christianum nomen professi, sub testium nomine non veniunt. Imo contra, quamquam eo opus non est, multa habemus testimonia, quæ historiæ istis libris traditæ partes aliquot confirmant. Sic Jesum cruci affixum, ab ipso & discipulis ejus miracula patrata, & Hebræi, & Pagani, memorant. De Herode, Pilato, Festo, Felice, de Johanne Baptista, de Gamaliele, de Hierosolymorum exscidio exstant scripta luculentissima Josephi, edita paulo post annum à Christi abitu quadragesimum : cum quibus consentiunt ea quæ apud Thalmudicos de iisdem temporibus leguntur. Neronis sævitiam in Christianos Tacitus memoriæ prodidit. Exstabant olim & libri, tum privatorum, [1] ut Phlegontis, [1] tum

1 *Ut Phlegontis*] Libro XIII. Chronicorum sive Olympiadum, his verbis : Τῷ δ' ἔτει τῆς ΣΒ Ὀλυμπιάδος ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωρισμένων πρότερον. καὶ νὺξ ὥρα ς' τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε καὶ ἀστέρας ἐν οὐρανῷ φανῆναι, σεισμός τε μέγας κατὰ Βιθυνίαν γενόμενος τὰ πολλὰ Νικαίας κατέστρεψε. *Quarto autem anno* CCII *Olympiadis maxima & excellens inter omnes quæ ante eam acciderant, defectio Solis facta : dies hora sexta ita in tenebrosam noctem versus, ut stellæ in cælo visæ sint, terræque motus in Bithynia Nicææ urbis multas ædes subverterit.* Habes hæc in Chronico Eusebii & Hieronymi. Sed & Origenes meminit tract. XXXV. ad Matthæum, & adversus Celsum II.

 1 *Tum*

[1] tum & Acta publica, ad quæ Christiani provocabant, quibus constabat [2] de eo sidere, quod post Christum natum apparuit, de terræ motu, & solis deliquio contra naturam, plenissimo lunæ orbe, circa tempus, quo Christus crucis supplicio affectus est.

1 *Tum & Acta publica*] Tertullianus Apologetico c XXI. *Eum mundi casum relatum in arcanis vestris habetis.*

2 *De eo sidere quod post Christum natum apparuit*] Chalcidius Platonicus in commentario ad Timæum: *Est quoque alia sanctior & venerabilior historia, quæ perhibet ortu stellæ cujusdam non morbos mortesque denunciatas, sed descensum Dei venerabilis ad humanæ conservationis, rerumque mortalium gratiam: quam stellam cum nocturno itinere inspexissent Chaldæorum profecto sapientes viri, & consideratione rerum cælestium satis exercitati, quæsisse dicuntur recentem ortum Dei, repertaque illa majestate puerili veneratos esse, & vota Deo tanto convenientia nuncupasse.*

§ XV. *Solutio objectionis de mutata scriptura.*

Quid amplius opponi his libris possit, sane non video: nisi forte non tales mansisse, quales ab initio fuerant. Fatendum est, ut aliis libris, ita his quoque accidere potuisse, accidisse etiam, ut exscriptorum incuria, aut perversa cura, litteræ quædam, syllabæ, verba mutarentur, omitterentur, adderentur. Sed [a] iniquum est, ob talem, quæ per multa

a *Iniquum est ob talem*, &c.] Liquet hoc hodie quam maxime, ex accuratissimis collectionibus variarum lectionum Novi Testamenti, & præsertim ex editione *Joannis Millii*. Quantacumque sit varietas, nullum propterea dogma inde novum nascitur, aut antea receptum evertitur. Nulla etiam historia quæ quidem alicujus sit momenti, ad veritatem Religio-

multa tempora non poteſt non accidere exemplorum diverſitatem, tali inſtrumento aut libro moveri controverſiam, cum & mos poſtulet, & ratio, ut quod plurima, & antiquiſſima exempla oſtendunt, id cæteris præferatur. At vero dolo, aut alio quovis modo omnia exempla vitiata, & quidem in iis, quæ ad dogma, aut inſigne aliquod hiſtoriæ caput pertinerent, numquam probabitur: neque enim aut inſtrumenta ſunt, quæ id doceant, neque teſtes illorum temporum: quod ſi quid, ut jam modo dicebamus, ſerius multo dictum eſt ab iis, qui in horum librorum diſcipulos atrociſſima odia exercebant, id pro convicio, non pro teſtimonio habendum eſt. Et ſufficere, quidem hæc, quæ diximus, poſſent adverſus eos, qui Scripturæ mutationem objiciunt, [1] cum qui id affirmet, præſertim adverſus ſcripturam diu lateque receptam, is, quod intendit, probare ipſe debeat: at nos, quo magis pateſcat illius objectionis vanitas, oſtendemus id, quod illi factum fingunt, nec factum eſſe, nec potuiſſe fieri. Evicimus ſupra libros eorum eſſe Scriptorum, quorum no-

gionis quod attinet, antea credita ex libris Novi Teſtamenti eliminatur, aut ex variis lectionibus antea ignota colligitur. Quod dicimus de Novi Teſtamenti Libris, idem de Vetere Teſtamento dictum cenſeri poteſt. *Clericus.*

1 *Cum qui id affirmet, præſertim adverſus ſcripturam diu lateque receptam, is, quod intendit, probare ipſe debeat*] L. ult. C. de Edicto Divi Adriani tollendo.

 1 *Fal-*

nomina præferunt: quo poſito, ſequitur, non eſſe alios libros pro aliis ſuppoſitos. Pars quoque aliqua inſignis mutata non eſt. Nam cum ea mutatio aliquid ſibi deberet habere propoſitum, ea pars à cæteris partibus libriſque non itidem mutatis notabiliter diſcreparet, quod nunc nuſquam conſpicitur; imo ut diximus, admirabilis eſt ubique ſenſuum conſonantia. Tum vero ut primum Apoſtolorum aliquis, aut virorum Apoſtolicorum aliquid edidit, dubium non eſt, quin Chriſtiani magna diligentia, ut ipſorum pietatem & ſtudium conſervandæ propagandæque ad poſteros veritatis decebat, exempla ſibi inde plurima ſumſerint; quæ proinde ſparſa ſint, quam late patebat Chriſtianum nomen per Europam, Aſiam, & Ægyptum, quibus in locis Græcus ſermo vigebat: imo & archetypa nonnulla, ut jam ante diximus, ad annum uſque ducenteſimum ſervata ſunt. Non potuit autem liber aliquis in tot exempla diffuſus, cuſtoditus non privata tantum ſingulorum, ſed & communi Eccleſiarum diligentia, [a] falſariam manum recipere. Adde jam, quod proximis ſtatim ſæculis verſi ſunt hi libri in ſermonem Syriacum, Æthiopi-

a *Falſariam manum*] Quæ omnia, nimirum, exemplaria pervaderet, & verſiones omnes corrumperet: nam alioqui potuerant, hic, illic, homines pravi, aut dogmatibus ſuis perverse addicti exemplaria ſua corrumpere, quod non *Marcion* modo fecit, ſed & librarii nonnulli rectius ſentientes; quod oſtendimus in *Arte* noſtra *Critica* Part. 3. Sect. 1. c. XIV. *Clericus*.

1 *Da-*

picum, Arabicum, Latinum, quæ versiones etiamnum exstant, & à Græcis libris in nulla alicujus momenti re discrepant. Jam vero habemus & scripta eorum, qui ab Apostolis ipsis, aut ab eorum discipulis instituti fuerunt, qui loca non pauca ex his libris adferunt eo, quem nos nunc quoque legimus, sensu. Neque vero quisquam fuit in Ecclesia tantæ auctoritatis per illa tempora, cui mutare quidquam volenti paritum fuisset: quod satis ostendunt Irenæi, Tertulliani, & Cypriani liberæ dissensiones ab iis, qui in Ecclesia maxime eminebant. Post hæc, quæ dixi, tempora, secuti sunt alii multi magnæ eruditionis, magnique judicii, qui post diligentem inquisitionem hos libros, ut in originaria sua puritate perstantes, receperunt. Jam & illud, quod de diversis Christianorum sectis modo dicebamus, huc quoque aptari potest, illas omnes saltem quæ Deum mundi opificem, & Christum legis novæ auctorem agnoscunt, uti his libris ita ut eos nos habemus. Quod si qui instituissent partem aliquam interpolare, eos tamquam falsarios cæteri detulissent. Neque vero ullam sectam id umquam habuisse licentiæ, ut hos libros mutando ad sua placita aptaret, vel inde satis colligas, quod omnes sectæ & adversus omnes hinc sibi argumenta depromunt. Tum quod de divina providentia attigimus, ad partes præcipuas non minus, quam ad totos libros

bros pertinet, ei non convenire, ut fiverit Deus tot millia hominum pietatis ftudiofa, & æternam falutem fincero propofito quærentia, induci in eum errorem, quem vitare omnino non poffent. Et hæc quidem pro Novi Fœderis libris dicta funto, qui fi foli extarent, fatis effet, unde veram religionem difceremus.

§ XVI. *Pro auctoritate librorum Veteris Fœderis.*

Nunc cum Deo vifum fuerit etiam Judaïcæ religionis, quæ vera olim fuit, & Chriftianæ non exigua teftimonia præbet, inftrumenta nobis relinquere, non abs re erit his quoque fidem fuam adftruere. Effe autem hos libros eorum, quorum dicuntur, pari modo conftat, quo id de noftris libris probavimus. Hi autem quorum nomina præferunt, aut Prophetæ fuerunt, aut viri fide digniffimi; qualis & Efdras; qui eos in unum volumen collegiffe creditur, quo tempore adhuc Prophetæ vivebant Aggæus, Malachias, Zacharias. Non repetam hic, quæ in Mofis commendationem dicta funt fupra. Neque vero pars tantum illa prima a Mofe tradita, ut primo libro oftendimus, fed & recentior hiftoria multos Paganorum habet adftipulatores. Sic [1] Davidis & Salomonis nomina, & fœdera cum

[1] *Davidis & Salomonis nomina & fœdera cum Tyriis præferebant Phœnicum annales*] Vide quæ ex iis recitat Jofephus Antiquæ hiftoriæ lib. VIII. c. 2. ubi addit volentem exempla ha-

cum Tyriis, præferebant Phœnicum Annales.

* 1 Na-

habere epistolarum, quas inter se scripsere Salomo & Iromus, petere ea posse a publicis Tyrii archivorum custodibus. [Noli tamen hoc credere, sed vide quæ diximus ad 1 Reg v. 3.] De Davide locus est insignis ex IV historiarum Damasceni, Josepho citatus Antiquæ historiæ lib. VII. c. 6. *Multo post hac tempore indigenarum quidam Adadus nomine præpollens factus, & Damascum & Syriæ, præter Phœniciam, cætera regno tenuit. Sed suscepto in Davidem Judææ regem bello, cum multis præliis concurrisset, postremo ad Euphratem commisso victus est, præstantissimus regum habitus animi virtute & roboris excellentia. Eo mortuo posteri ejus in decem stirpes regnarunt, simulque cum paterno imperio nomen ejus acceperunt, quomodo Ægypti reges Ptolemæi dicuntur. Tertius horum cum multum invaluisset, reparare volens novo decore avi cladem, in Judæos profectus Samaritidem populatus est.* Priorem historiæ hujus partem habes II Sam. VIII. 5. I Chron. XVIII. posteriorem I Reg. XX. ubi Joseph. vide. Adadus ille Josepho *Adar* dicitur, *Adores* Justino ex Trogo. Plura de Davide ex Eupolemo nobis dat Euseb. Præparat. Euang. lib. IV. c. 30. Idem Joseph. eodem cap. & priore contra Appionem hunc locum profert ex Dii hist. Phœnicia. *Abibalo mortuo regnavit filius ejus Iromus. Hic ad ortum regionem urbi addidit, ipsamque urbem veterem fecit majorem, etiam Jovis Olympii templum, quod seorsim in insula erat, aggerato quod intercedebat spatio, urbi annexuit, ornavitque donariis aureis. Aiunt & qui Hierosolymis tunc regnabat Salomonem ad Iromum ænigmata misisse quædam, & cupiisse ab ipso alia accipere. Sed Iromum cum ænigmata illa solvere nequiret, magnam pecuniæ vim pro multa pependisse: postea vero Abdemonum hominem Tyrium solvisse ea quæ proposita fuerant, ac proposuisse vicissim alia, quæ cum solvere Salomon nequiisset, Iromo ab eo magnas pecunias persolutas.* Addit deinde Menandri Ephesii, qui Regum tam barbarorum quam Græcorum res perscripsit, locum illustrem: *Mortuo Abibalo successit in regnum filius ejus Iromus, qui vixit annos XXXIV. Hic aggeravit lævam quæ dicitur regionem: idem auream columnam posuit quæ in Jovis est templo. Deinde materiam excidit è monte Libano, cedrinas arbores ad templi tecta, templisque veteribus dejectis fecit nova. Etiam Herculis & Astartes delubra sacravit. Sed Herculis prius mense Peritio, deinde Astartes, quo tempore Tityis arma intulit, tributa non solventibus, eosque sibi cum subjecisset reversus est. Hac ætate Abdemonus vixit juvenis, qui victor fuit explicando problemata missa a Salomone Hierosolymorum Rege. Tempus autem ab hoc Rege ad conditam Carthaginem sic compu-*

putetur. Mortuo Hiromo regnum ejus accepit filius ejus Balcazarus, qui vixit annos XLIII. *regnavit* VII. *Post hunc Abdastratus ejus filius annos vixit* XXIX. *regnavit* IX. *Hunc nutricis ipsius filii quatuor de insidiis interfecere: quorum qui maximus natu erat, regnavit annos* XII, *post quos Astartus Delæastarti filius, qui vixit annos* LIV. *regnavit* XII. *Post hunc frater ejus Aserymus vixit annos* LIV. *regnavit* IX. *Hic a fratre Phelete occisus fuit: qui accepto regno imperavit menses* VIII. *vixit annos* L. *Hunc interemit Ithobalus Sacerdos Astartes, regnavitque annos* XXXII. *vixit* LXVIII. *Successit ei filius Badezorus, qui vixit annos* XLV. *regnavit* VI. *Hujus successor fuit filius Matgenus: vixit is annos* XXXII. *regnavit* IX. *Excepit hunc Pygmalion, vixit annos* LVI. *regnavit* XLVII. *Septimo hujus anno soror ipsius profuga urbem in Africa struxit Carthaginem.* Locum hunc Menandri, sed contractiorem, posuit Theophilus Antiochenus libro ad Autolycum tertio. Tertullianus Apologetico capite 19. *Reseranda antiquissimarum etiam gentium archiva, Ægyptiorum, Chaldæorum, Phœnicum, per quos notitia subministrata est, aliqui Manethon Ægyptius & Berosus Chaldæus, sed & Iromus Phœnix Tyri rex: sectatores quoque eorum Mendesius Ptolemæus, & Menander Ephesius, & Demetrius Phalereus, & Rex Juba, & Appion, & Thallus.* Iromi illius & Salomonis ei coævi mentionem etiam apud Alexandrum Polyhistorem, Menandrum Pergamenum, & Lætum in Phœnicicis exstitisse ait Clemens Strom. I. unde corrigendus Tatianus, apud quem Χαῖτος pro Λαῖτος scribitur, diciturque is in Græcum transtulisse quæ Phœnices Theodotus, Hypsicrates & Mochus scripserant. Azaëlis Syriæ Regis, qui nominatur I Reg. XIX. 15. II Reg. VIII. II. XII. 17. XIII. 3, 24. memoria Damasci divinis honoribus conservata, tradente Josepho Antiquæ historiæ libro IX. c. 2. Est idem nomen apud Justinum ex Trogo. De Salmanasare, qui Decem tribus in servitutem avexit, ut narratur II Reg. XVII. 3. & sequentibus; & Samariam cepit, II Regum XVIII. 9. locus est Menandri, quem diximus, Ephesii apud Josephum libro eodem nono, capite XIV. *Elulaus nomine apud Tyrios regnavit annos* XXXVI. *Hic Cittæos qui ab imperio suo defecerant classe eo vectus ad obsequium reduxit. Sed in hos misit Rex Assyriorum, Phœnicenque omnem bello incursavit: mox tamen pace cum omnibus facta rediit retro. Verum descivere a Tyriorum imperio Sidon, Arce, Palætyrus, multæque urbes aliæ, quæ se Assyrio Regi dediderunt. Cum tamen non ob id se dederent Tyrii, Assyriorum rex bellum eis rursus intulit, cum accepisset à Phœnicibus naves sexaginta, remiges octingentos. In quas invecti Tyrii navibus duodecim, disjectis hostium navibus, homines fecere captivos quingentos. Aucta hinc apud Tyrios rerum omnium pretia. Cum abiret Rex Assyriorum, constituit custodes*

[1] Nabuchodonosori, [2] & aliorum Chaldæorum

ad flumina & aquæ ductus, qui Tyrios ab aqua haustu arcerent. Toleratumque id Tyriis per annos quinque, bibentibus interim ex puteis quos foderant. Addit Josephus eodem loco ipsum hujus Regis nomen Salmanasarum exstitisse ad sua tempora in Tyriorum archivis. Senacheribi, qui Judæam prope omnem, exceptis Hierosolymis, subegit, ut narratur II Reg. XVIII. 13. II Paral. XXXII. 1. Esai. XXXVI. 1. & nomen & expeditiones in Asiam & Ægyptum in Berosi Chaldaïcis repertas testatur idem ille Josephus lib. X. cap. I. Ejusdem Σαναχηρίβου Senacheribi meminit & Herodotus libro II. vocatque Arabum & Assyriorum Regem. Baladæ Babyloniorum regis mentio est II Reg. XX. 12. & Esaiæ XXXIX. Ejusdem nomen in Berosi Babylonicis exstitisse testatur Josephus Antiquæ Historiæ lib. X. cap. 3. Herodotus prælii illius in Mageddo, quo Nechao Rex Ægypti Judæos vicit, quæ historia est II Paral. XXXV. 22. Zach. XII. I. meminit dicto libro II. his verbis: Καὶ Σύροισι πεζῇ ὁ Νεκὼς συμβαλὼν ἐν Μαγδόλῳ ἐνίκησε. *Et cum Syris* (ita semper Judæos vocat Herodotus, ut & alii,) *Necos congressus in Magdolo eos vicit.*

1 *Nabuchodonosori*] De hoc Berosi locum nobis servavit Josephus Antiquæ historiæ X. adversus Appionem libro I. conferendus cum Eusebio, qui & in Chronico circa hæc tempora, & Præparationis libro IX. cap. 40. & 41. hunc, & qui sequetur Abydeni locum, producit, *Cum audisset pater ejus Nabopallasarus eum qui in Ægypto Syriaque Cœle & Phenice præpositus fuerat Satrapen defecisse, ipse ferendis laboribus per ætatem impar, filio Nabuchodonosoro adhuc juveni tradidit partem exercitus, ut desertorem bello peteret. Hic autem cum eum aggressus esset prælio, ipsum cepit, regionemque omnem iterum sub imperium redegit. Sub id tempus evenit ut pater Nabopallasarus, cum morbum contraxisset, in urbe Babylone de vita decederet, postquam regnarat annos* XXIX. *Nabuchodonosor post id, simul patris morbum intellexit, rebus Ægypti vicinarumque gentium bene ordinatis, amico cuidam commisit captivos ex Judæis, Phœnicibus, ac Syris, & ex Ægypti populis, una cum exercitu rebusque aliis servari dignis, reportandos Babylonem. Ipse cum comitibus paucis breviore per desertum via Babylonem se contulit. Ibi cum reperisset res à Chaldæis administrari, & ipsum regnum asservari ab eorum potissimo, totum patris quod fuerat imperium adeptus est, captivisque conspectis jussit illis idoneas per Babylonicum imperium colonias assignari. Ipse vero de belli manubiis Beli aliaque templa ornavit, urbemque Babylonis quæ jam erat, nova altera addita, instauravit eum in modum, ne possent posthac qui ad obsidendam venirent urbem abacto flumine eam aggredi, ternaque mœ-*

nia urbi interiori, totidem exteriori circumdedit, partim ex cocto latere & bitumine, partim ex latere solo. Bene munita urbe, portisque magnifice ornatis, ad paternam regiam novam adjecit, supereminentem & altitudine & omni splendore, quem longum sit exsequi. Suffecerit dicere, hoc opus & magnitudine & omni rerum paratu eximium intra dies perfectum esse quindecim. In hac regia ex lapide sublimia extulit ambulacra, speciemque dedit montibus persimilem, omnis etiam generis arboribus ibi consitis, addito & paradiso pensili, quod uxor ejus in Mediæ locis educata montium aspectu delectaretur Sed inter hæc opera morbo implicitus mox de vita excessit, cum regnasset annos XLIII. Uxor illa Nabuchodonosori est Nitocris Herodoto, libro ejus primo, ut docuit magnus Scaliger in præclara temporum Emendatorum appendice. Interpretatur hæc Curtius libro V. quem vide, partim & Strabo lib. XV. & Diodorus libro II. Berosus, ex quo hæc & alia supra protulimus, Beli Sacerdos fuit post Alexandri Magni tempora, cui ob divinas prædictiones Athenienses publico in gymnasio statuam inaurata lingua statuêre, memorante Plinio Historiæ Naturalis libro VII. cap. 37. Librum ejus *Babylonica* vocat Athenæus XV. Tatianus, qui & ipse Nabuchodonosori Berosum meminisse affirmat, & Clemens, *Chaldaïca.* Ex iis Rex Juba profitebatur accepisse se quæ de rebus Assyriis scripsit, ut notat Tatianus. Meminere ejus & Vitruvius & Tertullianus Apologetico, & scriptor Chronici Alexandrini. Nabuchodonosori mentionem alteram ex Abydeno Assyriorum scriptore nobis tradidit Eusebius tum in Chronico, tum in fine noni de Præparatione. Verba hæc sunt. *Megasthenes auctor est Nabucodrosorum Hercule ipso fortiorem fuisse, belloque usque in Africam & Hispaniam illato quos inde deportaverat collocasse ad dextram Ponti oram. Præterea vero narrant de eo Chaldæi, quondam cum regiam conscendisset, numine aliquo afflatum eum hæc prædixisse: Ego Nabucodrosorus, ô Babylonii, imminentem vobis prænuncio calamitatem, quam ut arceant Parcæ numquam eas aut Belus generis nostri auctor, aut regina Beltis permovere poterunt. Persicus veniet mulus, qui vestris Diis auxiliantibus servitium imponet. Hujus mali adjutor erit Medus, Assyriorum gloriatio. Utinam eum, antequam cives prodat, Charybdis aut mare absorptum funditus interimat, aut ipse alio raptus erret per solitudines, ubi neque urbes neque hominum ulla sint vestigia, ubi feræ pascantur, circumvolentque libere aves, ut ibi inter rupes faucesque solus vagetur: utinamque & ego felicem exitum sortitus fuissem, priusquam hæc animo meo observarentur. Hæc ubi effatus erat, statim disparuit.* Confer hæc postrema cum iis quæ in Danielis libro de hoc Nabuchodonosoro habemus. Prima illa ex Magasthene etiam Josephus habet libro X Antiquæ historiæ, cap. II. & ait exstare Indi-

rum Regum Berosus non minus, quam [1] He-

dicorum IV. Habet ex Abydeno etiam hæc de Nabuchodonosoro Eusebius: *Fama est ubi nunc est Babylon omnia aquam fuisse, dictam Mare. Id sustulisse Belum, agrosque distribuisse viritim, & mœnia circumjecisse Babyloni, quæ tempus aboleverit. Nova autem mœnia structa à Nabuchodonosoro, eaque mansisse ad imperii Macedonum tempora, portis æneis.* Postea: *Nabuchodonosorus, ubi in imperium successerat, Babylona munivit trinis mœnibus, intra dies quindecim, & Narmalcam amnem, qui divergium est Euphratis, simulque Acracanum amnem divertit. Tum in gratiam civitatis Sipparenorum, fossam effecit, quæ in ambitu haberet parasangas XL, in altum vicies quantum patent sparsæ manus, apposuitque septa quibus apertis irrigaretur ager. Ea septa appellant aquæductuum normas. Maris quoque Rubri eluvionem operibus circumdatis repressit, Teredonem condidit, ad reprimendos Arabum impetus, regiam præterea instruxit arboribus, quas paradisos pensiles vocant.* Confer Danielem IV. 27. Strabo libro XV. ex eodem Megasthene hoc adfert: Ναβουχοδρονόσορον δὲ τὸν παρὰ Χαλδαίοις εὐδοκιμήσαντα Ἡρακλέους μᾶλλον, καὶ ἕως στηλῶν ἐλάσαι. *Nabuchodronosorum, cujus apud Chaldæos fama Herculem vincit, ad Columnas venisse cum exercitu.* Fuere & alii qui ejus Regis historiam attigere, sed quorum nunc nomina tantum supersunt, Diocles Persicorum secundo, Philostratus tum in Indicis, tum in Phœnicicis, qui Tyrum ab eo obsessam ait per annos XIII. ut Josephus nos docet, tum Antiquæ historiæ dicto jam loco, tum adversus Appionem priore, ubi ex Phœnicum Actis publicis hæc profert: *Ithobalo apud Tyrios regnante Nabuchodonosorus Tyrum obsedit per annos XIII. Post hunc regnavit Baal annos X. Post hunc judices constituti sunt, qui Tyrum rexere. Ecnibalus Baslachi menses duos, Chelbes Abdæi menses decem, Abbarus Sacerdos summus menses tres, Mytgonus & Gerastratus Abdelimi judices fuere per annos sex, sed medio inter hos tempore annum unum cum potestate regia Tyro præfuit Balatorus. Quo mortuo misere Tyrii qui ex Babylone Merbalum advocarent, regnavit is annos IV. Hoc quoque mortuo advocarunt fratrem ejus Iromum, qui regnavit annos XX. Hujus temporibus Cyrus apud Persas potens fuit.* Hæc supputatio quam pulchre cum sacris libris congruat, vide Josephum dicto contra Appionem libro. Sequitur ibidem apud Josephum de Hecatæo: Πολλὰς μὲν γὰρ ἡμῶν, φησὶν, ἀνασπάστους εἰς Βαβυλῶνα Πέρσαι πρότερον αὐτῶν ἐποίησαν μυριάδας. *Nostrorum ille multa millia ait à Persis Babylonem translata.* Et de bello Senacheribi, & de deportatione per Nabuchodonosorum facta, vide Demetrii locum apud Clementem, Strom. I.

2 *Et*

1 Hebræi libri, meminerat. Qui Vaphres 1 Ægypti

1 *Et aliorum Chaldæorum Regum Berosus non minus, quam Hebræi libri, meminerat.*] Apud Berosum post modo prolata hæc sequebantur, Josepho duobus quos indicavimus locis id referente. *Regnum accepit filius ejus Evilmaradochus. Hic cum inique per malam libidinem res administraret, petitus insidiis Neriglissorooro, qui sororem ejus in matrimonio habebat, interiit, postquam per annos regnaverat decem. Eo sublato regni compos factus interfector ejus Neriglissoroorus imperium tenuit per annos quatuor. Hujus filius Laborosoarchodus puer adhuc regnum tenuit menses novem: sed quia pravæ in illo indolis multa signa apparerent, insidiis amicorum trucidatus est. Hoc mortuo cum inter se coiissent ejus facinoris participes, communi consensu regnum detulere ad Nabonnidum ex Babyloniis unum, qui & ipse in eadem conjuratione fuerat. Hoc regnante meliora facta sunt ea quæ ad amnem erant ex latere & bitumine Babylonis mœnia. Cum vero regni ejus annus ageretur decimus & septimus, venit ex Perside multo cum exercitu Cyrus, reliquaque Asia subacta ad Babylonem perrexit. Adventu ejus cognito Nabonnidus occurrit magno ipse exercitu, prælioque facto victus, cum paucis fugit, conclusitque se in urbem Borsippenorum. Cyrus autem Babylone capta constituit exteriora ejus munimenta diruere, quod civitatem videret ad res novas mobilem, urbem vero capi difficilem: inde in Borsippum proficiscitur ad obsidendum Nabonnidum. Verum is obsidionis non tolerans se dedidit. Cyrus benigne exceptum à Babylonia exire eum ad Carmaniam habitandam jussit. Atque ibi Nabonnidus transacto vitæ cætero diem suum obiit.* Abydeni, post ea quæ modo attulimus de Nabuchodonosoro verba, hæc nobis servavit Eusebius dicto loco: Ὁ δὲ οἱ παῖς Εὐιλμαλούρουχος ἐβασίλευσε· τὸν δὲ ὁ κηδεστὴς ἀποκτείνας Νηριγλισάρης, λεῖπε παῖδα Λαβοσσοάρασκον· τούτου δὲ ἀποθανόντος βιαίῳ μόρῳ Ναβαννίδοχον ἀποδείκνυσι βασιλέα, προσήκοντά οἱ οὐδέν. τῷ δὲ Κῦρος ἑλὼν Βαβυλῶνα, Καρμανίης ἡγεμονίην δωρέεται. *Post hunc filius regnavit Evilmaluruchus. Hujus interfector, qui affinis ipsi fuerat, Neriglissares, filium reliquit Labossoarascum. Hoc violenta morte exstincto, Babylonii Nabannidachum regem faciunt cum rege mortuo nullo junctum sanguine. Cyrus hunc, cum Babylona cepisset, Carmaniæ præfecit.* Evilmaraduchus iste nominatur II Reg. XXV. 27. De cæteris vide Scaligerum. Ista de Babylone à Cyro capta congruunt cum istis Herodoti: Οὕτω Κῦρος ἤλαυνε ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα· οἱ δὲ Βαβυλώνιοι ἐκστρατευσάμενοι ἔμενον αὐτόν. ἐπεὶ δὲ ἐγένετο ἐλαύνων ἀγχοῦ τῆς πόλιος, συνέβαλόν τε οἱ Βαβυλώνιοι, καὶ ἑσσωθέντες τῇ μάχῃ κατειλήθησαν εἰς τὸ ἄστυ. *Sic Cyrus in Babylonem movit. Babylonii autem educto contra exercitu eum ex-*

[1] Ægypti rex Jeremiæ, [2] Apries est Herodoto. Jam [3] Cyri, & successorum ejus [4] ad Darium usque pleni Græcorum libri. Multaque alia ad Judæorum gentem pertinentia adfert Josephus, in libris contra Appionem; quibus jungi possunt, [5] quæ ex Strabone, & Tro-

go

exspectarunt. At postquam Cyrus urbi appropinquavit, pugnarunt cum eo Babylonii, sed prælio victi in intima urbis se receperunt. Cum quibus confer Jeremiam LI. 20, 30. 31 de fuga ad Borsippa eundem Jeremiam LI. 30. de exiccato amnis alveo, Herodotus consentit Jeremiæ LI. 32. Verba Herodoti: Τὸν γὰρ ποταμὸν διώρυχι εἰσαγαγὼν εἰς τὴν λίμνην ἐοῦσαν ἕλος, τὸ ἀρχαῖον ῥέεθρον διαβατὸν εἶναι ἐποίησε, ὑπονοστήσαντος τοῦ ποταμοῦ. *Amnem diffidit, parte ejus in lacum palustrem deducta, ac sic veterem alveum fecit pervium, aqua derivata.* An ea quæ de Belesi Chaldæo narrat Diodorus lib. II ad Danielem possint referri, cui nomen Chaldæum fuit בלטשאצר Dan. I. 7. cogitemus.

1 *Qui Vaphres Ægypti Rex Jeremiæ*] Ita Septuaginta & Eusebius vertunt quod in Hebræo Jeremiæ XLIV. 30. est חפרע. Fuit is Nabuchodonosoro coævus.

2 *Apries est Herodoto*] Lib. II.

3 *Cyri*] Vide loca jam allata: Diodorum Siculum libro II. Ctesiam Persicis, Justinum libro IV. cap. 5. & sequentibus. Sub Cyro jacta Templi Hierosolymitani fundamenta, sub Dario consummatum opus, Beroso teste, probat Theophilus Antiochenus.

4 *Ad Darium usque*] Codomannum. Vide eosdem & Æschylum Persis, & scriptores rerum Alexandri. Sub hoc Dario summus Hebræorum Sacerdos fuit Jaddus, Nehem. XII. 22. is qui Alexandro victori ivit obviam, narrante Josepho Antiquæ historiæ libro XI. 8. His ipsis temporibus vixit Hecatæus Abderita celebratus Plutarcho libro de Iside, & Laërtio in Pyrrhone. Is de Judæis librum scripsit singularem, unde egregiam & urbis Hierosolymorum & Templi descriptionem deprompsit Josephus adversus Appionem libro priore; quem locum habet & Eusebius Præparationis Euangelicæ lib. IX. cap. 9. Uterque horum etiam Clearchi habent locum qui Aristotelis verbis Judaïcam sapientiam commendat. Laudatores etiam Judæorum rerumque Judaïcarum testes Josephus dicto libro nominat Theophilum, Theodoretum, Mnaseam, Aristophanem, Hermogenem, Euemerum, Cononem, Zopyrionem & alios.

5 *Quæ ex Strabone & Trogo supra attulimus*] Libro I.

1 *Ma-*

go ſupra attulimus. Nos vero, qui Chriſtiani ſumus, omnino non eſt, quod de eorum librorum fide dubitemus, cum ex illis pæne ſingulis teſtimonia exſtent in libris noſtris, quæ in Hebræis itidem reperiuntur. Neque Chriſtus, cum plurima in legis doctoribus, & temporis ſui Phariſæis reprehenderet, umquam eos accuſavit falſimoniæ in libros Moſis aut Prophetarum commiſſæ, aut quod ſuppoſitis mutatiſve libris uterentur. Poſt Chriſti tempora Scripturam in iis, quæ momentum habent, vitiatam, neque probari poteſt, neque vero credibile fiet, ſi quis recte cogitaverit, quam longe lateque ſparſa eſſet per orbem terrarum gens Judæorum illos ubique libros cuſtodientium. Nam primum ab Aſſyriis abductæ in Mediam decem tribus, duæ poſtea: & ex his quoque poſt conceſſum à Cyro reditum multi in terris exteris ſubſederunt. [1] Macedones in Alexandriam magnis com-

1 *Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt*] Hecatæus Joſepho deſcriptus, in libro priore contra Appionem, de Judæis loquens: Οὐκ ὀλίγαι δὲ (nempe μυριάδες, ex præcedentibus) καὶ μετὰ τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον εἰς Αἴγυπτον καὶ Φοινίκην μετέστησαν, διὰ τὴν ἐν Συρίᾳ στάσιν. *Non pauca etiam millia poſt Alexandri mortem in Ægyptum & Phœnicen migrarunt ob exortas in Syria ſeditiones.* Adde Philonem in Flaccum, Ὅτι οὐκ ἀποδέουσι μυριάδων ἑκατὸν τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κατοικοῦντες ἀπὸ τοῦ πρὸς Λιβύην καταβαθμοῦ μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας. *Non minus decies centenis millibus Judæos in Alexandria & regione circumſita habitare ab Africæ deſcenſu ad fines Æthiopiæ.* Adde Joſephum libro XII. cap. 2,3. & ſequentibus. Libro XIII. cap. 4, 5, 6, 7, 8. XVIII. 10. Et habebant Judæi Alexandriæ jus civitatis: Joſephus XIV. 17.

1 *Cy-*

commodis eos invitarunt. Antiochi sævitia, Asmonæorum civilia arma, externa Pompeii, & Sossii, multos disjecerunt: plena Judæis erat [1] Cyrenaïca: plenæ [2] urbes Asiæ, [3] Macedoniæ, [4] Lycaoniæ, etiam insulæ [5] Cyprus, [6] Creta, atque aliæ. Jam [7] Romæ numerus eorum ingens vel [8] ex Horatio, [9] Juvenali & [10] Martiali discatur. Tam dissitis inter se

1 *Cyrenaïca*] Josephus Antiquæ historiæ libro XVI. 10. & alibi. Actor. VI. 9. XI. 20.

2 *Urbes Asiæ*] Josephus XII. 3. XIV. 17. XVI. 4. Actor. XIX.

3 *Macedoniæ*] Act. XVII.

4 *Lycaoniæ*] Act. XIV. 18.

5 *Cyprus*] Act. XIII. 5.

6 *Creta*] Act. II. 11.

7 *Romæ*] Josephus XVIII. Historiæ Antiquæ, cap. 5. Act. XVIII. 2. XXVIII. 17.

8 *Ex Horatio*] Lib. I. Sat. IV.

——— *nam multò plures sumus: ac veluti te*
Judæi cogemus in hanc concedere turbam.

Sat. V.

——— *credat Judæus Apella.*

Sat. IX.

——— *hodie tricesima sabbata*, &c.

9 *Juvenali*]

Quidam sortiti metuentem sabbata patrem,

Et quæ sequuntur. Sat. XIV.

10 *Martiali*] III. 4.

Quod jejunia sabbatariorum.

Et alibi: ut VII. 29. & 34. XI. 97. XII. 57. Adde Rutilium Itinerarii libro I.

Atque utinam numquam Judæa subacta fuisset
Pompeii bellis, imperioque Titi.
Latius excisæ pestis contagia serpunt,
Victoresque suos natio victa premit.

Quod ex Seneca desumptum, qui dixerat de iisdem Judæis: *Cum interim usque eo sceleratissimæ gentis consuetudo convaluit, ut per omnes terras recepta sit. Victi victoribus leges dederunt.* Locus est apud Augustinum de Civitate Dei libro VI. cap. 11. Sceleratissimam gentem vocat tantum ob legum quæ Dei unius cultum damnabant neglectum, ut supra notavimus, quo nomine & Socratem culpabat Major Cato. Adde latissime sparsi Judæi nominis testem Philonem in Legatione: Ὅσον ἐστὶν ἐν πολυανθρωπίᾳ, ὅπερ οὐκ ἐξεδέξατο καθάπερ τῶν ἄλλων ἕκαστον μιᾶς χώρας τῆς ἀποκεκληρωμένης αὐτῷ μόνῳ περίβολος, ἀλλ᾽ ὀλίγου δέω φάναι πᾶσα ἡ οἰκουμένη· κέχυται γὰρ ἀνά τε τὰς ἠπείρους καὶ νήσους ἁπάσας, ὡς τῶν αὐθιγενῶν μὴ πολλῷ τινι δοκεῖν ἐλαττοῦσθαι. *Quanta illa gens est hominum numero,*

ſe cœtibus imponi nulla arte potuit: nec magis ipſi in falſum convenire. Adde quod [1] trecentis ferme ante Chriſtum annis, cura Ægypti regum, Hebræorum libri in Græcum ſermonem ab his, qui LXX dicuntur, verſi ſunt, ita ut jam & à Græcis, ſermone quidem alio, at ſenſu in ſummum eodem poſſiderentur: eoque minus mutationem reciperent. Quin & in Chaldaïcum, & in Hieroſolymitanum, id eſt, ſemi-Syriacum, tranſlati ſunt iidem libri, [2] partim paulo ante, [3] partim non multo poſt Chriſti tempora. Secutæ deinde verſiones in Græcum aliæ, Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, quas cum illa interpretum LXX Origenes contulit, & poſt eum alii, nulla hiſtoriæ, aut rerum pondus habentium diverſitate. Philo Caligulæ ævo floruit, Joſephus ad Veſpaſianorum tempora provixit. Uterque ex Hebræorum libris ea adferunt, quæ nos hodieque legimus. His

ro, quam non ut cæteras una continet attributa regio, ſed paullo minus terra tota. Diffuſa enim eſt per terras continentes perque inſulas omnes, ita ut videri poſſit ipſis indigenis non multo minor. Dion Caſſius libro XXXVI. de Judæorum genere: Κολουσθὲν μὲν πολλάκις, αὐξηθὲν δὲ ἐπὶ πλεῖστον, ὥστε καὶ παῤῥησίαν τῆς νομίσεως ἐκνικῆσαι. *Cohibita ſæpe, nihilominus aucta plurimum: ita ut & libertatem Inſtitutorum ſuorum evicerit.*

1 *Trecentis ferme ante Chriſtum annis*] Vide Ariſtæum, & Joſephum libro XII. 2.

2 *Partim paulo ante*] Ut ab Onkelo, forte & ab Jonathane.

3 *Partim non multo poſt*] Ut à ſcriptore Thargumi Hieroſolymitani, & Joſepho cæco, aut quiſquis ille eſt qui Jobum, Pſalmos, Proverbia, & quæ Hagiographa dicuntur, vertit, unus, ſive plures.

1 *Mul-*

His autem ipſis temporibus, magis magiſque ſpargi cœpit Chriſtiana Religio, quam profitentium [1] multi Hebræi erant, [2] multi Hebræas litteras addidicerant, quibus proinde promptum fuit, ſi quid à Judæis falſi fuiſſet admiſſum, in parte, inquam, inſigni, id ipſum collatis libris antiquioribus deprehendere, apertumque facere. At non modo id non faciunt, ſed etiam plurima adducunt ex veteri Fœdere teſtimonia plane in eum ſenſum, quo apud Hebræos exſtant: quos ſane Hebræos cujuſvis potius criminis, quam non dicam falſi, ſed vel negligentiæ circa hos libros convincas; [3] cum eos ſumma religione deſcribere ac conferre ſoleant, etiam ut litteras quoties quæque occurrat numeratas habeant. Addatur ultimo loco & hoc minime ſper-

1 *Multi Hebræi erant*] Aut vicini Hebræis, ut Juſtinus qui fuit Samarita.

2 *Multi Hebræas literas addidicerant*] Ut Origenes, Epiphanius, maxime vero Hieronymus.

3 *Cum eos ſumma religione deſcribere ac conferre ſoleant*] Joſephus priore contra Appionem: Δῆλον δ' ἐςὶν ἔργῳ πῶς ἡμεῖς τοῖς ἰδίοις γράμμασι πεπιςεύκαμεν. τοσούτου γὰρ αἰῶνος ἤδη παρῳχηκότος, οὔτε προσθεῖναί τις οὐδὲν, οὔτε ἀφελεῖν αὐτῷ, οὔτε μεταθεῖναι τετόλμηκεν. *Quantam vero fidem nos ſcriptis apud nos receptis habeamus, rebus ipſis apparet. Cum enim tot ſæcula tranſierint, nemo aut addere quidquam, aut demere, aut mutare aliquid eſt auſus.* Vide legem Deut. IV. 1. Thalmudem titulo Schebuoth. [Intelligenda hæc ſunt de temporibus quæ Maſſoretharum ætatem ſequuta ſunt. Alioquin antea & ſtante Republicâ, & poſt eam everſam à Chaldæis, non tam diligentes fuiſſe, quàm vulgò creduntur, liquet cum ex *Lud. Cappelli* Critica Sacra, tum ex virorum doctorum commentariis in V. T. adeoque ex ipſis *Grotii* adnotationibus. Nos quoque ad libros Hiſtoricos V. T. rem demonſtravimus. *Clericus.*]

ſpernendum non mutatæ per Judæos de induſtria Scripturæ argumentum, quod Chriſtiani ex iis ipſis, quos Judæi legunt, libris vincunt, & quidem, ut confidunt, valide, ſuum magiſtrum Jeſum eſſe illum ipſum Meſſiam, qui Judæorum majoribus jam olim ſit promiſſus. Quod vel maxime, ne fieri poſſet, caviſſent Judæi, poſt ortum inter ipſos & Chriſtianos certamen, ſi umquam in eorum poteſtate fuiſſet mutare quæ vellent.

HUGO

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUARTUS.

§ I. *Refutatio ſpecialiter Religionum à Chriſtiana diſcrepantium.*

QUartus liber, initio facto ab ea voluptate, quam plerique homines capiunt ex ſpectaculo alieni periculi, cum ipſi extra periculum poſiti ſunt, oſtendit ſummam Chriſtiani hominis in hac vita eam eſſe debere, ut non modo de reperta veritate ſibi gratuletur, ſed & aliis, qui in variis errorum amfractibus palabundi verſantur, opem ferat, & eos tanti boni participes faciat. Quod nos aliquo quidem modo conati ſumus facere libris prioribus, quia veri demonſtratio in ſe contineat erroris refutationem: ſed tamen, cum ſingula religionum genera, quæ

se Christianis opponunt, Paganismus puta, Judaïsmus & Mahumetismus, præter id quod inter se habent commune, proprios quosdam errores habent, & peculiaria quædam argumenta, quæ nobis soleant opponere; non abs re fore credimus, si specialem adversus hæc singula disputationem instituamus, rogatis lectoribus, ut & à studiis, & à longa consuetudine, tamquam bonæ mentis impedimentis, judicium liberent, quo æquiore animo de iis, quæ dicenda sunt, cognoscant.

§ II. *Ac primum Paganismi. Unum tantum esse Deum. Mentes creatas bonas esse, aut malas. Bonas non colendas, nisi ad præscriptum summi Dei.*

Ac primum adversus Paganos dicimus, si plures Deos statuant æternos & æquales, id jam primo libro satis refutatum; cum docuimus, unum dumtaxat esse Deum rerum omnium causam. Quod si Deorum nomine vocent mentes creatas homine superiores, eas aut bonas esse, aut malas. Si bonas dicant, primum constare ipsis deberet hoc, an bonæ sint, [1] ne forte periculose labantur, inimicos pro

1 *Ne forte periculose labantur, inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes*] II Cor. XII. 14. Porphyrius secundo De abstinendo ab animatis: Διὰ μέν τοι τῶν ἐναντίων καὶ ἡ ἅπασα γοητεία ἐκτελεῖται. τούτους γὰρ μάλιστα καὶ τὸν προεστῶτα αὐτῶν ἐκτιμῶσιν, οἱ τὰ κακὰ διὰ τῶν γοητειῶν πάσης φαντασίας ἐπιτηδεύοντες. οὗτοι γὰρ ἱκανοὶ διὰ τῆς τερα-

τερ-

pro amicis, transfugas pro legatis recipientes: tum vero rationem exigere, ut evidens aliquod in ipſo cultu diſcrimen ſit inter Deum ſummum, & has mentes: deinde ſciendum eſſet, quis inter eas mentes ſit ordo, quid à quaque boni exſpectari poſſit, quo quamque honore affici velit rex ſummus: quæ omnia cum

τουργίας ἀπατῆσαι. δι᾽ αὐτῶν φίλτρα καὶ ἐρωτικὰ καλασκευάζουσιν οἱ κακοδαίμονες. ἀκολασία γὰρ πᾶσα καὶ πλούτων ἐλπὶς καὶ δόξης διὰ τούτων, καὶ μάλιστα ἡ ἀπάτη. τὸ γὰρ ψεῦδος τούτοις οἰκεῖον. βούλονται γὰρ εἶναι θεοὶ, καὶ ἡ προεστῶσα δύναμις αὐτῶν δοκεῖν θεὸς εἶναι. *Per illos oppoſitos Diis omnis ars maleſica perficitur. Nam qui per malas artes animis illudere ac res pravas efficere ſtudent, illos ſpiritus & eorum præſidem maxime colunt: poſſunt enim hi prodigiorum ſpecie imponere. Per hos philtra & alia ad amores pertinentia miſeri homines ſibi quærunt. Omnis enim mala libido & opum ſpes & gloriæ ab his maxime ſpiritibus, præcipue vero fraudes: Mendacium enim his proprium. Dii ſiquidem eſſe volunt, & qui eorum princeps eſt, Deus ipſe haberi.* Deinde de Ægyptiis Sacerdotibus: Οἱ δὲ εἶναι μὲν ἔξωθεν τίθενται τὸ ὑπήκοον γένος ἀπατηλῆς φύσεως, παντόμορφόν τε καὶ πολύτροπον, ὑποκρινόμενον, καὶ θεοὺς καὶ δαίμονας καὶ ψυχὰς τεθνηκότων, καὶ διὰ τοῦτο πάντα δύνασθαι τῶν δοκούντων ἀγαθῶν ἢ κακῶν εἶναι, ἐπεὶ εἰς τά γε ὄντως ἀγαθὰ, ἅπερ εἰσὶ κατὰ ψυχὴν, μηδὲν καθάπαξ συμβάλλεσθαι δύνανται, μηδὲ εἰδέναι ταῦτα, ἀλλὰ κακοσχολεύεσθαι καὶ τωθάζειν, καὶ ἐμποδίζειν πολλάκις τοῖς εἰς ἀρετὴν ἀφικνουμένοις, πλήρεις τε εἶναι τύφου καὶ χαίρειν ἀτμοῖς καὶ θυσίαις. *Illi vero illud quidem extra controverſiam ponunt, eſſe genus quoddam ſpirituum omni fraudulentiæ inſerviens, multiforme, verſutum, quod modo Deos ſimulat, modo Dæmonas, modo mortuorum animas, eoque modo omnia eos poſſe immittere quæ bona, quæque mala habentur. Ad vera autem bona quæ in animo conſiſtunt, nihil eos poſſe, neque eorum eos habere notitiam, ſed male uti otio, ludificari & impedire eos qui in via ſunt ad virtutem, plenos eſſe faſtus, gaudentes nidoribus ac victimis.* Arnobius libro IV adverſus Nationes: *Sic Magi haruſpicum fratres ſuis in actionibus memorant antitheos ſæpe obrepere pro veris: eſſe autem hos quoſdam materiis ex craſſioribus ſpiritus, qui Deos ſe fingunt.* Idem ſenſus eſt, ne nimium multa tranſcribam, apud Jamblichum de myſteriis Ægyptiorum lib. III. cap. 32. & libro IV. cap. 17.

1 *Etiam*

cum desint in ipsorum religione, satis hinc apparet, quam ea nihil in se certi habeat: quantoque facerent tutius, si ad unius Dei summi cultum se transferrent; quod sapientis hominis esse officium, [1] etiam Plato dixit; eoque magis, quia cum bonæ mentes Dei summi ministræ sint, [2] non possit eas non sibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.

1 *Etiam Plato dixit*] Μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς· ἄλλοι δὲ μετὰ ἄλλων δαιμόνων. *Cum Jove nos: cum aliis Diis alii.* Citat Origenes contra Celsum VIII.

2 *Non possit eas non sibi addictas habere, qui Deo utatur propitio*] Pulchre hoc exsequitur Arnobius libro III.

§ III. *Malos spiritus adoratos à Paganis probatur, & ostenditur quam id sit indignum.*

At vero non bonas, sed malas fuisse mentes, quibus Paganorum cultus impendebatur, non levibus constat argumentis. Primum, [1] quod cultores suos non rejecerunt ad cultum summi Dei, imo eum cultum, quantum poterant, sustulerunt, aut saltem omnibus modis se summo Deo in cultu æquari voluerunt. Secundo, quod unius summi Dei cultoribus mala maxima procurarunt, concitatis in ipsorum pœnas magistratibus & populis. Nam cum poëtis impune liceret Deorum parricidia & adulteria canere, & Epicureis divinam

1 *Quod cultores suos non rejecerunt ad cultum summi Dei*] Bene hoc exsequitur Augustinus de Civitate Dei libro X. cap. 14, 16, 19.

nam providentiam è rebus tollere, neque ulla esset religio alia tam ritibus dissona, quæ non in societatem admitteretur, ut Ægyptiaca, Phrygia, Græca, Thusca sacra Romæ: soli Judæi passim [1] deridiculo erant, ut ex Satiris & epigrammatis apparet, [2] interdum & relegabantur: [3] Christiani vero prætereа etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis: cujus rei non alia potest reddi causa, quam quod hæ duæ sectæ unum Deum venerarentur, cujus honori recepti Dii adversabantur, non tam inter se, quam illius æmuli. Tertio ex modo cultus, qui bonam honestamque mentem non deceat, [4] per sanguinem humanum, [5] per nudorum hominum in templis cursationem, per ludos [6] & saltationes plenas spurcitiæ: qualia nunc etiam conspiciuntur apud Americæ & Africæ populos Paganismi tenebris obsitos. Imo quod est amplius, & olim fuerunt, & nunc

1 *Deridiculo erant*] Ut curti, recutiti, sabbatarii, nubium & cœli adoratores, clementes in porcos.

2 *Interdum & relegabantur*] Joseph. XVIII. 5. Tacitus Annalium II. Seneca epistola CIX. Actor. XVIII. 1. Suetonius Tiberio c. XXXVI.

3 *Christiani vero prætereа etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis.*] Tacitus Annalium XV. quo & illa pertinent Juvenalis:

——— *tæda lucebis in illa*
Qua stantes ardent, qui fixo gutture fumant,
Et latus mediam sulcus diducit arenam.

4 *Per sanguinem humanum*] Vide quæ hac de re dicta lib. II.

5 *Per nudorum hominum in templis cursationem*] Ut in Lupercalibus. Livius libro I. Plutarchus Antonio, & alii.

6 *Et saltationes plenas spurcitiæ*] Ut in Floralibus. Ovidius quarto Fastorum. Adde Tatianum, Origenem octavo contra Celsum.

nunc ſunt populi, qui malas mentes adorant, quas tales norunt ac profitentur, [1] ut Arimanium Perſæ, Græci Cacodæmonas, [2] Vejoves Latini, & nunc alios Æthiopum & Indorum quidam: quo nihil poteſt magis impium excogitari. Nam cultus religioſus quid eſt aliud, quam teſtimonium ſummæ bonitatis, quam agnoſcas in eo, quem colas? qui ſi malo ſpiritui impenditur, falſus eſt ac mendax, & in ſe continet rebellionis crimen, cum debitus regi honos non modo ei ſubtrahitur, ſed & in deſertorem ejus atque hoſtem transfertur. Stulta autem eſt perſuaſio, qua fingunt, Deum bonum id non vindicaturum, quia id à bonitate alienum eſſet. Nam [3] clementia, ut juſta ſit, ſuos habet limites, & ubi ſcelera modum excedunt, pœnam juſtitia ex ſe quaſi neceſſario producit. Neque minus culpandum, quod metu adductos ſe dicant malis mentibus præſtare obſequium: cum is qui ſumme bonus eſt, ſit etiam ſumme communicativus, ac proinde etiam naturarum cæterarum productor. Quod ſi eſt, ſequitur, ut in naturas omnes, tamquam opificia ſua, jus ſupremum habeat, ita ut

1 *Ut Arimanium Perſæ*] Plutarchus de Iſide & Oſiride: Diogenes Laërtius in præfatione. Vide *Thomam Stanleium* de Philoſophia Perſarum, & quæ nos in Indice ad vocem *Arimanes* notavimus. *Clericus.*]

2 *Vejoves Latini*] Cicero III. De natura Deorum.

3 *Clementia ut juſta ſit, ſuos habet limites*] *Quomodo diliges, niſi times non diligere?* Tertullianus adverſus Marcionem I.

1 *Ma-*

ut ab earum nulla aliquid poſſit fieri, quod ipſe plane impedire cupiat: quibus poſitis, facile colligitur, ei qui Deum ſummum ac ſumme bonum faventem habeat, malos ſpiritus non amplius nocere poſſe, quam Deus ille boni alicujus cauſa velit pati ut fiat. Neque vero à malis ſpiritibus quidquam impetrari poteſt, quod non rejiciendum ſit, quia [1] malus bonum cum ſimulat, tunc eſt peſſimus, [2] & hoſtium munera inſidiæ ſunt.

1 *Malus bonum cum ſimulat, tunc eſt peſſimus*] Syri mimi verſus.

2 *Hoſtium munera inſidiæ ſunt*] Sophocles:

Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα κ' οὐκ ὀνήσιμα.

Damnoſa ab hoſte dona, quin nec dona ſunt.

§ IV. *Contra cultum exhibitum hominibus vita functis, in Paganiſmo.*

Fuerunt & Pagani, & ſunt nunc etiam, qui vita functorum hominum animis cultum exhibere ſe aiunt. Sed primum hic quoque cultus diſtinguendus, notis conſpicuis, fuerat à ſummi Dei cultu: tum vero inanes ſunt ad illos preces, niſi ab illis animis aliquid nobis tribui poſſit; de quo nihil cultoribus conſtat, nec quidquam eſt, cur magis id dicant fieri, quam non fieri. Illud vero peſſimum, quod quibus hominibus hunc honorem habuerunt, ii comperiuntur magnis vitiis fuiſſe inſignes. Ebrioſus Bacchus, mulieroſus Hercules, impius in fratrem Romulus, in patrem Jupiter: ita

ita ut illorum honos ad Dei veri & probitatis ipſi placentis ignominiam redundet, [1] dum vitiis ſatis per ſe adblandientibus addit ex religione commendationem.

1 *Dum vitiis ſatis per ſe adblandientibus addit ex religione commendationem*] Exemplum vide in Eunucho Terentiana Actu III. Scena V. Cyprianus epiſtola II. *Deos ſuos quos venerantur, imitantur. Fiunt miſeris & religioſa delicta.* Auguſt. epiſt. CIII. *Nihil homines tam inſociabiles reddit vitæ perverſitate, quam illorum Deorum imitatio, quales commendantur & deſcribuntur literis eorum.* Chalcidius in Timæo: *Itaque ſolemni pro gratia quæ ab hominibus debetur divinæ providentiæ, error & ortus ſacrilegio panderetur.* Vide locum totum.

§ V. *Contra cultum exhibitum aſtris & elementis.*

[a] Vetuſtior iſto fuit cultus aſtrorum, & quæ elementa dicimus, ignis, aquæ, aëris, terræ: nec ipſe quidem magno vacans errore. Nam cultus religioſi pars maxima ſunt preces, quæ adhiberi, niſi ſtulte, non poſſunt niſi apud naturas intelligentes. Tales autem non eſſe eas, quæ elementa dicimus, ſenſu quodammodo apparet. De aſtris ſiquis aliud affirmaverit, nihil habebit, quo id probet; cum ex aſtrorum operationibus, quæ naturarum ſunt indices, nihil tale poſſit colligi; imo contrarium ſatis aperte colligitur ex motu non vario, qualis eſt eorum quæ voluntatem

a *Vetuſtior*] Sunt rationes, quæ ſuadeant Idololatriam cœpiſſe à cultu Angelorum & Animorum humanorum, quas vide in Indice Philoſophiæ Orientalis, ad vocem *Idololatria.* Clericus.

tem habent liberam, [1] ſed rato atque præſcripto. Jam vero alibi oſtendimus, aſtrorum curſus ad hominum uſus eſſe temperatos: unde homo agnoſcere debuit, ſe Deo & ſimiliorem parte ſui potiore, & cariorem eſſe, ac proinde nobilitati ſuæ injuriam ſe facere, ſi ſe iis rebus ſubjiciat, quas Deus ipſi donaverit: cum contra pro illis Deo gratias agere debeat, quod ipſæ pro ſe non poſſunt, aut poſſe non docentur.

1 *Sed rato atque præſcripto*] Quo argumento motus quidam rex Peruanus negabat Solem eſſe poſſe Deum. Vide hiſtoriam Incarum.

§ VI. *Contra cultum animantibus mutis exhibitum.*

Illud vero indigniſſimum, quod & [1] ad beſtiarum cultum delapſi ſunt homines, Ægyptii præſertim. Quamquam enim in quibuſdam aliqua ſe oſtendit quaſi umbra intelligentiæ; ea tamen ipſa nihil eſt, ſi ad hominem ſpectetur, cum nec internos conceptus diſtinctis vocibus ſcripturaque explicent: neque opera diverſorum generum faciant, neque ejuſdem generis opera diverſo modo, multo mi-

1 *Ad beſtiarum cultum delapſi ſunt homines, Ægyptii maxime*] De quibus Philo in Legatione: οἱ κύνας καὶ λύκους καὶ λέοντας καὶ κροκοδείλους, καὶ ἄλλα πλείονα θηρία καὶ ἔνυδρα καὶ χερσαῖα καὶ πτηνὰ θεοπλαστοῦντες. *Qui canes, leones, lupos, crocodilos, aliaque aquatica, terreſtria, volucria animantium pro Diis habent.* Adde longam ea de re diſſertationem lib. 1. Diodori Siculi.

1 *Con-*

minus numerorum, dimensionum, cœlestiumque cursuum cognitionem assequantur. [1] Contra

1 *Contra vero homo validissima quaque animantia, feras, aves, pisces capit solertia ingenii sui*] Euripides Æolo:

> Βραχύ τοι σθένος ἀνέρος,
> Ἀλλὰ ποικιλίαις πραπίδων
> Δαμᾷ φῦλα πόντου,
> Χθονίων τ' ἀερίων τε παιδεύματα.
>
> *Vis exigua est, quamcumque homini*
> *Natura dedit: sed consiliis*
> *Variis artes, quæ nata mari*
> *Et quæ terra cœloque domant.*

Antiphon:

> Τέχνῃ κρατοῦμεν ὧν φύσει νικώμεθα.
>
> *Natura quorum superat, arte hæc vincimus.*

Non male hinc explices quod est Gen. I. 26. & Psal. VIII. 8. Latiorem hac de re dissertationem qui desiderat, videat Oppianum initio quinti de piscatu, & Basilium in Hexaëmeron Homilia X. Origenes contra Celsum libro IV: Καὶ ἐνταῦθα δὲ ὁρᾷς τίνα τρόπον ἡ σύνεσις μέγα βοήθημα ἡμῖν δέδοται, καὶ παντὸς ὅπλου κρεῖττον οὗ δοκεῖ ἔχειν τὰ θηρία. ἡμεῖς γοῦν οἱ πολλῷ τῷ σώματι τῶν ζώων ἀσθενέστεροι, τινῶν δὲ καὶ εἰς ὑπερβολὴν βραχύτεροι, κρατοῦμεν διὰ τὴν σύνεσιν τῶν θηρίων, καὶ τοὺς τηλικούτους ἐλέφαντας θηρεύομεν, τὰ μὲν πεφυκότα τιθασσεύεσθαι, ὑποτάσσοντες τῇ ἡμετέρᾳ. κατὰ δὲ τῶν μὴ πεφυκότων, ἢ μὴ δοκούντων ἡμῖν χρείαν παρέχειν ἐκ τῆς τιθασσείας, οὕτω μετὰ τῆς ἡμετέρας ἱστάμεθα ἀσφαλείας, ὥστε ὅτε μὲν βουλόμεθα ἔχομεν τὰ τοιαῦτα θηρία κατακεκλεισμένα. ὅτε δὲ χρῄζομεν τροφῆς τῆς ἀπὸ τῶν σωμάτων αὐτῶν, οὕτως αὐτὰ ἀναιροῦμεν ὡς καὶ τὰ μὴ ἄγρια τῶν ζώων. δοῦλα οὖν πάντα τοῦ λογικοῦ ζώου καὶ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ συνέσεως κατεσκεύασεν ὁ δημιουργός. *Vel hinc videas quam validum nobis auxilium datum est intellectus, quantoque præstet omnibus armis, quibus instructas feras videmus. Nos enim corpora habentes multo imbecilliora, & immensum minora aliorum animantium corporibus, horum tamen potimur, vi mentis, & elephantes illos tantos venamur, quæque sunt ita nata ut mansuescere possint, ea nostræ naturæ mansuetæ subdimus: quæ vero aut talia non sunt, aut nullam ex mansuetudine utilitatem nobis promittunt, ea cum nostra securitate ita tractamus, ut cum lubet ea teneamus conclusa: ubi eorum carne ad victum indigemus, ea non minus facile quam mansueta animalium interficimus. Apparet igitur à summo opifice facta cuncta serva animanti ratione utenti & agnato ei intellectui.* Claudius Neapolitanus, apud Porphyrium, De non esu animantium primo, sic de homine loquitur: Ὃς τῶν ἀλόγων δεσπόζει πάντων, ὡς ὁ Θεὸς ἀνθρώπων. *Qui mutis animantibus omnibus dominatur, non minus quam hominibus Deus.*

tra vero homo validissima quæque animantia, feras, aves, pisces capit solertia ingenii sui, partim etiam sub leges suas subigit: ut elephantas, leones, equos, boves: ex iis, quæ maxime sunt noxia, utilitates sibi deducit, ut medicamenta ex serpentibus: hunc certe usum ex omnibus habet, quem ipsæ ignorant, quod corporum compagem situmque partium speculatur, & tum species, tum genera inter se comparans, hic quoque suam dignitatem discit, quanto humani corporis perfectior cæteris, nobiliorque structura est: quæ si quis recte consideret, tantum abest, ut pro Diis animantia colat cætera, potius sese illorum quasi Deum quemdam, sub summo Deo, constitutum arbitrabitur.

§ VII. *Contra cultum exhibitum iis rebus quæ substantiæ non sunt.*

Adoratas legimus à Græcis, Latinis, atque aliis etiam, eas res, quæ non subsistunt, sed aliarum rerum sunt accidentia. Nam ut sæva illa [1] Febrim, Impudentiam, & similia omittam: Sanitas nihil est aliud, quam partium corporis recta temperies. Fortuna bona similitudo eventus cum hominis desiderio: Affectus vero, quales Amor, Metus, Ira, Spes,

1 *Febrim, Impudentiam*] Cicero de Legibus II.

Spes, atque alia ex consideratione rei vel bonæ, vel malæ, facilis, vel difficilis, motus quidam in ea animi parte, quæ corpori per sanguinem maxime connectitur, qui sui juris non sunt, sed Voluntatis tamquam Dominæ imperio subsunt, certe quod durationem ac directionem eorum attinet. Virtutes vero, quarum diversa sunt nomina, circa utilis electionem Prudentia, in periculis subeundis Fortitudo, in abstinentia alieni Justitia, in voluptatum moderatione Temperantia, & porro alia, pronitates quædam sunt ad rectum in animo longa exercitatione adultæ, quæ ipsæ ut augeri, ita & neglectu minui, imo & interire in homine possunt. [1] Honor vero, cui & ipsi templa dicata legimus, aliorum est de aliquo tamquam virtute prædito judicium; quod sæpe & malis contingit, & bonis non contingit, ingenita hominibus errandi facilitate. Hæc ergo cum non subsistant, ac proinde rebus subsistentibus dignitate comparari nequeant, neque precum aut venerationis intellectum habeant ullum, pro Diis colere à recta ratione alienissimum est, cum ob hæc ipsa is colendus sit, à quo hæc dari conservarique possunt.

§ VIII.

1 *Honor vero, cui & ipsi templa dicata legimus*] Cicero dicto loco, Livius libro XXVII.

§ VIII. *Solutio objectionis Paganorum sumpta à miraculis apud ipsos.*

Solent à Paganis ad religionis suæ commendationem miracula adferri: sed adversus quæ multa excipi possint. Nam qui sapientissimi inter ipsos Paganos fuere, multa horum, [1] ut nulla idonea testium fide suffulta, planeque conficta, rejiciunt. Quædam quæ facta dicuntur, contigerunt in recessu, nocte, coram uno aut altero, quorum oculis falsa rerum specie per astus sacerdotum imponi facile potuit. Sunt & alia, quæ admirationem tantum sui conciverunt apud ignaros rerum naturalium, præcipue occultarum proprietatum; quale quid accideret, si quis apud populos ejus rei ignaros magnete ferrum duceret: [2] quibus artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuisse, à multis proditum est. Non negem, conspecta & quædam his majora, quæ ex causis naturalibus sola humana vi

1 *Ut nulla idonea testium fide suffulta, planeque conficta rejiciunt*] Livius initio: *Quæ ante conditam condendamve urbem poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, ea nec affirmare nec refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat.*

2 *Quibus artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuisse à multis proditum est*] Tatianus: Εἰσὶ μὲν οὖν καὶ νόσοι καὶ στάσεις τῆς ἐν ἡμῖν ὕλης. δαίμονες δὲ αὐτοὶ τούτων τὰς αἰτίας, ἐπειδὰν συμβαίνουσιν, ἑαυτοῖς προγράφουσιν. *Sunt enim morbi & dissidia quædam in materia hac nostra: Ea cum eveniunt, dæmones eorum causas sibi adscribunt.*

vi non potuerint elici; ſed talia tamen quæ vim vere Divinam, id eſt, omnipotentem, non deſiderarent, cum ad eas ſufficerent Spiritus inter Deum hominemque interpoſiti, qui pro ſua celeritate, efficacia, atque ſolertia, facile poſſent diſſita transferre, & quamvis diverſa componere ad effectus tales, qui homines in ſtuporem darent. Sed Spiritus, per quos id effectum eſt, bonos non fuiſſe, ac proinde nec bonam religionem, jam ex iis, quæ ſupra diximus, apparet, tum inde etiam, [1] quod certis carminibus invitos ſe cogi dicerent, cum tamen inter ſapientiſſimos etiam Paganorum conſtet, in verbis nullam talem vim eſſe poſſe ſitam, ſed ſuadendi tantum,

1 *Quod certis carminibus invitos cogi ſe dicerent*] Oraculum Hecates apud Porphyrium:

> Ἤλυθον εἰσαΐουσα τεῆς πολυφράδμονος εὐχῆς,
> Ἣν θνητῶν φύσις εὗρε, θεῶν ὑποθημοσύνῃσι.

> *Advenio precibus ſapientibus indigetata,*
> *Quas genus humanum monitu reperere Deorum.*

Item:

> Τίπτε μ' ἀεὶ θείοντος ἀπ' αἰθέρος ὧδε χατίζων
> Θειοδάμοις Ἑκάτην με θεὴν ἐπέδησας ἀνάγκῃ;

> *Cujus egens Hecaten me ſummo ex æthere tractam*
> *Carmine vinxiſti, ſuperos cui cogere fas eſt?*

Et Apollinis apud eumdem:

> Κλῦθί μευ οὐκ ἐθέλοντος, ἐπεὶ μ' ἐπέδησας ἀνάγκῃ.

> *Invitum me audi, quando me lege ligaſti.*

Hi ſunt ſecretarum artium ritus, quibus aſſantur neſcio quas poteſtates, ut Arnobius loquitur, Κατηναγκασμένους δούλους ταῖς ἐπῳδαῖς πεποιηκότες, quaſi eas ſibi famulas carminibus feciſſent, ut Clemens explicat. Minarum formula eſt, apud Jamblichum in Myſteriis Ægyptiorum libro IV. cap. 5, 6, 7. Habet eadem Lucanus libro IX. in verbis Minoris Pompeii, & ex Porphyrio Euſebius lib. V. cap. 10. Præpar. Alias formulas comminationum habes apud Lucanum, ubi de Erichthone agit; & Papinium, ubi de Tireſia.

1 *In*

tum, idque pro modo ſignificationis. Eſt & illorum nequitiæ indicium, quod [1] in amorem ſæpe hujus aut illius, hunc illumve renitentem ſe pellecturos ſuſcipiebant, aut vana pollicitatione, aut effectu injurioſi, [2] cum hoc etiam humanæ leges tamquam veneficium interdicant. Neque eſt, quod miretur quiſquam, paſſum eſſe ſummum Deum, ut mira quædam à pravis Spiritibus ederentur; [3] cum deludi talibus præſtigiis meriti eſſent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant. Tum vero impotentiæ eorum argumentum, quod eorum opera nullum inſigne bonum ſecum adferebant. Nam & ſi qui viſi ſunt in vitam revocati, non permanſerunt in vita, nec viventium functiones exercuerunt. Quod ſi quid aliquando à divina pollentia procedens in Paganorum conſpectu apparuit, non tamen prædictum eſt id eventurum ad probandam ipſorum religionem; unde nihil impedit, quo minus divina efficacia cauſas ſibi longe alias

1 *In amorem ſæpe hujus aut illius, hunc illumve renitentem ſe pellecturos ſuſcipiebant*] Vide Pharmaceutriam Theocriti & Virgilii. Vide Porphyrii confeſſionem apud Euſebium lib. v. Præparat. cap. 17. & apud Auguſtinum libro x. de Civitate Dei, cap. xi. Vide eumdem Porphyrium libro ii. De non eſu animantium, & Origenem contra Celſum libro vii.

2 *Cum hoc etiam humanæ leges tamquam veneficium interdicant*] L. ejuſdem. §. adjectio. D. ad legem Corneliam de Sicariis & Veneficis. L. ſi quis. §. qui abortionis. D. de Pœnis. Paulus ſententiarum lib. v. Tit. xxiii.

3 *Cum deludi talibus præſtigiis meriti eſſent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant*] Deut. xiii. 3. ii Theſſ. ii. 9, 10. Epheſ. ii. 2, 3.

alias propositas habuerit. Exempli causa, si verum est per Vespasianum cæco visum esse redditum, factum id est [1] ut is hac re venerabilior Imperium Romanum facilius adipisceretur: lectus quippe Deo judiciorum ipsius in Judæos minister: similesque aliorum prodigiorum causæ exsistere potuerunt, quæ cum religione nihil haberent commune.

1 *Ut his hac re venerabilior Imperium Romanum facilius adipisceretur*] Tacitus Historiarum IV. *Multa miracula evenere, quis cælestis favor & quadam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur.* Dixerat ante Historiarum I. *Occulta lege fati & ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque ejus imperium post fortunam credidimus.* Suetonius eadem miracula narraturus sic præfatur cap. 7. *Auctoritas & quasi majestas quædam, ut, scilicet, inopinato & quasi novo principi deerat: hæc quoque accessit.* Eumdem Suetonium vide paulo ante cap. 5. Josephus de eodem Vespasiano libro belli Judaïci III. cap. 27. Τοῦ θεοῦ διεγείροντος αὐτὸν εἰς ἡγεμονίαν ἤδη, καὶ τὰ σκῆπτρα δι' ἑτέρων σημείων προδεικνύντος. *Deo jam illum excitante ad principatum, aliisque etiam signis et sceptra præsignificante.*

§ IX. *Et ab oraculis.*

Eadem ferme omnia aptari possunt & ad id solvendum, quod de oraculis opponunt, præcipue quod diximus, meritos eos homines, ut sibi illuderetur, contemptis illis notitiis, quas cuique ratio aut vetustissima traditio suggerit. Tum vero [1] verba oraculorum

1 *Verba oraculorum ferme ambigua*] Vide OEnomaï hac de re loca apud Eusebium lib. IV. cap. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26. Hinc Phœbus dictus Græcis Λοξίας. Flexiloqua & obscura oracula Apollinis dicit Cicero de Divinatione II. *Utrum eorum accidisset*, inquit, *verum oraculum fuisset.* [Multa oracula

rum ferme ambigua, & quæ facile interpretationem ex qualicumque eventu acciperent. Quod si quid definitius prædictum ab illis, non tamen necesse est ab omniscia mente profectum; cum aut talia sint, quæ ex causis naturalibus jam exsistentibus præsentiri poterant, [1] sicut Medici quidam venturos morbos prædixerunt; aut probabiliter ex eo, quod plerumque evenit, conjectari, [2] quod & à re-

cula post eventum fortè ficta sunt, nec paucæ sunt rationes suspicandi multas fraudes adhibitas à vatibus. Qua de re elegantissimum libellum Gallicè scripsit *D. de Fontenelle*, quem vide, ut quæ ad eum defendendum dicta sunt *Bibliotheca Selecta* Vol. XIII. & quæ Latinè, ante omnes, ea de re scripsit, *Anton. van Dale* in Libro de Oraculis.]

1 *Sicut Medici quidam futuros morbos prædixerunt*] Chalcidius ad Timæum: *Aut enim alitum volatu, aut extis, aut oraculis homines præmonentur, prædicente aliquo propitio dæmone, qui sit eorum omnium quæ deinceps sequuntur scius, perinde ut si Medicus juxta disciplinam medendi dicat vel exitium vel sanitatem.* Et terræ motus Anaximander & Pherecydes. Plin. lib. II. cap. 79.

2 *Quod & à rerum civilium peritis factum sæpe legimus*] Scriptor vitæ Attici: *Ei rei sunt indicio præter eos libros in quibus de eo facit mentionem* (Cicero) *qui in vulgus jam sunt editi, sexdecim volumina epistolarum, ab consulatu ejus usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quæ qui legat, non multum desideret historiam contextam illorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, mutationibus reipublicæ perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat: & facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum, quæ vivo se acciderunt, futura prædixit, sed etiam quæ nunc usu veniunt, cecinit ut vates.* Cicero vere de seipso libri sexti epistola sexta: *Quo in bello nihil adversi accidit, non prædicente me. Quare, quum ut augures & astrologi solent, ego quoque augur publicus ex meis superioribus prædictis constitui apud te auctoritatem augurii & divinationis meæ, debebit habere fidem nostra prædictio. Non igitur ex alitis involatu, nec ex cantu sinistro oscinis, ut in nostra disciplina est, nec ex tripudiis solistimis aut somniis tibi auguror: sed habeo alia signa quæ observem.* Sic Solon prædixit à Munychia maxima mala Athenis

rerum civilium peritis factum sæpe legimus. Quod si quando etiam apud Paganos aliquorum vatum opera usus est Deus ad ea prædicenda, quæ causas certas nullas extra Dei voluntatem habere poterant; non id pertinuit ad confirmandam religionem Paganicam, sed magis ad eam evertendam: qualia sunt, [1] quæ apud Maronem exstant Ecloga quarta ex Sibyllinis carminibus deprompta, quibus ille id nesciens Christi adventum & beneficia nobis depingit. Sic in iisdem Sibyllinis erat, [2] pro rege agnoscendum, qui vere rex noster esset, & [3] ab Oriente venturum, qui rerum omnium potiretur. [4] Apollinis oraculum apud Por-

nis fore: Thales in vico tunc despecto forum aliquando Milesiorum futurum. Plutarchus Solone.

1 *Quæ apud Maronem exstant Ecloga quarta*] Vide Augustinum de Civitate Dei lib. x. cap. 27.

2 *Pro rege agnoscendum qui vere rex noster esset*] Cicero meminit II De divinatione.

3 *Ab Oriente venturum qui rerum omnium potiretur*] Suetonius de Vespasiano cap. 4. Tacitus Historiarum IV.

4 *Apollinis Oraculum apud Porphyrium legitur*] Vide Augustinum de Civitate Dei libro xx. cap. 23. & Eusebium Præparationis IV. cap. 4. Idem Porphyrius in libro de Oraculis. τὴν δὲ εὕρεσιν ὁ θεὸς Αἰγυπτίοις ἐμαρτύρησε, Φοίνιξί τε καὶ Χαλδαίοις, Λυδοῖς τε καὶ Ἑβραίοις. *Veræ viæ repertores Deus* (Apollo, scilicet) *esse testatur Ægyptios, Phœnicias, Chaldæos, Lydos & Hebræos.* Parænenticus ad Græcos inter Justini opera hoc citat oraculum:

> Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
> Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.
>
> *Soli Chaldæi sapiunt, & Hebræa virûm gens,*
> *Qui puro haud genitum venerantur pectore numen.*

Et illud:

> Ὃς πρῶτον πλάσας μερόπων, Ἀδάμ τε καλέσσας.
>
> *Qui primum finxit mortalem, Adamque vocavit.*

De ipso Jesu Hecates oracula sunt duo, quæ ex Porphyrio transcripsit Eusebius in Euangelica Demonstratione:

Ὅτ-

Porphyrium legitur, quo ait, cæteros Deos aërios eſſe Spiritus, colendum autem unum Hebræorum Deum: cui dicto ſi parent Apollinis cultores, jam tales eſſe deſinunt: ſi non parent, ſuum Deum mendacii accuſant. Adde jam, quod, ſi Spiritus illi ſuis oraculis conſultum voluiſſent humano generi, ante omnia generalem propoſuiſſent vivendi normam, & certam fidem feciſſent remunerationis, quæ maneret ita viventes, quorum neutrum ab ipſis factum eſt. Contra [1] laudati ſæpe eorum carminibus reges quamvis improbi, [2] pugilibus decreti honores divini, [3] pellecti homines in amores etiam non legiti-

Ὅττι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει,
Γιγνώσκει σοφίη τετιμημένος· ἀλλά γε ψυχὴ
Ἀνέρος εὐσεβίη προφερεστάτη ἐστὶν ἐκείνου.

Morte carere animas exutas corpore, novit
Quemcumque exornat ſapientia: ſed pietate
Eſt anima illius quæ longe excelluit omnes.

Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις αἰεὶ προσβέβληται.
Ψυχὴ δ' εὐσεβέων εἰς οὐράνιον πόλον ἵζει.

Illius invalidos corpus tulit usque dolores:
At anima adſcendit cœleſtia templa piorum.

Eorumdem meminit ex eodem Porphyrio Auguſtinus lib. XXIX. cap. 23. de Civitate Dei, ubi & aliud adfert oraculum, quo Apollo dixerit, legem omnium Deorum eſſe patrem, quem valde ſancti honorant Hebræi.

1 *Laudati ſæpe eorum carminibus reges, quamvis improbi*] Vide ea quæ adfert OEnomaüs apud Euſebium Præparationis Euangelicæ lib. V. 23. & cap. 35.

2 *Pugilibus decreti honores divini*] Ibidem cap. 32. de Cleomede. Habet hoc & Origenes contra Celſum III.

3 *Pellecti homines in amores etiam non legitimos*] Oſtendimus jam ſupra.

 1 *Ad*

timos, [1] ad mala lucra captanda, [2] ad cædes faciendas, quæ multis exemplis demonſtrari poſſent.

1 *Ad mala lucra captanda*] Vide Euſebium Præparationis v. cap. 22.

2 *Ad cædes faciendas*] OEnomaüs oracula hujus generis recitat, quæ reperies dicto jam Euſebii libro c. 19. & 27.

§ X. *Rejicitur Paganica religio ex eo, quod ſponte defecerit ſimul ac humana auxilia defuerunt.*

Tum vero ingens nobis præter ea, quæ ſupra ſunt allata, argumentum ſuppeditat contra ſe Pagana religio, eo quod ubicumque humana vi deſtituta eſt, plane concidit, tamquam ſublato quo uno ſtabat. Nam ſi oculos circumferas per quotquot ſunt Imperia Chriſtianorum aut Mahumetiſtarum, videbis Paganiſmi nullam niſi in libris memoriam. Imo docent hiſtoriæ; etiam illis temporibus, cum Imperatores aut vim & ſupplicia, ut priores; aut eruditionem & ſolertiam, ut Julianus, adhiberent, ad ſuſtentandam religionem Paganicam, in dies ei aliquid deceſſiſſe; non oppoſita vi ulla, non generis fulgore (fabri enim filius à vulgo Jeſus habebatur,) non litterarum flore, cujus expers fuit oratio Chriſti legem docentium, non donis (pauperes quippe illi erant,) non ulla aſſentatione, cum contra omnia commoda ſpernen-

nenda, nihil non adversi ejus legis causa subeundum dicerent. Vide quanta fuerit Paganismi imbecillitas, cum talibus auxiliis destructus sit. Neque tantum credulitas Paganorum evanuit ad illam doctrinam, sed & ipsi Spiritus ad Christi nomen [1] excesserunt è corporibus, compresserunt vocem, & interrogati de silentii causa, [2] dicere sunt coacti, nihil se posse, ubi Christus invocaretur.

1 *Excesserunt è corporibus, compresserunt vocem*] Actor v. 16. VIII. 7. XVI. 18.

2 *Dicere sunt coacti nihil se posse, ubi Christus invocaretur*] Tertullianus Apologetico. Vide & Lucianum Pseudomanti. Apollo in Daphne: Νεκρῶν τὸ χωρίον ἡ Δάφνη μεστόν. καὶ τοῦτο κωλύει τὸν χρησμόν. *Locus hic Daphne, plenus mortuis: id oraculum impedit.* Mortui illi erant Babylas & alii Christiani martyres. Vide Chrysostomum contra Gentiles.

§ XI. *Responsio ad id, quod religionis ortus & interitus astrorum efficaciæ adscribitur.*

Fuere Philosophi, qui ut ortum ita interitum religionis cujusque astris adscriberent. Sed ipsa, quam isti scire se profitentur, sideralis scientia tam diversis sub normis traditur, [1] ut nihil in ea certi reperiatur, præter hoc ipsum, certi esse nihil. Non de illis loquor effectibus, qui ex natura necessitate cau-

1 *Ut nihil in ea certi reperiatur præter hoc ipsum, certi esse nihil*] Vide egregiam hac de re Bardesanis Syri Dissertationem, quam reperies in Philocalia de Origene collecta, & apud Eusebium Praparationis lib. VI. cap. 10.

1 *Qui*

causarum sequuntur; sed de his, [1] qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita suapte vi libera est, ut nihil ei necessitatis extrinsecus imprimi possit. Quod si ex impressione tali necessario sequeretur actus voluntatis, jam vis in anima deliberandi atque eligendi, [2] quam sentimus ipsi, frustra esset data, [3] omniumque legum, præmiorumque ac pœnarum æquitas sublata; cum neque culpa neque meritum esse possit in eo, quod plane sit inevitabile. Tum vero cum actiones voluntatis malæ quædam sint, si certa necessitate ex cœlo procedunt, eo quod cœlo cœlestibusque corporibus vim talem Deus attribuerit, jam sequetur Deum, qui perfectissime bonus est, [4] malitiæ moralis veram esse causam, & cum

1 *Qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita suapte vi libera est, ut nihil ei necessitatis extrinsecus imprimi possit*] Vide Alexandri Aphrodisæi hac de re librum.

2 *Quam sentimus ipsi*] Eusebium vide Præparat. Euangel. libro VI. cap. 6.

3 *Omniumque legum, præmiorumque ac pœnarum æquitas sublata*] Justinus Apologetico II. Εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρᾳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἱρεῖσθαι τὰ καλὰ δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπειον γένος, ἀναίτιόν ἐστι τῶν ὁπωσδήποτε πραττομένων. *Nisi enim electione libera facultatem habet humanum genus ut turpia fugiat, honesta sumat, in neutram partem ipsi adscribenda actionis causa.* Vide & quæ ibidem sequuntur. Tatianus: Ἐλευθερία τῆς προαιρέσεως, ὅπως ὁ μὲν φαῦλος δικαίως κολάζηται, δι' αὐτὸν γεγονὼς μοχθηρός. ὁ δὲ δίκαιος ἐπαινῆται κατὰ τὸ αὐτεξούσιον, τοῦ Θεοῦ μὴ παραβὰς τὸ βούλημα. *In hoc data voluntati libertas, ut qui malus est puniatur juste, quippe sua culpa factus improbus: qui vero justus est, laudetur, ut qui eadem libertate caverit divina violare præcepta.* Adde Chalcidii hac de re disputationem in Timæo.

4 *Malitiæ moralis veram esse causam*] Contra quam dixit Plato de Republica II. Αἰτία ἑλομένου· Θεὸς δ' ἀναίτιος. *Causa penes optantem: Deus extra culpam.* Ut vertit in Timæo Chal-

cum lege poſita profiteatur ſe deteſtari malitiam, cujus vim effectricem atque inevitabilem inſeruerit ipſis rebus, velle eum duo quæ inter ſe ſunt contraria, ut idem fiat & non fiat: & peccari in eo, quod quis agat divino impulſu. [a] Probabilius ab aliis dicitur, aſtrorum influxibus aërem primum, deinde & corpora noſtra contingi, & qualitates quaſdam imbibere, quæ plerumque in animo excitent reſpondentes ſibi appetitiones: ab his autem voluntatem illici, & iis obſequi ſæpe. Verum hoc ita conceſſum nihil facit ad eam quam tractare cœpimus quæſtionem. Nam Chriſti religio cum homines vel maxime abducat ab iis, quæ corpori placent, ex corporis affectibus ortum habere non potuit, ac proinde nec è vi ſiderum, quæ, ut diximus, in animum non agunt, niſi per eos affectus. Prudentiſſimi Aſtrologorum [1] eximunt à ſiderum legibus viros vere ſapientes ac bonos: at tales revera fuere, qui primi Chriſtianam religionem ſuſceperunt, quod vita ipſorum probat. Quod ſi eruditioni quoque & litteris

Chalcidius, quod cum Moſe congruere ait Juſtinus dicto loco.

a *Probabilius*] Sed omnium veriſſimè qui influxus illos per negant, nec quidquam in Aſtris agnoſcunt præter calorem, ac lucem, quibus addere licet totius molis pondus. Atqui hæc ad animum propriè nihil faciunt. *Clericus.*

1 *Eximunt à ſiderum legibus viros vere ſapientes ac bonos*] Zoroaſter: Μὴ σύγε αὔξανε τὴν εἱμαρμένην. *Fatum augere noli.* Ptolemæus: Δύναται ὁ ἐπιστήμων πολλὰς ἀποστρέψαι ἐνεργείας τῶν ἀστέρων. *Poteſt vir ſapiens multas aſtrorum efficientias avertere.*

1 Re-

ris aliquam vim damus adversus corporis contagium, fuerunt semper inter Christianos etiam, qui hac laude florerent. Tum vero siderum effectus, ut doctissimi fatentur, certas mundi plagas respiciunt, & temporarii sunt. Hæc autem religio jam per mille sexcentos annos durat, nec in una, sed in dissitissimis mundi partibus, & quæ longe sub alio sunt siderum positu.

§ XII. *Ostenditur præcipua Christianæ religionis probari à sapientibus Paganorum: si quid in ea est difficile creditu, paria apud Paganos reperiri.*

Eo vero minus Pagani habent, quo Christianam religionem oppugnent, quod ejus partes singulæ tantæ sunt honestatis, ut suapte luce animos quasi convincant; ita ut inter Paganos quoque non defuerint, qui dixerint singula, quæ nostra religio habet universa: utpote [1] religionem non in ritibus, sed in ani-

1 *Religionem non in ritibus, sed in animo esse positam*] Menander:

Θεῷ δὲ θῦε διὰ τέλες δίκαιος ὢν,
Μὴ λαμπρὸς ὢν ταῖς χλαμύσιν ὡς τῇ καρδίᾳ.

Deo sacrifica semper ingenio probo,
Neu tu albam vestem magis quam mores induas.

Cicero de Natura deorum II: *Cultus autem Deorum est optimus, idemque castissimus atque sanctissimus plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur.* Idem de Legibus II: *Caste jubet lex adire ad Deos: animo videlicet, in quo sunt omnia.* Persius Satyra II.

Quin damus id superis, de magna quod dare lance
Non possit magni Messallæ lippa propago,

Com-

Compositum jus, fasque animi, sanctosque recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto;
Hoc cedo, ut admoveam templis, & farre litabo.

Qui versus respicere videntur Pythiæ oraculum, quod est apud Porphyrium De non esu animantium secundo, ubi aliquid à viro pio oblatum Hecatombis alterius præfertur. Eodem libro hæc habet paris argumenti Porphyrius: Νῦν δὲ ἐσθῆτα μὴ λαμπρὰν περὶ σῶμα μὴ καθαρὰν ἀμφιασαμένοις, οὐκ ἀρκεῖν νομίζουσιν πρὸς τὸ τῶν θυσιῶν ἁγνόν. ὅταν δὲ τὸ σῶμα μετὰ τῆς ἐσθῆτός τινες λαμπρυνάμενοι, μὴ καθαρὰν κακῶν τὴν ψυχὴν ἔχοντες, ἴωσιν πρὸς τὰς θυσίας, οὐδὲν διαφέρειν νομίζουσιν, ὥσπερ οὐ τῷ θειοτάτῳ τῶν ἐν ἡμῖν χαίροντα μάλιστα τὸν Θεὸν διακειμένῳ καθαρῶς, ἅτε συγγενεῖ πεφυκότι. ἐν γοῦν Ἐπιδαύρῳ προγέγραπτο,

Ἁγνὸν δὴ ναοῖο θυώδεος ἔνδον ἰόντα
Ἔμμεναι. ——

ἁγνεία δ' ἐστὶ φρονεῖν ὅσια. *Nunc vero eum qui non candida puraque amictus sit veste, idoneum negant qui pure sacrificet. Ubi vero & corpore & vestitu nitentes quidam, animum interim à malis purum non habent, & sic ad sacra accedunt, id nihil referre existimant; quasi non Deus maxime delectetur, eo quod in nobis divinissimum est bene se habente, ut cui cum ipso sit cognatio. At vero in Epidauri Templo præscriptum erat,*

Castus odorati venias ad limina templi,
Fas jubet. ——

Castimonia autem in eo sita est, ut sancta cogites. Et aliquanto post: Θεῷ μὲν τῷ ἐπὶ πᾶσιν, ὥς τις ἀνὴρ σοφὸς ἔφη, μηδὲν τῶν αἰσθητῶν μήτε θυμιῶντες, μήτε ἐπονομάζοντες. οὐδὲν γάρ ἐστιν ἔνυλον ὃ μὴ τῷ ἀΰλῳ εὐθύς ἐστιν ἀκάθαρτον. διὸ οὐδὲ λόγος τούτῳ ὁ κατὰ φωνὴν οἰκεῖος, οὐδ' ὁ ἔνδον, ὅταν πάθει ψυχῆς ᾖ μεμολυσμένος. *Deo ei qui super omnia est, ut vir quidam sapiens dixit, nihil eorum quæ materiam habent aut adoleri, aut indigetari debet. Nihil enim est materiæ particeps, quod non impurum sit materia carenti. quare nec sermo illi convenit qui voce exprimitur: ac ne ille quidem internus, si ex animi perturbationibus vitium contraxerit.* Iterum ibidem: Οὐ γὰρ δὴ ἐν μὲν ἱεροῖς ὑπ' ἀνθρώπων θεοῖς ἀφωρισμένοις, καὶ τὰ ἐν ποσὶ καθαρὰ δεῖ εἶναι καὶ ἀκηλίδωτα πέδιλα, ἐν δὲ τῷ ναῷ τοῦ πατρὸς, τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὸν ἔσχατον καὶ ἐκτὸς ἡμῶν χιτῶνα τὸν δερματινὸν οὐχ ἁγνὸν προσήκει διατηρεῖν, καὶ μεθ' ἁγνοῦ διατρίβειν ἐν τῷ ναῷ τοῦ πατρός. *Neque enim convenit, ut in iis templis, quæ homines Diis dicarunt, etiam pedum vincula pura requirantur, & sine macula calcei, in templo vero summo Patris, Mundo hoc scilicet, non oporteat puram servare illam externam nostri corporis ultimam è pellibus vestem, eamque quam castissime versari in illo Patris templo.* Ne hoc quidem ex eodem libro omittam: Πεισθεὶς δὲ ὅτι τούτων χρείαν οὐκ ἔχουσιν οἱ θεοὶ, εἰς δὲ τὸ ἦθος ἀποβλέπουσι τῶν προσιόντων, μεγίστην θυσίαν λαμβάνοντες τὴν ὀρθὴν περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν πραγμάτων διάληψιν, πῶς οὐ σώ-

animo esse positam [1] adulterum esse etiam qui adulterium committere voluit, [2] non reponen-

σώφρων καὶ ὅσιος καὶ δίκαιος ἔσται; *Qui vero persuasus est victimis illis non egere Deos, sed ad animum spectare offerentis, optimumque eis censeri sacrificium, rectam tum de iis, tum de rebus sententiam, quomodo non is temperans, pius justusque evadat?* Ubi tria ista nota quæ apud Paulum Tit. II. 2. σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς, *temperanter, juste, & pie.* Charondas in legum anteloquio: Ἔχειν τὴν ψυχὴν καθαρὰν πάσης κακίας, ὡς τῶν θεῶν οὐ χαιρόντων τῶν πονηρῶν θυσίαις τε καὶ δαπάναις, ἀλλὰ τοῖς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν δικαίαις τε καὶ καλαῖς ἐπιτηδεύσεσι. *Omnis malitiæ pura mens esto: neque enim gaudent Dii pravorum hominum sacrificiis & impendiis, sed justis & honestis bonorum actionibus.* Seneca Lactantio prolatus, lib. VI Institutionum, cap. 24. *Vultisne Deum cogitare magnum & placitum & majestate leni verendum, amicum & semper in proximo? Non immolationibus & sanguine multo colendum, sed mente pura, honestoque proposito. Non templa illi congestis in altitudinem saxis exstruenda sunt: in suo cuique consecrandus est pectore.* Sensum eumdem habes apud Dionem Prusæensem orat. 3. Thucydides lib. I. Ἑορτὴ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ τὰ δέοντα πράττειν. *Festus dies nihil est aliud quam officium facere.* Diogenes: Ἀνὴρ ἀγαθὸς οὐ πᾶσαν ἡμέραν ἑορτὴν ἡγεῖται; *Vir bonus nonne omnem diem festum habet?*

1 *Adulterum esse etiam eum qui adulterium committere voluit*] Ovidius:

> *Quæ quia non licuit, non facit, illa facit:*
> *Ut jam servaris bene corpus, adultera mens est,*
> *Omnibus exclusis intus adulter erit.*

Seneca pater: *Incesta est etiam sine stupro, quæ cupit stuprum.* Alibi: *Non immerito in numerum peccantium refertur, quæ pudicitiam timori præstitit, & non sibi.*

1 *Non reponendam injuriam*] Plato Critone. Maximus Tyrius Dissertatione secunda. Menander:

> Οὗτος κράτιστός ἐστ' ἀνὴρ, ὦ Γοργία,
> Ὅς τις ἀδικεῖσθαι πλεῖστ' ἐπίσταται βροτῶν.
> *O Gorgia, ille vir virorum est optimus,*
> *Qui melius aliis callet ferre injurias.*

Ariston Spartianus: *Dicenti cuipiam, regium esse amicis bene, inimicis male facere: imo, inquit, amicis bene facere: inimicos, amicos reddere.* Et apud Plutarchum Dion ille, Siciliæ liberator, philosophici studii veram demonstrationem in eo ait positam, non ut quis in amicos benignus sit, sed si quis injuria affectus, sit exorabilis & clemens in eos qui peccarunt.

1 *Uni*

nendam injuriam, [1] uni marito unam uxorem jungendam, [2] fœdus matrimonii debere esse perpetuum, [3] hominis officium esse homini cuivis benefacere, [4] præsertim egenti: [5] juramento quantum fieri potest abstinendum: [1] con-

1 *Uni marito unam uxorem jungendam*] Vide quæ supra ex Sallustio & aliis ad hanc rem attulimus. Euripides Andromache:

> ——— *οὐδὲν γὰρ καλὸν*
> *Δυοῖν γυναικοῖν ἄνδρ' ἕν' ἡνίας ἔχειν·*
> *Ἀλλ' εἰς μίαν βλέποντες εὐναίαν κύπριν*
> *Στέργουσιν, ὅς τις μὴ κακῶς οἰκεῖν θέλῃ.*
> ——— *non etenim decet*
> *Unum imperare feminis binis virum:*
> *Contentus uno conjugis vivat toro,*
> *Quicumque cupiet rite curatam domum.*

in ejusdem tragœdiæ choro plura sunt in hunc sensum.

2 *Fœdus matrimonii debere esse perpetuum*] Quale fuit apud Romanos ad annum urbis vicesimum & quingentesimum, Valerio Maximo teste lib. II. cap. I. Anaxandrides in hunc sensum:

> *Ὁ γὰρ δίαυλός ἐστιν αἰσχύνην ἔχων.*
> *Reciprocum iter hoc numquam vacat infamia.*

3 *Hominis officium esse homini cuivis benefacere*] Terentius Heautontimorumeno:

> *Homo sum: humani nihil à me alienum arbitror.*

Inter nos cognationem quamdam natura constituit, ait Florentinus Jurisconsultus, L. Ut vim. D. de Justitia. Eodem spectat proverbium, *Homo homini Deus*. Cicero De officiis primo, hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societatem esse ait.

4 *Præsertim egenti*] Horatius lib. II. Sat II.

> *Cur eget indignus quisquam te divite?*

In Mimo:

> *Bona comparat præsidia misericordia.*

5 *Juramento quantum fieri potest abstinendum*] Pythagoras: *μὴ ὀμνύναι θεούς. ἀσκεῖν γὰρ αὑτὸν δεῖν ἀξιόπιστον παρέχειν. non jurandum per deos: quemque enim id curare debere ut nec jurato sibi credatur.* Quod ipsum late ad aureum carmen explicat Hierocles. M. Antonius lib. III, in viri boni descriptione, *μήτε ὅρκου δεόμενος· Cui juramento uti non sit opus.* Sophocles OEdipode Coloneo:

> *Οὔ τοι σ' ὑφ' ὅρκου γ' ὡς κακὸν πιστώσομαι.*
> *Nolo te adigere jurejurando, ut malum.*

Clinias Pythagoricus trium talentorum litem perdere maluit, quam jurejurando rem veram affirmare. Narrat Basilius de legendis Græcorum libris.

1 *Con-*

[1] contentos nos in victu & vestitu esse debere ad naturam necessariis. Quod si quid est in Christiana religione creditu difficile, apud sapientissimos Paganorum paria inveniuntur: quod de animorum immortalitate, & reditu corporum in vitam, supra ostendimus. Sic Plato à Chaldæis edoctus [2] Divinam naturam distinguit in patrem, mentem paternam, quam & Dei germen vocat, Mundi opificem;

1 *Contentos nos in victu & vestitu esse debere ad naturam necessariis*] Euripides:

Ἐπεὶ τί δεῖ βροτοῖσι πλὴν δυοῖν μόνον,
Δήμητρος ἀκτῆς πώματός θ' ὑδρηχόου,
Ἅπερ πάρεστι καὶ πέφυχ' ἡμᾶς τρέφειν;
Homini quid est necesse, præterquam duo,
Cereale germen atque limpharum latex,
Quæ sunt parata semper & vitæ satu?

Lucanus:

Satis est populis fluviusque Ceresque.

Aristides: Ἐσθῆτος γὰρ οἶμαι καὶ σκέπης καὶ τροφῆς δεόμεθα. *Opus, nimirum, habemus veste, tecto & alimentis.*

2 *Divinam naturam distinguit*] Plato epistola ad Dionysium. Vide & Proclum in Timæum. Primum principium Plato vocat Patrem: Secundum principium, omnium Causam & præsidem, in epistola ad Hermiam, Erastum & Coriscum. Idipsum Mentem vocat Plotinus libro περὶ τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων. Numenius Δημιουργὸν opificem, item filium, Amelius λόγον, ut videre est apud Eusebium libro XI. cap. 17, 18, 19. Vide & Cyrillum libro contra Julianum III, IV, & VIII. Chalcidius ad Timæum primum nominat summum Deum, secundum Mentem vel Providentiam, tertium Animam Mundi vel mentem secundam. Alibi tria hæc sic discriminat, Ordinans, jubens, insinuans. De secundo sic idem: *Ratio Dei Deus est humanis rebus consulens, quæ causa est hominibus bene beateque vivendi, si non concessum sibi munus summo à Deo negligant. Pythagorici ternarium numerum perfectum summo Deo assignant*, ait Servius ad Eclogam septimam. Unde non abit quod habet de iisdem Pythagoricis Aristoteles primo de Cœlo in ipso initio. [Copiosiùs de hisce egit vir longè doctissimus *Rod. Cudworthus*, Anglici Operis de Systemate intellectuali mundi, Lib. I. c. IV. quod consuluisse non pœnitebit. *Clericus.*]

cem ; & Animam qua cuncta contineantur. Cum humana natura divinam jungi posse, [1] Julianus tantus Christianorum hostis credidit, & exemplum dedit in Æsculapio; quem volebat, ad tradendam hominibus medendi artem, de cœlo venisse. Crux Christi multos offendit : at quæ de Diis non narrant Paganorum auctores ? alios famulos regum fuisse; fulminatos alios, dissectos, vulneratos. Et vero lætius esse honestum, quoties magno sibi constat, sapientissimi ipsorum dixere. [2] Plato de Republica II. quasi præscius, ait, ut

1 *Julianus tantus Christianorum hostis credidit*] Libro VI. Ὁ γὰρ Ζεὺς ἐν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Ἀσκληπιὸν ἐγέννησεν· εἰς δὲ τὴν γῆν διὰ τῆς ἡλίου γονίμου ζωῆς ἐξέφηνεν. οὗτος ἐπὶ γῆς ἐξ οὐρανοῦ ποιησάμενος πρόοδον, ἑνοειδῶς μὲν περὶ τὴν Ἐπίδαυρον ἐφάνη, &c. *Jupiter inter ea quæ intellectu percipiuntur, de se Æsculapium genuit. Eundem terris cerni dedit, per Solis vitam genitabilem. Hic vero ex cœlo in terram progressu facto unica specie apud Epidaurum apparuit.* Porphyrius, verba ejus referente Cyrillo libro quem diximus VIII. Γένος εἶναί τι θεῶν οὗ δὴ καὶ τρέπεσθαι κατὰ καιροὺς εἰς ἀνθρώπους. *Genus quoddam Deorum esse quod suo tempore in homines mutetur.* Quæ hac de re fuerit Ægyptiorum sententia, vide Plutarchum VIII Symp. quæstione I. Adde his locum Actorum XIV. 10.

2 *Plato de Republica* II. *quasi præscius ait*] Græca sic habent : Μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δήσεται, ἐκκαυθήσεται τὼ ὀφθαλμώ. τελευτῶν, πάντα κακὰ παθὼν, ἀνασχινδυλευθήσεται. Unde Cicero illud sumpsit, & in tertium de Republica librum retulit : *Bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique afferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur.* Lactantius, libro VI Institutionum, cap. 17, hunc nobis locum Senecæ servavit : *Hic est ille homo honestus, qui sive toto corpore tormenta patienda sunt; sive flamma ore recipienda est, sive extendenda per patibulum manus, non quærit quid patiatur, sed quam bene.* Talem nobis & Euripides ob oculos ponit istis versibus :

Πίμπρα, κάταιθε σάρκας, ἐμπλήσθητί μου
Πίνων κελαινὸν αἷμα. πρόσθε γὰρ κάτω

ut vere justus exhibeatur, opus esse, ut virtus ejus omnibus ornamentis spolietur, ita ut ille habeatur ab aliis pro scelesto, illudatur, suspendatur denique. Et certe summæ patientiæ exemplum ut exstaret, aliter obtineri non poterat.

Γῆς εἶσιν ἄστρα, γῆ τ' ἄνεισ' εἰς αἰθέρα,
Πρὶν ἐξ ἐμοῦ σοι θῶπ' ἀπαντῆσαι λόγον.

Vre hæc, cremaque membra & impletor mei
Potans rubentem sanguinem: in terram prius
Descendet æther, terra se in cœlum feret,
Quam noster umquam sermo aduletur tibi.

Tali vere convenit illud Æschyli, Platoni memoratum dicto loco:

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει,
Βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος,
Ἀφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλεύματα.

Namque allaborat esse, non credi, optimus.
Sulcos profundos corde demersos gerens,
Vnde illa sese pulchra consilia exserunt.

HUGO

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUINTUS.

§ I. *Refutatio Judaïſmi incipiens ab allocutione ad Judæos.*

QUale eſt, quod ex obſcuro ſpecu enitentibus paulatim ſe oſtendit inter lucem tenebraſque medium, talem ſe nobis ex denſa Paganiſmi caligine gradum moventibus Judaïſmus offert, pars & primordium veri. Quare Judæos compello, ne nos averſi audiant. Cognitum nobis, [1] eſſe ipſos progeniem ſanctorum virorum, quos Deus & per Prophetas, & per Angelos ſuos, inviſere ſolebat; ex eadem gente natum Meſſiam, & primos Chriſtianiſmi doctores; ipſorum eſſe arborem, cui nos

1 *Eſſe ipſos progeniem ſanctorum virorum*] Sumpta hæc, & quæ ſequuntur, ex Rom. IX. X, XI. Adde Matth. XV. 24.

nos ſumus inoculati, cuſtodes eſſe ipſos oraculorum Dei, quæ nos non minus ipſis veneramur, ac cum Paulo ſuſpiria pro ipſis ad Deum emittimus; orantes ut quamprimum veniat illa dies, cum ablato [1] velamento, quod vultui eorum impendet, clare nobiſcum viſuri ſunt [2] complementum legis, cumque, ut habent veterum vaticinia, noſtrum, qui alienigenæ ſumus, quilibet [3] Hebræi viri pænulam apprehendet, rogans ut concordi pietate colamus unicum illum Deum, Deum Abrahami, Iſaaci, & Jacobi.

1 *Velamento*] II Cor. III. 14, 15, 16.

2 *Complementum legis*] Rom. III. 21. VIII. 14. X. 4. XIII. 8. Gal. III. 24.

3 *Hebræi viri pænulam*] Zachariæ VIII. 20. & ſequentibus. Eſaiæ II. 2. XIX. 18. & 24. Michææ IV. 2. Oſeæ III. 4 Rom. XI. 25.

§ II. *Oſtenditur Judæos debere miracula Jeſu habere pro ſufficienter probatis.*

Primum ergo rogantur, ne iniquum exiſtiment in cauſa aliena, quod in ſua æquum judicent. Si quis paganus ab ipſis quærat, cur credant miracula à Moſe facta, nihil dicant aliud, quam inter ſuos adeo perpetuam conſtantemque ejus rei fuiſſe famam, ut non potuerit, niſi ex teſtimonio eorum, qui vidiſſent, proficiſci. Sic [1] ab Eliſæo auctum apud viduam

1 *Ab Eliſæo auctum apud viduam oleum*] II Reg. cap. IV.

duam oleum, [1] purgatum ſubito à mala ſcabie Syrum, [2] hoſpitæ filium ad vitam revocatum, & ſimilia alia, credunt Judæi; non aliam ſane ob cauſam, quam quod teſtes bonæ fidei id proditum ad poſteros tranſmiſerunt. [3] De Eliæ vero in cœlum raptu unius Eliſæi, tamquam viri omni exceptione majoris, teſtimonio fidem habent. At nos, de Chriſti adſcenſu in cœlum, [4] duodecim proferimus teſtes vitæ inculpatæ: [5] de Chriſto poſt mortem in terris viſo, multo plures: quæ ſi vera ſunt, verum ſit neceſſe eſt & Chriſti dogma: planeque nihil à Judæis pro ſe adferri poteſt, quod non & nobis pari, aut potiori jure poſſit aptari. Sed ut teſtimonia omittamus, res prodigioſas à Chriſto factas, [6] ipſorum Thalmudiſtarum & Judæorum confeſſio eſt: quod ipſum ſufficere debet. Neque enim poteſt Deus dogmati per hominem promulgato auctoritatem efficacius conciliare, quam miraculis editis.

§ III.

1 *Purgatum ſubito à mala ſcabie Syrum*] Ibidem cap. V.

2 *Hoſpitæ filium ad vitam revocatum*] Dicto cap. IV.

3 *De Eliæ vero in cœlum raptu*] Dicto libro cap. II.

4 *Duodecim proferimus teſtes*] Marci XVI. 19. Luc. XXIV. 52. Actor. I.

5 *De Chriſto poſt mortem in terris viſo multo plures*] Matth. XXVIII. Marc. XVI. Luc. XXIV. Joh. XX. XXI. 1 Cor. XV.

6 *Ipſorum Thalmudiſtarum & Judæorum confeſſio eſt*] Vide quæ allata ad librum II.

§ III. *Solvitur, quod objiciunt, facta hæc miracula ope dæmonum.*

At ope Dæmonum facta ab eo prodigia, dixerunt aliqui: verum hæc calumnia supra jam refutata est, eo quod ubi Christi dogma innotuit, omnis potestas Dæmonum confracta est. Quod addunt aliqui, didicisse Jesum in Ægypto magicas artes, speciem veri multo minorem habet, quam similis Paganorum adversus Mosem accusatio, [1] quam apud Plinium [2] & Apuleium videmus. Nam fuisse Jesum umquam in Ægypto, non constat, nisi ex discipulorum libris, qui addunt, infantem adhuc inde rediisse. At Mosem magnam ætatis adultæ partem in Ægypto exegisse, [3] & ipsius, [4] & aliorum narratione certum est. Sed & Mosem, & Jesum, valide purgat hoc crimine lex utriusque, [5] tales artes diserte vetans, ut Deo invisas. Tum vero si Christi, & ejus discipulorum tempore, usquam aut in Ægypto, aut alibi, extitisset ars ulla magica, qua possent ea

1 *Quam apud Plinium*] Libro XXX. cap. I.

2 *Et Apuleium*] Apologetico II.

3 *Et ipsius*] Exodi II. IV. & sequentibus.

4 *Et aliorum narratione certum est*] Manethonis, Chæremonis, Lysimachi apud Josephum contra Appionem primo, Justini, Taciti.

5 *Tales artes diserte vetans*] Exod. XXII. 18 Levit. XX. 6, 27. Num. XXIII. 23. Deut. XVIII. 10. I Sam. XXVIII. 9. II Reg. XVII. 17. XXI. 6. Actor. XIII. 8, 9, 10. XVI. 18. XIX. 19.

I. Ti-

ea fieri, quæ de Christo prædicantur, muti omnes subito sanari, claudis gressio, cæcis visus dari, Imperatores, [1] Tiberius, [2] Nero, atque alii, qui ad inquirenda talia nullis impendiis pepercerunt, haud dubie eam deprehendissent. Et si verum est, [3] quod tradunt Judæi, senatores magni Synedrii gnaros fuisse magicarum artium, ut reos possent convincere, sane cum iidem Jesu inimicissimi fuerint, & honori ejus maxime per miracula crescenti invidentes, aut opera similia ex eadem arte edidissent ipsi, aut certis argumentis apertum fecissent ipsius opera non aliunde proficisci.

1 *Tiberius*] Tacitus Annalium VI. Suetonius ejus vita c. LXIII. & LXIX.

2 *Nero*] De quo Plinius libro XXX. cap. II. in Magiæ historia: *Non citharæ tragicique cantus libido illi major fuit.* Postea: *Nemo umquam ulli arti impensius favit. Ad hæc non opes illi defuere, non vires, non discendi ingenium.* Mox narrat magicis cœnis initiatum à Tiridate rege.

3 *Quod tradunt Judæi*] Thalmud titulo de Synedrio: & titulo de Sabbato.

§ IV. *Aut vi vocum.*

Quod vero Judæorum nonnulli prodigia Jesu adscribunt nomini cuidam arcano, quod à Solomone in Templo positum duo leones per mille & amplius annos custodierint, quodque ab Jesu sublectum sit, non mendaciter modo, sed & impudenter confictum est: cum de illis leonibus, re maxime insigni, atque admiranda, nec libri Regum, nec Pa-

ralipomena, nec Josephus quidquam prodant; sed nec Romani, qui cum Pompeio Templum intrarunt ante Jesu tempora, tale aliquid compererint.

§ V. *Ostenditur divina fuisse Jesu miracula, quia is docuit cultum unius Dei, qui Mundi est opifex.*

Verum posito à Christo edita esse prodigia, quod Judæi fatentur, dicimus, ex ipsa lege Mosis sequi, fidem ei adhibendam. Dixit enim Deus Deut. XVIII. futurum, ut post Mosem, alii quoque Prophetæ à Deo excitarentur, iisque obediendum à populo; nisi id fieret, graves pœnas denuncians. [1] Certissimæ autem Prophetarum notæ sunt prodigia. Neque enim illustriora alia animo concipi possunt. Ad Deut. XIII. dicitur, si quis Prophetam se ferens prodigia ediderit, ei non credendum, si populum ad novorum Deorum cultum pelliciat. Nam illa prodigia ut fiant, in hoc tantum à Deo permitti, ut experiatur an satis constans sit populus in veri Dei cultu. Ex quibus locis collatis inter se [2] Hebræi interpretes recte colligunt, omni ei,

1 *Certissimæ autem Prophetarum notæ sunt prodigia*] Et futurorum prædictiones, quæ & ipsæ prodigiis recte accensentur. Deut. XVIII. 22.

2 *Hebræi interpretes*] Vide Mosem Maimonidem, & alios productos in Conciliatore Manassis, quæstione IV ad Deuteronomium.

ci, [1] qui miracula faciat, credendum, extra quam si à veri Dei cultu abducat; quia in eo solo casu prædictum sit, ne miraculis, quamvis speciosis, fides habeatur. Jesus autem non modo falsos Deos coli non docuit; [2] sed contrà hoc, tamquam crimen gravissimum, diserte vetuit, docuitque nos, & Mosis, & qui eum secuti sunt, Prophetarum scripta venerari: quare nihil est, quod miraculis ejus objici possit. Nam quod quidam objiciunt, legem Jesu aliqua in parte à Mosis lege discrepare, id non sufficit.

1 *Qui miracula faciat*] Cujusque prædicta impleantur. Hoc argumento valide pugnat Chrysostomus v adversus Judæos, & sermone Christum esse Deum in Tomo VI Saviliano.

2 *Sed contra hoc tamquam crimen gravissimum diserte vetuit*] Marci XII. 29, 32. Joh. XVII. 3. Act. XV. 20. I Cor. V. 10, 11, 18. VI. 9. X. 7. XII. 2. II Cor. VI. 16. I Thess. I. 9. I Joh. V. 21.

§ VI. *Solutio objectionis sumptæ ex discrepantia inter legem Mosis & legem Jesu: ubi ostenditur lege Mosis perfectiorem aliam dari potuisse.*

Nam ipsi Hebræorum Doctores normam hanc ponunt: [1] ad imperium Prophetæ, id est, miracula facientis, qualecumque præceptum

1 *Ad imperium Prophetæ, id est, miracula facientis, qualecumque præceptum intrepide posse violari*] Ponitur hæc regula in Thalmude titulo de Synedrio. Sic ad præceptum Josuæ violata lex Sabbati Jos. VI. Et extra locum lege præscriptum sacrificarunt prophetæ, ut Samuel, I Sam. VII. 17. XIII. 8. & Elias I Reg. XVIII. 38.

1 *Unius*

tum intrepide posse violari, excepto illo de unius Dei cultu. Et sane potestas leges condendi, quæ penes Deum fuit, cum per Mosem daret præcepta, postea ab eo non abiit: nec quisquam, qui suo jure leges dedit, eo impeditur alias etiam pugnantes dare. Quod Deum esse immutabilem objiciunt, id nihil est: non enim de intrinseca Dei natura, sed de operibus agitur. Lux tenebris mutatur, juventus senectute, æstas hieme, quæ omnia Dei sunt opera. Adamo olim Deus poma cætera permisit, [1] unius arboris fructu interdixit, nempe quia ita libuit. Prohibuit generaliter homines occidere: [2] Abrahamo imperavit ut filium mactaret. Victimas seorsim à Tabernaculo [3] alias vetuit, alias accepit. Nec sequitur, si bona fuit lex per Mosem data, nullam dari potuisse meliorem. Solent parentes cum infantibus balbutire: ad ætatis vitia connivere: crustulo eos ad discendum allicere. At ubi processit ætas, corrigitur sermo, instillantur virtutis præcepta, ostenditur quæ sit honesti pulchritudo, quæ ejus præmia. [4] Non fuisse autem ejus legis præcepta summe perfecta, vel eo liquet, quod multi illorum temporum viri sancti vitam se-

1 *Unius arboris fructu interdixit*] Gen. II. 17.

2 *Abrahamo imperavit ut filium mactaret*] Gen. XXII. 2.

3 *Alias vetuit, alias accepit*] Diximus modo de hac re.

4 *Non fuisse autem ejus legis præcepta summe perfecta*] Hebr. VIII. 7.

1 *Præ-*

secuti sunt illis præceptis excellentiorem. Moses qui ultionem doloris partim manu, partim judicio exigi permittit, ipse atrocissimis injuriis vexatus, [1] precatorem se pro inimicis constituit. Sic [2] David rebelli filio parci vult, [3] maledicta in se jacta fert patienter. Dimisisse uxores viri boni nusquam leguntur, cum tamen id lex permitteret. Nimirum [4] ad majorem pòpuli partem aptantur leges: itaque in illo statu par fuit quædam dissimulari, ad perfectiorem regulam reducenda illo tempore, quo majore vi Spiritus populum novum ex cunctis populis Deus sibi erat collecturus. Etiam præmia lege Mosis, aperte proposita, ad hanc vitam mortalem spectant omnia: unde

1 *Precatorem se pro inimicis constituit*] Exod. XXXII. 11, 12, 13, 31. Num. XI. 2. XII. 13. XIV. 13. & sequentibus : XXI. 7, 8. Deut. IX. 18, 26. XXXIII.

2 *David rebelli filio parci vult*] II Sam. XVIII. 5.

3 *Maledicta in se jacta fert patienter*] II Sam. XVI. 10.

4 *Ad majorem populi partem aptantur leges*] Origenes adversus Celsum III. Ὥσπερ ἔλεγέ τις τῶν νομοθετῶν, πρὸς τὸν ἐρωτῶντα εἰ τοὺς καλλίστους ἔθετο τοῖς πολίταις νόμους, ὅτι οὐ τοὺς καθάπαξ καλλίστους, ἀλλ᾽ ὧν ἐδύνατο τοὺς καλλίστους. *Quod quidam ait legum conditorem dixisse interrogatum, an optimas dedisset leges civibus, non omnium dedisse se optimas, sed quantum fieri poterat.* Porphyrius lib. I. De non esu animantium, de legum conditoribus: Εἰ δὲ οὗτοι πρὸς τὸν κατὰ φύσιν λεγόμενον μέσον βίον ἀφορῶντες καὶ ἃ προσίοιντ᾽ ἂν καὶ οἱ πολλοὶ, οἷς τὰ ἐκτὸς ὡς τὰ ἀγαθὰ ἢ κακὰ, καὶ τὰ τοῦ σώματος ὡσαύτως ὑπείληπται, νομοθετοῦσιν, τί τις τὸν τούτων παραφέρων νόμον ἀνατρέπει βίον; *Quod si illi respicientes ad vitam illam quæ secundum naturam est, & media vocatur, & ad ea quæ capiant homines, qui externa, quæque in corpore sita sunt, bona malaque existimant, leges condidere; in quo lædit vitam qui talibus legibus melius aliquid adjicit?*

de fatendum est, [1] legem aliquam illa lege meliorem dari potuisse, quæ æterna præmia, non sub umbris, sed aperte proponeret, quod lege Christi factum videmus.

1 *Legem aliquam illa meliorem dari potuisse, quæ æterna præmia non sub umbris, sed aperte proponeret, quod Christi lege factum videmus*] Hebr. VII. 19, 22. VIII. 6. II Tim. I, 10.

§ VII. *Ab Jesu in terris observatam legem Mosis, nec post abolita nisi ea præcepta, quæ intrinsecam bonitatem non habebant.*

Notandum hic obiter ad vincendam iniquitatem Judæorum, qui Jesu coævi fuerunt, Jesum pessime ab ipsis tractatum, & supplicio deditum, cum nullum ejus admissum adversus legem posset adferri. [1] Circumcisus erat: [2] cibis utebatur Judaïcis: [3] vestitu simili: [4] purgatos scabie mittebat ad sacerdotes: [5] paschata, & alios dies festos religiose observabat. Si quos sanavit sabbato, [6] ostendit non tantum ex lege, [7] sed & ex receptis sententiis talia opera sabbato non interdicta. Tum

1 *Circumcisus erat*] Luc. II. 21.

2 *Cibis utebatur Judaïcis*] Gal. IV. 5.

3 *Vestitu simili*] Matth. IX. 20.

4 *Purgatos scabie mittebat ad sacerdotes*] Matth. VIII. 4. Marc. I. 44. Luc. V. 14.

5 *Paschata & alios dies festos religiose observabat*] Luc. II. 41. Joh. II. 13, 23. XI. 56. XII. 1. Joh. VII. 2.

6 *Ostendit non tantum ex lege*] Matth. XII. 5.

7 *Sed & ex receptis sententiis talia opera sabbato non interdicta*] Matth. XII. 11.

1 *Le-*

Tum vero primum cœpit promulgare [1] legum quarumdam abrogationem, cum morte devicta in cœlum evectus, etiam Spiritus Sancti conſpicuis donis ornaſſet ſuos, iiſque rebus oſtendiſſet adeptum ſe [2] poteſtatem regiam, [3] in qua continetur legis condendæ auctoritas: idque ſecundum Danielis vaticinium capite III. & VIII. collato etiam capite VIII. & XI. qui prædixerat fore, ut paulo poſt deſtructa regna Syriæ & Ægypti (quorum poſterius ſub Auguſto contigit) Deus regnum daturus eſſet [4] homini, qui plebeius videretur, in omnis tractus ſermoniſque populos, & quidem numquam deſiturum. Pars vero illa legis, cujus neceſſitas à Chriſto ſublata eſt, nihil continebat ſua natura honeſtum: ſed conſtabat ex rebus per ſe mediis, ac proinde non immutabilibus: Nam ſi eæ res per ſe aliquid haberent, cur faciendæ eſſent, [5] omnibus populis, non uni eas præſcrip-

1 *Legum quarumdam abrogationem*] Actor. x. Coloſſ. II. 14.

2 *Poteſtatem regiam*] Actor. II. 36. Apoc. I. 5.

3 *In qua continetur legis condendæ auctoritas*] Jacob. I. 25.

4 *Homini, qui plebeius videretur*] Dan. II 45. VII. 13. Nam filius hominis Hebræis vilitatem quamdam ſignificat. Et ſic vocantur Prophetæ, comparati cum Angelis: ut & Iachiadæ notatum ad Dan. x. 16.

5 *Omnibus populis, non uni eas præſcripſiſſet Deus*] Id autem tantum abeſt, ut leges aliquot, puta de primitiis, de decimis, de congregatione ad feſtos dies, expreſſe ſe referant ad unum Judææ locum, quo certe omnes gentes coire non poterant. Vide Exodi XXIII. 19. & XXXIV. 26. Deut. XXVI. 2. & ſequentibus. Item Deut. XII. 5. & ſeqq. XIV. 23. & ſeqq. Item Exodi XXIII. 17. XXXIV. 2, 23, 24. Deut. XVI. 16. De ſacrificiis legem

ſcripſiſſet Deus, & ab initio ſtatim, non poſtquam bis mille, & quod excedit, annos vixerat humanum genus: Abel, Enoch, Noë, Melchiſedec, Job, Abraham, Iſaac, Jacob, omnes viri pii & Deo eximie cari, hanc legis partem ignorarunt, aut totam aut ferme totam, neque eo minus acceperunt teſtimonium & ſuæ in Deum fiduciæ, & amoris divini in ſe. Neque Moſes ſocerum Jethronem ad hos ritus ſuſcipiendos adhortatus eſt, neque Jonas Ninevitas, nec alii Prophetæ Chaldæos, Ægyptios, Sidonios, Tyrios, Idumæos, Moabitas, ad quos ſcribunt, ob eos non ſuſceptos reprehendunt, cum peccata ipſorum ſatis exacte enumerent. Peculiaria ergo erant hæc præcepta, [1] ſive ob vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judæi, ſive ad experimentum obedientiæ, ſive ad rerum futurarum ſignificationem introducta. Quare non magis mirandum eſt, ea aboleri potuiſſe, quam ſi quis Rex municipalia quædam ſtatuta tollat, ut toti imperio jus idem ſtatuat. Neque vero quidquam adferri poteſt, quo probetur, Deum ſe adſtrin-

gem eodem modo interpretata eſt vetuſtiſſima conſuetudo. Solis Hebræis, non & alienigenis, datam Moſis legem docet Thalmud in titulo de Synedrio, & titulo Chagiga: Maimonides ad Deut. XXXIII. & Bechai.

1 *Sive ad vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judæi*] Rituales ſupra modum, eoque ad idololatriam proni. Oſtendunt id paſſim Prophetæ: maxime Ezechiel XVI.

1 *Ea-*

ſtrinxiſſe, ne quid ejus mutaret. Nam ſi dicas, præcepta hæc vocari perpetua, [1] eadem voce utuntur ſæpe & homines, cum ſignificare volunt, quæ ſic jubent, non eſſe annalia, [2] aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata: quo tamen non impediuntur, quo minus novas de iiſdem rebus conſtitutiones edant, ubi id publica utilitas exegerit. Sic & Dei præcepta data Hebræis alia erant temporaria, [3] quamdiu in locis deſertis ageret populus, [4] alia adſtricta habitationi terræ Chananææ: ab his ergo ut illa diſtinguat, perpetua vocat, quo intelligi poſſit, non debere ea uſquam aut umquam intermitti, niſi Deus contrariæ voluntatis daret ſignificationem. Quod loquendi genus, cum omnibus populis ſit commune, eo minus mirari debent Hebræi, qui ſciant in lege ſua [5] jus perpetuum & ſervitutem perpetuam vocari,

1 *Eadem voce utuntur & homines*] L. Hac edictali. Cod. de Secundis nuptiis. L. Hac in perpetuum. Cod. de Diverſis prædiis, libro XI. & alibi ſæpe.

2 *Aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata*] L. Valerius apud Livium lib. XXXIV. *Quas tempora aliqua deſiderant leges, mortales, & temporibus ipſis mutatas video: quæ in pace latæ ſunt, plerumque bellum abrogat; quæ in bello, pax.*

3 *Quamdiu in locis deſertis ageret populus*] Ut Exodi XXVII. Deut. XXIII. 12.

4 *Alia adſtricta habitationi terræ Chananææ*] Ut Deut. XII. 1, 20. XXVI. 1. Num. XXXIII. 52.

5 *Jus perpetuum & ſervitutem perpetuam*] Exodi XXI. 6. 1 Sam. I. 22. Et ſic vocem לעולם in lege rituali accipi poſſe ſenſit Joſephus Albo lib. III. Fundamentorum, capite 16. etiam ſacerdotium Phineæ dicitur כהנת עולם, Pſal. CVI. 30, 31. εἰς τὸν αἰῶνα, Sirachidæ XLV. 28, 29, 30. ἱερωσύνη αἰωνία, 1 Mach. II. 55.

cari, quæ duret à Jubilæo ad Jubilæum: [1] Meſſiæ vero adventus ab ipſis vocatur complementum Jubilæi, ſive magnus Jubilæus. Quid quod novi fœderis olim ineundi promiſſio apud Prophetas Hebræos exſtat, [2] ut Jeremiæ XXXI. ubi pollicetur Deus novum ſe pactum initurum, quod ipſis mentibus ſit inſcripturus: neque opus habituros homines, ut religionem alii ex aliis diſcant, apertam enim omnibus fore. Præterea veniam ſe daturum ante delictorum. Quæ res ferme ita ſe habet, ac ſi rex aliquis, poſt graves civium inter ſe inimicitias, ad pacem ſtabiliendam, ſublata legum varietate, communem omnibus eamque perfectam legem imponat, & in poſterum ſe emendantibus polliceatur omnium commiſſorum impunitatem. Hæc quamquam ſufficiunt, euntes per partes ſingulas ſublatæ legis, oſtendemus, eas tales non eſſe, ut aut Deo per ſe placere poſſent, aut ſemper durare deberent.

1 *Meſſiæ vero adventus ab ipſis vocatur, complementum Jubilæi*] In Pereck Cheleck & alibi, idque ex Eſaia LXI. 2. [*Perek Chelek* eſt Cap. XI. Libri Thalmudici de Synedriis. Verùm illic non occurrit quod habet *Grotius*, certè in textu Miſchnæ. Accuratiores haſce citationes eſſe oportuit.]

2 *Jeremiæ* XXXI.] v. 31. & ſequentibus.

§ VIII. *Ut ſacrificia, quæ numquam per ſe Deo placuerunt.*

Præcipuum, & quod maxime in oculos incur-

currit, sunt sacrificia, de quibus multi Hebræi sentiunt, prius [1] ab hominum ingenio ea excogitata, quam à Deo jussa. Certe id apparet Hebræos multorum rituum fuisse appetentes, [2] ita ut satis causæ fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc, ne ad falsorum Deorum cultum memoria Ægyptiaci incolatus redirent. At cum eorum posteri plus æquo hæc æstimarent, tamquam per se Deo grata, & veræ pietatis partem, reprehen-

1 *Ab hominum ingenio ea excogitata*] Chrysostomus XII. de Statuis de Abele locutus: Οὐ γὰρ παρά τινος μαθὼν, οὐδὲ νόμου περὶ ἀπαρχῶν διαλεγομένου ταῦτα ἀκούσας, ἀλλ᾽ οἴκοθεν καὶ παρὰ τοῦ συνειδότος διδαχθεὶς, τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀνήνεγκε. *Non enim ab ullo edoctus, non lege accepta quæ de primitiis aliquid constitueret, sed apud se suapte motus conscientia sacrificium illud obtulit.* In Responsis ad Orthodoxos, in operibus Justini, ad Interrogatum LXXXIII. Οὐδεὶς τῶν θυσάντων τὰ ἄλογα θυσίαν τῷ Θεῷ πρὸ τοῦ νόμου μετὰ την θείαν διάταξιν ἔθυσε, κἂν φαίνεται ὁ Θεος ταύτην προσδεξάμενος, τῇ ταύτης ἀποδοχῇ δεικνύων τὸν θύσαντα εὐάρεστον αὐτῷ. *Nemo eorum qui ante legem pecudes Deo obtulit, divino id jussu fecit, quamquam patet talia acceptasse Deum, & acceptando ostendisse carum sibi eum qui offerebat.* [Copiosius hac de re egit *Joan. Spencerus* de Leg. Ritualibus Jud. Lib. III. Diss. 2. quam vide.]

2 *Ita ut satis causa fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc ne ad falsorum Deorum cultus memoria Ægyptiaci incolatus redirent*] Hanc ipsam causam legis de sacrificiis affert Maimonides in Ductore dubitantium lib. III. cap. 32. Tertullianus adversus Marcionem II. *Sacrificiorum quoque onera & operationem, & oblationum negotiosas scrupulositates nemo reprehendet, quasi Deus talia proprie sibi desideraverit, qui tam manifeste exclamat; Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? &, Quis exquisivit ista de manibus vestris? Sed illam Dei industriam sentiat, quæ populum pronum in idololatriam & transgressionem, ejusmodi officiis religioni suæ voluit adstringere, quibus superstitio sæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, sibi jubens fieri quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.*

henſi ſunt per Prophetas; [a] *Sacrificiorum cauſa*, inquit Deus apud Davidem Pſalmo, qui eſt apud Hebræos quinquageſimus, *ne verbum quidem tecum velim commutare: nempe ut holocauſta alia ſuper alia mihi mactes, ut juvencos, aut hircos accipiam de tuis ſeptis. Nam certe quidquid animantium per ſaltus paſcitur, aut per montes errat, meum eſt. In numerato habeo & volucres & feras: ita ut, ſi eſurirem, nihil opus eſſet mihi te convenire; mihi, inquam, cujus eſt hoc Univerſum, quidquid in eo conſpicitur. Putaſne veſci me carne pingui, aut bibere hircorum ſanguinem? imo laudem Deo ſacrifica, & vota redde.* Sunt inter Hebræos, qui hæc eo dici aiunt, quod qui ſacrificia illa offerebant, animo vitaque impuri eſſent. At aliud docent, quæ attulimus verba, rem, ſcilicet, per ſe nihil habere Deo gratum. Et, ſi ſeriem totam Pſalmi conſideres, pios illis verbis alloquitur Deus. Dixerat enim: *Congregate mihi pios:* deinde, *Audi popule mi*: hæc docentis ſunt. Poſtea finitis, quæ attulimus, ut fieri ſolet, ad impios ſermo convertitur: *Impio autem dicit Deus.* Eumdem ſenſum oſtendunt loca alia, ut Pſal. LI. *Sacrificia ut tibi dem, gratum tibi non eſt, neque holocauſtis delectaris. Sed quod vere tibi placet ſacrificium, eſt animus culpæ ſuæ ſenſu dejectus: men-*

a *Sacrificiorum*, &c.] Paraphraſis hæc eſt Grotiana Pſ. L. non translatio ad verbum. Talia ſunt & ſequentia. *Clericus.*

mentem enim quasi fractam atque contritam, ô Deus, non despicis. Simile est illud Psal. XL. *Victima & oblato libo non delectaris. Sed me tamquam perfossa aure tibi mancipas: non exigens aut holocaustum, aut victimam piacularem. Itaque respondi, en adsum: ac tamquam ex pacto conscripto faciam, quod velis; quæ voluptas mea est: Lex enim tua cordi meo inhæret. Æquitatis tuæ laudes non intra cogitationes meas claudo: sed veracitatem tuam ac benignitatem prædico ubique: præsertim vero misericordiam tuam atque fidem celebro in numeroso cœtu.* Apud Esaiam cap. I, sic Deus loquens inducitur: *Quo mihi tot victimæ? Satias me tenet holocaustorum ex arietibus: & adipis quarumvis pinguissimi. Nec amo sanguinem, sive ille juvencorum est, sive agnorum, sive hædorum, ut cum eo apud me appareatis. Nam quis hoc de vobis exegit, ut eo modo subdialia impuraretis?* Apud Jeremiam vero VII, locus est huic geminus, & ejus interpres: *Sic ait Dominus Angelorum, Deus Israëlis. Holocausta vestra congerite cum victimis, & ipsi earum carne vescimini. Nam quo primum tempore majores vestros eduxi ex Ægypto, nihil exegi aut præcepi de holocaustis & victimis. Sed hoc est quod illis serio edixi, ut mihi obedientes forent: sic me fore Deum ipsorum; ipsos vero meum populum. Usque ea incederent via, quam ego ipsis eram imperaturus. Sic omnia ipsis prospere eventura.*

tura. Apud Oſeam hæc ſunt Dei verba cap. VI. *Beneficentiam in homines multo* [1] *acceptiorem habeo, quam ſacrificium: de Deo recte ſentire ſupra omnia eſt holocauſta.* Apud Michæam vero cap. VI, cum quæſtio eſſet inſtituta, quomodo quiſpiam Deum ſibi optime conciliaret, arietum ingenti numero, vi magna olei, an vitulis anniculis: reſpondet Deus, *Dicam tibi quid ſit vere bonum, mihique gratum. Nimirum* [2] *ut ſuum cuique reddas, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac ſubmiſſum te præbeas.* Quibus ex locis cum appareat, ſacrificia non eſſe earum rerum in numero, quas Deus per ſe aut primario velit; populus vero irrepente paulatim, ut fit, prava ſuperſtitione, in illis poſuerit potiſſimam pietatis partem, & victimis ſuis crediderit peccata ſatis compenſari; quid mirum eſt, ſi tandem Deus ſuſtulit rem ſuapte natura mediam, ſed cujus uſus jam in vitium fluxerat, [3] cum Rex quoque Ezechia à Moſe erectum æreum ſerpentem confregerit; ideo quod populus eum religioſo cultu venerari cœpiſſet? Neque vaticinia deſunt, quæ ſa-

1 *Acceptiorem habeo quam ſacrificium*] Ita & Chaldæus interpres hunc locum exponit.

2 *Ut ſuum cuique reddas, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac ſubmiſſum te præbeas*] Itaque aiunt Judæi legis præcepta numero 13 CII. ab Eſaia contracta in ſex, XXXIII. 15. à Michæa hoc loco in tria: ab Eſaia in duo, LVI. 1. ab Abacuco in unum, II. 4. Item ab Amoſo V. 6.

3 *Cum Rex quoque Ezechia à Moſe erectum æreum ſerpentem confregerit*] II Reg. cap. XVIII. verſ. 4.

1 *Qua*

sacrificia illa, de quibus controversia est, desitura prædixerint: quod facile quivis intelliget, qui modo consideraret secundum Mosis legem sacrificare soli Aaronis posteritati concessum, idque dumtaxat in solo patrio. Jam vero Psalmo CX, secundum numerum Hebræum, promittitur rex latissime dominaturus, initio regnandi facto ex Sione, qui rex idem & sacerdos in perpetuum futurus esset, idque instar Melchisedeci. Esaias vero cap. XIX, dicit, altare visum iri in Ægypto, ubi non tantum Ægyptii, sed Assyrii quoque, & Israëlitæ Deum sint culturi: & capite LXVI ait, futurum ut longissime dissiti & omnium sermonum populi, non minus quam Israëlitæ, munera Deo offerant, & ex ipsis quoque constituantur, qui sint sacerdotes, & Levitæ: [1] quæ omnia, stante Mosis lege, fieri non poterant. His adde, quod apud [2] Malachiam cap. I. Deus futura prædicens, fastidio sibi esse ait Hebræorum mu-

1 *Quæ omnia stante Mosis lege, fieri non poterant*] Adde locum Jeremiæ III. 16. *In diebus illis, dixit Dominus, non dicent ultra, Arca fæderis Domini, neque ejus rei veniet in cogitationem aut memoriam, neque visitabunt Arcam, neque ultra ut nunc fiet.* *Id.*] Ne ipsi quidem Judæi legem suam observare amplius potuerunt, ex quo latè sparsi sunt. Fieri enim non poterat ut mares omnes se ter Jeresolimam conferrent, ex Lege Exod. XXIII. 17. ab omnibus terris quas colebant. Ea Lex scribi non potuit, nisi populo non magno, eique à Tentorio non admodum remoto. *Clericus.*

2 *Malachiam capite* I.] Vide hujus loci luculentam paraphrasim, apud Chrysostomum II adversus Gentes.

munera: ab ortu ad occaſum, apud gentes omnes nomen ſuum celebrari, ſuffitumque ſibi fieri, & puriſſima ſibi offerri. Daniel vero cap. IX, Gabrielis Angeli de Christo oraculum referens: *abolebit*, inquit, *ſacrificium & munus*. Neque verbis tantum: ſed & rebus ipſis ſatis ſignificat Deus, non amplius probari ſibi præſcripta per Moſem ſacrificia, cum jam per annos amplius mille ſexcentos patiatur Judæos eſſe ſine Templo, ſine altari, ſine certo generum cenſu, unde conſtare poſſit, qui ſint, quibus ſacra facere fas ſit.

§ IX. *Item ciborum diſcrimen.*

Quod de ſacrificiorum lege oſtendimus, idem oſtendamus & de ea, qua ciborum certa genera interdicuntur. Conſtat ergo, poſt magnum diluvium, [1] Noæ, ejuſque poſteris, à Deo jus datum quolibet victu utendi; quod jus proinde non ad Japhethum tantum, & Chamum, ſed & ad Semum, ejuſque poſteros Abrahamum, Iſaacum, Jacobum tranſiit. Sed cum poſtea populus in Ægypto pra-

1 *Noæ ejuſque poſteris à Deo jus datum quolibet victu utendi*] Obſtare videtur mentio animalium mundorum & immundorum, in diluvii hiſtoria. Sed aut id κατὰ πρόληψιν dictum eſt ad eos quibus nota lex, aut immunda intelligi debent ea quæ hominum victus naturaliter defugit: quæ profana dixit Tacitus Hiſtoriarum V I. niſi malis munda accipere quæ herbis aluntur, immunda quæ aliis paſcuntur animantibus.

1 *Sen*

pravis ſuperſtitionibus ejus gentis imbutus eſſet; tum primum Deus quædam animantium genera edi vetuit, [1] ſeu quod illa potiſſimum Ægyptii Diis ſuis offerrent, & ex illis aruſpi-

1 *Seu quod illa potiſſimum Ægyptii Diis ſuis offerrent, & ex illis aruſpicium facerent*] Origenes libro IV contra Celſum: Δαίμονές τινες φαῦλοι καὶ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) Τιτανικοὶ ἢ γιγάντειοι, ἀσεβεῖς πρὸς τὸ ἀληθῶς θεῖον καὶ τοὺς ἐν οὐρανῷ ἀγγέλους γεγενημένοι, καὶ πεσόντες ἐξ οὐρανοῦ, καὶ περὶ τὰ παχύτερα τῶν σωμάτων καὶ ἀκάθαρτα ἐπὶ γῆς κυλινδούμενοι, ἔχοντές τέ τι περὶ τῶν μελλόντων διορατικὸν, ἅτε γυμνοὶ τῶν γηΐνων σωμάτων τυγχάνοντες, καὶ περὶ τοιούτων ἔργων καταγινόμενοι, βουλόμενοι ἀπάγειν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὑποδύονται τῶν ζώων καὶ τὰ ἁρπακτικώτερα, καὶ ἀγριώτερα, καὶ ἄλλα πανουργότερα, καὶ κινοῦσιν αὐτὰ πρὸς ἃ βούλονται. ἢ τὰς φαντασίας τῶν τοιωνδὶ ζώων τρέπουσιν ἐπὶ τὰς πτήσεις καὶ κινήσεις τοιάσδε, ἵν' ἄνθρωποι διὰ τῆς ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις ἁλισκόμενοι μαντικῆς, Θεὸν μὲν τὸν περιέχοντα τὰ ὅλα μὴ ζητῶσι, μηδὲ τὴν καθαρὰν θεοσέβειαν ἐξετάζωσι, πέσωσι δὲ τῷ λογισμῷ ἐπὶ τὴν γῆν, τοὺς ὄρνεις, καὶ τοὺς δράκοντας, ἔτι δ' ἀλώπεκας καὶ λύκους· καὶ γὰρ παρατετήρηται τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς, ὅτι αἱ ἐναργέστεραι προγνώσεις διὰ τῶν τοιούτων ζώων γίγνονται, ἅτε μὴ δυναμένων τῶν δαιμόνων ἐν τοῖς ἡμερωτέροις τῶν ζώων τοιοῦτον, ὅσον δύνανται διὰ τὸ παραπλήσιον τῆς κακίας, καὶ ἢ κακίαν μὲν, οἱονεὶ δὲ κακίαν οὖσαν ἐν τοῖς τοιοισδὶ τῶν ζώων ἐνεργῆσαι τάδε τὰ ζῶα. ὅθεν εἴπερ ἄλλο τι Μωϋσέως τεθαύμακα, καὶ τὸ τοιοῦτον θαύματος ἀποφανῶ ἄξιον εἶναι, ὅτι φύσεις κατανοήσας ζώων διαφόρους, καὶ εἴτ' ἀπὸ τοῦ θείου μαθὼν τὰ περὶ αὐτῶν, καὶ τῶν ἑκάστῳ ζώῳ συγγενῶν δαιμόνων, εἴτε καὶ αὐτὸς ἀναβαίνων τῇ σοφίᾳ ἐν τῇ περὶ ζώων διατάξει, μὲν ἀκάθαρτα ἔφησεν εἶναι τὰ νομιζόμενα παρ' Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις εἶναι μαντικὰ, ὡς ἐπίπαν δὲ εἶναι καθαρὰ τὰ μὴ τοιαῦτα. *Mali quidam dæmones, & (ut ſic loquar) Titanici aut gigantei, qui impie in verum numen & cæleſtes Angelos ſe geſſere, ideoque è cælo ejecti ſunt, circa corporum craſſiora & impuriora in terris ſe agitant; cumque habeant aliquam circa futura perſpicaciam, ut qui à terrenis corporibus ſint liberi, & in talibus negotiis multum verſati, hoc unice ſtudentes humanum genus ut abducant à vero Deo, inſinuant ſe in animantium fera ae rapacia maxime, deinde & in callidiora, & ea, quoties volunt, quo volunt movent, aut etiam talium animantium vim imaginoſam incitant ad hos aut illos volatus motioneſve, ut homines capti divinationibus quæ per muta ſunt animalia, Deum cuncta continentem non quærant, neque ve-*

picium facerent; [1] ſeu quod in lege illa umbra-

veram exerceant pietatem, ſed cogitationibus ſuis decidant in terram, in aves, in dracones, quin etiam in vulpes & lupos. Obſervatum enim eſt harum rerum peritis, prædictiones maxime notabiles per id genus animantia fieri, non valentibus, ut videtur, dæmonibus tantum efficere in manſuetis animantium, quantum prava iſta animantia poſſunt in aliis quæ diximus animantibus, ob id quod iſta habent vitio ſimile, non vitium proprie, ſed quaſi vitium. Quamobrem ſi quid aliud in Moſe & miratus ſum ipſe, & dignum miratu exiſtimo, hoc eſt, quod cum percepiſſet naturas animantium diverſas, ſive à Deo edoctus ea, quæ ad animantia & ad dæmones animantium cuique affines pertinebant, ſive propria ipſe ſcientia perductus ad noſcendos animantium gradus, omnia ea impura pronunciavit, quæ ab Ægyptiis aliiſque gentibus vim divinandi habere cenſebantur; contra vero omnia ea pura quæ extra illum eſſent cenſum. Similia habet Theodoretus, libro VII adverſus Græcos. Non plane alienum hinc quod Manetho dixit: Νομοθετήσας καὶ πλεῖστα ἄλλα, μάλιστα τοῖς Αἰγυπτίοις ἐθισμένοις ἐναντιούμενα. *Cum plurima conſtituiſſet alia, Ægyptiorum inſtitutis pugnantia.* Et quod Tacitus de Judæis: *Profana illis omnia, quæ apud nos ſacra.* Deinde: *Cæſo ariete velut in contumeliam Ammonis, bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apim colunt.*

1 *Seu quod in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur*] Barnabas in Epiſtola: Ὅτι δὲ Μωσῆς εἴρηκεν, οὐ φάγεσθε χοῖρον, οὐδ' ἀετὸν, οὐδὲ ὀξύπτερον, οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντα ἰχθὺν ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα, ἐν αὐτῷ τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει δόγματα. πέρας γέ τοι λέγει λόγοις αὐτοῖς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ· καὶ διαθήσονται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον τὰ δικαιώματα μου. ἄρα οὐκ ἔστιν ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν· Μωσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησε. τὸ οὖν, χοῖρον, πρὸς τοῦτο εἴρηκεν· οὐ μὴ κολληθήσῃ, φησὶν, ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες ὅμοιοί εἰσι χοίροις· ὅταν γὰρ σπαταλῶσιν, ἐπιλανθάνονται τοῦ κυρίου ἑαυτῶν. ὅταν δὲ ὑστερηθῶσιν ἐπιγινώσκουσι τὸν κύριον· καὶ χοῖρος ὅταν τρώγῃ, οὐκ οἶδε τὸν κύριον. ὅταν δὲ πεινάζῃ, κραυγάζει, καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. οὐδὲ μὴ φάγῃς, φησὶ, τὸν ἀετὸν, οὐδὲ τὸν ὀξύπτερον, οὐδὲ τὸν ἰκτῖνα, οὐδὲ τὸν κόρακα. οὐ μὴ, φησι, κολληθήσῃ ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες οὐκ οἴδασι διὰ κόπου καὶ ἱδρῶτος πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν τροφὴν, ἀλλ' ἁρπάζουσι τὰ ἀλλότρια ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν, καὶ ἐπιτηροῦσιν ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ περιπατοῦντες· καὶ καθήμενα ἀργὰ ταῦτα ἐκζητεῖ πῶς ἀλλοτρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρίᾳ αὐτῶν. καὶ οὐ φάγῃς, φησὶ, σμύραιναν, οὐδὲ πολύποδα, οὐδὲ σηπίαν. οὐ μὴ, φησιν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμενος ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς καὶ κεκριτ-

κεκριμμένοι τῷ θανάτῳ. ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια μόνα ἐπικατάρατα ἐν τῷ βυθῷ νήχεται, μὴ κολυμβῶντα ὡς τὰ λοιπὰ, ἀλλ' ἐν τῇ γῇ κατὰ τὸ βύθȣ κατοικεῖ. ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα ȣ φάγῃ, φησίν. πρὸς τί; ȣ μὴ γένῃ παιδοφθόρος, ȣδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιȣ́τοις· ὅτι ὁ λαγωὸς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν· ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ, τοσαύτας ἔχει τρύπας. ἀλλ' ȣδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ· ȣ μὴ, φησι, γένῃ μοιχὸς, ȣδὲ φθορεὺς, ȣδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιȣ́τοις. πρὸς τί; τȣ̃το γὰρ τὸ ζῶον παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν, καὶ ποτὲ μὲν ἄῤῥεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίγνεται. ἀλλὰ καὶ τὴν γαλῆν ἐμίσησε καλῶς. ȣ μὴ γὰρ, φησὶν, ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιȣ́τοις, οἵȣς ἀκȣ́ομεν ἀνομίαν ποιȣ̃ντας τῷ σόματι δι' ἀκαθαρσίαν, ȣδὲ κολληθήσῃ ταῖς τὴν ἀνομίαν ποιȣ́σαις, τὸ γὰρ ζῶον τȣ̃το τῷ σόματι κύει. Περὶ τῶν βρωμάτων μὲν ȣ̃ν Μωσῆς τρία δόγματα ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς, ὡς περὶ βρωμάτων ἐδέξαντο. Λαμβάνει δὲ τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαβὶδ, καὶ λέγει ὁμοίως. Μακάριος ἀνὴρ ὃς ȣκ ἐπορεύθη ἐν βȣλῇ ἀσεβῶν· καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη· καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν ȣκ ἔστη, καθὼς οἱ δοκȣ̃ντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον, ἁμαρτάνȣσιν ὡς χοῖροι. καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν ȣκ ἐκάθισε, καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἁρπαγήν. ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς γνώσεως. ἀλλ' εἶπε Μωσῆς, φάγεσθε πᾶν δίχηλον καὶ μαρυκώμενον· τί λέγει; ὁ τὴν τροφὴν λαμβάνων οἶδε τὸν τρέφοντα αὐτὸν, καὶ ἐφ' αὐτῷ αναπαυόμενος, εὐφραίνεσθαι δοκεῖ. καλῶς εἶπε, βλέπων τὴν ἐντολήν. τί ȣ̃ν λέγει, κολλᾶσθαι μετὰ τῶν φοβȣμένων τὸν κύριον· μετὰ τῶν μελετώντων ὃ ἔλαβον διάσαλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ· μετὰ τῶν λαλȣ́ντων τὰ δικαιώματα κυρίȣ καὶ τηρȣ́ντων, μετὰ τῶν εἰδότων, ὅτι ἡ μελέτη ἔργον ἐστὶν εὐφροσύνης, καὶ μαρυκωμένων τὸν λόγον τȣ̃ κυρίȣ. τί δὲ τὸ διχηλȣ̃ν; ὅτι ὁ δίκαιος ἐν τȣ́τῳ κόσμῳ περιπατεῖ, καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. βλέπετε πῶς ἐνομοθέτησε Μωσῆς καλῶς. *Quod dixit Moses, ne vescimini porco, neque aquila, neque oxyptero, neque corvo, neque pisce qui squammis careat, in secreto intellectu tria comprehendit dogmata. Quo tendat, diserte ipse in Deuteronomio ostendit: Et testabuntur populo meo justa mea. Non igitur praeceptum Dei proprie est, hoc vel illo non vesci: sed in spiritu dixit ista Moses. De porco hoc est quod voluit: nolite conglutinari cum hominibus illis qui porcis sunt similes. Nam dum luxu diffluunt, obliviscuntur domini sui: Ubi autem res contra eunt, agnoscunt dominum. Nam & porcus ubi comedit, non curat dominum: ubi esurit, clamat: & rursum ubi quod edat accepit, tacet. Neque comedas, inquit, aquilam, neque oxypterum, neque milvium, neque corvum: Hoc dicit, ne conglutineris hominibus ejusmodi, qui labore ac sudore victum sibi nesciunt quaerere, sed aliena rapiunt injuste factis suis, insidiasque ponunt specie sumpta bona fide ambulantium. Sic & animantia illa otiosa dum desident speculantur quomodo alienis se pascant carnibus, noxia malo*

bratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur. Non esse præcepta hæc universalia, apparet exemplo ejus, quod constitutum est de carne bestiæ fato suo mortuæ, Deut. XIV. ut Israëlitis quidem ea vesci non liceret, [1] incolis autem liceret, quos qui-

suo ingenio. Ne comedas etiam muranam, inquit, nec polypum, nec sepiam. Hoc dicit, ne agglutinando similem te reddas hominibus talibus, qui perpetuo sunt impii & morti servantur, sicut piscium illi soli qui damnantur, in fundo natant, nec in summo, ut cæteri, fluitant, sed in imo solo degunt. Sed nec dasypodem comedas, inquit: Cur vero? id est, ne fias puerorum corruptor, aut similis talibus. Lepus enim anno quoque ad ejectamenta alvi fit opulentior. Quot enim habet annos, totidem & cavernas. Sed nec hyæna, ait, vescere: id est, nec adulter esto, aut similis adulteris. Unde hoc? Hoc enim animal quotannis mutat naturam, & nunc mas fit, nunc fœmina. Sed & mustelam merito odio habuit. Nimirum, hoc monet, noli similis esse illis quos audimus ore infamia patrare, neque aggrega te fœminis in eum modum morigerantibus: nam animal illud ore concipit. De cibis ergo loquens Moses tria dogmata in spiritu elocutus est. At illi pro cupidine carnis suæ simpliciter de cibis ea accepere. At trium illorum dogmatum cognitionem etiam David consecutus est. Dicit enim: Beatus vir qui non ambulavit in consilio impiorum, nimirum quomodo pisces versantur in tenebris in profundo abditi. Et in via peccatorum non stetit; nimirum, ut illi, qui cum videantur Deum timere, peccant porcorum instar: Et in cathedra pestilentium non sedit, nimirum, ut volucres quæ raptui imminent. Habete & ea quæ ad scientiam pertinent. Dixit Moses: Edite omne bifidum ungulis & ruminans. Quid ait? qui cibum sumit, agnoscitque altorem suum, & in eo acquiescens lætatur. Bene dixit ad præceptum respiciens. Quid igitur dicit? Adhærendum iis qui Dominum timent, iis qui in corde meditantur, quod accepere in verbis præceptum: iis qui loquuntur justa Dei, eaque servant, iis qui norunt meditationem opus esse lætitiæ, iis qui sermones divinos ruminant. Quid vero bifidum ungulis? quia vir justus in hoc ævo ambulat, & alterum ævum exspectat. Vide quam pulchre leges dederit Moses. Laudat hæc Barnabæ Clemens Strom. V. Habes autem multa partim his eadem, partim similia, in Philone libro de Agricultura, & libro, Pejorem insidiari meliori, quæ longum esset transcribere. Similia ex Aristæo habet Eusebius lib. VIII. cap. 9.

1 *Incolis autem vesci liceret*] Piis

quidem incolas Judæi omnibus officiis, tamquam Deo commendatos, prosequi jubentur. Veteres quoque Hebræorum magistri aperte tradiderunt, [1] Messiæ temporibus, cessaturam legem de cibis vetitis, & suillam non minus puram fore, quam bubulam. Et certe, cum ex omnibus populis unum sibi colligere Deus voluit, æquius fuit ut libertatem, quam ut servitutem, in rebus talibus, communem faceret. Sequitur inspectio festorum dierum.

Piis scilicet, sed non circumcisis, de quibus agitur & Levitici XXII. 25. XXV. 4, 7. & in Thalmudicis titulis de Rege & Synedrio, & apud Maimonidem libro de Idololatria.

1 *Messiæ temporibus cessaturam legem de cibis vetitis, & suillam non minus puram fore quam bubulam*] Ita R. Samuel in Mecor Chaim. Thalmud in titulo Nida, legem ait non mansuram nisi ad tempora Messiæ. Notandum etiam quosdam Judæorum magistros, inter quos est Bechai, sentire leges de cibis vetitis proprias esse terræ Palæstinæ, nec extra eos fines quemquam illis obligari. Multa etiam animantium nomina quid significent, aut ignotum esse Judæis, aut inter ipsos controversum; quod credi non debet permissurum fuisse Deum, si ad hunc diem maneret obligandi vis.

§ X. *Et dierum.*

Hi universim omnes instituti sunt in memoriam beneficii à Deo accepti, cum ex Ægyptiaca calamitate liberarentur, atque deinde deducerentur in terram promissam. Jam vero Propheta Jeremias XVI & XXIII capite ait, tempus venturum, quo nova, multoque majora beneficia, istius beneficii memoriam ita obscurent, ut ejus vix ulla mentio

tio ſit futura. Tum vero, quod modo de ſacrificiis dicebamus, etiam de feſtis diebus verum eſt, iis quoque confidere populum cœpiſſe; tamquam his bene obſervatis, non magni ducenda eſſent, quæ de cætero peccarentur. Unde Eſaiæ cap. 1, Deus ait ſe calendas ipſorum & dies feſtos faſtidire, & oneri tanto ſibi eſſe, ut vix queat ſuſtinere. De Sabbato ſpecialiter opponi ſolet, eſſe præceptum univerſale, & perpetuum; quippe non uni populo datum, ſed in ipſa mundi origine, Adamo omnium parenti. Reſpondeo, aſſentientibus Hebræorum doctiſſimis, duplex eſſe præceptum de Sabbato, [1] præceptum recordandi, Exod. xx. 8. [2] & præceptum obſervandi, Exod. xxxi: 31. Præceptum recordandi impletur religioſa memoria mundi conditi. Præceptum obſervandi ſitum eſt in exacta abſtinentia ab omni alio opere. Prius illud præceptum ab initio datum fuit, atque ei haud dubie [3] paruerunt viri pii ante legem, Enoch, Noë, Abraham, Iſaac, Jacob; quorum quidem poſtremorum cum

1 *Præceptum recordandi*] זכור.

2 *Et præceptum obſervandi*] שמור. Diſtinctio eſt Moſis Gerundenſis, Iſaaci Aramæ. [*Obſervare* & *recordari* idem ſunt apud Moſem, in hoc negotio, ut oſtendimus ad Deut. v. 1. Vera tamen eſt res ipſa, quæ hic agitur. *Clericus.*]

3 *Paruerunt viri pii ante legem*] A quibus etiam ad Græcos ſeptimæ diei veneratio aliqua pervenit, ut notatum Clementi. Vide quæ huc pertinentia diximus libro 1.

1 *Nul-*

cum multæ peregrinationes legantur, [1] nullum uſquam indicium eſt itineris ob Sabbatum intermiſſi, quod poſt exitum ex Ægypto perpetuo reperias. Nam poſtquam eductus ex Ægypto populus, & feliciter tranſgreſſus rubrum mare, primum diem ſecurum egit Sabbatum, eoque cecinit Deo epinicium, ex eo tempore imperata eſt exacta illa Sabbati quies, cujus prima mentio eſt in collectione mannæ, Exod. XXXV: 2. Levit. XXIII: 3. Et hoc ſenſu cauſa legis de Sabbato redditur liberatio ex Ægypto, Deut. V: 21. Et ſimul hac lege conſultum eſt ſervis adverſus dominorum duritiem nullam ipſis à laboribus reſpirationem indulgentium, ut dictis locis videre eſt. Verum eſt, [2] hac lege obſtrictos fuiſſe etiam incolas; quia, ſcilicet, una debebat eſſe totius populi quieſcentis facies. Cæterum aliis populis non datam hanc exactæ quietis legem, vel inde apparet, quod multis in locis vocatur ſignum, atque etiam fœdus ſpeciale inter Deum & Iſraëlitas, ut Exodi XXXI: 13, 16. Jam vero, quæ in memoriam exitus ab Ægypto inſtituta ſunt, non eſſe talia, ut numquam ceſſare debeant, ſupra

1 *Nullum uſquam indicium eſt itineris ob Sabbatum intermiſſi*] Hoc ſenſu illorum temporum pios σαββατίσαι, id eſt, ſabbata obſervaſſe negat Juſtinus cum Tryphone diſputans, & Tertullianus adverſus Judæos duobus locis.

2 *Hac lege obſtrictos fuiſſe etiam incolas*] Non etiam alios qui extra Judæam præcepta poſterorum Noæ data obſervabant. Ita ſentiunt Hebræi.

1 *Cir-*

pra jam ostendimus ex promisso majorum multo beneficiorum. Adde quod, si lex de quiete Sabbati fuisset ab initio lata, & eo sensu, ut tolli numquam posset, sane prævaluisset illa lex in conflictu aliarum legum, quod nunc contra se habet; Nam [1] circumcidi infantes recte in Sabbato constat: [2] sicut & stante Templo victimæ Sabbatis non minus, quam diebus aliis, jugulabantur. Mutabilitatem hujus legis ipsi Hebræorum magistri ostendunt, cum ajunt, ad imperium Prophetæ recte opus fieri Sabbato, quod probant exemplo captæ Hierichuntis, die Sabbati, imperante Josua. Messiæ autem temporibus, discrimen dierum sublatum iri non male eorumdem nonnulli ostendunt ex Esaiæ loco, LXVI. 23. ubi prædicitur, fore ut perpetuus sit Dei cultus à Sabbato ad Sabbatum, à novilunio ad novilunium.

1 *Circumcidi infantes recte in Sabbato constat*] Proverbium Hebraïcum, מילה דוחה את השבת, *Circumcisio pellit Sabbatum*, Vide Joh. VII. 22.

2 *Sicut & stante Templo victimæ non minus Sabbatis, quam diebus aliis jugulabantur*] Num. XXVIII. 9.

§ XI. *Circumcisionem quoque externam.*

Veniamus ad circumcisionem, quæ sane Mose est antiquior, quippe Abrahamo imperata, ejusque posteris. Sed hoc ipsum præceptum inchoatio fuit fœderis per Mosem publicati. Sic enim dixisse Deus Abrahamo legi-

gitur Genes. cap. XVII. *Dabo tibi, & posteritati tuæ terram, in qua peregrinus egisti, terram, inquam, Chananæam in possessionem duraturam. Tu ergo fœdus meum serva, tu, inquam, & posteritas tua per sæcula. Hoc est fœdus inter me, & vos, vestramque posteritatem, ut circumcidatur omnis mas.* Atqui jam supra intelleximus in hujus fœderis locum successurum fœdus novum, & quidem commune populis omnibus, quam ob causam cessare etiam debuit necessitas illa notæ discriminatricis. Est & hoc manifestum, in præcepto circumcisionis contineri mysticam quandam & excellentiorem significationem; quod ostendunt Prophetæ, [1] cum jubent cor circumcidi: quo spectant Jesu præcepta omnia: quare & promissa circumcisioni addita simili modo necesse est ad majus aliquid referantur: nempe, illud de possessione terrestri [2] ad revelationem possessionis vere æternæ, quæ numquam apertius, quam per Jesum facta est: & [3] de Abrahamo constituendo in patrem plurimarum gentium ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, sed innumeri toto orbe diffusi, imitaturi essent illam adeo memoratam Abraha-

1 *Cum jubent cor circumcidi*] Deut. X. 16. XXX. 6. Jer. IV. 4.

2 *Ad revelationem possessionis vere æternæ*] Hebr. IV.

3 *De Abrahamo constituendo in patrem plurimarum gentium, ad id tempus quo non pauci aliquot populi, sed innumeri toto orbe diffusi imitaturi essent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam*] Genes. XVII. 5. Rom. IV. 11, 13, 16, 17. Luc. XIX. 9. Gal. III. 7.

hami inDeum fiduciam: quod profecto non nisi per Euangelium contigit. Mirum autem non est, umbras destinati operis auferri opere impleto. [1] Dei vero gratiam huic signo adstrictam non esse, satis hinc discas, quod non vetustiores tantum, sed & ipse Abrahamus adhuc incircumcisus Deo placuit, [2] & toto tempore itineris per Arabum deserta omissa ab Hebræis circumcisio fuit, Deo ob id nihil expostulante.

1 *Dei vero gratiam huic signo non adstrictam fuisse*] Ἐπειδὴ εἰς σημεῖον ἦν δεδομένη, ἀλλ' οὐκ εἰς δικαιοπραξίας ἔργον, ait Justinus Colloquio cum Tryphone, *Siquidem ista vestra circumcisio in signum data erat, non in opus justitiæ.* Irenæus lib. IV. cap. 30. *Quoniam autem & circumcisionem, non quasi consummatricem justitiæ, sed in signo eam dedit Deus, ut cognoscibile perseveret genus Abrahæ, ex ipsa Scriptura discimus. Dixit enim, inquit, Deus ad Abraham: Circumcidetur omne masculinum vestrum, & circumcidetis carnem præputii vestri, & erit in signum testamenti inter me & vos.*

2 *Et toto tempore itineris per Arabum deserta omissa ab Hebræis circumcisio fuit*] Josuæ V. 5, 6.

§ XII. *Et tamen, in his quoque tolerandis, faciles fuisse Apostolos Jesu.*

Certe erat, cur magnas gratias agerent Jesu & ejus legatis Hebræi; quod gravi illo rituum onere per ipsum liberarentur, certique suæ libertatis fierent [1] per dona ac miracula Mosi nihil cedentia. Sed tamen primi nostri

1 *Per dona ac miracula Mosi nihil cedentia*] Miracula Messiæ majora esse debere quam Mosis, dixit R. Levi ben Gerson, quod vel maxime patuit in mortuis resuscitatis.

tri dogmatis publicatores ne hoc quidem ab illis exegerunt, ut ſuam hanc felicitatem agnoſcerent: ſed ſi præcepta Jeſu omnis honeſtatis pleniſſima ſuſciperent, facile paſſi ſunt eos in rebus mediis [1] ſequi quem vellent vivendi modum; [2] ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum numquam data fuerat, ejus obſervandæ neceſſitatem non imponerent: quod vel unum ſatis eſt, ut evidenter oſtendatur, inique à Judæis rejecta Jeſu dogmata, prætextu illo legis ritualis. Soluta hac objectione, quæ prope unica miraculis Jeſu opponi ſolet, veniamus ad alia argumenta, quæ ad Judæos convincendos ſunt idonea.

1 *Sequi quem vellent vivendi modum*] Actor. XVI. 3. XXI. 24. Rom. XIV. 1. 1 Cor. IX. 17. Gal. V. 6. Coloſſ. III. 11.

2 *Ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum numquam data fuerat, ejus obſervandæ neceſſitatem non imponerent.*] Actor. XV. Galat. 1 3, 6, 15. IV. 10. VI. 12.

§ XIII. *Probatio adverſus Judæos, ex eo, quod in confeſſo eſt promiſſum eximium Meſſiam.*

Conſtat inter nos, & ipſos, in Prophetarum vaticiniis ſupra multos, qui Hebræis divinitus contigerunt magnorum bonorum auctores, unum multo cæteris excellentiorem promitti; quem nomine communi quidem, ſed huic uni eximie competente, Meſſiam vocant. Eum nos pridem veniſſe adſerimus: illi venturum exſpectant. Supereſt,

ut de ea lite judicium quæramus in iis libris, quorum auctoritatem pariter agnoſcimus.

§ XIV. *Oſtenditur eum jam veniſſe ex præſignificatione temporis.*

Daniel, [1] cui ſummæ pietatis teſtimonium Ezechiel perhibuit, neque nos decipere voluit, neque deceptus eſt ab Angelo Gabriele. Is autem Angelo dictante, cap. IX conſcriptum reliquit, poſt promulgatum edictum de inſtauranda urbe Hieroſolymorum non elapſuros annos quingentos, [2] quin adeſſet Meſſias. Atqui in hunc diem elapſi ſunt ab eo tempore plus bis mille anni, nec adeſt is, quem Judæi exſpectant: nec quemquam alium nominare poſſunt, in quem id tempus qua-

1 *Cui ſummæ pietatis teſtimonium Ezechiel præbuit*] XIV. 14. XXXVIII. 3. Joſephus de Daniele fine libri X. Ὅτι τὸ Θεῖον αὐτῷ Πνεῦμα συμπάρεστι. *Spiritus Dei ei aderat.* Deinde: Ἅπαντα γὰρ αὐτῷ παραδόξως ὡς ἑνί τινι τῶν μεγίστων εὐτυχήθη Προφητῶν, καὶ παρὰ τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τιμή τε καὶ δόξα παρὰ τῶν βασιλέων καὶ τοῦ πλήθους, καὶ τελευτήσας δὲ μνήμην αἰώνιον ἔχει. τὰ γὰρ βιβλία ὅσα δὴ συγγραψάμενος καταλέλοιπεν, ἀναγινώσκεται παρ' ἡμῖν ἔτι καὶ νῦν, καὶ πεπιστεύκαμεν ἐξ αὐτῶν ὅτι ὡμίλει τῷ Θεῷ. *Omnia illi, ſupra fidem, & quantum maximorum Prophetarum ulli ſuccedebant: dumque vixit, in ſumma gratia ac honore fuit apud reges & populum: & poſtquam mortuus eſt, æterna ejus viget memoria. Leguntur enim apud nos in hunc diem libri, quos à ſe conſcriptos reliquit, quorum teſtimonio credimus fuiſſe Danieli cum Deo commercium.*

2 *Quin adeſſet Meſſias*] Filium hominis apud Danielem eſſe Meſſiam conſentiunt magni Judæorum magiſtri Salomon Jarchi, Rabbi Joſue citatus ab Abeneſdra, & Saadias. Sic & Rabbi Joſue qui exſcidium Templi vidit, Meſſiæ tempus adveniſſe dicebat, ut teſtatur R. Jacob in Caphthor.

quadret: In Jeſum autem tam bene convenit, ut magiſter Hebræus Nehumias, qui annis quinquaginta eum præceſſit, aperte jam tum dixerit, non poſſe ultra eos quinquaginta annos protrahi tempus Meſſiæ à Daniele ſignificatum. Cum hac temporis nota congruit altera, quam ſupra attigimus, [1] de imperio in omnes nationes dando divinitus, [2] poſtquam Seleuci & Lagi poſteritas regnare deſiiſſet; quarum poſterior in Cleopatra deſiit, non multo antequam Jeſus naſceretur. Tertia nota eſt dicto cap. IX apud Danielem, quod poſt Meſſiæ adventum exſcindenda eſſet urbs Hieroſolyma, quod de exſcidio urbis vaticinium [3] ipſe Joſephus ad ſuam refert ætatem: unde ſequitur, tempus Meſſiæ

1 *De imperio in omnes nationes dando divinitus*] Lapidem illum cujus percuſſu imago illa imperiorum figuram habens comminuenda eſſet, Meſſiam eſſe tradidit R. Levi ben Gerſon: & regnum illud cætera regna abſumpturum eſſe regnum Meſſiæ docent Rabbi Solomo, R. Abeneſdra, & R. Saadia: Filium hominis apud Danielem eſſe Meſſiam R. Levi ben Gerſon, & Saadia.

2 *Poſtquam Seleuci & Lagi poſteritas regnare deſiiſſet*] Vide quæ hac de re annotata ad librum primum.

3 *Ipſe Joſephus ad ſuam refert ætatem*] Libro X, cap. 12. Τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον Δανιῆλος καὶ περὶ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀνέγραψε, καὶ ὅτι ὑπ᾽ αὐτῶν ἐρημωθήσεται. ταῦτα πάντα ἐκεῖνος Θεοῦ δείξαντος αὐτῷ συγγράψας κατέλειπεν, ὥστε τοὺς ἀναγινώσκοντας καὶ τὰ συμβάντα σκοποῦντας θαυμάζειν ἐπὶ τῇ παρὰ Θεοῦ τιμῇ τὸν Δανιῆλον. *Eodem tempore Daniel etiam de Romanorum ſcripſit imperio, & fore ut ab eo gens noſtra vaſtetur. Hæc omnia ille Deo indicante præſcripta reliquit, ita ut non poſſint qui iſta legunt, & eventus conſiderant, non admirari Danielem ob honorem à Deo acceptum.* Septuaginta annorum hebdomadas finire in exſcidio Templi ſecundi etiam Iacchiades docet ad Dan. IX. 24.

Messiæ adventui præstitutum jam tum prætereiisse. Eodem pertinet quod apud Aggæum cap 11. Deus Zorobabelem Ethnarchum, & Jesum Josedeciden Pontificem Maximum mœstos, quod viderent excitatum à se templum non respondere magnitudini prioris templi, solatur hoc promisso, futurum ut major honos isti Templo, quam priori, contingeret; quod profecto neque de mole operis, neque de materia, neque de arte, neque de ornatu dici posse historia horum temporum in sacris litteris, & apud Josephum, collata cum ea, quæ est de Templo Salomonis, indubitatum facit. Adde quod Hebræorum magistri adnotant duas maximas dotes defuisse Templo posteriori quæ priori adfuerant, [1] conspicuam quandam lucem divinæ majestatis indicem, & divinum afflatum. Sed quo Templum hoc posterius priori præstiturum sit, ibi quidem breviter ostendit Deus,[2] cum pacem suam, id est, gratiam & benevolentiam, in eo templo se quasi fœdere certo stabiliturum dicit: Latius autem exsequi-

1 *Conspicuam quandam lucem divinæ majestatis indicem & divinum afflatum*] In titulo de Documentis. Gemara Hierosolymitana cap. 3.

2 *Cum pacem suam, id est, gratiam & benevolentiam, in Templo se quasi fœdere certo stabiliturum*] Notandum est quod præcedit. *Veniet desiderium omnium Gentium, & implebo domum hanc gloria.* Quod mirifice convenit cum iis quæ jam addimus ex Malachia, ita ut hi duo Prophetæ mutuo interpretum fungantur vice. Venire debuisse Messiam in Templum secundum sensit Rabbi Akiba, multique alii, teste Rabbino Solomone.

1 Do-

quitur Malachias cap. III. *Ecce missurus sum legatum meum, qui vias meas præparet. Brevi veniet in templum suum* (vixit autem Malachias tempore ædificati templi posterioris, [1] *Dominus ille, quem vos desideratis, internuncius ille fœderis, deliciæ vestræ.* Venire ergo debuit Messias, stante Templo secundo, [2] quo nomine apud Hebræos venit totum illud ævum à Zorobabele ad tempus Vespasiani; quia Herodis Magni temporibus Templum non ex ruïnis resuscitatum fuit, [3] sed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari. Et sane tam constans apud Hebræos & vicinos fuit opinio, illis temporibus exspectandum Messiam, ut [4] multi Herodem, [5] alii Judam Gauloniten,

1 *Dominus ille quem vos desideratis.*] Hunc Malachiæ locum communiter Judæi de Messia exponunt.

2 *Quo nomine apud Hebræos venit totum illud ævum à Zorobabele ad tempus Vespasiani.*] Ut in Thalmude capite ultimo de Synedrio, & titulo Joma, & titulo Rosch Hasschana.

3 *Sed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari.*] Philo de Mundo: Οὐ γὰρ ὁπόθεν οὗ πάντα μέρη φθείρεται, φθαρτόν ἐστιν ἐκεῖνο, ἀλλ' οὗ πάντα τὰ μέρη ἅμα καὶ ἐν ταὐτῷ ἀθρόα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. *Non cujus partes pereunt utique interitui obnoxium est, sed cujus omnes partes simul & eodem tempore pereunt.* Adde L. proponebatur, D. de Judiciis. & L. Quid tamen. §. in navis. D. Quibus modis ususfructus amittatur.

4 *Multi Herodem.*] Hi Herodiani, Matt. XXII. 16. Marc. III. 6. VIII. 15. XII. 13. Tertullianus in hæreticorum enumeratione: *Cum his etiam Herodianos qui Christum Herodem esse dixerunt.* Paria habet de his Epiphanius: quibuscum convenit vetus ad Persium Scholiastes: *Herodes apud Judæos regnavit tempore Augusti in partibus Syriæ. Herodiani ergo diem natalem Herodis observabant, ut etiam Sabbata, quo die lucernas accensas & violis coronatas in fenestris ponunt.*

 5 *Alii*

ten, [1] alii alios, qui circa Jeſu tempora vixerunt, pro Meſſia haberent.

5 *Alii Judam Gauloniten.*] Vide Joſephum XVIII. I. Act. v. 36.

1 *Alii alios.* Actor. XXI. 38. Joſephus plura exempla habet temporibus Felicis: & poſt exſcidium quædam.

§ XV. (*Cum ſolutione ad id quod dicitur, dilatum adventum ob peccata populi.*)

Sentiunt ſe premi his argumentis de Meſſiæ adventu Judæi: quæ ut eludant, nonnulli aiunt ſua peccata in cauſa fuiſſe, quo minus promiſſo tempore adveniret. [1] Ut omittam, in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione ſuſpenſum decretum indicari: quomodo ob peccata differri adventus potuit, cum hoc quoque prædictum eſſet, [2] ob plurima & maxima populi peccata urbem exſcindendam, paulo poſt Meſſiæ tempo-

1 *Ut omittam in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione ſuſpenſum decretum indicari.*] Id diſerte affirmat R. Jochanan in Schemoth Rabba, & R. David Kimchi in Pſal. CVIII. 5. Bene de Daniele Joſephus libro X. circa finem: Οὐ γὰρ τὰ μέλλοντα μονον προφητεύων διετέλει, καθάπερ καὶ οἱ ἄλλοι Προφῆται, ἀλλὰ καὶ καιρὸν ὥριζεν, εἰς ὃν ταῦτα ἀποβήσεται. *Non enim ſolum futura prædixit toto vitæ ſuæ tempore, ut & alii Prophetæ, ſed & tempus definivit quo quæque eventura erant.* Nulla conditione ſuſpenſum fuiſſe decretum de Meſſia illo tempore mittendo, apparet & ex Malachiæ III. I. Præterea cum novi fœderis auctor deberet eſſe Meſſias, ut & ibi Malachias & alii Prophetæ oſtendunt, non potuit ejus adventus ſuſpendi à conditione obſervati fœderis, quod antiquatum venerat.

2 *Ob plurima & maxima peccata urbem exſcindendam paulo poſt Meſſiæ tempora.*] Dan. IX. 24.

pora? Adde quod Meſſias venturus erat hac quoque de cauſa, [1] ut corruptiſſimo ſeculo medicinam faceret, ſimulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret; unde de ejus temporibus apud Zachariam dicitur cap. XIII. fore tunc fontem apertum domui Davidis, & Hieroſolymitis omnibus, ad peccata abluenda: & apud ipſos Hebræos receptum eſt Meſſiam appellare [2] ISCH CHOPHER, hoc eſt, placatorem. Plane autem à ratione abhorret, dicere ob morbum aliquem dilatum id quod præciſe ei morbo erat deſtinatum.

1 *Ut corruptiſſimo ſæculo medicinam faceret, ſimulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret.*] Eſaias LIII. 4. & ſequentibus. Jeremias XXXI. 31. & ſequentibus. Ezechiel. XI. 19, 21.

2 *Iſch Chopher.*] איש כופר Vide Chaldæum paraphraſten Cant. I. 14. Meſſiam peccata noſtra portaturum dicit R. Judas in Chaſidim, R. Simeon in Bereſchith Rabba.

§ XVI. *Item ex ſtatu præſenti Judæorum collato cum his quæ lex promittit.*

De eo, quod dicimus, adveniſſe pridem in terras Meſſiam, ipſe etiam ſenſus Judæos poteſt convincere. [1] Promiſit Deus fœdere per Moſem inito ipſis felicem poſſeſſionem terræ Palæſtinæ, quamdiu vitam ad legis præ-

1 *Promiſit Deus fœdere per Moſem inito ipſis felicem poſſeſſionem terræ Palæſtinæ, quamdiu vitam ſuam ad legis præſcriptum componerent.*] Exod. XV. Levit. XVIII. Deut. VI, VII, XI, XXVIII.

præſcriptum componerent: [1] Contra ſi adverſus eam graviter delinquerent, exſilium aliaque id genus mala ipſis minatus eſt. Quod ſi tamen, aliquo tempore preſſi malis, & pœnitentia peccatorum ducti, ad obedientiam rediiſſent, ſe miſericordia populi tactum iri, effecturumque, ut quamvis in ultimas mundi plagas diſperſi, redirent in patriam: ut videre eſt, tum alibi, tum Deuteronomii XXX, & Nehemiæ I. Atqui jam anni ſunt mille & ultra quingentos, quod Judæi patria carent, Templo carent, [2] & ſi quando novum ædificare voluerunt, ſemper ſunt impediti: etiam flammarum globis ad fundamenta erumpentibus cum operarum pernicie, [3] quod ab Ammiano Marcellino ſcriptore non Chriſtiano proditum eſt. Cum olim populus graviſſimis ſceleribus ſe contaminaſſet, liberos paſſim ſacrificaſſet Saturno, adulteria pro nihilo duceret, viduas & pupillos expilaret, inſontem ſanguinem magna copia funderet,

quæ

1 *Contra ſi adverſus eam graviter delinquerent, exſilium aliaque id genus mala ipſis minatus eſt.*] Levit. XXVI. Deut. IV, XI, XXVIII.

2 *Et ſi quando novum ædificare voluerunt, ſemper ſunt impediti.*] Sub Adriano, ſub Conſtantino, ſub Juliano: Chryſoſtomus II adverſus Judæos.

3 *Quod ab Ammiano Marcellino ſcriptore non Chriſtiano eſt proditum.*] Libro XXIII. Chryſoſtomus II adverſus Judæos: Πῦρ ἐκπηδῆσαν ἐκ τῶν θεμελίων εὐθέως κατέφλεξέ τε πολλοὺς ἀνθρώπους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοὺς λίθους τοῦ τόπου ἐκείνου. *Ignis è fundamentis exſiliens multos homines combuſſit, ipſos quin etiam loci illius lapides.* Totus locus dignus qui legatur. Paria habet ſcriptor idem in Matthæum Homilia IV, & Sermone Chriſtum eſſe Deum.

1 *Qua*

[1] quæ omnia illis Prophetæ exprobrant; paſſus eſt exſilium, ſed [2] non diutius annis ſeptuaginta, atque interea non omiſit Deus [3] per Prophetas illos alloqui & ſolari ſpe reditus, [4] indicato etiam ejus tempore. At nunc, [5] ex quo ſemel ejecti patria ſunt, manent extorres, contemti: nullus ad eos venit Propheta: nulla futuri reditus ſignificatio: magiſtri ipſorum, quaſi Spiritu vertiginis afflati, ad turpes fabulas & ridicula dogmata delapſi ſunt; quibus ſcatent libri Thalmudici, quos legem ore datam audent dicere, & cum iis, quæ Moſes ſcripſit, conferre, aut iis præferre etiam. Nam quæ ibi leguntur [6] de Dei fletu, quod urbem paſſus ſit exſcindi, [7] de ejus quotidiana diligentia in legenda lege, [8] de Behemotho & Leviathane, [9] multiſque rebus aliis, tam ſunt abſurda, ut etiam referre tæ-

1 *Quæ omnia illis Prophetæ exprobrant.*] Eſai. I. 17. III. 14, 15. V. 23. XI. 2, 3. LIX, LXV. Amos II. 6. Jer. II, III, V, VII. 21. VIII, IX, XI, XVI, XXII. Ezech. II, VI, VII, VIII, XVI, XXII, XXIV. Dan. IX. Michæas II. 1, 2, 3.

2 *Non diutius annis* LXX.] Objicit hoc R. Samuel in epiſtola ad R. Iſaacum.

3 *Per Prophetas illos alloqui & ſolari ſpe reditus.*] Jer. XXX. XXXI, XXXIII. Ezech. XXXVI, XXXVII.

4 *Indicato etiam ejus tempore.*] Jerem. XXV. 15. XXIX. 10.

5 *Ex quo ſemel ejecti patria ſunt, manent extorres, contemti, nullus ad eos venit Propheta.*] Thalmud in Baba Bathra.

6 *De Dei fletu, quod urbem paſſus ſit exſcindi.*] Præfatio Echad Rabbathi. Similia in Thalmude, titulo Chagiga, in Debarim Rabba & in Berachoth.

7 *De ejus quotidiana diligentia in legenda lege.*] Thaanith, Aboda Zara.

8 *De Behemotho & Leviathane.*] Thalmud Baba Bathra. Paraphraſtes Chaldæus ad Cant. Canticorum VIII. 2.

9 *Multiſque rebus aliis.*] Quorum multa transſcripſit Chri-

tædeat. Et tamen tanto tempore Judæi, nec ad falſorum Deorum cultus deflexerunt, ut olim, nec cædibus ſe contaminant, nec de adulteriis accuſantur: [1] Deum vero & precibus, & jejuniis, certant placare: nec exaudiuntur. Quæ cum ita ſe habeant, omnino ex duobus alterum ſtatuendum eſt, aut fœdus illud per Moſem factum omnino eſſe abolitum, aut teneri Judæorum univerſitatem gravis alicujus peccati, tot jam per ſecula durantis: quod quale ſit, ipſi dicant, aut ſi dicere non poſſunt, nobis credant, peccatum illud eſſe contemti Meſſiæ, qui ante advenerit, quam hæc mala ipſis contingere cœperunt.

Chriſtianus Gerſon in ſuo ad Judæos libro. Vide ejus capita de diabolis, de Meſſia, de revelationibus per Eliam, de Gehenna, de regno Decem tribuum trans amnem Sabbaticum, de Rabbinorum facinoribus.

1 *Deum vero & precibus & jejuniis certant placare.*] Quod ſi ipſis credendum eſt, optime de Deo merentur, Meſſiam falſum, quem tanta pars humani generis recepit, repudiando.

§ XVII. *Probatur Jeſus eſſe Meſſias, ex his quæ de Meſſia prædicta fuerunt.*

Et hæc quidem, ut diximus, oſtendunt, veniſſe jam ante tot ſæcula Meſſiam: addimus nos, non alium eum eſſe, quam Jeſum. Nam quicumque alii pro Meſſia haberi ſe voluerunt, aut habiti ſunt, nullam reliquerunt ſectam, in qua ea opinio perſeveraret. Nulli nunc aut He-

Herodis, aut Judæ Gaulonitæ, aut qui Adriani temporibus Messiam se dixit, [1] & doctissimis quibusdam imposuit, [2] Barchochebæ sectatores se profitentur. At Jesu qui nomen dent, ex quo ipse in terris fuit, in hunc diem fuerunt, [3] suntque plurimi, nec in una regione, sed quam late hic orbis patet. Possem hic multa alia adferre olim de Messia prædicta aut credita, quæ in Jesu evenisse credimus, cum de aliis ne adseverentur quidem: quale est, [4] quod ex Davidis fuit posteritate, [5] quod ex virgine natus est, [6] edocto ea de re cœlitus eo, qui virginem eam duxerat, cum ex alio prægnantem in matrimonio non fuerat retenturus, [7] quod natus est Bethlehemi, [8] quod dogma suum serere cœpit in Gali-

1 *Et doctissimis quibusdam imposuit.*] Ut Rabbi Akibæ, Thalmud in titulo de Synedrio, & liber Zemach David

2 *Barchochebæ.*] Qui ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάσεως ἀρχηγέτης Justino. Mentio ejus apud Eusebium, Hieronymum, Orosium, Thalmudico titulo de Synedrio: in Bereschith Rabba, apud Rabbinos Johannem & Abrahamum Salmanticensem, & alios multis in locis.

3 *Suntque plurimi, nec in una regione, sed quam late hic orbis patet.*] Vide quæ hac de re allata ad librum secundum.

4 *Quod ex Davidis fuit posteritate.*] Psal. LXXXIX. 4. Esa. IV. 2. XI. 10. Jerem. XXIII. 5. Ezech. XXXIV. 24. Mich. V. 2. Matth. I. 1, 20. IX. 27. XII. 23. XV. 22. XX. 30, 31. XXI. 9, 15. XXII. 42. & seqq. Marc. X. 47. XII. 35, 36, 37. Luc. I. 27, 32, 69. II. 4. II. XVIII. 38, 39. XX. 42, 44. Joh. VII. 42. Actor. XIII. 34. XV. 16. Rom. I. 3. II Tim. II. 8. Apoc. V. 5. XXII. 16.

5 *Quod ex virgine natus est.*] Esa. VII. 14. Matth. I. 18, 22, 23. Luc. I, 35.

6 *Edocto ea de re cœlitus eo qui virginem eam duxerat.*] Matth. I. 20.

7 *Quod natus est Bethlehemi.*] Mich. V. 2. Matth. II. 1, 2, 3, 4, 5, 6. Lucæ II. 4.

8 *Quod dogma suum serere cœ-*

lilæa, [1] quod omne genus morbos ſanavit; cæcis viſum, claudis greſſum dedit: ſed uno contentus ſum, cujus effectus in hunc diem durat, & [2] Davidis, [3] Eſaiæ, [4] Zachariæ, [5] Oſeæ vaticiniis manifeſtiſſimum eſt, Meſſiam non tantum Judæorum, ſed & aliarum gentium magiſtrum fore: [6] per ipſum collapſuros cultus falſorum Deorum, & ad unius Dei cultum perducendam ingentem multitudinem alienigenarum. Ante Jeſu adventum, ſub falſis cultibus totus fere orbis jacebat: deinde paulatim evaneſcere illi cœperunt, nec ſinguli tantum homines, ſed & populi & reges ad unius Dei cultum converti. Hæc non Judæorum Rabbinis debentur, ſed Jeſu diſcipulis, eorumque ſucceſſoribus: ita [7] populus Dei factus eſt, qui ante non erat, & impletum eſt, quod per Jacobum prædictum fuerat, Geneſ. XLIX. antequam plane tolle-

re-

cæpit in Galilæa.] Eſaiæ IV. 1. Matth. IV. 12, 13. Marc. I, 4. Luc. IV. 14, 15, 16. & alibi ſæpe.

1 *Quod omne genus morbos ſanavit, cæcis viſum, claudis greſſum dedit.*] Eſaias XXXV. 5. LXI. 1. Matth. XI. 5. Luc. IV. 18. & alibi paſſim. Adde quod mortuos reſuſcitavit, quod inter præcipuas Meſſiæ notas ponit R. Levi ben Gerſon.

2 *Davidis.*] Pſal. II. 8. XXII. 28. LXVIII. 32. LXXII. 8, 17.

3 *Eſaiæ.*] II. 2. XI. 10. XIV. 1. XIX. 18. XXVII. 13. XXXV. XLII. & XLIII. præcipue XLIX. 6. LI. 5. LII. 15. LIV. LV. 4, 5. LX. 3. & ſequentibus. LXV. 1, 2. LXVI. 19. & ſeqq.

4 *Zachariæ.*] II. 11. VIII. 20. & ſequentibus. IX. 9, 10, 11. XIV. 16.

5 *Oſeæ.*] II. 24.

6 *Per ipſum collapſuros cultus falſorum Deorum.*] Eſa. II, 18, 20. XXXI. 7. XLVI. 1. Sophoniæ 1, 4, 5, 6. Zach. XIII. 2.

7 *Populus Dei factus eſt qui ante non erat.*] Oſeæ II. 24.

1 *Chal-*

retur civilis poteſtas à poſteris Judæ, venturum Silo, quem [1] Chaldæus, & alii interpretes, Meſſiam exponunt, [2] cui pariturae eſſent etiam exteræ gentes.

1 *Chaldæus.*] Tam Jonathan, quam Hieroſolymitanæ paraphraſeos ſcriptor. Item Thalmudici titulo de Synedrio, Bereſith Rabba, Jakumus ad Pentateuchum, Rabbi Salomo & alii. שבט quod nunc Judæi volunt eſſe virgam caſtigationum, Thargum Chaldæo exponitur שלטן, & Græcis eodem ſenſu ἄρχων. Aquilæ σκῆπτρον· Symmacho ἐξουσία. שילה autem per בנו filius ejus, exponunt Chaldæus, R. Siloh, R. Bechai, R. Salomo, Abeneſdra & Kimchi. Vide pulchre dicta de hoc loco apud Chryſoſtomum, Sermone Chriſtum eſſe Deum.

2 *Cui pariturae eſſent etiam exteræ gentes.*] Vide dictum locum Eſaiæ XI. 10. qui huic lucem adfert.

§ XVIII. *Solutio ejus quod dicuntur quædam non impleta.*

Opponi hic à Judæis ſolet, quædam de temporibus Meſſiæ prædicta eſſe, quæ non conſpiciantur impleta. Sed quæ adducunt, obſcura ſunt, aut diverſam recipiunt ſignificationem, propter quæ non debent deſeri ea, quæ ſunt manifeſta, qualia ſunt ſanctitas præceptorum Jeſu, præmii excellentia, & in eo proponendo ſermo perſpicuus, quibus cum accedant miracula, ſufficere hæc ad amplectendum ejus dogma debebant. Ad vaticinia, [1] quæ libri clauſi nomi-

1 *Quæ libri clauſi nomine nuncupari ſolent.*] Eſaias XXIX. 11. Daniel. XII. 4, 9. & ibi Iacchiades. Vide quæ hanc ad rem differit Chryſoſtomus Sermone II. Cur obſcurum ſit vetus teſtamentum.

mine nuncupari ſolent, recte intelligenda, opus ſæpe eſt Dei quibuſdam auxiliis; quæ merito illis ſubtrahuntur, qui aperta negligunt. Loca autem, quæ objiciunt, varie exponi, ne ipſi quidem ignorant: & ſi cui conferre libeat interpretes veteres, * qui in Babylonico exſilio, aut alioqui circa Jeſu tempora exſtiterunt, cum his, qui ſcripſerunt poſtquam Chriſtianorum nomen in odio apud Judæos eſſe cœpit, inveniet explicationes novas repertas partium ſtudio, cum olim receptæ eſſent aliæ, quæ cum Chriſtianorum ſenſu ſatis conveniebant. Multa in ſacris litteris non ex proprietate verborum, [1] ſed figura quadam eſſe intelligenda, ne ipſi quidem ignorant: [2] ut cum Deus deſcendiſſe dicitur, cum ei [3] os, [4] aures, [5] oculi, [6] nares, tribuuntur. Quidni ergo hunc in modum

* *Qui in Babylonico* &c.] Videtur *Grotius* reſpicere ad Chaldæos Interpretes Veteris Teſtamenti, atque ex ſententia Judæorum loqui, à quibus antiquiores habentur, quàm ſunt. Vide *Brian. Waltoni* Prol. in Bibl. Cap. XII. *Clericus.*

1 *Sed figura quadam eſſe intelligenda, ne ipſi quidem ignorant.*] Quomodo Maimonides in libro I locum Eſaiæ XI. 6. de Meſſiæ temporibus ἀλληγορικῶς vult intelligi. Idem dicit ad ipſum Eſaiæ locum David Kimchi: qui & ſimilia habet ad Jerem. II. 15. V. 6.

2 *Ut cum Deus deſcendiſſe dicitur.*] Ut Gen. XI. 5. XVIII. 12. Vide de his ſimilibuſque locutionibus Maimonidem Doctoris dubitantium Parte I. cap. 10. & II. 29. & ſequentibus. & eundem ad Deut. ubi de Rege. Meſſiæ res fore cœleſtes ait liber Cabaliſticus Nezaël Iſraël.

3 *Os.*] Ut Jeremiæ IX. 12.

4 *Aures.*] Ut Pſal. XXXI. 3. XXXIV. 16.

5 *Oculi.*] Loco Pſalmi proxime citato.

6 *Nares.*] Pſalm. XVIII. 9. Jer. XXXII. 37.

1 *Lu-*

dum explicemus & pleraque de Messiæ temporibus dicta? qualia sunt, [1] lupum cum agno, pardum cum hœdo, leonem cum pecore stabulaturum, lusurum cum anguibus infantem, [2] montem Dei surrecturum supra montes alios, venturos eo alienigenas, ut sacra faciant. Sunt quædam promissa, quæ ex antecedentibus aut consequentibus verbis, aut etiam ex ipso sensu conditionem in se tacitam continent. Sic multa Hebræis promisit Deus, si Messiam missum reciperent, eique parerent: quæ si non eveniunt, habent ipsi, quod sibi imputent. Quædam vero etiam definite & sine conditione promissa, si impleta nondum sunt, adhuc possunt exspectari. Constat enim etiam apud Judæos, [3] tempus, sive regnum Messiæ, durare ad finem sæculorum.

1 *Lupum cum agno.*] Dicto loco Esaiæ XI. 6. & sequentibus.
2 *Montem Dei surrecturum supra montes alios.*] Esaiæ II. 2. Michææ IV. 1. & seqq.
3. *Tempus sive regnum Messiæ durare ad finem seculorum.*] Perek Chelek. p. 97.

§ XIX. *Et ad id quod opponitur de humili statu & morte Jesu.*

Offendit multos humilis Jesu fortuna: inique vero: cum in sacris litteris passim dicat Deus, [1] erigi à se humiles, & superbos sterni.

1 *Erigi à se humiles, & superbos sterni.*] 1 Reg. II. 8. Psal. XXXIV. 19. Prov. XI. 2. Esaias LVII. 15. LXVI. 2.

ni. [1] Jacob extra se nihil præter baculum ferens Jordanem transiit: rediit eodem maxima vi pecoris ditatus. Moses exsul, pauper, pecora pascebat, [2] cum ei in rubo Deus apparuit, populique sui ductum mandavit. [3] David itidem gregem pascens ad regnum vocatur, multisque aliis exemplis talibus plena est sacra historia. De Messia vero legimus, fore eum [4] lætum pauperibus nuntium, [5] non clamorem excitaturum in publico, aut jurgiis usurum; sed acturum leniter, ita ut parcat arundini concussæ, & in ellychnio fumigante alat, quod restat caloris. Neque magis cætera ejus mala, & mors ipsa, invisum eum cuiquam facere debent. Nam sæpe à Deo permitti, ut pii ab impiis non vexentur modo, [6] ut Lotus à Sodomæ civibus, sed interficiantur quoque, manifestum est [7] exemplo Abelis parricidio enecti, [8] Esaiæ dissecti, [9] Maccabæo-

1 *Jacob extra se nihil præter baculum ferens Jordanem transiit.*] Gen. XXXII. & seqq.

2 *Cum ei in rubo Deus apparuit.*] Exodi III.

3 *David itidem gregem pascens ad regnum vocatur.*] I Sam. XVI. 7, II.

4 *Lætum pauperibus nuntium.*] Esaias LXI. I. Matth. XI. 5. Adde Zach. IX. 9.

5 *Non clamorem excitaturum in publico aut jurgiis usurum, sed acturum leniter.*] Esaias XLII. 2. 3, 4. Matth. XII. 19. 20.

6 *Ut Lotus à Sodomæ civibus.*] Gen. XIX.

7 *Exemplo Abelis parricidio enecti.*] Gen. IV.

8 *Esaiæ dissecti.*] Ita habet Judæorum traditio, ad quam respicit scriptor ad Hebræos XII. 37. & Josephus X. 4. Chalcidius in Timæum: *Cum Propheta à consceleratis, unus membratim sectus, alter obrutus saxis.*

9 *Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum.*] II Maccab. VII. Josephus libro περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ.

I *Ca-*

bæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum. Ipsi Judæi psalmum canunt LXXIX. in quo hæc verba sunt: *Dederunt servorum tuorum cadavera in cibum volucrium, reliquias eorum, quos tu ô Deus amas, bestiis: sanguinem eorum effuderunt in pomœrio Hierosolymorum: nec quisquam fuit, qui eos sepeliret*, & quæ sequuntur. Ipsum vero Messiam debuisse per ærumnas, & mortem pervenire ad regnum suum, & ad potestatem summis bonis ornandi familiam suam, negare nemo poterit, qui ad ista Esaiæ verba, [1] capite LIII, animum volet attendere. *Quotusquisque credidit sermoni nostro, & vim Dei agnovit? Idque ideo, quia surrexit ille, Deo adspectante, tamquam tener surculus, tamquam herba ex solo arenoso: in vultu ejus nihil pulchri, nihil decori, nec si adspiceres, quidquam erat quod oblectaret; contemtui patebat, & inter homines erat velut abjectissimus, multos dolores, multas ægritudines expertus: omnes se ab eo avertebant: tanto erat despicatui, nulloque in pretio. Sed vere [2] nostros ille morbos pertulit, nostra mala toleravit. Nos illum habuimus tamquam de cœlo tactum, à Deo ictum atque depressum: sed ob nostra peccata vulneratus est, attri-*

1 *Capite* LIII.] Quem locum de Messia interpretantur Chaldæus Paraphrastes, & Gemara Babylonica titulo de Synedrio.

2 *Nostros morbos ille pertulit.*] Morborum voce quævis mala intelligi docet ad hunc locum Abarbanel.

tritus ob nostra crimina. [1] *Pœna, quæ nobis salutem pareret, ipsi imposita est: tumices ipsius dati sunt nobis pro remedio. Certe enim nos ut oves aberraveramus omnes huc atque illuc: ipsi Deus inflixit pœnam, quæ nostris criminibus debebatur: Et tamen cùm opprimeretur & gravissime cruciaretur, vocem non emisit; sicut agnus mactandus, aut ovis quæ tondetur, silent muta. Post vincula, post judicium, è medio sublatus est: sed rursus vitæ ejus durationem quis digne eloqui poterit? Nimirum, ex hoc loco, in quo nos vivimus, ereptus est: sed hoc malum ei evenit, ob populi mei scelera. Ad mortem usque & sepulturam datus est in manus potentium atque impiorum, cum tamen nemini fecisset injuriam, neque in sermone ejus deprehensus fuisset umquam dolus malus. Sed quamquam Deus eo usque eum passus est conteri, doloribusque affici, tamen* [2] *quia se constituit hostiam piacularem,* [3] *videbit posteritatem, vitam aget durabilem, & quæ Deo sunt placita, per ipsum feliciter curabuntur. Liberatum se à malo conspi-*

1 *Pœna quæ nobis salutem pareret, ipsi imposita est.*] De Messia hæc explicat Rabboth & Salomon Jarchi ad Gemaram titulo de Synedrio.

2 *Quia se constituit hostiam piacularem.*] De malis volente animo toleratis hic agi ait Alseck.

3 *Videbit posteritatem.*] Voce seminis quæ in Hebræo est, significari discipulos ait hic Alseck. Sic semen serpentis Hebræi interpretantur Chananæos. Nec aliter accipiunt nonnulli eorum filios, Esaiæ VIII. 18. ut Thalmud Hierosolymitanum notat titulo de Synedrio.

1 *Vo-*

spiciens, *ait Deus*; [1] *voluptate satiabitur*, *eo maxime*, *quod dogmate suo ipse justus servus meus multos absolvet*, *eorum crimina auferens. Dabo ei partem eximiam*, [2] *ubi inter præliatores spolia dividentur*, *quia morti se dedidit*, *& sceleratis adnumeratus est*, *cumque pœnas alienorum criminum ferret ipse*, *pro sontibus se constituit precatorem.* Quis potest nominari, aut regum, aut prophetarum, in quem hæc congruant? Nemo sane. Quod autem recentiores Judæi commenti sunt, agi hic de ipso populo Hebræo disperso in omnes gentes, ut suo exemplo ac sermone multos ubique proselytos faceret; is sensus primum plurimis sacrarum litterarum testimoniis repugnat, quæ clamant, Judæis [3] nihil mali accidisse, quod non ipsum, & insuper majora multo, suis factis essent promeriti. Deinde ipsa Propheticæ orationis series eam non fert interpretationem. Dicit enim sive Propheta, quod isti loco videtur convenientius, sive Deus: *hoc malum illi evenit*, *ob populi mei scelera.* Populus autem Esaiæ, aut etiam populus Dei pe-

1 *Voluptate satiabitur.*] Hæc ad futurum seculum refert Abarbanel.

2 *Ubi inter præliatores spolia dividentur.*] Hæc spirituali modo intelligenda docet Gemara Babylonica titulo בכורות. Per spolia intelligi sapientum honores & præmia dicit Alsceck ad hunc locum.

3 *Nihil mali accidisse quod non ipsum, & insuper majora multo, suis factis essent promeriti.*] Apparet id locis Prophetarum jam supra positis, & Danielis IX. & Nehemiæ IX. Adde quod de quo agit Esaias, deprecaturus erat Deum pro Ethnicis, quod Judæi non faciunt.

peculiaris, est populus Hebraïcus. Quare is, qui tam gravia perpessus ab Esaia dicitur, non potest idem populus esse. Melius antiqui Hebræorum magistri fatebantur hæc de Messia dici; quod cum viderent quidam posteriorum, [1] duos Messias commenti sunt, quorum alterum vocant Josephi filium, qui mala multa & mortem cruentam pateretur; alterum Davidis filium, cui cuncta prospere succederent; [2] cum multo facilius esset, & Prophetarum scriptis congruentius, unum agnoscere, qui per adversa & mortem ad regnum esset perventurus, quod nos de Jesu credimus, & verum esse res ipsa docet.

1 *Duos Messias commenti sunt.*] Thalmud titulo Succha: R. Salomo: R. David Kimchi.

2 *Cum multo facilius esset & Prophetarum scriptis congruentius unum agnoscere, qui per adversa & mortem ad regnum esset perventurus.*] Quod ipsum non uno in loco ad hoc Esaiæ caput sequitur Abarbanel.

§. XX. *Et quasi viri probi fuerint qui eum morti tradiderunt.*

Retinet multos à suscipienda Jesu disciplina præconcepta quædam opinio de virtute ac probitate majorum suorum, ac maxime sacerdotum; qui Jesum præjudicio damnarunt, & dogma ejus repudiarunt. Sed quales sæpe majores ipsorum fuerint, ne me sibi maledicere existiment, audiant ipsis verbis, & legis suæ, & Prophetarum, à quibus sæpe appellantur

tur [1] incircumcisi auribus & corde; [2] populus labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus. Majores ipsorum fuerunt, [3] qui Josephum fratrem suum parum abfuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt. Majores ipsorum & illi, [4] qui Mosem perpetuis seditionibus ad vitæ tædium egerunt, ducem suum ac liberatorem, cui terra, mare, aër obediebant: [5] qui panem cœlitus missum fastidierunt, [6] qui velut de summa penuria conquesti sunt, cum aves comestas adhuc ructarent. Majores ipsorum fuerunt, [7] qui Davide tanto ac tam bono rege deserto, secuti sunt rebellem filium. Majores ipsorum fuerunt, [8] qui Zachariam, Jojadæ filium, trucidarunt in loco sanctissimo, victimam crudelitatis suæ facientes ipsum sacerdotem. Jam vero [9] Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falso crimi-

1 *Incircumcisi auribus & corde*] Jerem. IV. 4. VI. 10.

2 *Populus labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus*] Deut. XXXII. 5, 6, 15, 28. Esaias XXIX. 13. Amos V. 21. Ezech. XVI. 3.

3 *Qui Josephum fratrem suum parum abfuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt*] Gen. XXXVIII.

4 *Qui Mosem perpetuis seditionibus ad vitæ tædium egerunt*] Loca notata supra ad librum II.

5 *Qui panem cœlitus missum fastidierunt*] Num. XI. 6.

6 *Qui velut de summa penuria conquesti sunt, cum aves comestas adhuc ructarent*] Dicto capite XI. in fine.

7 *Qui Davide tanto ac tam bono rege deserto secuti sunt defectorem filium*] II Sam. XV.

8 *Qui Zachariam, Jojadæ filium, trucidarunt*] II Paralip. XXIV. 21.

9 *Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falso crimine mortem machinati sunt*] Jeremiæ XXVI.

mine mortem machinati ſunt, & perfeciſſent, niſi procerum quorumdam obſtitiſſet auctoritas: [1] extorſerunt tamen, ut captivus haberetur ad ipſum uſque momentum captæ urbis. Si quis putet, meliores fuiſſe eos, qui Jeſu temporibus vixerunt, eum ab hoc errore liberare Joſephus poterit, qui atrociſſima eorum facinora deſcribit, & pœnas graviores omnibus umquam auditis, [2] & tamen, ut ipſe cenſet, infra meritum. Neque de Synedrio melius exiſtimandum; præſertim cum eo tempore ſenatores non veteri more cooptari manibus impoſitis, [3] ſed ex potentium nutu legi ſolerent, ut & Pontifices, non jam perpetua, [4] ſed annali & ſæpe empta dignitate. Non mirari ergo debemus, ſi homines arrogantia tumidi, ambitione & avaritia inſatiabiles, in furorem acti ſunt conſpecto homine, qui ſanctiſſima præcepta adferens vitam ipſis ſuam ipſa diverſitate exprobrabat. Nec aliud illi crimini datum, quam quod olim optimo cuique. [5] Sic Michæas ille, qui Joſaphati tempo-

1 *Extorſerunt tamen, ut captivus haberetur ad ipſum uſque momentum captæ urbis*] Jerem. XXXVIII.

2 *Et tamen, ut ipſe cenſet, infra meritum*] Dicit is neque urbem aliam talia perpeſſam mala, neque ab omni ævo ætatem fuiſſe omnium ſcelerum feraciorem. Plus Judæis mali à ſemetipſis illatum, quam à Romanis, qui illorum facinora expiaturi venerant.

3 *Sed ex potentium nutu legi ſolerent*] Joſephus, XIV. 19.

4 *Sed annali & ſæpe empta dignitate*] Joſephus, XVIII. 3, & 6.

5 *Sic Michæas ille, qui Joſaphati tempore vixit, in cuſtodiam datus eſt*] 1 Reg. XXII.

1 *Eliæ*

pore vixit, in custodiam datus est, quod intrepide verum contra quadringentos falsos Prophetas adseruisset. [1] Eliæ Achabus objecit, plane ut Jesu sacerdotes, ipsum esse, qui pacem Israëlis turbaret. [2] Jeremiæ quoque crimini datum, id quod Jesu, vaticinatio adversus Templum. Addendum hic, quod Magistri Hebræorum veteres [3] scriptum reliquerunt, temporibus Messiæ homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate. Deus ipse, qui, quales Judæi plerique exstituri essent, Messiæ tempore, multo ante præviderat, futurum dixerat, [4] ut qui populus suus non fuisset, in populum adsumeretur, [5] ex Judæorum autem urbi-

1 *Eliæ Achabus objecit, plane ut Jesu Sacerdotes, ipsum esse qui pacem Israëlis turbaret*] 1 Reg. XVIII. 17. Achabus Eliæ dicit, האתה זה עכר ישראל. ubi Græci, ἐ σὺ ὁ διαςρέφων τὸν Ἰσραήλ; *Nonne tu es qui turbas Israëlem?* Sic Sacerdotes de Jesu apud Lucam XXIII. 2. Τῦτον εὕρομεν διαςρέφοντα τὸ ἔθνος, *Hunc invenimus turbare Israëlem.*

2 *Jeremiæ quoque crimini datum, id quod Jesu, vaticinatio adversus Templum*] Jerem. VII. 4. & sequentibus. XXVI. 6, 11.

3 *Scriptum reliquerunt, temporibus Messiæ homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate*] Thalmud de Synedrio, Ketuboth, & Sota: R. Salomo ad dictum titulum de Synedrio c. Helech. Thalmud titulo de Ponderibus. Traditio Rabbi Judæ in Gemara ad eumdem titulum de Synedrio c. Helech: *quo tempore adveniet filius David, domus institutionis divinæ fiet lupanar.* Vide Jerem. x. 21. XIX. 14. [Erat hic grave mendum, nam pro *Gemara* legebatur *Masoreta.* Exstant autem hæc verba in *Gemara* ad Cap. XI. tituli de Synedrio: *quâ ætate veniet filius Davidis domus conventûs,* בית המועד, *fiet lupanar.* Ed. *Cocceii* §. 27. *Clericus.*]

4 *Ut, qui populus suus non fuisset, in populum adsumeretur*] Oseæ II. 24.

5 *Ex Judæorum autem urbibus ac vicis singulis vix unus &* al-

bibus ac vicis singulis vix unus, & alter, irent ad sacrum montem: sed quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos: item [1] Messiam Hebræis in ruinam fore: sed lapidem hunc rejectum ab ædificio præfectis, potissimo loco positum iri ad coagmentationem operis.

alter irent ad sacrum montem: sed quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos] Jeremiæ III. 14, 17. Adde Esaiam LIII.

1 *Messiam Hebræis in ruinam fore: sed lapidem hunc rejectum ab ædificio præfectis potissimo loco positum iri ad coagmentationem operis*] Esaiæ VIII. 14. Psal. CXVIII. 22.

§ XXI. *Responsum ad objectionem, plures Deos à Christianis coli.*

Restat, ut duabus accusationibus respondeamus, quibus Judæi & dogma & cultum Christianorum impetunt. Prius est, quod plures à nobis Deos aiunt coli. Sed hoc nihil est, nisi in odium contorta alieni dogmatis explicatio. Quid enim est, cur magis id Christianis objiciatur, quam [1] Philoni Judæo, qui sæpe

1 *Philoni Judæo qui sæpe tria in Deo statuit*] De sacrificiis Abel & Cain: Ἡνίκα ὁ Θεὸς δορυφορούμενος ὑπὸ δυοῖν τῶν ἀνωτάτω δυνάμεων, ἀρχῆς τε αὖ καὶ ἀγαθότητος, εἷς ὢν ὁ μέσος τριττὰς φαντασίας ἐνειργάσατο τῇ ὁρατικῇ ψυχῇ, ὧν ἑκάστη μεμέτρηται μὲν οὐδαμῶς, ἀπερίγραφοι γὰρ αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, μεμέτρηκε δὲ τὰ ὅλα. *Cum Deus comitatus duabus summis suis efficaciis, imperio, ac bonitate, medius ipse & unus, tres conceptus operatus est animo perspicaci, quorum nullus mensura capitur: immensæ enim ejus efficaciæ: sed singula totum metiuntur.* Mox ἀρχὴν etiam vocat ἐξουσίαν, & ἀγαθότητα vocat εὐεργεσίαν, aitque à pio animo non enunciari, sed in silentii arcano adservari. Similia habet in libro de Cherubim; libro secun-

ſæpe tria in Deo ſtatuit, & *Dei rationem* ſive [1] *ſermonem* vocat *Dei nomen*, [2] mundi opificem, [3] neque ingenitum, ut eſt Deus Pater omnium, neque ita genitum ut ſunt homines; [4] quem & Angelum ſive legatum univerſum hoc curantem & ipſe Philo, [5] & Moſes Neheman-

cundo de Agricultura Noæ vocat τὸ ὄν, τὸ δεσποτικὸν, τὴν ἵλεω δύναμιν, *id quod eſt, vim dominam, vim beneficam.* Maimonides initio libri de Fundamentis, & poſt eum Joſeph Albo diſtinguunt in Deo, *Id quod cognoſcit, quo cognoſcitur, & cognitionem.* Habet quæ huc pertinent & Abeneſdra ad Geneſ. XVIII. & Maimonides Ductoris dubitantium parte I. cap. 68.

1 *Sermonem vocat Dei nomen*] In Allegoriis, & de Confuſione linguarum.

2 *Mundi opificem*] In Allegoriis: Ὁ λόγος αὐτοῦ ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ προσχρησάμενος ἐκοσμοποίει. *Verbum ejus quo velut inſtrumento uſus mundum fecit:* De Caino: Ὄργανον δὲ λόγον τοῦ Θεοῦ δι' οὗ κατεσκευάσθη. *Inſtrumentum autem Dei videbis eſſe ipſum verbum Dei, per quod factus eſt Mundus.* [Meliùs λόγον hîc *rationem* vertas in *Philone*, quod pluribus oſtendi in Diſſertatione ad initium Joannis. *Clericus.*]

3 *Neque ingenitum, ut eſt Deus pater omnium, neque ita genitum ut ſunt homines*] Locus eſt libro, Quis hæres ſit rerum divinarum. Idem verbum Philoni vocatur Dei imago, libro de Monarchia: & de Somniis à Deo immiſſis: interdum ἀπεικόνισμα, ut libro Pejorem inſidiari meliori: & χαρακτὴρ libro II. de Agricultura. Confer Johan. I. & Hebr. I. 3.

4 *Quem & Angelum ſive legatum univerſum hoc curantem, & ipſe Philo*] Ἄγγελον vocat in Allegoriis, & libro de Cherubim: Ἀρχάγγελον vero libro de Hærede divinorum bonorum, & libro de Confuſione linguarum. Idem & Angelus & יהוה dicitur R. Samueli in Mecor Chaim.

5 *Et Moſes Nehemanni filius*] Ejus verba ſic tranſtulit doctiſſimus Maſius ad Joſuæ cap. V. *Iſte Angelus, ſi rem ipſam dicamus, eſt Angelus redemptor: de quo ſcriptum eſt: Quoniam nomen meum in ipſo eſt: Ille, inquam, Angelus qui ad Jacob dicebat: Ego Deus Bethel. Ille, de quo dictum eſt: Et vocabat Moſem Deus de rubo. Vocatur autem Angelus, quia mundum gubernat. Scriptum eſt enim: Eduxit nos Jehova (id eſt, Dominus Deus) ex Ægypto, & alibi: Miſit Angelum ſuum, & eduxit nos ex Ægypto. Præterea ſcriptum eſt: Et Angelus faciei ejus ſalvos fecit ipſos. Nimirum ille Angelus qui eſt Dei fa-*

hemanni filius, appellat: [1] aut Cabalistis, qui Deum distinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani, nominibus, Patris, Filii, sive Verbi, & Spiritus Sancti. Et ut id sumam, quod apud omnes Hebræos maxime confessum est, Spiritus ille, quo agitati sunt Prophetæ, non est aliquid creatum, & tamen distinguitur à mittente: quomodo & illud, [2] quod Schechina vulgo vocant: Jam vero in Messia habitaturam eam vim divinam, quam *sapientiam* vocant,

facies: de quo dictum est: Facies mea praibit, & efficiam ut quiescas. Denique ille Angelus est, de quo vates: Et subito veniet ad Templum suum Dominus, quem vos quæritis, & Angelus fæderis quem cupitis. Rursum alia ejusdem verba sic: *Animadverte attente quid ista sibi velint. Moses enim & Israëlitæ semper optaverunt Angelum primum. Cæterum quis ille esset, vere intelligere non potuerunt. Neque enim ab aliis percipiebant, neque prophetica notione satis adsequebantur. Atqui facies Dei ipsum significat Deum: quod apud omnes interpretes est in confesso. Verum ne per somnium quidem ista intelligere quisquam possit, nisi sit in mysteriis legis eruditus.* Mox: *Facies mea præcedet, hoc est, Angelus fæderis quem vos cupitis, in quo videbitur facies mea. De quo dictum est: Tempore accepto exaudiam te. Nomen enim meum in eo est. Faciamque ut quiescas, sive efficiam, ut ipse sit tibi lenis & benignus. Neque te ducat per jus rigidum: sed placide & clementer.* Confer quæ habet Manassis Conciliator ad quæstionem XIX super Genesim. [Nomen patris hujus Rabbini meliùs efferatur *Nachman*, nam scribitur נחמן *Nahhman.*]

1 *Aut Cabalistis qui Deum distinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani, nominibus, Patris, Filii, sive Verbi, & Spiritus Sancti*] Vide additamenta ad Lexicon Hebraïcum Schindleri in notis אבן. Et ספירות in Deo non obstare unitati, ait liber dictus Schep-tal.

2 *Quod Schechina vulgo vocant*] Et distinguunt à Spiritu Sancto: Gemara Hierosolymitana titulo de Documentis cap. 3. & Gemara Babylonica titulo Joma cap. 1. Schechina per annos tres & dimidium se tenuisse in Monte Oliveti

cant,[1] plurimi Hebræorum tradiderunt,[2] unde Chaldæo Paraphrastæ Messias *Dei Verbum* dicitur: sicut &[3] augusto illo Dei[4] itemque Domini nomine Messias appellatur apud Davidem, Esaiam, & alios.

veti exspectantem conversionem Judæorum, ait R. Jonathan in præfatione Ecka Rabbthi: quo recte accepto nihil verius.

1 *Plurimi Hebræorum tradiderunt*] Rabbi Solomo. Idem ad Genes. XIX. 18. agnoscit à Deo adsumi posse humanam naturam: quam & olim ad tempus adsumptam putat. cui consentit Thalmud titulo Schebuoth & Sabbathoth.

2 *Unde Chaldæo Paraphrastæ Messias Verbum Dei dicitur*] Ut Oseæ VII. 1. [At falli eos qui quidquam, præter Deum ipsum, *Verbo Dei* significari, apud Chaldæum Paraphrasten putant, ostendit vir doctus in *Bilibra Veritatis* edita anno MDCC. diu post Auctoris mortem. *Clericus.*]

3 *Augusto illo Dei*] Nempe יהוה, Jonathan & David Kimchi ad Jeremiam XXIII. 6. cum quibus consentit R. Abba in Ecka Rabbathi. יהוה צבאות Zachariæ XIV. 16. Futurum eo tempore ut Deus יהוה digito monstretur, ait Thalmud in Taanith ex Esaiâ XXV. 9.

4 *Itemque Domini nomine*] אלהים Psal. XLV. 7. quem Psalmum de Messia agere agnoscit Chaldæus ibi Paraphrastes, ut & jam dicto Esaiæ loco. Item אדוני in Psalm. CX. quem de Messia agere jamjam patebit.

§ XXII. *Et humanam naturam adorari.*

Æque parata responsio est ad alterum, quod objiciunt nobis; nos, scilicet, cultum Deo debitum impartiri naturæ à Deo conditæ. Dicimus enim, à nobis Messiæ non alium honorem, aliumve cultum exhiberi, quam exigunt[1] Psalmus II. & Psalmus CX. quo-

1 *Psalmus* II. *& Psalmus* CX.] Hæc loca & Zachariæ IX. 9. de Messia exponit doctissimus Rabbi Saadia.

quorum illum in Davide rudi modo impletum, ſed excellentius ad Meſſiam pertinere, etiam [1] David Kimchi, magnus Chriſtianorum adverſator, agnoſcit; poſterior vero de alio, quam de Meſſia exponi non poteſt. Nam quæ recentiores Judæi alii de Abrahamo comminiſcuntur, alii de Davide, alii de Ezechia, frivola ſunt. Pſalmus ipſe Davidis eſt, ut docet Hebræa inſcriptio. Quod ergo David *Domino ſuo dictum* dicit, id nec Davidi ipſi, nec Ezechiæ, qui inter poſteros Davidis fuit, Davide nulla re excellentior, aptari poteſt. Abrahamus autem ſacerdotium aliquod eximium non habuit, imo Melchiſedecus [2] ei tamquam ſe minori bene precatus eſt. Sed & hoc, & quod additur [3] de ſceptro ex Sione exituro & perventuro in oras ultimas, plane in Meſſiam competit, [4] ut loci ſimiles de Meſſia haud dubie agentes patefaciunt: nec aliter acceperunt vetuſtiores Hebræi & Paraphraſtæ. Proprie autem Jeſum Nazarenum eſſe, in quo hæc impleta ſint, poſſem vel ſolis ipſius diſcipulis id adfirmantibus credere, ob ſummam eorum pro-

1 *David Kimchi*] De Meſſia eumdem 11 exponunt Abraham Eſdra, & R. Jonathan in Bereſith Rabba.

2 *Ei tamquam ſe minori bene precatus eſt*] Et ab eo decimas ſacerdotali jure accepit, Gen. XIV. 19, 20.

3 *De ſceptro ex Sione exituro, & perventuro in oras ultimas*] Pſal. cx. 2.

4 *Ut loci ſimiles de Meſſia haud dubie agentes patefaciunt*] Ut Geneſ. XLIX. 10. & qui ex Prophetis adducti ſunt ſupra.

1 Va-

probitatem; ſicut & Judæi Moſi credunt de iis, quæ ſine teſte alio, à Deo ſibi tradita dixit. Sed adſunt præter hoc plurima & [1] validiſſima argumenta ſummæ illius poteſtatis, quam obtinere Jeſum dicimus: conſpectus ipſe vitæ redditus à multis: conſpectus in cœlum avehi: tum vero dæmones ejecti, morbique ſanati ſolo ipſius nomine, & linguarum dona data diſcipulis, quæ regni ſui ſigna Jeſus ipſe promiſerat. His adde, quod ſceptrum ejus, id eſt, ſermo Euangelii ex Sione profectus, nulla humana ope, ſola divina vi ad ultimos terrarum fines pervaſit, populoſque & reges ſibi ſubegit, plane ut Pſalmi prædixerant. Judæi Cabaliſtæ inter Deum & homines medium ſtatuunt [2] Enochi quemdam filium, nullo tantæ poteſtatis indicio. Quanto nos juſtius illum, qui tanta dedit ſui documenta? Neque ad Dei Patris imminutionem id pertinet, [3] à quo venit hæc po-

1 *Validiſſima argumenta ſummæ illius poteſtatis quam obtinere Jeſum dicimus*] Quæ vide tractata libro ſupra II. Adde & quæ dicta hujus libri initiò.

2 *Enochi quemdam filium*] Nomen quod ei faciunt Hebræi eſt מטטור *Metator.* Ita Latinis dicitur qui regi viam parat. Lucanus:

Audax Heſperios veniam metator in agros.

Vegetius libro II. *Metatores in caſtris dicuntur, qui praecedentes locum caſtris idoneum eligunt.* Suidas: Μετάτωρ ὁ προστελλόμενος ἄγγελος πρὸς τοῦ ἄρχοντος. *Metator, nuncius qui a principe præmittitur.* [*Metatron*, מיטטרון potiùs vocant Rabbini, de quo vide *Joan. Buxtorfii* Lexicon Chaldaicum & Rabbinicum.]

3 *A quo venit hæc poteſtas Jeſu*] Ipſo fatente: Johan. V. 19, 30, 36, 43. VI. 36, 57. VIII. 28, 43. X. 18, 29. XIV. 28, 31. XVI. 28. XX. 21. & Apoſtolo Hebr.

poteſtas Jeſu, [1] & ad quem reditura eſt, [2] & cujus honori illa inſervit.

Hebr. v. 5. Rom. VI. 4, 1 Cor. XI. 4.

1 *Et ad quem reditura eſt*] Fatente Apoſtolo 1 Cor. XV. 24.

2 *Et cujus honori ille inſervit*] Joh. XIII. 31. XIV. 13. Rom. XVI. 27. Ideo Thalmud in titulo de Synedrio negat Jeſum idoli eſſe nomen, quando Chriſtiani in ejus honore reſpiciant Deum Mundi opificem.

§ XIII. *Abſolutio hujus partis cum precibus pro Judæis.*

Subtilius iſta rimari non hujus eſt operis, neque de his egiſſemus, niſi ut pateret, nihil eſſe in Chriſtiano dogmate aut impium, aut abſurdum; quod obtendere quis poſſit, quo minus religionem tantis prodigiis ornatam, tam honeſta præcipientem, tam eximia pollicentem, amplecti poſſit. Nam eam qui ſit amplexus, is jam de ſpecialibus quæſtionibus conſulere debet libros illos, quibus religionis Chriſtianæ dogmata contineri ſupra oſtendimus. Quod ut fiat, oratur Deus, ut Judæorum mentem ſua luce colluſtret, & efficaces reddat preces, [1] quas ipſe Chriſtus jam in cruce pendens pro illis fudit.

1 *Quas ipſe Chriſtus jam in cruce pendens pro illis fudit.*] Luc. XXIII. 34.

HUGO

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER SEXTUS.

§ I. *Refutatio Mahumetiſmi; origo ejus.*

SExtus liber Mahumetiſtis oppoſitus præfationis vice Dei judicia adverſus Chriſtianos ad ipſam uſque Mahumetiſmi originem deducit: quomodo, ſcilicet, [1] vera illa atque ſimplex pietas, quæ inter Chriſtianos graviſſime vexatos opppreſ-

1 *Vera illa atque ſimplex pietas, quæ inter Chriſtianos graviſſime vexatos oppreſſoſque floruerat*] Ammianus Marcellinus fine libri XXI. de Conſtantio: *Eratque ſuper his adimere facilis quæ donabat, Chriſtianam religionem abſolutam & ſimplicem anili ſuperſtitione confundens: in quo ſcrutanda perplexius, quam componenda gravius, excitavit diſſidia plurima; quæ progreſſa fuſius aluit concertatione verborum, ut catervis antiſtitum, jumentis publicis ultro citroque diſcurrentibus per Synodos, quas appellant, dum ritum omnem ad ſuum trahere conatur arbitrium, rei vehicularia ſucciderei nervos.*

pressosque floruerat, paulatim refrigescere cœperit; ex quo per Constantinum & sequentes Imperatores effectum est, ut ea professio non tuta tantum, sed & honorata esset, [1] mundo velut intruso in Ecclesiam: [2] principes primum Christianos nullum fecisse bellandi modum, etiam cum pace frui liceret: [3] Episcopos acer-

1 *Mundo velut intruso in Ecclesiam*] Vide de hac re pulchre dicta Chrysostomi Morali secundo ad II Corinth. cap. XII. post v. 10.

2 *Principes primum Christianos nullum fecisse bellandi modum, etiam cum pace frui liceret*] Marciani laudabile dictum apud Zonaram: Μὴ δεῖν ὅπλα βασιλέα κινεῖν, ἕως εἰρηνεύειν ἐξόν. *Non debere principem arma sumere, quam diu pace frui liceret.*

3 *Episcopos acerrime inter se certasse de summis sedibus*] Ammianus libro XXVII. *Et hunc quoque* (Viventium ex quæsitore Palatii) *discordantis populi seditiones terruere cruentæ, quæ tale negotium excitavere. Damasus & Ursicinus, supra humanum modum ad rapiendam Episcopalem sedem ardentes, scissis studiis asperrime conflictabantur, adusque mortis vulnerumque discrimina adjumentis utriusque progressis: quæ nec corrigere sufficiens Viventius nec mollire, vi magna coactus secessit in suburbanum: & in certatione superaverat Damasus, parte quæ ei favebat instante. Constatque in basilica Sicinini, ubi ritus Christiani est conventiculum, uno die CXXXVII reperta cadavera peremptorum: efferatamque diu plebem ægre delinitam. Neque ego abnuo, ostentationem rerum considerans urbanarum, hujus rei cupidos, ob impetrandum quod appetunt omni contentione laterum jurgare debere; cum id adepti futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, procedantque vehiculis insidentes, circumspecte vestiti, epulas curantes profusas, adeo ut eorum convivia regales superent mensas. Qui esse poterant beati revera, si magnitudine urbis despecta, quam vitiis opponunt, ad imitationem Antistitum quorumdam provincialium viverent, quos tenuitas edendi potandique parcissime, vilitas etiam indumentorum, & supercilia humi spectantia perpetuo numini verisque ejus cultoribus, ut puros commendant & verecundos.* Postea: *Hæc inter Prætextatus præfecturam urbis sublimius curans, per integritatis multiplices actus & probitatis, quibus ab adolescentiæ rudimentis inclaruit, adeptus est id quod raro contigit, ut cum timeretur, amorem non*

acerrime inter se certasse de summis sedibus: ac [1] sicut olim arbori vitæ prælata arbor scientiæ maxima dederat mala, ita tunc quoque curiosam eruditionem pietati antehabitam, [2] & ex religione artem factam: cui deinde

non perderet civium, minus firmari solitum erga judices formidatos: cujus auctoritate justisque veritatis suffragiis tumultu lenito, quem Christianorum jurgia concitarunt, pulsoque Ursicino, alta quies pari jam proposito civium Romanorum aptissime adolescebat, gloria clari rectoris plura & utilia disponentis. Hic est Prætextatus de quo historiam, haud indignam quæ hic ponatur, narrat Hieronymus ad Pammachium contra errores Joannis Hierosolymitani: *Prætextatus, qui designatus Consul est mortuus, solebat ludens beato Papæ Damaso dicere: Facite me Romæ urbis Episcopum, & ero protinus Christianus.* Vide & quæ idem habet Ammianus libro XV. Non frustra Concilium Africanum Cælestinum Romanæ urbis Episcopum monet: *Ne fumosum typhum sæculi in Ecclesiam Christi, quæ lucem simplicitatis, & humilitatis diem Deum videre cupientibus præfert, videamur inducere.* Adde nobiles Epistolas Gregorii Romani Episcopi, vere magni, lib. IV. 32, 34, 36. lib. VI. 30. lib. VII. Indict. I. epist. 30.

1 *Sicut olim arbori vitæ prælata arbor scientiæ maxima dederat mala*] Gen. II. & III.

2 *Et ex religione artem factam*] Vide quæ jam produximus ex Ammiani libro XXI. Idem libro XXII. in Juliani historia. *Utque dispositorum roboraret effectum, dissidentes Christianorum antistites cum plebe discissa in palatium intromissos monebat, ut civilibus discordiis consopitis quisque nullo vetante religioni suæ serviret intrepidus: quod agebat ideo obstinate, ut dissensiones augente licentia, non timeret unanimantem postea plebem, nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi ferales plerique Christianorum, expertus.* Procopius Gotthicorum I, cum temperamento tamen hic ut & alibi audiendus: Πρέσβεις ἐκ Βυζαντίου παρὰ τὸν Ῥώμης ἀρχιερέα ἧκον, ὅ, τε τῆς Ἐφέσου ἱερεὺς Ὑπάτιος, καὶ Δημήτριος ἐκ τῶν ἐν Μακεδόσι Φιλίππων, δόξης ἕνεκεν, ἣν Χριστιανοὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἀντιλέγουσιν ἀμφιγνοοῦντες. τὰ δὲ ἀντιλεγόμενα ἐγὼ ἐξεπιστάμενος, ὡς ἥκιστα ἐπιμνήσομαι. ἀπονοίας γὰρ μανιώδους τινὸς ἡγοῦμαι εἶναι, διερευνᾶσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν, ὁποία ποτέ ἐστιν· ἀνθρώπῳ γὰρ οὐδὲ τὰ ἀνθρώπεια ἐς τὸ ἀκριβὲς (οἶμαι) καταληπτὰ, μὴ τοί γε τὰ ἐς Θεοῦ φύσιν ἥκοντα. ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα ἀκινδύνως σεσιωπήσθω, μόνῳ τῷ μὴ ἀπιστῆσαι τὰ τετιμημένα. ἐγὼ γὰρ οὐκ ἂν οὐδὲ ἄλλο περὶ Θεοῦ, ὅ, τι

deinde consequens fuerit: ut [1] ad exemplum eorum, qui turrim Babylonicam ædificabant, affecta-

ἂν εἴποιμι, ἢ ὅτι ἀγαθός τε παντάπασιν εἴη, καὶ ξύμπαντα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῇ αὐτοῦ ἔχει. λεγέσθω δὲ ὥσπερ γινώσκειν ὑπὲρ αὐτῶν οἴεται καὶ ἱερεὺς καὶ ἰδιώτης. *Hæc dum ille agitat, legati à Byzantio ad Romæ antistitem veniunt, Ephesi antistes Hypatius, Philipporum vero Macedoniæ provinciæ Demetrius, ob ea quæ inter se controversa Christiani habent. Ea vero quæ sint, quamquam percognita, memorare me tædeat. Insanæ enim temeritatis esse existimo, naturam Dei qualis sit scrutari. Homini enim nec humana, quantum ego existimo, plane in aperto sunt: tantum abest ut ei pateant ea quæ ad æternum numen pertinent. Liceat ergo mihi impune de talibus silere, non commoventi ea quæ aliis sancta habentur. Ipse hoc tantum de Deo quod dicam habeo, esse eum omnino bonum, ejusque potestate omnia contineri. Qui plus sciverit, plus de eo dicat, sive in sacerdotum est ordine, sive in plebe.* Laudat Gregoras libro VII dictum Lysidis Pythagorici, deinde Synesii: τὸ δημοσίᾳ φιλοσοφεῖν μεγάλης ἐς ἀνθρώπους ἦρξε τῶν θείων καταφρονήσεως. *Apud populum subtiliter philosophari, causa hominibus fuit magni contemptus rerum divinarum.* Idem libro X multum dissuadet tales disputationes, & de Latinis sui temporis loquens: Τοὺς Ἰταλοὺς διασύρω καὶ μέμφομαι ἰταμῶς οὑτωσὶ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ὀφρύος τῇ θεολογίᾳ ἐπιπηδῶντας. *Italos ego rideo atque contemno, quod ita temere magnoque cum supercilio ad Theologiam prosiliant.* Addit mox: Οὕτω γὰρ παρ' αὐτοῖς εἰπεῖν τοῖς βαναύσοις ἐκκέχυται τὰ θεολογίας μυστήρια. καὶ οὕτω κεχήνασιν ἅπαντες ἐπὶ τῷ συλλογιστικῶς ἐμβατεύειν τοῖς λόγοις αὐτῶν, ὥσπερ ἐπὶ τῇ χλόῃ καὶ νομαῖς τὰ βοσκήματα. καὶ οἱ τὸ πιστεύειν ὀρθῶς ἀμφίβολον ἔχοντες, καὶ οἱ μηδ' ὅπως δεῖ πιστεύειν εἰδότες, μηδ' ὅ, τι ἐστὶν ὃ πιστεύειν φασὶν, ἀγορὰς καὶ περιπάτους καὶ θέατρα πάντ' ἐμπεπλήκασι τῆς θεολογίας, καὶ οὐδὲ τοῦτον τὸν ἥλιον αἰσχύνονται μάρτυρα τὸν ἀναιδείας ποιούμενοι. *Ita apud illos etiam sellulariis opificibus effluunt Theologiæ mysteria: ita hiant omnes ut per syllogismos tradent talia, sicut pecudes ad herbas & pabula: & qui ea, quæ omnino recte credenda sunt, in ambiguo habent, & qui nec quomodo credendum sit sciunt, nec quid sit quod se dicant credere, hi fora omnia & ambulacra & theatra implent theologia, neque Solem verentur talis impudentiæ testem facere.*

1 *Ad exemplum eorum qui turrim Babylonicam ædificabant*] Gen. XI. exprobrat has controversias Christianis sæpe Mahumetes, præsertim Azoara XXVI. XXXII.

1 Et

affectatio temeraria rerum sublimium dissonas locutiones & discordiam pareret: quibus plebs conspectis, sæpe nescia quo se verteret, culpam in sacras litteras rejecit, & eas tamquam venenatas cœpit fugere. Religio autem passim non in mentis puritate, sed quasi reducto Judaïsmo in ritibus collocari cœpit: [1] & in iis, quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in se continent, [2] itemque in studio flagrante semel electarum partium: [3] tandemque evenit, ut ubique multi essent Christiani nomine, re paucissimi. Non dissimulavit Deus hæc populi sui vitia: quin [4] ex ultimo Scythiæ [5] ac Germaniæ recessu immensa agmina, quasi diluvio, effudit in orbem Christianum: & cum datæ ab his strages maximæ non satis profecissent ad corrigendos superstites, justo Dei permissu, in Arabia Mahumetes novam sevit religionem, pugnantem eam directa fronte cum Christiana religione, sed quæ verbis quodammodo exprimeret vitam

1 *Et in iis quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in se continent*] 1 Tim. IV. 8. Coloss. II. 23.

2 *Itemque in studio flagrante semel electarum partium*] Rom. X. 2. 1 Cor. I. 12. & sequentibus.

3 *Tandemque evenit, ut ubique multi essent Christiani nomine, re paucissimi*] Salvianus libro III. de Gubernatione Dei: *Præter paucissimos quosdam qui mala fugiunt, quid est aliud omnis cœtus Christianorum, quam sentina vitiorum?*

4 *Ex ultimo Scythiæ*] Hunnos, Avaros, Sabiros, Alanos, Euthalitas, Turcas.

5 *Ac Germaniæ recessu*] Gotthos, Erulos, Gepidas, Vandalos, Francos, Burgundiones, Suevos, Alemannos, Saxonas, Varnos, Longobardos.

tam magnæ partis Christianorum. Accepta hæc religio primum à Saracenis, qui ab Heraclio Imperatore defecerant: quorum armis brevi subacta Arabia, Syria, Palæstina, Ægyptus, Persis, post insessa Africa, & trans mare etiam Hispania. Sed Saracenorum potentiam tum alii, [1] tum Turcæ maxime exceperunt, gens & ipsa pugnacissima, quæ post longa adversum Saracenos certamina, in fœdus invitata facile suscepit religionem suis moribus congruentem, imperiique majestatem in se transtulit. Captæ Asiæ Græciæque urbes, & promota armorum felicitate in Hungariam Germaniæque fines deventum est.

1 *Tum Turcæ maxime exceperunt*] Vide Turcica Leunclavii, & Laonicum Chalcocondilam.

§ II. *Eversio fundamenti Mahumetistarum, de non inquirendo in religionem.*

Hæc religio plane ad fundendum sanguinem facta multum ritibus gaudet, [1] credique sibi vult, nulla inquirendi libertate: unde librorum, quos sanctos habet, lectio plebi interdicta est. Quod ipsum statim manifestum est indicium iniquitatis. Merito enim suspecta merx est, quæ hac lege obtruditur, ne inspici possit. Verum quidem est, non æqualem esse omni-

1 *Credique sibi vult nulla inquirendi libertate*] Alcoranus Azoara XIII. ut habet prima editio Latina, quam hic in lectoris gratiam sequimur.

1 *Ut*

omnibus ad omnia cognoſcenda perſpicaciam, multos arrogantia, alios affectibus, conſuetudine nonnullos in falſum abripi: ſed [1] ut via ad æternam ſalutem cognoſci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris reſpectu eam quærunt, ſe ſuaque omnia Deo ſubjicientes, & eum pro auxilio orantes, bonitas divina vetat credi. Et ſane cum judicandi vim Deus inſeruerit humanæ menti, nulla pars veri dignior eſt, in quam ea impendatur; quam illa, quæ ignorari ſine amittendæ ſalutis æternæ periculo non poteſt.

§ III.

1 *Ut via ad æternam ſalutem cognoſci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris reſpectu eam quærunt, ſe ſuaque omnia Deo ſubjicientes, & eum pro auxilio orantes, bonitas divina vetat credi*] Reſponſio ad quæſtionem IV ad Orthodoxos, inter opera Juſtini: Ὅτι δὲ ἀδύνατόν ἐστι μὴ τυχεῖν τῆς εὑρέσεως τῷ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ τε καὶ δυνάμει ἐπιζητοῦντι τὴν ἀλήθειαν, μαρτυρεῖ ὁ κύριος λέγων· πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρήσει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. *Fieri autem nequire ut non ad inventionem perveniat, qui toto corde ac viribus quærit veritatem, teſtatur Dominus dicens: Quiſquis petit, accipit: & qui quærit inveniet, & pulſanti aperietur.* Origenes VIII contra Celſum: Ἐχρῆν δ' αὐτὸν σκοπῆσαι, ὅτι πάντ' ἐφορῶν καὶ πάντ' ἐπακούων ὁ κοινὸς πάντων πατὴρ καὶ δημιουργὸς, τὴν ἑκάστου προαίρεσιν ζητοῦσαν αὐτὸν καὶ εὐσεβεῖν βουλομένην, κατ' ἀξίαν κρίνων, καὶ τούτοις τινὰ ἀπονέμει καρπὸν τῆς προστασίας αὐτοῦ. *Cogitare eum oportuit communem omnium opificem ac patrem, qui cuncta ſpectat, auditque, æqua retribuere voluntati ipſum quærenti, ac pie vivere cupienti, eique fructum largiri aliquem ſui patrocinii.*

§ III. *Probatio adversus Mahumetistas, ex libris sacris Hebræorum & Christianorum: eosque non esse corruptos.*

[1] Mosem à Deo missum, [2] item Jesum, [3] & viros sanctos fuisse, qui Jesu disciplinam primi propagarunt, Mahumetes ejusque sectatores fatentur. At in Alcorano, lege Mahumetis, [4] multa narrantur plane contra quam à Mose & ab Jesu discipulis sunt prodita. Ut ex multis unum sumamus exemplum, Jesum in cruce mortuum, intra tertium diem in vitam rediisse, conspectumque à multis omnes Apostoli discipulique Jesu maximo consensu testantur. Contra docet Mahumetes, [5] Jesum clam subductum fuisse in cœlum, cruci autem affixum fuisse quoddam ejus simulacrum, ac proinde non mortuum Jesum, sed deceptos Judæorum oculos. Hæc objectio evadi non potest,

1 *Mosem à Deo missum*] Azoara v. xxi.

2 *Item Jesum*] Azoara v, xii.

3 *Et viros sanctos fuisse qui Jesu disciplinam primi propagarunt*] Azoara v. lxxi.

4 *Multa narrantur plane contra quam à Mose & ab Jesu discipulis sunt prodita*] Ut templum Mechæ structum ab Abrahamo, Azoara ii. Alia de Abrahamo, Azoara xxxi. Confusa Gedeonis & Saülis historia, Azoara iii. in historia Exodi multa, Azoara xvii, & xxx, & xxxviii. In historia Josephi multa, Azoara xxii. de avibus ab Abrahamo dissectis, & in vitam revocatis. Azoara iv. de Maria apud Zachariam educata, Azoara v. de avibus ex luto factis per Jesum, ibidem, & xiii.

5 *Jesum clam subductum fuisse in cœlum, cruci autem affixum fuisse quoddam ejus simulacrum, ac proinde non mortuum Jesum, sed deceptos Judæorum oculos*] Azoara xi.

potest, nisi dicat Mahumetes, quod & dicit, [1] libros tum Mosis, tum discipulorum Jesu, non quales fuerant mansisse, sed corruptos esse. Sed hoc commentum jam supra à nobis libro tertio refutatum est. Certe si quis Alcoranum corruptum diceret, negarent hoc Mahumetistæ, idque sufficere dicerent adversus non probantes: at ipsi ultro adferre pro integritate sui libri ea argumenta non possent, quæ non afferimus, de sparsis statim exemplis per orbem terrarum, & quidem, non ut Alcorani, uno sermone, custoditisque fide tot sectarum tam discrepantium circa cætera. Persuadent sibi Mahumetistæ, Johannis capite XIV, ubi de Paracleto mittendo agitur, exstitisse aliquid scriptum de Mahumete, quod Christiani deleverint. Sed hic ab ipsis libet quærere, hanc scripturæ mutationem velintne factam post Mahumetis adventum, an antea. Post Mahumetis adventum fieri plane non potuit, cum jam eo tempore exstarent toto orbe plurima, non Græca tantum, sed Syriaca, Arabica, & in dissitis ab Arabia partibus, Æthiopica, & Latina exemplaria non unius versionis: hæc autem omnia eo in loco consentiunt, nulla scripturæ varietate. Ante Mahumetis adventum nulla fuit mutandi causa: nemo enim scire poterat, quid docturus esset Ma-

1 *Libros tum Mosis tum discipulorum Jesu, non quales fuerant mansisse, sed corruptos esse*] Azoara IX.

Mahumetes. Imo si Mahumetis dogma nihil haberet Jesu dogmati contrarium, non magis difficiles fuissent Christiani, in libris ejus recipiendis, quam in libris Mosis & Prophetarum Hebræorum fuerunt. Ponamus utrimque nihil scriptum fuisse, aut de Jesu dogmate, aut de Mahumetis: doceret æquitas, pro Jesu dogmate habendum, in quod Christiani omnes; pro Mahumetis, in quod Mahumetistæ consentirent.

§ IV. *Ex comparatione Mahumetis cum Christo.*

Conferamus jam utriusque dogmatis adjuncta atque affectiones, ut videamus, utrum utri præferendum sit: ac primum de auctoribus videamus. [1] Jesus Mahumetis ipsius confessione erat Messias ille in lege & Prophetis promissus: [2] ab ipso Mahumete vocatur Dei verbum, [3] mens, [4] sapientia: [5] dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuisse. [6] Mahumetes solito naturæ ordine genitus etiam à suis

1 *Jesus Mahumetis ipsius confessione erat Messias ille in lege & Prophetis promissus*] Azoara XXIX.

2 *Ab ipso Mahumete vocatur Dei verbum*] Azoara V. XI. & in libro doctrinæ Mahumetis. Jesum à Mahumete vocari λόγον, καὶ πνεῦμα Θεοῦ, ait Euthymius Zigabenus in disputatione contra Saracenos.

3 *Mens*] Azoara IV, XI, XXIX. & in dicto libro.

4 *Sapientia*] Dictis locis.

5 *Dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuisse*] Azoara XXXI.

6 *Mahumetes solito naturæ ordine genitus etiam à suis creditur*] Vide librum Generationis Mahumetis.

1 *Ma-*

ſuis creditur. Jeſus vitæ ſemper immaculatæ, cui nihil objici poſſet: [1] Mahumetes diu raptor, [2] mulieroſus ſemper. [3] Jeſus in cœlum evectus, fatente Mahumete: Mahumetes in ſepulcro detinetur. Uter potius ſequendus ſit, quis non videat?

1 *Mahumetes diu raptor*] Vide Chronica Mahumetis verſa ex Arabico. Vide Diſputationem Saraceni & Chriſtiani à Petro Abbate Cluniacenſi editam.

2 *Mulieroſus ſemper*] Azoara XLII, XLIII, LXXV, & LXXVI. Vide dictam Diſputationem.

3 *Jeſus in cœlum evectus fatente Mahumete*] Azoara XI.

§ V. *Item facta utriuſque.*

Accedant utriuſque facta. [1] Jeſus viſum cæcis, claudis greſſum, ægrotis ſanitatem dedit, imo fatente Mahumete, etiam vitam mortuis. [2] Mahumetes ſe miſſum ait, non cum miraculis, ſed cum armis. Secuti tamen ſunt, qui ei & miracula attribuerent: at qualia? Nempe, quæ aut arte humana facile poſſunt effecta reddi, ut de columba ad aurem advolante: aut quorum nulli ſunt teſtes, ut de camelo noctu ei locuto: aut quæ ſui abſurditate refelluntur, [3] ut de magna Lunæ par-

1 *Jeſus viſum cæcis, claudis greſſum, ægrotis ſanitatem dedit, imo fatente Mahumete etiam vitam mortuis*] Azoara V, XIII.

2 *Mahumetes ſe miſſum ait, non cum miraculis, ſed cum armis*] Azoara III, XIV, XVII, XXX, LXXI.

3 *Ut de magna Lunæ parte in manicam ipſius delapſa; & ab ipſo remiſſa*] Azoara LXIV. Vide latius hanc fabulam ex capite Ceramur, apud Cantacuzenum Oratione in Mahumetem §. 23.

parte in manicam ipſius delapſa, & ab ipſo remiſſa ad reddendam ſideri rotunditatem. Quis non dicat in cauſa dubia, ei legi ſtandum, quæ certiora pro ſe habet divinæ approbationis teſtimonia? Videamus & eos, qui hanc & illam legem primi ſuſceperunt.

§ VI. *Eorum qui primi utramque religionem receperunt.*

Qui Jeſu legem amplexi ſunt, viri erant Dei timentes, vitæ ſimplicis: convenit autem Deo, ut tales neque ſermonum præſtigiis, neque ſpecie prodigiorum, decipi patiatur. At [1] qui Mahumetiſmum primi ſuſceperunt, prædones erant, homines ab humanitate ac pietate alieni.

1 *Qui Mahumetiſmum primi ſuſceperunt prædones erant*] Oſtendit vox ipſa Saraceni, quod ληστρικοὺς ſignificat. Vide Scaligerum de Emendatione Temporum lib. III, cap. de Periodo Arabum. [Fuere quidem vere latrones, qui primi Mohammedem ſunt ſequuti; ſed vox Arabica, ad quam reſpicit *Scaliger*, ſignificat *clam furari*, non *prædari*. Nec credibile eſt ipſos infame nomen ſibi adſumſiſſe; ne jam dicam fuiſſe hoc antiquius Mohammede, cùm apud *Ptolemæum* & *Philoſtorgium* inveniatur. Itaque malim eorum ſequi ſententiam, qui deducunt *Saracenorum* nomen à voce שרק *Schark*, quæ *orientem* ſonat, unde שרקיין *Scharkiin*, Saraceni, ſeu *Orientales*, quomodo etiam Arabes in Scriptura vocantur. Qua de re adi *Eduard. Pocockium* ad ſpecimen Hiſt. Arabum, ab initio. *Clericus.*]

§ VII. *Mo-*

§ VII. *Modorum, quibus lex utraque propagata eſt.*

Sequitur & modum oſtendamus, quo religio utraque propagata eſt. De Chriſtiana aliquoties jam diximus, incrementa ejus eſſe ex miraculis, non Chriſti tantum, ſed & diſcipulorum, & qui eis ſucceſſerunt, tum vero ex ipſa malorum & ſuppliciorum patientia. At Mahumetiſmi doctores nulla ediderunt miracula, nullas graves ærumnas ac dura mortium genera ob eam profeſſionem pertulerunt. Sed [1] religio illa, quo arma eunt, ſequitur, armorum acceſſio eſt: [2] nec aliud ipſi argumentum pro ea magiſtri adferunt, quam bellorum ſucceſſum, & imperii magnitudinem, quibus nihil ad hanc rem fallacius. Paganica ſacra ipſi improbant. Et tamen ſcimus, quantæ fuerint Perſarum, Macedonum, Romanorum victoriæ, quam late patuerint eorum imperia. Neque Mahumetiſtis ſemper proſperi bellorum eventus. * Notæ clades, quas plurimis in locis terra mari-

1 *Religio illa, quo arma eunt, ſequitur, & armorum acceſſio eſt*] Azoara X. XVIII. XXVI.

2 *Nec aliud ipſi argumentum pro ea magiſtri adferunt, quam bellorum ſucceſſum, & imperii magnitudinem*] Azoara XXXIII. XLVII.

* *Notæ clades*] Quæ à temporibus *Grotii* majores fuere. Expulſi enim ſunt, poſt multas clades, ditione Auſtriaca, Hungaria, Tranſſilvania & Peloponneſo, ante aliquot annos; viſumque Turcicum Imperium, ab eo tempore, retro ſublapſum referri. *Clericus.*

1 *Cum*

marique acceperunt: tota Hispania pulsi sunt. Non potest res, quæ vices tam incertas habet, quæque bonis ac malis communis esse potest, nota esse certa veræ religionis: eoque minus, quod arma eorum injusta sunt; [1] cum sæpe ea moveant adversus populos sibi non molestos, nulla injuria cognitos, ita ut nihil armis obtendere possint, nisi solam religionem, quod maxime est irreligiosum. Nam [2] cultus Dei nullus est, nisi ab animo volente procedat. Voluntas autem docendo & suadendo elicitur, non minis, non vi. Coactus qui credit, non credit, sed credere se simulat, ut malum vitet. Qui mali sensu aut metu extorquere assensum vult, eo ipso ostendit, se argumentis diffidere. Rursus autem hunc ipsum obtentum religionis ipsi destruunt, cum subactos sub imperium patiantur uti, qua velint, religione, imo & [3] palam agnoscant interdum, Christianos in sua lege servari posse.

1 *Cum sæpe ea moveant adversus populos sibi non molestos*] Azoara XIX.

2 *Cultus Dei nullus est, nisi ab animo volente procedat*] Lactantius libro X. cap. 20. *Nihil est enim tam voluntarium quam religio, in qua si animus sacrificantis adversus est, jam sublata, jam nulla est.*

3 *Palam agnoscant interdum Christianos in sua lege servari posse*] Azoara I. & XII. Liber de Doctrina Mahumetis. Vide Euthymium.

§ VIII. *Præceptorum inter se.*

Contendamus inter se & præcepta. Hinc pa-

patientia præcipitur, imo & benignitas in male volentes: inde ultio. Hinc perpetua matrimonii fides, morum mutua toleratione: [1] inde discedendi licentia. Hic maritus, quod ab uxore exigit, præstat ipse, & affigendum uni amorem exemplo suo docet: [2] ibi aliæ super alias mulieres, nova semper libidinum irritamenta. Hic intus ad animum revocata religio, ut eo bene culta fructus exserat humano generi utiles: ibi eadem [3] in circumcisione, [4] aliisque rebus per se mediis, vim suam prope totam consumit. Hic temperatus ciborum vinique usus permittitur: ibi [5] vetitum sue vesci, [6] bibere vinum, quod tamen magnum Dei munus est ad animi & corporis bona cum modo sumptum. At ante quidem legem perfectissimam, qualis est Christi, rudimenta quasi puerilia præcessisse non mirum est: post eam vero publicatam redire ad figuras præposterum. Neque ulla potest causa adferri, cur post Christianam religionem longe optimam, aliam decuerit proferri.

§ IX.

1 *Inde discedendi licentia*] Vide Euthymium, & eos qui de rebus Turcicis scripsere.

2 *Ibi aliæ super alias mulieres*] Azoara III, VIII, IX, XXXIII.

3 *In circumcisione*] Vide & Bartholomæum Georgevitium de Ritibus Turcarum.

4 *Aliisque rebus per se mediis*] Ut lotionibus, Azoara IX. Vide & Euthymium.

5 *Vetitum sue vesci*] Azoara II. XXVI.

6 *Bibere vinum*] Vide Euthymium, & alios qui res Saracenicas scripserunt.

1 *Mi-*

§ IX. *Solutio ejus quod objiciunt Mahumetistæ de Dei filio.*

Offendi se ajunt Mahumetistæ, quod Deo filium demus, cum uxore non utatur; quasi filii vox in Deo non possit diviniorem habere significationem. At ipse Mahumetes multa Deo adscribit non minus indigna, quam si uxorem habere diceretur: puta [1] manum ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum: [2] gestari in sella, & his similia. Nos vero cum Jesum Dei filium dicimus, hoc significamus, quod ipse [3] cum eum Verbum Dei dicit: [4] verbum enim ex mente, suo quodam modo, gignitur: adde jam, quod ex virgine, sola Dei opera vim paternam supplente, natus est, quod in cœlum evectus Dei potestate, quæ & ipsa Mahumeti confessa ostendunt [5] Jesum sin-

1 *Manum ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum*] Locum vide apud Richardum contra Mahumetistas cap. 1. & cap. XIV. & apud Cantacuzenum Oratione in Mahumetem II. §. 18. & oratione IV. non longe à principio.

2 *Gestari in sella*] Ibidem.

3 *Cum eum Verbum Dei dicit*] Vide supra.

3 *Verbum enim ex mente suo quodam modo gignitur*] Vide Platonem in Convivio, & Abarbanelem in Dialogo qui vulgo Leonis Hebræi dicitur. Vide hac de re & Euthymium in dicta Disputatione, ubi ait, ὥσπερ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τοῦ νοῦ γίνεται νοούμενος, & cætera: Cardinalem Cusanum lib. 1. cap. 13. & sequentibus, contra Mahumetistas: Richardum cap. 9. & 15.

5 *Jesum singulari quodam jure Dei filium appellari posse & debere*] Luc. 1. 35. Johan. X. 36. Actor. III. 13, 14, 15. XIII. 33. Hebr. 1. 5. V. 5. In dicto libro doctrinæ Mahumetis Jesus inducitur Deum suum Patrem appellans.

1 *Quam*

singulari quodam jure Dei filium appellari posse, & debere.

§ X. *Absurda plurima in libris Mahumeticis.*

At contra in scriptis Mahumeticis [1] quam multa sint à veritate historiæ aliena, quam multa plane ridicula, longum foret eloqui. Talis est fabula [2] de pulchra muliere, quæ ab Angelis vino captis solenne didicerit carmen, quo in cœlum adscendi & ex eo descendi solet: quæ cum adscendisset in multam cœli altitudinem, deprehensam à Deo, ibique fixam, atque eam esse stellam Veneris. Talis illa [3] de mure in nave Noë nato, ex elephanti stercore: [4] contra autem fele ex leonis halitu. Atque illa maxime [5] de morte in arietem commutanda, qui medio inter cœlum & inferos spatio sit stabulaturus, [6] & de epulis in vita altera excernendis per sudorem, [7] deque

1 *Quam multa sint à veritate historiæ aliena*] Ut de Alexandro Magno, qui ad fontem pervenerit, in quo Sol quiesceret, Azoara XXVIII. de Solomone, Azoara XXXVII.

2 *De pulchra muliere*] In libro Doctrinæ Mahumetis est hæc fabula, sumpta ex libro Enarrationum. Vide & Cantacuzenum Oratione II in Mahumetem, c. 15.

3 *De mure in nave Noë nato ex stercore elephantis*] Sunt hæc dicto libro doctrinæ Mahumetis.

4 *Contra autem fele ex leonis halitu*] Ibidem.

5 *De morte in arietem commutanda*] In fine dicti libri doctrinæ Mahumetis.

6 *Et de epulis in vita altera excernendis per sudorem*] Dictus liber de doctrina Mahumetis.

7 *De mulierum gregibus cuique assignandis ad concubitus voluptatem*] Vide quæ supra adducta ad librum secundum.

que mulierum gregibus cuique aſſignandis ad concubitus voluptates: quæ profecto talia ſunt omnia, ut oporteat culpa ſua eſſe in ſtuporem datos, qui iſtis fidem habent, præſertim cum Euangelii lux ipſos circumfulgeat.

§ XI. *Peroratio ad Chriſtianos, qui ex occaſione antedictorum officii ſui admonentur.*

Hac ultima diſputatione abſoluta, ſequitur peroratio, non jam ad extraneos, ſed ad omnis generis ac nominis Chriſtianos: ſummatim monſtrans eorum uſum, quæ dicta ſunt hactenus, ut & quæ recta ſunt fiant, & quæ prava vitentur. Primum [1] ut puras manus elevent ad Deum illum, [2] qui omnia conſpicua atque inconſpicua fecit ex nihilo. [3] cum certa fiducia eum curam noſtri gerere: [4] cum niſi ejus permiſſu ne paſſer quidem cadat, [5] ac ne

1 *Ut puras manus elevent ad Deum illum*] 1 Tim. II. Jac. IV. 8. Tertullianus Apologetico: *Illuc ſuſpicientes Chriſtiani manibus expanſis, quia innocuis: capite nudo, quia non erubeſcimus: denique ſine monitore, quia de pectore oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium ſecurum, domum tutam, exercitus fortes, ſenatum fidelem, populum probum, orbem quietum.*

2 *Qui omnia conſpicua atque inconſpicua fecit ex nihilo*] Coloſſ. I. 16. Hebr. XI. 3. Actor. IV. 24. II Macch. VII. 28.

3 *Cum certa fiducia eum curam noſtri gerere*] I Petr. III. II. V. 7.

4 *Cum niſi ejus permiſſu ne paſſer quidem cadat*] Matt. X. 29.

5 *Ac ne eos timeant qui tantum corpori nocere poſſunt, præ eo, cui & in corpus & in animum æquale jus eſt*] Matth. X. 28. Lucæ XII. 4.

ne eos timeant, qui tantum corpori nocere possunt, præ eo, cui & in corpus, & in animum, æquale jus est. [1] Confidant non Deo tantum Patri, sed & Jesu: [2] quando in terris aliud nomen non est, quod nos salvos præstet: [3] quod recte facturos, si cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt. Monentur deinde [4] sanctum illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum, sollicite custodire: atque eam ob rem etiam [5] sæpe legere sacra scripta, quibus nemo possit decipi, nisi qui prius se ipse deceperit. [6] Nam & fideliores fuisse eorum scriptores & afflatus divini pleniores, quam ut necessaria veritate nos fraudare vellent, eamve nube aliqua obtegere: [1] sed

1 *Confidant non Deo tantum Patri, sed & Jesu*] Joh. XIV. 2. Hebr. IV. 15, 16. Eph. III. 12. & 17.

2 *Quando in terris aliud nomen non est, quod nos salvos præstet*] Actor. IV. 12.

3 *Quod recte facturos, si cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt*] Joh. VIII. 43. & sequentibus: Matth. VII. 21. Joh. XV. 14. 1 Joh. II. 3, 4.

4 *Sanctum illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum sollicite custodire*] Matth. XIII. 44, 45. 1 Cor. IV. 7. 1 Tim. VI. 20. II Tim. I. 14.

5 *Sæpe legere sacra scripta*] Coloss. III. 16. 1 Thess. V. 27. Apoc. I. 3.

6 *Nam & fideliores fuisse eorum scriptores, quam ut necessaria veritate nos fraudare vellent*] Tertullianus de hæreticis sic loquitur in Præscriptione: *Solent dicere, non omnia Apostolos scisse, eadem agitati dementia qua rursus convertunt: omnia quidem Apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse: in utroque Christum reprehensioni subjicientes, qui aut minus instructos, aut parum simplices Apostolos miserit.* Vide & quæ sequuntur ibidem longe utilissima.

 1 *Sed*

[1] sed adferendum animum paratum obſequio: id ſi fiat, [2] nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, ſperari, aut fieri à nobis debent: [3] atque eo modo ali & excitari in nobis illum Spiritum, [4] qui futuræ felicitatis arrhabo eſt datus. Abſterrentur præterea ab imitatione Paganorum: [5] primum in cultu falſorum Deorum, [6] qui nihil ſunt, niſi vana nomina, [7] quibus mali Dæmones utuntur, [8] ut nos à veri Dei cultu avertant: [9] quare non poſſe nos eorum ſacris participare, ita, ut ſimul & Chriſti ſacrificium nobis proſit: [10] ſecundo, in vivendi modo licentioſo, nec aliam habente legem, quam à cupiditate dictatam; [11] unde Chriſtianos longiſſime abeſſe oporteat, [12] qui non tantum Paganis præſtare multum debeant,

1 *Sed adferendum animum paratum obſequio*] Johan. VII. 17. V. 44. Matth. XI. 25. Philipp. III. 15. II Petri III. 16. Oſeæ XIV. 10.

2 *Nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, ſperari, aut fieri à nobis debent*] II Tim. III. 15, 16. Johan. XX. 31. I Petr. I. 23.

3 *Atque eo modo ali in nobis & excitari illum ſpiritum*] II Tim. VI. I Theſſ. V. 19.

4 *Qui futuræ felicitatis arrhabo eſt datus*] Epheſ. I. 14. II Cor. I. 22. V. 5.

5 *Primum in cultu falſorum Deorum*] I Cor. VIII. 5. 6.

6 *Qui nihil ſunt niſi vana nomina*] Ibidem V. 4. X. 19.

7 *Quibus mali Dæmones utuntur*] I Cor. X. 20. Apoc. IX. 2.

8 *Ut nos à veri Dei cultu avertant*] Eph. II. 2. Apoc. IX. 9. II Theſſ. II. 12.

9 *Quare non poſſe nos eorum ſacris participare, ita ut ſimul & Chriſti ſacrificium nobis proſit*] I Cor. X. 20.

10 *Secundo, in vivendi modo licentioſo, nec aliam habente legem, quam à cupiditate dictatam*] Eph. II. 3. Tit. II. 14.

11 *Unde Chriſtianos longiſſime abeſſe oporteat*] II Corinth. VI. 15.

12 *Qui non tantum Paganis præſtare multum debeant*] Matt. V. 47. VI. 7, 32.

beant, [1] sed & Judæorum legisperitis & Pharisæis, quorum justitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit, ut ad cœleste regnum perveniatur. [2] Nullo nunc in pretio esse circumcisionem manu factam, sed alteram internam cordis, [3] observationem mandatorum Dei, [4] novum opificium, [5] fiduciam in diligendo efficacem, [6] unde agnoscantur veri Israëlitæ, [7] mystici Judæi, hoc est, Dei laudatores. [8] Ciborum discrimina, [9] sabbata, [10] dies festos, [11] umbras esse rerum, quæ in Christo & Christianis exsistant. Ex occasione Mahumetismi hæc adferuntur monita, [12] prædictum à Domino Jesu, venturos quosdam post sua tempora, qui à Deo se

1 *Sed & Judæorum legisperitis & Pharisæis, quorum justitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit ut ad cœleste regnum perveniatur*] Matth. v. 20. XXIII. 23. Rom. III. 20. Galat. II. 16.

2 *Nullo nunc in pretio esse circumcisionem manu factam, sed alteram internam cordis*] 1 Cor. VII. 19. Galat. v. 6. VI. 15. Philipp. III. 3. Ephes. II. 11. Coloss. II. 11. Rom. II. 29.

3 *Observationem mandatorum Dei*] 1 Cor. VII. 19.

4 *Novum opificium*] Galat. VI. 15.

5 *Fiduciam in diligendo efficacem*] Galat. v. 6.

6 *Unde agnoscantur veri Israëlitæ*] Rom. IX. 6. 1 Cor. X. 18. Gal. VI. 16. Joh. I. 47.

7 *Mystici Judæi, hoc est, Dei laudatores*] Rom. II. 28. Philo de Allegoriis: Τῦ ἐξομολογυμένυ ὁ Ἰȣ́δας σύμϐολον. *Judas symbolum ejus qui Deum profitetur.*

8 *Ciborum discrimina*] Actor. X. 13, 14, 15. XV. 19. 20. 1 Cor. X. 25. Col. II. 16, 21.

9 *Sabbata*] Coloss. dicto loco.

10 *Dies festos*] Ibidem. Rom. XIV. 5.

11 *Umbras esse rerum quæ in Christo & Christianis exsistant*] Col. II. 17. Hebr. X. 1.

12 *Prædictum à Domino Jesu, venturos quosdam post sua tempora, qui se à Deo missos mentirentur*] Joh. v. 34. II Thess. II. 9. Matth. VII. 15. XXIV. 11. Marci XIII. 22. 1 Joh. IV. 1.

se missos mentirentur; [1] sed etiamsi Angelus de cœlo veniret, non recipiendum esse dogma aliud, [2] quam illud Christi, tantis testimoniis probatum. Quippe [3] olim quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremo autem voluisse eum nos compellare per Filium suum, [4] rerum omnium Dominum, [5] splendoris paterni effulgentiam, substantiæ ejus expressam imaginem, [6] per quem condita sunt, quæ fuerunt, aut erunt, [7] qui suo imperio agit ac fert omnia, [8] & expiatis peccatis nostris ad dextram Dei sublatus, [9] dignitatem supra Angelos consecutus est: [10] quo proinde legis auctore nihil potest exspectari magnificentius. Revocatur etiam eadem occasione ipsis in memo-

1 *Sed etiamsi Angelus de cœlo veniret, non recipiendum esse dogma aliud*] Gal. I. 8.

2 *Quam illud Christi tantis testimoniis probatum*] I Joh. V. 7, 8. Hebr. II. 4. XII. I. Johan. I. 7, 32. V. 32, 37, 39, 46. Luc. XXIV. 27. Actor. II. 22. 23. X. 43.

3 *Olim quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremo autem voluisse eum nos compellare per Filium suum*] Hebr. I. 2.

4 *Rerum omnium Dominum*] I Corinth. XV. 27. Hebr. II. 5.

5 *Splendoris paterni effulgentiam, substantiæ ejus expressam imaginem*] Hebr. I. 3.

6 *Per quem condita sunt quæ fuerunt, aut erunt*] Ibidem. Coloss. I. 16.

7 *Qui suo imperio agit ac fert omnia*] Heb. I. 3. Apoc. I. 5.

8 *Et expiatis peccatis nostris ad dextram Dei sublatus*] Hebr. I. 3. IX. 12. Matth. XX. 28. I Joh. II. 2. IV. 10. Matt. XXVI. 64. Marci XVI. 19. Act. II. 33, 34. VII. 55, 56. Rom. VIII. 34. Ephes. I. 20. Coloss. III. I. Hebr. VIII. I. X. 12. XII. 5.

9 *Dignitatem supra Angelos consecutus est*] I Petr. III. 22. Hebr. I. 13. Eph. I. 21.

10 *Quo proinde legis auctore nihil potest exspectari magnificentius*] Hebr. II. 3, 4, 5, 6, 7, 8. III. 3, 4, 5, 6.

1 *Ar-*

moriam [1] arma Chriſti militibus aſſignata, non eſſe qualibus Mahumetes nititur, ſed Spiritus propria, apta expugnandis munitionibus, quæ ſe adverſus Dei cognitionem erigunt: pro ſcuto fiduciam, quæ tela ignita diaboli repellat: pro lorica juſtitiam ſive rectitudinem vitæ; [2] pro galea, quæ quod infirmiſſimum eſt tegat, ſpem æternæ ſalutis, [3] pro enſe vero tradita divinitus verba, penitiſſimas animi partes penetrantia. Sequitur poſt hæc exhortatio [4] ad mutuam concordiam, quam Chriſtus ſuis abiens tam ſerio commendavit: [5] non multos inter nos eſſe doctores debere, ſed unum Jeſum Chriſtum: [6] omnes Chriſtianos in idem nomen baptizatos: [7] quare non debere inter ipſos ſectas eſſe & ſciſſuras, quibus ut remedium tan-

1 *Arma Chriſti militibus aſſignata*] Rom. XIII. 12. II Cor. VI. 7. X. 4. Epheſ. VI. 11. 12. 13, 14, 15, 16, 17, 18.

2 *Pro galea*] Vide præter dictum ad Epheſios locum, 1 Theſſ. V. 8.

3 *Pro enſe vero*] Vide præter dictum locum, Eph. VI. 17. Hebr. IV. 12. Apoc. I. 16.

4 *Ad mutuam concordiam, quam Chriſtus abiens ſuis tam ſerio commendavit.*] Joh. XIV. 27. XIII. 34, 35. XV. 12, 17. XVII. 20. & ſequentibus: XX. 19, 26. 1 Johan. III. 23. Adde Epheſ. III. 14. & ſequentibus: VI. 16. Hebr. XIII. 20. Matth. V. 9.]

5 *Non multos inter nos eſſe doctores debere, ſed unum Jeſum Chriſtum.*] Matth. XXIII. 8. Jacob. III. 1.

6 *Omnes Chriſtianos in idem nomen baptizatos.*] Rom. VI. 3, 4. 1 Cor. I. 13, 15. Galat. III. 27. Epheſ. IV. 5. Coloſſ. II. 12.

7 *Quare non debere inter ipſos ſectas eſſe & ſciſſuras.*] 1 Cor. I. 10. XI. 18. XII. 25.

tandem adhibeatur aliquod, ſuggeruntur dicta illa Apoſtolica, [1] ſapiendum temperanter, [2] pro modo cognitionis, quam cuique Deus admenſus eſt: [3] ſi qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem, [4] ut placide ac ſine jurgiis nobiſcum coaleſcant: [5] ſi qui intelligentia præſtent cæteris, par eſſe, ut & ſtudio erga cæteros excellant: [6] hos vero, qui aliter aliqua in parte ſentiunt, exſpectandos donec & ipſis Deus veritatem latentem aperiat: [7] interim, de quibus conſtat, retinenda, & opere implenda. [8] Nunc ex parte ſciri: [9] venturum illud ævum, quo omnia certiſſime

1 *Sapiendum temperanter.*] Rom. XII. 3, 16. I Cor. IV. 6.

2 *Pro modo cognitionis, quam cuique Deus admenſus eſt.*] Dicto loco ad Romanos, & XII. 6. II Cor. X. 13. Epheſ. IV. 7, 15, 16.

3 *Si qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem.*] Rom. XIV. XV. 2. I Cor. VIII. 7.

4 *Ut placide ac ſine jurgiis nobiſcum coaleſcant.*] Rom. XIV. I. II Cor. XII. 20. Gal. V. 20. Philipp. I. 16. II. 3, 15. I Cor. XI. 16.

5 *Si qui intelligentia præſtent cæteris, par eſſe ut & ſtudio erga cæteros antecellant.*] Rom. VIII. I, 2. 3, 9. XII. 8. XIII. 3, 14, 16. I Cor. XIII. 2. II Cor. VI. 6. VIII. 7. II Petr. I. 5, 9.

6 *Hos vero qui aliter aliqua in parte ſentiunt, exſpectandos donec & ipſis Deus latentem veritatem aperiat.*] Philip. III. 15. Eph. IV. 2. I Cor. XIII. 4, 7. I Theſſ. IV. 14. II Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloſſ. IV. II. II Timot. IV. 2. Luc. IX. 54, 55.

7 *Interim de quibus conſtat retinenda & opere implenda.*] Philipp. III. 16. Jacobi I. 22, 23, 24, 25.

8 *Nunc ex parte ſciri.*] I Cor. XIII. 9, 12.

9 *Venturum illud ævum quo omnia certiſſime cognoſcenda ſint.*] Ibidem. v. 10, 12. I Joh. III. 2. Matth. V. 8.

ſime cognoſcenda ſint. Etiam hoc rogantur ſinguli, [1] ne inutile detineant talentum ſibi concreditum: [2] ſed omnem impendant operam, ut alios Chriſto acquirant: [3] quam ad rem non tantum adhibendos rectos ſalutareſque ſermones, [4] ſed & emendatæ vitæ exemplum; ut ex ſervis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate judicium fiat. Poſtremo loco reverſa, unde exierat, ad lectores populares oratio obſecrat eos, [5] ſi quid hic boni eſt, de eo agant Deo gratias: [6] ſi quid minus placeat, rationem ut habeant, tum communis naturæ hominum ad multos errores pronæ, * tum & loci ac temporis, quo o-

1 *Ne inutile detineant talentum ſibi concreditum.*] Matth. XXV. 15. & ſequentibus.

2 *Sed omnem impendant operam ut alios Chriſto acquirant.*] I Cor. IX. 19, 20, 21, 22.

3 *Quam ad rem non tantum adhibendos rectos ſalutareſque ſermones.*] Gal. VI. 6. Epheſ. IV. 29. II Timot. I. 13. Tit. II. 8.

4 *Sed & emendatæ vitæ exemplum, ut ex ſervis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate judicium fiat.*] I Petr. III. 1, 16. Eph. VI. 6. II Tim. II. 24. I Petr. II. 12. Epheſ. IV. 1. Philipp. I. 27.

5 *Si quid hic boni eſt, de eo Deo agant gratias.*] Jacob. I. 17. II Theſſ. I. 3. I Corinth. I. 4.

6 *Si quid minus placeat, rationem habeant, tum communis naturæ ad multos errores pronæ.*] Jac. III. 2. Gal. VI. 1, 2.

* *Tum & loci*] Quòd optimus & doctiſſimus vir Lupiſtenienſi carcere, cui in perpetuum damnatus erat teneretur; quo loco & tempore profectò tot inſignia opera ſummâ eruditione, limatiſſimo judicio & ingenio ſingulari numquam elaborare potuiſſet, ſine incredibili conſtantia, animique tranquillitate & fide in Deum inconcuſſa; ob quæ bona in eum collata, in uſum totius Chriſtianiſmi, Deo gratias agent

opus hoc effusum verius, quam elaboratum est.

gent quicumque animo veritatis studioso cum cetera ejus opera, tum etiam hoc legent. Quod ex animo quidem nos facimus. *Clericus.*

F I N I S.

TYPOGRAPHUS

LECTORI S.

QUum de nova hac editione sic adornanda cogitarem, ut adnotationes ipsius textus verbis subjunctæ, uno intuitu conspici possent, ea præ primis difficultas sese obtulit, ut notæ longiores continuam textus seriem vel omnino interrumperent, vel saltem difficilem redderent. Cui cum alio modo obviam ire non possem, quædam ex allegatis Græcis longioribus (quæ & longe major Lectorum numerus utplurimum negligere solet) retenta tantùm interpretatione Latina, ad calcem libri rejicere consultum duxi. Itaque ea, ne quid opusculo de-

deficiat, hic exhibeo, simulque paginæ numerum quæ interpretationem Latinam continet adjicio.

LOCA PRÆTERMISSA.

Pag. 29.] Κατὰ γὰρ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων σύστασιν μίαν ἔχειν ἰδέαν οὐρανόν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως· μετὰ δὲ ταῦτα διαστάντων τῶν σωμάτων ἀπ' ἀλλήλων, τὸν μὲν κόσμον περιλαβεῖν ἅπασαν τὴν ὁρωμένην ἐν αὐτῷ σύνταξιν, τὸν δὲ ἀέρα κινήσεως τυχεῖν συνεχοῦς. Καὶ τὸ μὲν πυρῶδες αὐτοῦ πρὸς τοὺς μετεωροτάτους τόπους συνδραμεῖν. ἀνωφερὲς ὄντος τῆς τοιαύτης φύσεως διὰ τὴν κουφότητα· ἀφ' ἧς αἰτίας τὸν μὲν ἥλιον καὶ τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἄστρων ἐναποληφθῆναι τῇ πάσῃ δίνῃ. τὸ δὲ ἰλυῶδες καὶ θολερὸν μετὰ τῆς τῶν ὑγρῶν συγκρίσεως ἐπὶ ταὐτὸ καταστῆναι, διὰ τὸ βάρος, εἰλούμενον δ' ἐν ἑαυτῷ, καὶ συστρεφόμενον συνεχῶς, ἐκ μὲν τῶν ὑγρῶν τὴν θάλασσαν, ἐκ δὲ τῶν στερεμνιωτέρων ποιῆσαι τὴν γῆν πηλώδη καὶ παντελῶς ἁπαλήν, ταύτην δὲ τὸ μὲν πρῶτον τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς, καταλάμψαντος πῆξιν λαβεῖν, ἔπειτα διὰ τὴν θερμασίαν ἀναζυμουμένης τῆς ἐπιφανείας, συνοιδῆσαί τινα τῶν ὑγρῶν κατὰ πολλοὺς τόπους, καὶ γενέσθαι περὶ αὐτὰ σηπεδόνας ὑμέσι λεπτοῖς περιεχομένας· ὅπερ ἐστὶν ἐν τοῖς ἕλεσι καὶ τοῖς λιμνάζουσι τῶν τόπων ἔτι, καὶ νῦν ὁρᾶσθαι γινόμενον· ἐπειδὰν τῆς χώρας κατεψυγμένης ἄφνω διάπυρος ὁ ἀὴρ γένηται, μὴ λαβὼν τὴν μεταβολὴν ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον, ζωογονουμένων δὲ τῶν ὑγρῶν διὰ τῆς θερμασίας τὸν εἰρημένον τρόπον, τὰς μὲν νύκτας λαμβάνειν αὐτίκα τὴν τροφὴν ἐκ τῆς πιπτούσης ἀπὸ τοῦ περιέχοντος ὁμίχλης, τὰς δ' ἡμέρας ὑπὸ τοῦ καύματος στερεοῦσθαι. τὸ δ' ἔσχατον τῶν κυοφορουμένων τὴν τελείαν αὔξησιν λαβόντων, καὶ τῶν ὑμένων διακαυθέντων τε καὶ περιρραγέντων, ἀναφυῆναι καὶ φανῆναι παντοδαποὺς τύπους ζώων· τούτων δὲ τὰ μὲν πλείστης θερμασίας κεκοινωνηκότα πρὸς τοὺς μετεώρους τόπους ἀπελθεῖν, γενόμενα πτηνά· τὰ δὲ γεώδους ἂν δεχόμενα συγκρίσεως ἐν τῇ τῶν ἑρπετῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐπιγείων τάξει καταριθμηθῆναι. τὰ δὲ φύσεως ὑγρᾶς μάλιστα μετειληφότα πρὸς τὸν ὁμογενῆ τόπον συνδραμεῖν ὀνομασθέντα πλωτά· τὴν δὲ γῆν ἀεὶ μᾶλλον στερεουμένην ὑπό τε τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καὶ τῶν πνευμάτων, τὸ τελευταῖον μηκέτι δύνασθαι μηδὲν τῶν μειζόνων ζωογονεῖν, ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα μίξεως ἕκαστα γεννᾶσθαι τῶν ἐμψύχων, ἔοικε δὲ περὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως οὐδ' Εὐριπίδης διαφωνεῖν τοῖς προειρημένοις, μαθητὴς ὢν Ἀναξαγόρου τοῦ φυσικοῦ· ἐν γὰρ τῇ Μελανίππῃ τίθησιν οὕτως.

Ὡς οὐρανός τε γαῖα τ' ἦν μορφὴ μία·

Ἐπεὶ

Ἐπεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων
δίχα,
Τίκτουσι πάντα κἀξέδωκαν
εἰς φάος,
Δένδρη, πετεινά, θῆρας, οὕς θ'
ἅλμη τρέφει,
Γένος τε θνητῶν.

Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης τῶν ὅλων γενέσεως τοιαῦτα παρειλήφαμεν. τοῦ δὲ ἐξ ἀρχῆς ζωογονεῖν τὴν γῆν εἰ καὶ παράδοξον εἶναί τισι φαίνεται τὴν τότε ἐνέργειαν, φασὶ καὶ τὰ μέχρι νῦν γινόμενα μαρτυρεῖν ἑαυτοῖς. κατὰ γὰρ τὴν Θηβαΐδα τῆς Αἰγύπτου, καθ' οὓς ἂν καιροὺς πλεονάσῃ τὴν ἀνάβασιν ὁ Νεῖλος, καὶ τῆς μὲν γῆς διὰ τοῦτο καθύγρου γινομένης, τῆς δὲ περὶ τὸν ἥλιον θερμασίας ἄφνω προσπεσούσης, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ πολλοὺς τόπους τῆς ἐπιφανείας σήψεως γινομένης, πλῆθος μυῶν ἐκ γῆς ἀναρίθμητον γεννᾶσθαι. ὑπό τ' οὐ τῆς γῆς σκληρᾶς γεγενημένης καὶ τοῦ περιέχοντος ἀέρος οὐκέτι διατηροῦντος τὴν ἐξ ἀρχῆς εὐταξίαν καὶ εὐκρασίαν φύεσθαι ζῶα, φανερὸν εἶναι λέγουσι, διότι κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων γένεσιν ἐκ τῆς γῆς συνέβαινε ζωογονεῖσθαι παντοίας φύσεις ἐμψύχων.

Pag. 171.] Μετὰ δὲ ταῦτα πολλῷ χρόνῳ ὕστερον τῶν ἐγχωρίων τις Ἅδαδος ὄνομα πλεῖον ἰσχύσας, Δαμασκοῦ τε καὶ τῆς ἄλλης Συρίας ἔξω Φοινίκης ἐβασίλευσε. πόλεμον δ' ἐξενέγκας πρὸς Δαβίδην βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, καὶ πολλαῖς μάχαις κριθεὶς, ὑστάτῃ τε παρὰ τὸν Εὐφράτην ἐν ᾗ ἡττᾶται, ἄριστος ἔδοξεν εἶναι βασιλέων ῥώμῃ τε καὶ ἀνδρείᾳ. τελευτήσαντος δ' ἐκείνου, ἀπόγονοι ἐπὶ δέκα γενεὰς ἐβασίλευον, ἑκάστου παρὰ τοῦ πατρὸς ἅμα τῇ ἀρχῇ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκδεχομένου, ὥσπερ οἱ Πτολεμαῖοι ἐν Αἰγύπτῳ. μέγιστον δὲ πάντων δυνηθεὶς ὁ τρίτος, ἀναμάχεσθαι βουλόμενος τὴν τοῦ προπάτορος ἧτταν, στρατεύσας ἐπὶ Ἰουδαίοις ἐπόρθησε τὴν νῦν Σαμαρεῖτιν καλουμένην.

Ibid.] Ἀβιβάλου τελευτήσαντος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εἵρωμος ἐβασίλευσεν. οὗτος τὰ πρὸς ἀνατολὰς μέρη τῆς πόλεως προσέχωσεν, καὶ μεῖζον τὸ ἄστυ πεποίηκεν, καὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τὸ ἱερὸν καθ' ἑαυτὸ ὂν ἐν νήσῳ, χώσας τὸν μεταξὺ τόπον, συνῆψε τῇ πόλει, καὶ χρυσοῖς ἀναθήμασιν ἐκόσμησεν, ἀναβὰς δὲ εἰς τὸν Λίβανον ὑλοτόμησεν πρὸς τὴν τῶν ναῶν κατασκευήν. τὸν δὲ τυραννοῦντα Ἱεροσολύμων Σολομῶνα πέμψαι φασὶ πρὸς τὸν Εἵρωμον αἰνίγματα καὶ παρ' αὐτοῦ λαβεῖν ἀξιοῦν· τὸν δὲ μὴ δυνηθέντα λῦσαι τὰ αἰνίγματα πολλὰ τῶν χρημάτων εἰς τὸ ἐπιζήμιον ἀναλῶσαι· εἶτα δὴ Ἀβδήμονόν τινα Τύριον ἄνδρα τὰ προτεθέντα λῦσαι, καὶ αὐτὸν ἄλλα προβαλεῖν, ἃ μὴ λύσαντα τὸν Σολομῶνα, πολλὰ τῷ Εἰρώμῳ προσαποτίσαι χρήματα.

Ibid.] Τελευτήσαντος δ' Ἀβιβάλου, διεδέξατο τὴν βασιλείαν υἱὸς αὐτοῦ Εἵρωμος, βιώσας ἔτη τριάκοντα τέσσαρα. οὗτος ἔχωσε τὸν εὐρύχωρον, τόν τε χρυσοῦν κίονα τὸν ἐν τοῖς τοῦ Διὸς ἀνέθηκεν. ἔπειτα ὕλην ξύλων ἀπελθὼν ἔκοψεν, ἀπὸ τοῦ λεγομένου ὄρους Λιβάνου, κέδρινα ξύλα εἰς τὰς τῶν ἱερῶν στέγας, καθελών τε τὰ ἀρχαῖα ἱερὰ, καινοὺς ναοὺς ᾠκοδόμησεν. τότε τοῦ Ἡρακλέους καὶ

τῆς

τῆς Ἀστάρτης τέμενος ἀνιέρευσεν· πρώτου τε τοῦ Ἡρακλέους ἔγερσιν ἐποιήσατο ἐν τῷ Περιτίῳ μηνί, εἶτα τὸ τῆς Ἀστάρτης, ὁπότε Τιτυοῖς ἐπεστράτευσεν, μὴ ἀποδιδοῦσι τοὺς φόρους, οὓς καὶ ὑποτάξας ἑαυτῷ πάλιν ἀνέστρεψεν. ἐπὶ τούτων δέ τις ἦν Ἀβδήμονος, παῖς νεώτερος, ὃς ἐνίκα τὰ προβλήματα, ἃ ἐπέτασσε Σολομὼν ὁ Ἱεροσολύμων βασιλεύς. ψηφίζεται δὲ ὁ χρόνος ἀπὸ τούτου τοῦ βασιλέως ἄχρι τῆς Καρχηδόνος κτίσεως οὕτως. τελευτήσαντος Εἰρώμου διεδέξατο τὴν βασιλείαν Βαλεάζορος ὁ υἱὸς, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαράκοντα τρία, ἐβασίλευσεν ἔτη ἑπτά. μετὰ τοῦτον Ἀβδάστρατος ὁ τούτου υἱὸς βιώσας ἔτη εἴκοσι ἐννέα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα· τοῦτον οἱ τῆς τροφοῦ αὐτοῦ υἱοὶ τέσσαρες ἐπιβουλεύσαντες ἀπώλεσαν· ὧν ὁ πρεσβύτερος ἐβασίλευσεν ἔτη δέκα δύο· μεθ' οὓς Ἄσταρτος ὁ Δελαιαστάρτου, ὃς βιώσας ἔτη πεντήκοντα τέσσαρα, ἐβασίλευσεν ἔτη δώδεκα· μετὰ τοῦτον ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀσέρυμος βιώσας ἔτη τέσσαρα καὶ πεντήκοντα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα. οὗτος ἀπώλετο ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Φέλητος· ὃς λαβὼν τὴν βασιλείαν ἦρξεν μῆνας ὀκτὼ, βιώσας ἔτη πεντήκοντα. τοῦτον ἀνεῖλεν Εἰθώβαλος ὁ τῆς Ἀστάρτης ἱερεὺς, ὃς βασιλεύσας ἔτη τριάκοντα δύο, ἐβίωσεν ἔτη ἑξήκοντα ὀκτώ. τοῦτον διεδέξατο Βαδέζορος υἱὸς, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαράκοντα πέντε, ἐβασίλευσεν ἔτη ἕξ. τούτου διάδοχος γέγονε Μάτγηνος ὁ υἱὸς, ὃς βιώσας ἔτη τριάκοντα δύο, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα. τούτου διάδοχος γέγονε Φυγμαλίων. βιώσας δὲ ἔτη πεντήκοντα ἕξ, ἐβασίλευσεν ἔτη τεσσαράκοντα ἑπτά. ἐν δὲ τῷ ἐπ' αὐτοῦ ἑβδόμῳ ἔτει ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ φυγοῦσα ἐν τῇ Λιβύῃ πόλιν ᾠκοδόμησε Καρχηδόνα.

Pag. 172.] Καὶ Ἐλουλαῖος ὄνομα ἐβασίλευσεν ἔτη τριάκοντα ἕξ. οὗτος ἀποστάντων Κιτταίων ἀναπλεύσας, προσηγάγετο αὐτοὺς πάλιν. ἐπὶ τούτους πέμψας δὲ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, ἐπῆλθε Φοινικὴν πολεμῶν ἅπασαν ; ὅστις σπεισάμενος εἰρήνην μετὰ πάντων ἀνεχώρησεν ὀπίσω ἀπέστη τε Τυρίων Σιδὼν καὶ Ἄρκη καὶ ἡ Παλαίτυρος καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις, αἳ τῷ τῶν Ἀσσυρίων ἑαυτὰς βασιλεῖ παρέδοσαν. διὸ Τυρίων οὐχ ὑποταγέντων, πάλιν ὁ βασιλεὺς ἐπ' αὐτοὺς ὑπέστρεψε, Φοινίκων συμπληρωσάντων αὐτῷ ναῦς ἑξήκοντα καὶ ἐπικώπους ὀκτοκοσίους. αἷς ἐπιπλεύσαντες Τύριοι ναυσὶ δεκαδύο, τῶν νεῶν τῶν ἀντιπάλων διασπαρεισῶν, λαμβάνουσιν αἰχμαλώτους ἄνδρας εἰς πεντακοσίους. ἐπετάθη δὴ πάντων ἐν Τύρῳ τιμὴ διὰ ταῦτα. ἀναζεύξας δ' ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, κατέστησε φύλακας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ, καὶ τῶν ὑδραγωγιῶν οἳ διακωλύσουσι Τυρίους ἀρύνασθαι, καὶ τοῦτο ἔτεσι πέντε γενόμενον ἐκαρτέρησαν, πίνοντες ἐκ φρεάτων ὀρυκτῶν.

Pag. 173.] Ἀκούσας δὲ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ναβοπαλλάσαρος ὅτι ὁ τεταγμένος Σατράπης ἔν τε Αἰγύπτῳ, καὶ τοῖς περὶ τὴν Συρίαν τὴν κοίλην, καὶ τὴν Φοινίκην τόποις ἀποστάτης γέγονεν, οὐ δυνάμενος αὐτὸς ἔτι κακοπαθεῖν, συστήσας τῷ υἱῷ Ναβουχοδονοσόρῳ ὄντι ἔτι ἐν ἡλικίᾳ μέ-

ρη τινὰ τῆς δυνάμεως, ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτόν. συμμίξας δὲ Ναβουχοδονόσορος τῷ ἀποστάτῃ, καὶ παραταξάμενος, αὐτοῦ τε ἐκυρίευσε, καὶ τὴν χώραν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ἐποίησε· τῷ τε πατρὶ αὐτοῦ συνέβη Ναβοπαλλασάρῳ κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ἀῤῥωστήσαντι ἐν τῇ Βαβυλωνίων πόλει μεταλλάξαι τὸν βίον ἔτη βεβασιλευκότι εἰκοσιεννέα· αἰσθόμενος δὲ μετ' οὐ πολὺ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν Ναβουχοδονόσορος, καταστήσας τὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον πράγματα, καὶ τὴν λοιπὴν χώραν, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους Ἰουδαίων τε καὶ Φοινίκων καὶ Σύρων καὶ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐθνῶν συντάξας τισὶ τῶν φίλων μετὰ τῆς δυνάμεως, καὶ τῆς λοιπῆς ὠφελείας ἀνακομίζειν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, αὐτὸς ὁρμήσας ὀλιγοστὸς παρεγένετο διὰ τῆς ἐρήμου εἰς Βαβυλῶνα. καταλαβὼν δὲ τὰ πράγματα διοικούμενα ὑπὸ Χαλδαίων, καὶ διατηρουμένην τὴν βασιλείαν ὑπὸ τοῦ βελτίστου αὐτῶν, κυριεύσας ἐξ ὁλοκλήρου τῆς πατρικῆς ἀρχῆς, τοῖς μὲν αἰχμαλώτοις παραγενόμενος, συνέταξεν αὐτοῖς ἀποικίας ἐν τοῖς ἐπιτηδιοτάτοις τῆς Βαβυλωνίας τόποις ἀποδεῖξαι. αὐτὸς δ' ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου λαφύρων, τό, τε Βήλου ἱερὸν καὶ τὰ λοιπὰ κοσμήσας φιλοτίμως, τήν τε ὑπάρχουσαν ἐξαρχῆς πόλιν καὶ ἑτέραν ἔξωθεν προχαρισάμενος καὶ ἀνακαινίσας πρὸς τὸ μηκέτι δύνασθαι τοὺς πολιορκοῦντας, τον ποταμὸν ἀναστρέφοντας ἐπὶ τὴν πόλιν κατασκευάζειν, περιεβάλετο τρεῖς μὲν τῆς ἔνδον πόλεως περιβόλους, τρεῖς δὲ τῆς ἔξω τούτων, τοὺς μὲν ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου, τοὺς δὲ ἐξ αὐτῆς πλίνθου. καὶ τειχίσας ἀξιολόγως τὴν πόλιν, καὶ τοὺς πυλῶνας κοσμήσας ἱεροπρεπῶς, προσκατεσκεύακε τοῖς πατρικοῖς βασιλείοις ἕτερα βασίλεια ἐχόμενα ἐκείνων, ὑπεραίροντα ἀνάστημα καὶ τὴν πολλὴν πολυτέλειαν· μακρὰ δ' ἴσως ἔσται, ἐάν τις ἐξηγῆται· πλὴν ὄντα γ' ὑπερβολὴν ὡς μεγάλα καὶ ὑπερήφανα συνετελέσθη ἡμέραις δεκαπέντε· ἐν δὲ τοῖς βασιλείοις τούτοις ἀναλήμματα λίθινα ὑψηλὰ ἀνοικοδομήσας, καὶ τὴν ὄψιν ἀποδοὺς ὁμοιοτάτην τοῖς ὄρεσι, καταφυτεύσας δένδρεσι παντοδαποῖς ἐξειργάσατο, καὶ κατασκευάσας τὸν καλούμενον κρεμαστὸν παράδεισον, διὰ τὸ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἐπιθυμεῖν τῆς ὀρείας διαθέσεως, ὡς τεθραμμένην ἐν τοῖς κατὰ Μηδίαν τόποις· μετὰ το ἄρξασθαι τοῦ προειρημένου τείχους, ἐμπεσὼν εἰς ἀῤῥωστίαν, μετηλλάξατο τὸν βίον, βεβασιλευκὼς ἔτη τεσσαράκοντα τρία.

Pag. 174.] Μεγασθένης δέ φησι Ναβουχοδρόσορον Ἡρακλέος ἀλκιμώτερον γεγονότα ἐπί τε Λιβύην καὶ Ἰβηρίην στρατεῦσαι· ταύτας δὲ χειρωσάμενον, ἀποδασμὸν αὐτέων εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Πόντου κατοικίσαι. μετὰ δὲ λέγεται πρὸς Χαλδαίων, ὡς ἀναβὰς ἐπὶ τὰ βασιλήϊα κατασχεθείη Θεῷ ὅτεῳ δή. φθεγξάμενος δὲ εἶπεν οὕτως. Ἐγὼ Ναβουχοδρόσορος, ὦ Βαβυλώνιοι, τὴν μέλλουσαν ὑμῖν προαγγέλλω συμφορήν, τὴν οὔτε Βῆλος ἐμὸς πρόγονος, οὔτε βασίλεια Βῆλτις ἀποτρέψαι μοίρας πεῖσαι σθένουσι· ἥξει Πέρσης ἡμίονος τοῖσι ὑμετέροισι δαιμοσι χρεώμενος συμμάχοισι, ἐπάξει δὲ δουλοσύνην·

σύτην· ἐ δὴ συναίτιος ἔςαι Μήδης τὸ Ἀσσύριον αὔχημα· ὡς εἴθε μιν, πρόσθεν ἢ δῦναι τοὺς πολιήτας, Χάρυβδίν τινα ἢ θάλασσαν εἰσδεξαμένην αἰςῶσαι πρόῤῥιζον, ἢ μιν ἄλλας ὁδὰς ςραφέντα φέρεσθαι διὰ τῆς ἐρήμου, ἵνα οὔτε ἄςεα, οὔτε πάτος ἀνθρώπων, θῆρες δὲ νόμον ἔχουσι καὶ ὄρνιθες πλάζονται, ἔν τε πέτρῃσι καὶ χαράδρῃσι μοῦνον ἀλώμενον, ἐμέ τε, πρὶν ἐς νόον βαλέσθαι ταῦτα, τέλεος ἀμείνονος κυρῆσαι· ὃ μὲν θεσπίσας παραχρῆμα ἠφάνιςο.

Pag. 175.] Λέγεται δὲ πάντα μὲν ἐξ ἀρχῆς ὕδωρ εἶναι, θάλασσαν καλεομένην· Βῆλον δὲ σφέα παῦσαι. χώραν ἑκάςῳ ἀπονείμαντα καὶ Βαβυλῶνα τείχει περιβαλεῖν· τῷ χρόνῳ δ' ἱκνευμένῳ ἀφανισθῆναι· τειχίσαι δὲ αὖθις Ναβουχοδονόσορον, τὸ μέχρι τῆς Μακεδονίων ἀρχῆς διαμεῖναν, ἐὸν χαλκόπυλον.

Ibid.] Ναβουχοδονόσορος δὲ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν, Βαβυλῶνα μὲν ἐτείχισε τριπλῷ περιβόλῳ ἐν πεντεκαίδεκα ἡμέρῃσι, τόν τε Ἀρμακάλην ποταμὸν ἐξήγαγεν, ἐόντα κέρας Εὐφράτεω, τόν τε Ἀκράκανον. ὑπὲρ δὲ τῆς Σιππαρηνῶν πόλιος λάκκον ὀρυξάμενος, περίμετρον μὲν τεσσαράκοντα παρασαγγέων, βάθος δὲ ὀργυιέων εἴκοσι, πύλας ἐπέςησε, τὰς ἀνοίγοντες ἄρδεσκον τὸ πεδίον· καλέουσι δ' αὐτὰς ὀχετογνώμονας. ἐπετείχισε δὲ καὶ τῆς ἐρυθρᾶς θαλάσσης τὴν ἐπίκλυσιν, καὶ Τερηδόνα πόλιν ἔκτισεν, κατὰ τὰς Ἀράβων εἰσβολάς. τά τε βασιλήϊα δένδροις ἤσκησε, κρεμαςοὺς παραδείσους ὀνομάσας.

Ibid.] Ἐπὶ Εἰθωβάλου τοῦ βασιλέως ἐπολιόρκησε Ναβουχοδονόσορος τὴν Τύρον ἔτη τρία καὶ δέκα. κατὰ τοῦτον ἐβασίλευσε Βαὰλ ἔτη δέκα. μετὰ τοῦτον δικαςαὶ κατεςάθησαν καὶ ἐδίκασαν αὐτοὶ, Ἐκνίβαλος Βασλάχου μῆνας δύο, Χέλβης Ἀβδαίου μῆνας τρεῖς, Μύτγονος καὶ Τεράςρατος τοῦ Ἀβδηλίμου δικαςαὶ ἔτη ἕξ, ὧν μεταξὺ ἐβασίλευσε Βαλάτορος ἐνιαυτὸν ἕνα. τούτου τελευτήσαντος, ἀποςείλαντες μετεπέμψαντο Κέρβαλον ἐκ τῆς Βαβυλῶνος, καὶ ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. τούτου τελευτήσαντος μετεπέμψαντο τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Εἴρωμον, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη εἴκοσιν. ἐπὶ τούτου Κῦρος Περσῶν ἐδυνάςευσεν.

Pag. 176.] Τῆς δὲ βασιλείας κύριος ἐγένετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εὐιλμαράδουχος, οὗτος πρόςας τῶν πραγμάτων ἀνόμως καὶ ἀσελγῶς, ἐπιβουλευθεὶς ὑπὸ τοῦ τὴν ἀδελφὴν ἔχοντος αὐτοῦ Νηριγλισσοροόρου ἀνῃρέθη, βασιλεύσας ἔτη δύο. κατὰ δὲ τὸ ἀναιρεθῆναι τοῦτον, διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν ὁ ἐπιβουλεύσας αὐτῷ Νηριγλισσορόορος ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. τούτου υἱὸς Λαβοροσοάρχοδος ἐκυρίευσε μὲν τῆς βασιλείας παῖς ὢν μῆνας ἐννέα, ἐπιβουλευθεὶς δὲ διὰ τὰ πολλὰ ἐμφαίνειν κακοήθη, ὑπὸ τῶν φίλων ἀπετυμπανίσθη· ἀπολομένου δὲ τούτου, συνελθόντες οἱ ἐπιβουλεύσαντες αὐτῷ, κοινῇ τὴν βασιλείαν περιέθηκαν Ναβοννήδῳ τινὶ τῶν ἐκ Βαβυλῶνος, ὄντι ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυςάσεως· ἐπὶ τούτου, τὰ περὶ τὸν ποταμὸν τείχη τῆς Βαβυλωνίων πόλεως ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου κατεκοσμήθη. οὔσης δὲ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν

τῷ

τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ ἔτει, προσεξεληλυθὼς Κῦρος ἐκ τῆς Περσίδος μετὰ δυνάμεως πολλῆς, καὶ καταστρεψάμενος τὴν λοιπὴν Ἀσίαν ἅπασαν, ὥρμησεν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας· αἰσθόμενος δὲ Ναβοννηδος τὴν ἔφοδον αὐτȣ̃, ἀπαντήσας μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ παραταξάμενος, ἡττηθεὶς τῇ μάχῃ καὶ φυγὼν ὀλιγοστὸς, συνεκλείσθη εἰς τὴν Βορσιππηνῶν πόλιν· Κῦρος δὲ Βαβυλῶνα καταλαβόμενος καὶ συντάξας τὰ ἔξω τῆς πόλεως τείχη κατασκάψαι διὰ τὸ λίαν αὐτῷ πραγματικὴν καὶ δυσάλωτον φανῆναι τὴν πόλιν, ἀνέζευξεν ἐπὶ Βόρσιππον, ἐκπολιορκήσων τὸν Ναβοννηδον. τȣ̃δε Ναβοννήδȣ ȣ̓χ ὑπομείναντος τὴν πολιορκίαν, ἀλλ᾽ ἐγχειρίσαντος αὑτὸν πρότερον, χρησάμενος Κῦρος φιλανθρώπως, καὶ δȣ̀ς οἰκητήριον αὐτῷ Καρμανίαν, ἐξέπεμψεν ἐκ τῆς Βαβυλωνίας. Ναβοννηδος μὲν ȣ̃ν τὸ λοιπὸν τȣ̃ χρόνȣ διαγενόμενος ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ, διέστρεψε τὸν βίον.

Libri VI. de Veritate Religionis Christianæ

F I N I S.

JOAN-

JOANNES CLERICUS DE ELIGENDA, INTER DISSENTIENTES CHRISTIANOS, SENTENTIA.

LIBER UNUS.

---

§ I. *Quærendum esse apud quosnam Christianos hodie vera Christi doctrina quàm maximè vigeat.*

QUISQUIS, veri cognoscendi studio, Novi Testamenti Libros legerit, nec judicio destitutus erit; non poterit diffiteri, quin in iis veritatis argumenta, quæ Libris II. & III. exposuit HUGO GROTIUS, ad unum omnia inveniantur. Itaque, si quâ beatæ immortalitatis curâ tangatur, quæ in iis Libris credenda proponuntur amplecti, quæ præcipiuntur facere, quæ denique speranda docentur, iis confidere sui officii esse intelliget. Alioqui si

quis de Veritate Religionis Christianæ se dubitare negaret, simúlque dogmata ejus, præcepta aut promissa fide & obsequio digna per omnia minimè censeret; is secum ipse pugnaret, atque ex animo Christianum se non esse manifestò ostenderet.

Inter præcepta autem Christi & Apostolorum, hoc habetur; ut [1] coram hominibus nos profiteamur esse discipulos Christi, si eum nos pro suis agnoscere, cùm extremum feret de vivis & mortuis judicium, velimus; sin minùs, ut eum negaverimus magistrum, coram hominibus, sic illum vicissim, in ultimo illo humani generis conventu, coram Deo, discipulos nos esse suos negaturum. [2] Noluit, nimirum, Christus qui sibi crederent, eos esse clam discipulos suos; quasi suæ eos puderet disciplinæ, aut quasi pluris hominum existimationem, beneficia, minas & supplicia, quàm præcepta sua & promissa vi-

1 *Ut coram hominibus* &c.] Sic Christus Matth. x. 32. πᾶς ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. ὅστις δ' ἂν ἀρνήσεταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς: *quisquis me professus erit* (magistrum) *coram hominibus, agnoscam & ego eum* (discipulum) *coram Patre meo qui est in cœlis. Quisquis verò negaverit me* (magistrum) *coram hominibus, negabo illum & ego* (discipulum meum fuisse) *coram patre meo qui est in cœlis.* Vide & 2 Tim. II. 12. Apoc. III. 5.

2 *Noluit, nimirum, Christus* &c.] Ideò etiam dixit Matth. V. 14. *Discipulos suos esse lucem mundi, nec posse urbem in monte sitam occultari, nec accendi lucernam, ut modio subjiciatur; sed candelabro imponi, ut illuceat omnibus, qui sunt domi,* &c.

3 *Vi-*

vitæ æternæ facerent; ſed palam & coram omnibus eſſe Chriſtianos, ut alios etiam homines ad veram Religionem amplectendam allicerent, Deóque, ſi ita ei videretur, [3] vitam ab eo acceptam, vel in exquiſitis cruciatibus, redderent, dum ejus præcepta omnibus anteponere ſe palam profitentur. Sic & Paulus, [4] ſi ore confeſſi fuerimus Dominum Jeſum, & animo crediderimus eum à Deo è mortuis excitatum eſſe, docet nos ſalutem conſequuturos; *corde enim*, inquit, *creditur*, *in juſtitiam*: *ore verò confeſſio fit*, *in ſalutem*. *Ait enim Scriptura*: *qui ei credit pudore non adficietur*. Quæ cùm ita ſint, oportet eum, qui Religionem Chriſtianam veram eſſe exiſtimat, hanc animi ſui ſententiam, quavis datâ occaſione, intrepidè aperire & profiteri.

Præterea neceſſe eſt eum quærere, ſi qui ſint ejuſdem ſententiæ, & [5] cum iis pacem ac

3 *Vitam ab eo acceptam*] Luc. XII. 4. Chriſtus vetat *timere eos qui occidunt corpus*, *nec poſtea quidquam facere poſſunt*, jubetque *eum timeri qui*, *poſtquam occiſi fuerimus*, *nos poteſt in geennam ignis conjicere*. Quin etiam omnis generis mala Diſcipulis prænunciat Matt. X. 39. & ſeqq. aitque *eum*, *qui ipſius cauſâ vitam amiſerit*, *eam* (denuo) *inventurum* &c. Quibus præceptis paruerunt priſci præſertim Chriſtiani, qui ob teſtimonium Evangelii doctrinæ præbitum *Martyres*, id eſt, teſtes dicti ſunt.

4 *Si ore confeſſi fuerimus*] Rom. X. 9, 10, 11.

5 *Pacem cum iis & amicitiam* &c.] Joan. XIII. 34. 35. *Novum præceptum do vobis*, *ut ametis invicem*; *ut quemadmodum vos amavi*, *ita vos mutuo ametis*. *Hac ex re omnes cognoſcent vos eſſe meos diſcipulos*, *ſi mutuum amorem habeatis*. Vide 1 Joan. II. 7. III. 11, 16, 23.

ac amicitiam singularem colere; hoc enim indicio discipulos suos agnitum iri docet Christus, si se vicissim ament, omniáque proinde amoris & benevolentiæ officia sibi invicem exhibeant. Quin etiam eos hortatus est [6] cœtus habere, *in nomine suo*, hoc est, qui Christiani vocarentur; séque vel duobus, tribúsve ideò convenientibus adfuturum promisit. Quo pacto, præter amorem mutuum & arctiorem Christianorum, in unum cœtum coëuntium, amicitiam, [7] dogmatum etiam perpetuitati consulitur; quæ vix possent perpetua esse, si unusquisque seorsim sibi sentiret, nec cuiquam, nisi conduceret, animi sententiam aperiret; nam quæ occultantur, paullatim in oblivionem veniunt & tandem penitus exstinguuntur. Christus autem & doctrinam suam, & Ecclesias, quæ eam profiterentur, ut ne desineret humano generi benefacere, perpetuas esse voluit.

Itaque quisquis cognitionem Religionis Christianæ ex Novo Testamento hausit, verámque putat, is & hoc profiteri & [8] se adgre-

6 *Cœtus habere in nomine suo* &c.] Matth. XVIII. 19. 20.

7 *Dogmatum perpetuitati* &c.] Sic & Philosophi omnes doctrinam suam ad posteros transmiserunt, Scholarum operâ, in quibus docetur; sed Ecclesiæ Christianæ multò arctiore & firmiore vinculo conjunctæ, certiùs & faciliùs doctrinam à Magistro acceptam ad finem usque sæculorum propagabunt. Quod sine cœtibus fieri vix posset. Voluerat & hoc efficere Pythagoras, sed frustra fuit, quod nihil cœleste in doctrina ejus esset. Vide *Laërtium*, & *Jamblichum*.

8 *Se*

gregare similia profitentibus debet. Verùm quia non est hodie (uti nec olim fuit) unum hominum genus, unúsve cœtus *in Christi nomine* convenientium; non est illico credendum eum esse verè Christianum, qui sancto illo nomine censeri cupit; nec proinde cœtui cuivis eorum, qui se Christianos dicunt, [9] sine examine se se adjungere licet. Videndum ante omnia an eorum dogmatibus conveniat cum ea forma sanorum verborum, quam ex Novi Testamenti attenta lectione animo concepimus. Alioqui posset fieri ut pro Christiano cœtu eum haberemus, qui non esset, nisi, nomine tenus, Christianus. Ergo hominis est prudentis nulli cœtui, certè in perpetuum, nomen dare: nisi apud quem perspexerit eam, quam verè putat doctrinam Christianam, vigere: ita ut nihil quidquam dicere, aut facere necesse habeat, contrarium iis quæ à Christo tradita, ac præcepta esse putat.

§ II. *Iis*

8 *Se adgregare* &c.] Vide Epistolas ad Timotheum & Titum, ubi jubentur Ecclesias constituere, & Heb. x. 25.

9 *Sine examine* &c.] Vide 1 Thess. v. 21. Sed disertiùs Joannes 1. Ep. IV. 1. *Dilecti*, inquit, *ne cuivis spiritui credite, sed examinate spiritus, an ex Deo sint; nam multi Pseudoprophetæ venerunt in mundum* &c.

§ II. *Iis adhærendum, qui Christianorum nomine dignissimi sunt.*

DISSENTIENTIBUS Christianis, nec tantùm dissentientibus, sed se invicem (proh pudor!) damnantibus, atque è cœtibus ferali odio proscribentibus; eorum ulli sine examine adsentiri, aut ex ejus formula, nequaquam expensa, alios damnare, non imprudentis tantùm, sed etiam præcipitis & iniqui esset hominis. Cœtus qui veram illam Religionem, cujus delineationem animo concepit, vel partim rejiceret, credentémque damnaret, non posset ab eo per omnia verè Christianus haberi, nec impetrare ut quosvis ipse quoque damnaret, quos damnandos ejiciendósque cœtibus Christianorum Ecclesia illa censeret. Ergo videndum ante omnia est, homini prudenti, & æquo, in his Christianorum dissidiis, quinam sint sancto Discipulorum Christi nomine dignissimi, iisque adhærendum.

Si quis quærat quid esset, ex Religionis Christianæ ingenio, faciendum, si nullus omnino cœtus Christianus esset, apud quem videretur vera Christi doctrina palam doceri, & apud quem non imponeretur necessitas dogmatis cujuspiam damnandi, quod verum judicassemus; tum verò opera esset danda

ei,

ei, qui errores deprehendisset, ut alios ab iis revocaret; qua in re, [1] unà cum maximo candore summa prudentia simul ac constantia essent adhibendæ; ne homines sine fructu offenderentur, aut nimis citò de iis ad veritatem moderationémve adducendis spes abjiceretur. Interea prudenter & modestè esset dicendum quod pro vero haberetur, nec damnandus quisquam foret, ex alieno arbitrio, quasi errore infectus, qui rectè sentire videretur. Numquam ita Deus deseruit deserétve Christianum nomen, nulli ut supersint verè Christiani, aut saltem non possint in rectam viam reduci; cum quibus, si alii nolint ad saniorem sententiam redire, possimus arctiorem quamdam societatem colere, & palam etiam à pertinacibus, quod tamen, nisi omnibus frustra tentatis, faciendum non est, secedere; [2] si illicitum sit apud eos candidè & modestè dicere quod sentias, ac absti-

1 *Unà cum maximo candore &c.*] Hîc locus est præcepto Christi Matt. x. 16. quo jubemur *prudentes esse instar serpentium, simplices instar columbarum*; hoc est, ita simplices esse, ne in imprudentiam delabamur: sic prudentes, ne callidi fiamus, & in candorem peccemus. Qua in re pauci sunt, qui per omnia medium inter oppositos imprudentiæ & calliditatis scopulos cursum tenere norint.

2 *Si illicitum sit &c.*] Dum licet dissentire, & dissensum profiteri, non est cur à cœtu publico, nisi perversa in eo essent Christianismi fundamenta, abeamus; sed ubi hoc non licet, nec possumus, nisi dissimulatâ, aut abnegatâ veritate, in eo vivere, tum verò relinquendus cœtus; non licet enim mentiri, aut dissimulare veritatem, dum mendacium ejus locum obtineret, honoréfque soli veri-

ſtinere à damnandis iis, quos minimè damnandos eſſe exiſtimes. Religio Chriſtiana vetat, contra animi ſententiam, loqui, ac mentiri, & damnare innoxios; nec ingratus Deo eſſe poteſt, quiſquis ex divinorum illorum præceptorum reverentia, & admiratione, quidvis potiùs patietur, quam ut ea perſtringat. Ejuſmodi animi adfectio, quæ ex cognitione officii, amoréque Dei ardentiſſimo nata eſt, non poteſt Deo non ſummopere placere.

Igitur diſſentientibus Chriſtianis, diſpiciendum quinam optimè omnium ſentiant, nec damnandi umquam, niſi qui, re probè perſpectâ, damnatione digni nobis videntur; iiſque adhærendum, qui nec ulla dogmata credi, quæ à nobis falſa habentur, nec ulla, quæ putamus eſſe vera, damnari poſtulant. Quod ſi à nullo cœtu Chriſtiano impetrari poſſet; tum verò cum iis, qui nobiſcum ſentirent, ne veritatem proderemus, mentiremurque, ſecedendum ab iis omnibus eſſet.

ritati debitos, ſibi vindicaret. Niſi hoc fieret, *modio lux ſubjiceretur*. Sic Chriſtus à cœtibus Judæorum non ſeceſſit, nec Apoſtoli eos deſeruerunt, dum licuit in iis Magiſtri doctrinam profiteri, & docere. Vide Act. XIII. 46.

§ III. *Ii*

§ III. *Ii sunt Christianorum nomine dignissimi, qui purissimè omnium profitentur doctrinam, cujus veritatem probavit* GROTIUS.

VERUM non levis momenti quæstio est, nec solutu facilis, quâ quæritur, quinam omnium Christianorum, quorum nunc sunt cœtus, rectissimè sentiant, sintque nomine, quo appellantur, dignissimi. Christianæ omnes Ecclesiæ, tam eæ quæ jam dudum à Romana secesserunt, quàm Romana ipsa, hoc sibi singulæ tribuunt: nec est, si rationes omnes seponas, cur huic, potiùs quàm illi, fidem habeas; stultum enim esset ejusmodi electionem [1] casui permittere, & controversias omnes, talorum jactu, ut sic loquar, dirimere.

Cùm verò GROTIUS sectæ nullius hodiernæ Christianæ peculiarium dogmatum veritatem ostenderit; sed ejus tantùm Religionis, quam Christus & Apostoli homines docuerunt; sequitur ut ea Christianorum familia sit omnibus præferenda, quæ maximè omnium ea tuetur, quæ Christus & Apostoli docuerunt. Ea demum per omnia verè Christiana est Religio, quæ, sine ullius cogitationis humanæ mistura, ad Christum aucto-

1 *Casui permittere*] Vide not. 9. ad §. II.

ctorem tota referri poteſt. In eam quadrant argumenta illa veritatis, quæ Libro II. *de Veritate Religionis Chriſtianæ* expoſita ſunt, nec alii ulli conveniunt, niſi quatenus cum ea conſentit.

Quod ſi quis detrahat, vel addat doctrinæ à Chriſto traditæ, eò magis à vero recedit, quò plus detrahit, aut addit. Cùm autem *Chriſti doctrinam* dico, eam intelligo, quam planè conſtat apud omnes Chriſtianos, eſſe doctrinam Chriſti; hoc eſt, quæ, ex Chriſtianorum omnium ſententia, aut diſertè habetur in Libris Novi Teſtamenti, aut neceſſariâ conſequentiâ ex iis ſolis deducitur. De dogmatibus, quæ, ut nonnulli Chriſtianorum putant, ore à Chriſto & ab Apoſtolis tradita, ad poſteros aliâ viâ pervenerunt; nimirum, inſtitutione, quæ voce tantùm facta eſt, aut quæ ritu quopiam conſervata, ut volunt, nec niſi ſerò ſcriptis mandata ſunt; nullum aliud hîc judicium feram, niſi de iis non liquere, apud omnes Chriſtianos, quemadmodum de Libris Novi Teſtamenti conſtat. Non dicam falſa ea eſſe, niſi cum recta Ratione, aut Revelatione pugnent; ſed tantùm de eorum origine non conſtare, ideóque eſſe de iis inter Chriſtianos controverſias; qui ceteroqui de dogmatibus conſentiunt, quorum veritatem demonſtravit GROTIUS. Dum autem quidpiam incertum nobis

bis videtur, [2] eo quasi certo niti, in rebus præsertim magni momenti, nemini sapienti probaretur:

2 *Eo quasi certo niti* &c.] Hoc ipsum est quod vult Paulus Rom. XIV. 23. ubi docet *quod non est ex fide id peccatum esse*; *πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως ἁμαρτία ἐστίν*. Ad quem locum attulimus verba Philonis, è libro de Profugis, Ed. Paris. p. 469. *ἄριστον ἱερεῖον ἡσυχία καὶ ἐποχὴ περὶ ὧν οὐκ εἰσὶ πίστεις*: *præstantissima est victima quies & cohibitio judicii in iis rebus, de quibus non sunt quæ fidem faciant.* Paullò post *ἠρεμία δὲ ἀσφαλὴς ἐν σκότῳ*, *quies est tuta in tenebris*, sive, ubi non constat quid faciendum.

§ IV. *De consensu & dissensu Christianorum.*

QUAMVIS acerrimæ sint inter Christanos controversiæ, eæque magno animorum æstu agitentur, adeò ut undequaque audiantur querelæ, de negatis à nonnullis contendentium rebus manifestis; attamen quædam adeò clara sunt, ut omnes de iis consentiant. Nec exiguum est eorum veritatis argumentum, quòd à certandi cupidissimis & adfectibus pænè occæcatis communi consensu admittantur. Nolim quidem propterea cetera omnia, de quibus certatur, esse dubia aut obscura, quòd de iis non consentiant Christiani. Facilè fieri potest ut nonnullis fiat obscurum, quod clarum esset, nisi adfectu præpedirentur. Verùm vix ac ne vix quidem fieri queat, ut acerrimis adversariis, & disceptandi libidine ardentibus de re obscura conveniat. Con-

Conſentiunt ergo primùm Chriſtiani, qui quidem hodie vivunt, de numero & veritate Librorum Novi Teſtamenti; ſique nonnulla ſit, inter Eruditos, [1] de aliquot Epiſtolis Apoſtolicis controverſia, ea non eſt magni momenti; omnéſque agnoſcunt nihil niſi veri iis contineri, nec quidquam iis retentis, aut rejectis, in doctrina Chriſtiana mutari. Qui conſenſus non eſt exigui momenti, cùm hîc ſit ſermo, de indubitato fonte Revelationis Divinæ, ſub Novo Fœdere. Cetera verò Revelationis antiquæ ſervata, ut nonnulli putant, monumenta aut veſtigia, in dubium ab aliis revocantur.

Præterea conſentiunt Chriſtiani, in multis fidei capitibus, quæ credenda, facienda, & ſperanda complectuntur. Credunt, exempli cauſâ, omnes, qui quidem non deſipiunt, ut potiſſima hîc capita memorem; I. eſſe unum Deum æternum, omnipotentem, ſummopere bonum ac ſanctum, omnibus denique adtributis præſtantiſſimis, ſine ulla imperfectionis miſtura, præditum; à Deo illo, mundum & quidquid in eo eſt, humanúmque adeò genus eſſe creatum; ab eodem omnia regi & ſummâ ſapientiâ gubernari; II. eſſe ei Deo Filium unicum Jeſum Chriſtum,

1 *De aliquot Epiſtolis*] De Epiſtola ad Hebræos, de altera Petri, déque duabus poſterioribus Joannis, de quarum auctoribus diſceptant Eruditi.

2 *Hac*,

ſtum, natum è Virgine Maria Bethlehemi, ſine viri concubitu, ſub finem vitæ Herodis Magni, imperante Auguſto Cæſare; deinde cruci adfixum & mortuum, cùm imperitaret Tiberius, & Pontius Pilatus procurator eſſet Judææ; ejus vitam verè, in Hiſtoria Evangelica, narrari; à Patre ideò miſſum, ut homines viam ſalutis doceret, à vitiis morte ſuâ redimeret & Deo reconciliaret; miſſionémque illam ſuam innumeris miraculis confirmaſſe; mortuum eſſe, ut dixi, reſurrexiſſe, & cùm à pluribus & ſæpiùs eſſet conſpectus, qui cum illo etiam colloquuti fuerant, eúmque tetigerant, in cœlum ſublatum, ubi nunc regnet, & unde reverſurus aliquando ſit, ut de iis qui tunc erunt vivi, & mortuis omnibus, è ſepulcris excitatis, ex Evangelica lege, ultimum judicium ferat; credenda eſſe omnia quæ docuit, parendum omnibus quæ præcepit, ſeu ad Dei cultum, ſeu ad temperantiam, in coërcendis adfectibus noſtris, ſeu ad caritatem erga alios exercendam pertineant; iis præceptis nihil potuiſſe ſanctius, melius, utilius, & convenientius humanæ naturæ dari; homines tamen, ſolo Jeſu excepto, ea violare, nec poſſe ad ſalutem, niſi Dei miſericordiâ, pervenire; III. eſſe Spiritum Sanctum, qui Apoſtolos Jeſu-Chriſti adflavit, miracula in eorum gratiam fecit, animóſ-

mósque hominum piorum ut constanter Deo pareant flectat & in calamitatibus vitæ confirmet; ei Spiritui, per Apostolos loquenti, non minùs credendum ac Patri & Filio, & per omnia parendum; IV. Patri, Filio, & Spiritui Sancto originem suam, & conservationem debere Ecclesiam Christianam, à Christi usque temporibus ad hæc nostra; omnes qui hisce crediderint, & præcepta Evangelica observarint, misericordiam à Deo consequuturos, quâ resurrectionis, si mortui fuerint cùm Christus veniet, & vitæ æternùm beatæ participes futuri sint: contrà verò omnes qui Evangelio fidem derogaverint, nec ejus præcepta observaverint, resurrecturos, si mortui sint, ut plectantur, & pœnas æternâ morte daturos; V. denique oportere Christianos hæc omnia profiteri, cùm in Baptismo, quo testamur nos vitam vitiorum immunditiis purgatam, ad Evangelii præscriptum, agere velle; tum etiam in Cœna Dominica, quâ mortem Christi ex ejus præcepto celebramus, donec veniat, ostendimúsque nos velle ejus discipulos haberi, & omnium, qui eam similiter celebrabunt, fratres; eos porrò ritus, si rati habeantur à nobis, ut par est, & religioso animo celebrentur, cœlestem gratiam ac spiritum divinum ad nos convehere.

2 Hæc,

[2] Hæc, aliáque cum his neceſſariò connexa, (omnia enim minutatim memorare hîc nihil adtinebat) credunt omnes Chriſtiani; nec diſcrimen ullum eſt, niſi quòd nonnulli hiſce multa addunt; quibus ſuperiora dogmata explicari, aut ſupplementis augeri oportere putant, & quæ non Scriptis Apoſtolicis, ſed traditione ac uſu Eccleſiæ, Scriptiſve poſteriorum ætatum, ad poſteros propagata exiſtimant. De hiſce additamentis, aliud nihil dicam, niſi quod jam monui; de iis non conſtare, inter Chriſtianos, quemadmodum conſtat de dogmatibus expoſitis; quæ ſunt, ſuâ perſpicuitate, extra omnem dubitandi aleam poſita, ſi modò Scripturæ Sacræ auctoritas admittatur; quam nemo ſanus, inter Chriſtianos, rejicit.

Si

2 *Hæc, aliáque* &c.) In ſuperiore doctrinæ Chriſtianæ expoſitione, ſequuti ſumus ordinem Symboli quod Apoſtolicum dicitur, vitavimúſque voces omnes, quæ in controverſiam, apud Chriſtianos, vocatæ ſunt; quia agimus de iis, in quibus conſentiunt. Nec propterea damnamus, quaſi falſa, quæcumque, explicationis aut confirmationis cauſâ adduntur; è contrario ſtudium explicantium aut confirmantium veritatem cœleſtem vehementer probamus; nec dubitamus quin multa inventa ſint & inveniri porro queant, ad ejus illuſtrationem. Rectè hanc in rem *Tertullianus* de Virginibus velandis Cap. I. *Regula quidem fidei una omnino eſt, ſola immobilis & irreformabilis; credendi, ſcilicet, in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem, & filium ejus Jeſum Chriſtum natum ex Virgine Maria, crucifixum ſub Pontio Pilato, tertiâ die reſuſcitatum à mortuis, receptum in cælis, ſedentem nunc ad dexteram Patris, venturum judicare vivos & mortuos, per carnis etiam reſurrectionem. Hac lege fidei manente, cetera jam diſciplinæ* (ſeu doctrinæ) *& converſationis admittunt novitatem correctionis, operante, ſcilicet, & proficiente uſque ad finem gratiâ Dei*, &c.

1 *Hos*

Si quis horum dogmatum memor expendat argumenta, quibus Religionis Christianæ Veritas probatur, animadvertet (quod probè observari magni interest) vim omnem argumentorum circa hæc versari, non circa controversa illa capita, quæ orbem Christianum dividunt: quemadmodum jam innuimus.

§ V. *Unde unumquemque Religionis Christianæ cognitionem haurire oporteat.*

IN hoc Christianorum dissensu, consensúque, nihil tutius prudentes judicabunt, quàm Christianæ Religionis cognitionem ex fonte minimè suspecto, & quem omnes incorruptum ac purum fluere fatentur, haurire. Is autem fons est nullius singularis Ecclesiæ Fidei Symbolum, aut Confessio, sed Libri soli Novi Testamenti, quos genuinos esse omnes agnoscunt. Fateor nonnullos Christianorum interdum dictitare non posse eos Libros intelligi, nisi ex doctrina Ecclesiæ suæ; sed alii continuò reclamant, &, ut hoc unum dicam, suspecta est sententia, quæ nititur tantùm testimonio adfirmantium, eorúmque quorum maximi interest veram videri. Alii ajunt opus esse insolito auxilio Spiritûs Sancti, non tantùm ut fides Scripturæ habeatur, quod non ægrè concedi possit; sed

ſed etiam ut ſententia verborum ejus intelligatur; quod quî probari queat non video. Verùm eſto hoc etiam; ſi modò agnoſcant omnes, qui religioſo & Veritatis ſtudioſo animo Novi Fœderis Libros legunt, eum ſpiritum à Dei bonitate impetrare; nihil eſt, cur ulteriùs quiſquam contendere neceſſe habeat. Itaque prudenter & tutò unuſquiſque ex iis Libris petere poteſt Religionis Chriſtianæ cognitionem; adhibitis tamen iis ſubſidiis, quæ ad ejuſmodi Libros intelligendos aut neceſſaria, aut utilia ſunt; in quæ, hoc loco, non inquiremus.

Quiſquis ergo crediderit Libris Novi Teſtamenti fideliter deſcriptam eſſe Revelationem Divinæ voluntatis à Chriſto allatam; idem omnia quæ illic occurrent, prout ea intelligere poterit, credenda, facienda, ſperanda amplecti neceſſariò debebit. Quiſquis enim Chriſto credit, omnia quæ ab eo manaſſe putat, religioſo animo excipere debet. Nullâ ſe exceptione tueri poteſt, quâ nonnulla eorum, quæ à Chriſto profecta agnoſcit, admittat, alia rejiciat. Talia autem ſunt omnia illa dogmata, quæ antea expoſui, & de quibus conſentiunt, ut dixi, omnes Chriſtiani.

Ad cetera quod adtinet, de quibus contendunt, cùm non ſint tantæ perſpicuitatis, vir religioſus ac pius deliberare poteſt & debet,

ac interea judicium cohibere, donec clariora sibi facta sint. Imprudentis enim esset admittere, aut rejicere, quæ veráne sint, an falsa, nondum satis constaret; nec æterna salus, in Libris Novi Testamenti, hanc aut illam sententiam controversam amplectenti; sed summam Religionis Christianæ, qualem descripsimus, animo fideliter admittenti, & moribus exprimenti promissa est.

§ VI. *Aliud Christianis imponi non debere, præter id quod ex Novo Testamento haurire possunt.*

IGITUR [1] hoc unum jure Christianis omnibus imponi potest, ut quæcumque Novi Fœderis Libris inesse putant amplectantur, pareántque iis quæ jussa ibidem vident, & abstineant ab iis quæ illic vetantur. Si quid præterea, quasi necessarium, exigatur, nullo jure exigitur. Quis enim æquus judex postu-

1 *Hoc unum* &c.] Huc spectat quod habet Christus Matth. XXIII. 8. & seqq. *Vos verò ne vocemini Rabbi, unus enim est vester Magister Christus, omnes autem vos fratres estis. Nec patrem vestrum vocate* quemquam *in terra, unus est enim Pater vester qui est in cœlis; neque vocemini Doctores, unus enim Doctor vester est Christus.* Vide & Jac. III. 1. Eodem pertinet Ap. III. 7. ubi dicitur Christus habere *clavem Davidis*, & ita describitur: *qui aperit* (Cœlum, nempe) *nec quisquam claudit; qui claudit, nec quisquam aperit.* Si soli Christo sit credendum, nec ullum certum revelationis per Christum factæ supersit monumentum, præter Novum Testamentum; hinc liquet hisce tantum Libris, in fidei negotio, fas esse credi.

2 Si

ſtulet à Chriſtiano, ut credat à Chriſto manaſſe dogma, quod non videt in ſolis illis fidis atque indubitatis, ex omnium ſententia, monumentis quibus Revelatio Chriſti ad nos uſque, propagata eſt? Sint & alia dogmata vera, ut hoc aliquamtiſper concedamus; vera tamen haberi non poſſunt, ab eo qui, diſſidentibus Chriſtianis, mediam viam ſequutus, nullum certum monumentum Revelationis Chriſti, præter Novi Teſtamenti Libros, admittit. Dum hoc credit, aliud nihil ab eo exigi jure poteſt; hoc autem credet, donec claris argumentis ei conſtet aliunde tutò Chriſtianiſmi cognitionem peti poſſe; quod numquam, ut puto, fiet.

[2] Si quis ergo aut adimere Chriſtianis aggrediatur Libros Novi Teſtamenti, aut iis addere, quæ vera eſſe minimè conſtat; is nequaquam eſt audiendus, quippe qui à nobis poſtulat quod nemo prudens conceſſerit, ut id credamus de quo nobis non liquet, aut omittamus id quod omnes certum eſſe Revelationis Evangelicæ monumentum agnoſcunt. Nihil opus eſt ſingillatim ac minutatim omnes expendi controverſias; quod infinitum pæ-

2 *Si quis adimere &c.*] Huc pertinet dictum Pauli Gal 1. 8. *Si nos, aut Angelus è cælo nunciaverit vobis Evangelii nomine præter id quod Evangelii nomine nunciavi vobis, ſit Anathema.* Ac ſanè neminis eſt Evangelio quidquam, quaſi neceſſarium, addere; aut detrahere, quaſi inutile.

pænè esset, nec nisi à viris eruditissimis & otio abundantibus fieri potest. Quisquis nobis necessariò credendum imponit, quod credere non possumus, is nos à se expellit; quia nec vi extorqueri potest fides, nec quisquam Dei timens & veri amans id quod non credit profiteri, in gratiam cujusquam, sustinebit.

Sed objiciunt aliter sentientes, si unicuique relinquatur judicium liberum de sententia Librorum Novi Testamenti, tot exorituras Religiones, quot erunt capita, & Veritatem, quæ unica est, errorum multitudine continuò oppressum iri. Ego verò existimem, antequàm objectionibus oppugnetur sententia, quæ certis argumentis nititur, ea oportere everti fundamenta, quibus inædificata est; quia iis firmis remanentibus, tota superstructa moles inconcussa permanet, ut hîc videmus. Si enim incommodum quodpiam ex dictis nasceretur, nihilo seciùs vera haberentur, donec ostensum esset non firmo talo ea niti. Verùm, ut hoc nunc omittamus, falsum est usque adeò obscuram esse Novi Testamenti Revelationem, ut non à quovis sanæ mentis & veri studioso summa Religionis Christianæ rectè ex ea hauriri possit, & re verâ hauriatur, quod experientiâ constat; nam omnes Christiani, ut ostendimus, de summa rei consentiunt; quod & GROTIUS Lib. II. §. 17. observarat. Pauco-

corum quorumdam delirorum, aut malorum hominum nullam hîc rationem habemus; cùm integræ Christianorum Societates, præ nimio alioqui contendendi studio facilè dissidentes, & in contraria omnia abeuntes, consentiant.

§ VII. *Admirandam esse Providentiam Divinam, in conservatione Doctrinæ Christianæ.*

HAC in re, ut in aliis innumeris, quæ ad gubernationem rerum humanarum pertinent, admiranda est omnino Providentia Divina; quæ, cùm tot dissidia olim fuerint, sintque etiamnum hodie, inter Christianos, attamen Libros Novi Testamenti illibatos ad nos usque conservavit, ut ex iis instauraretur doctrina Christiana, quotiescumque corrumpi eam contingeret; nec hunc modò tantum thesaurum integrum ad nos usque demisit, verùm etiam, in medio dissidiorum ardore, doctrinam ipsam Christianam ita tutata est, ut numquam Religionis summa ex Christianorum memoria interciderit.

Pars non spernenda Christianorum hodie contendit multos errores, superioribus sæculis, paullatim in Christianorum scholas irrepsisse; quod cùm alii negarent, ea de causa, sæculo post Christum natum XVI. facta est illa in Occidente insignis secessio, quâ res

Christiana in duas partes, non usque adeò impares, secta est. Attamen sæculis illis, quorum errores à Christianorum parte, quam dixi secessionem fecisse, & vitia ab utraque mirum in modum, nec falsò, exagitantur, semper remansit summa illa Religionis Christianæ, antea à notis delineata. [1] Nullum est sæculum, tantis ignorantiæ & vitiorum tenebris obsitum, ex cujus Scriptoribus superstitibus non possint capita fidei antè memorata facilè colligi. Multa sanè (neque enim hoc dissimulandum) aliena, & Scriptis Novi Testamenti ignota sunt addita & in Christianam Theologiam intrusa; quibus factum est ut ne verum Evangelici illius satoris triticum tantos fructus proferret, quantos alioqui, spinis, noxiisque, aut inutilibus herbis purgato agro, protulisset. Multa vitia ac delicta non admissa tantùm, aut tolerata, sed etiam laudata sunt; nec eo sciùs salutaris doctrina incolumis fuit, servatis Novi Testamen-

1 *Nullum est sæculum* &c.] Nulla sæcula pejus audiunt, quàm X & XI. ut fatentur ii qui Romanæ Sedi adhærent, non minus ac qui ab ea secessionem fecerunt. Attamen si quis, animi gratiâ, legat in *Bibliotheca Patrum* Scripta eorum sæculorum, facilè illinc colligere dogmata omnia quæ memoravimus §. IV. poterit. Vixit etiam initio sæculi XII. *Bernardus* Monasterii Claræ Vallis Abbas, cujus etiamnum eruditio, pietas & constantia à plerisque laudantur, & cujus Scripta à sequentibus ætatibus lectitata numquam damnata sunt. Illinc autem facillimè etiam integrum doctrinæ Christianæ corpus colligi queat. De sequentibus sæculis usque ad XVI. res non minùs certa est, nec de sequentibus quisquam dubitat.

2 Por-

menti Libris, & ſenſu communi inter Chriſtianos; quibus factum eſt ut ſubinde exorti ſint viri inſignes, qui vitia & errores ævi ſui caſtigarent, & contra torrentem brachia dirigere auderent. Sic obſtitit Deus ne, ex Chriſti promiſſo, [2] *portæ ſepulcri contra Eccleſiam prævalerent*; hoc eſt, ne umquam exſtingueretur cœtus omnis, in quo doctrina Chriſtiana incolumis ſervaretur; quamvis interdum alienis & contrariis etiam dogmatibus permiſta, aut obſcurata, interdum ſincerior ac purior fuerit. Niſi re verâ, ut hoc obiter obſervemus, à Deo ad nos miſſa fuiſſet ea doctrina, numquam profectò ex tanta vitiorum ac errorum eluvione emerſiſſet; ſed obruta tandem, humani ingenii mutabilitate & ſtultitiâ, funditus periiſſet.

2 *Portæ ſepulcri* &c.] Sic explicamus πύλας ᾅδε, quia nec ea vox, nec Hebraica שאול *Scheol*, cui reſpondet, uſquam in Sacris Libris ſignificat Cacodæmonem; ſed tantùm ſepulcrum, aut ſtatum mortuorum, quod *Grotius* & alii obſervarunt. Itaque ex hoc loco, hoc unum colligi poteſt, numquam fore ut prorſus intereat Eccleſia Chriſtiana, ſeu ut nullus ſuperſit cœtus, apud quem ſumma doctrinæ Evangelicæ non remaneat.

§ VIII. *Reſpondetur quæſtioni cur Deus inter Chriſtianos diſſidia & errores, naſci paſſus ſit.*

ERIT fortè, qui objiciat hîc nobis, Divinam Providentiam meliùs conſervationi doctrinæ Chriſtianæ conſulturam fuiſſe, ſi errores

 rores

rores qui inter Chriſtianos ſunt ac fuerunt antevertiſſet, veritatémque ac concordiam, quæ eam comitaretur, perpetuam omnipotentiâ ſuâ inter eos aluiſſet. Verùm noſtrum non eſt Deum docere, quomodo ſe gerere debuerit in rerum humanarum gubernatione, ut meliùs haberent. Officii noſtri contrà eſt Deo fuiſſe ſapientiſſimas rationes id patiendi, quod paſſus eſt, exiſtimare; quamvis eas ne conjecturâ quidem adſequi poſſemus. Sed ſi probabiles rationes reddi queant eorum, quæ fiunt; noſtrum etiam eſt Deum propter has, aut graviores etiam rationes, paſſum eſſe ea fieri, quæ quotidie eveniunt, credere.

Ut autem ex re ipſa conjecturam capere liceat, ante omnia ſtatuendum eſt hoc Deo conſilium fuiſſe, [1] homines liberos creare, & ſinere liberos ad extremum eſſe; hoc eſt, neque ita bonos, ut neceſſariò ſemper boni eſſent; neque ita malos, ut neceſſe haberent ſub vitiis in perpetuum ſuccumbere; ſed mutabiles, ita ut à vitio ad virtutem, & viciſſim à virtute ad vitium tranſire poſſent; idque eo faciliùs, aut difficiliùs, quo diutiùs, aut mi-

1 *Homines liberos creare*] Maximo hoc conſenſu docuit univerſa Chriſtiana Antiquitas. Vide *Juſtinum* Martyrem Apol. I. c. LIV. & LV. *Irenæum* Lib. IV. c. 9. c. 29. ſub finem, c. 71. & 72. *Origenem* in Philocalia c. XXI. *Euſebium* in Præp. Evang. Lib. VI. c. 6. & alios quorum dicta profert *Dionyſ. Petavius* Dogm. Theol. Tom. 1. Lib. VI. c. 6. Multa quoque habet hanc in rem Tom. 3. Lib. III. IV. & V.

2 *Al-*

minùs diu virtuti, aut vitio addicti fuiſſent. Talem videmus fuiſſe olim Populum Hebræum, tales poſtea etiam Chriſtianos. Neutri ineluctabili quadam vi ad virtutem, aut ad vitium adducti ſunt; ſed legibus dumtaxat, quæ præmia bonis, pœnas malis proponebant, coërciti; ad quas varia acceſſerunt à Divina Providentia excitamenta ad virtutem, & dehortamenta à vitiis; ſed quorum tamen neutra homines libertate inſitâ, ſeu parendi, aut non parendi Deo facultate, ſpoliarunt; prout res ipſa demonſtrat, nam ſemper boni & mali fuerunt, quamvis divinæ leges virtutem omnibus æquè præſcriberent, & vitia vetarent. Hoc ipſum futurum, apud Chriſtianos, ſatis ſignificaverat Chriſtus Parabolis duabus; [2] alterâ de zizaniis, quæ inimicus ſevit, poſt ſatum triticum; [3] alterâ de rete, quod bonos & putridos piſces æquè capiebat; quibus ſignificavit futurum ut, in Eccleſia, Chriſtiani ſemper mali bonis admiſti eſſent; unde ſequitur eum probè vidiſſe mala, quæ perpetuò erant in Eccleſia Chriſtiana futura. Quin etiam Paulus Corinthios monuit [4] *oportere eſſe* inter Chriſtianos *ſectas*, ut

2 *Altera de zizaniis &c.*] Matth. c. XIII, 24. *& ſeqq.*

3 *Altera de rete.*] Matth. XIII, 47. *& ſeqq.*

4 *Oportere eſſe &c.*] I Cor. XIII, 19. Δεῖ γὰρ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν. Hoc eſt, prout ſunt homines, neceſſe eſt, niſi in melius mutentur, inter vos exoriri ſectas, quibus boni à malis ſecernentur; dum boni veritati & caritati adhærebunt, ceteris in alia omnia abeuntibus. Vide Matth. XVIII, 7.

ut probati manifesti fiant. Ac sanè nisi fuissent inter Christianos dissensiones de doctrina, vix fuisset locus electioni, eique generi virtutis, quo fit ut Veritas omnibus præferatur. Ergo hac quoque in re elucet Divina Sapientia, quæ ex mediis hominum vitiis singularis planè virtus ut efflorescerct effecit.

Quòd si quis hîc objiciat, [5] ut faciunt nonnulli, præstitisse nullam esse ejusmodi virtutem, quàm exstitisse ei contraria vitia, unde tot horrenda scelera, tot calamitates, tantæque miseriæ humano generi incubuere & tam graves pœnæ, etiam post vitam hancce, imminent; tum verò respondebimus, non tanti hæc mala Deo fuisse, ut propterea nullum specimen daret potentiæ suæ, in liberis creandis Naturis. Hoc nisi factum esset, posse fieri nulla credidisset Creatura. Imò ne Deus quidem ipse liber creditus esset, nisi ipse eam de se opinionem omnipotentiâ suâ animis hominum inseruisset, quam alioquin ex ejus operibus numquam concepissent. Neque coli potuisset, si omnia non bonitate liberâ, sed fatali quadam necessitate & fecisse & facere creditus fuisset; nisi fatali quoque cultu, ac minimè libero. Cum tanto malo, quantum est

5 *Ut faciunt nonnulli.*] Multis hanc objectionem proposuit, ornavitque rhetoricis omnibus fucis *Pet. Balius*, quem in aliquot voluminibus *Bibliothecæ Selectæ* & præsertim IX, X & XII. sermone Gallico confutavimus.

1 *Quod*

est Dei ignoratio, non possunt comparari vitia ac calamitates hujus, aut alterius vitæ; in quibus si quid præterea negotium nobis facessat, reputemus oportet Deum esse optimum, justissimum, potentissimum, & sapientissimum, qui nonnisi convenienter virtutibus suis aget, viámque facilè inveniet, & inibit; quâ ea, quæ impedita nobis videntur, expediat, omnibúsque intelligentibus Naturis nihil à se factum esse, quod fieri non debuerit, ostendat. Interim, dum ea dies exoriatur, quâ omnes ignorantiæ nostræ nebulæ discutientur; ea nobis dedit sui documenta, & virtutum suarum specimina, ob quæ ei prorsus confidere, & quod fieri vult exspectare æquo animo possimus & debeamus.

Plura possent hanc in rem dici, sed quæ nos ab eo fine, ad quem tendimus, averterent, & ad alia, quæ huc non pertinent, transversos agerent.

§ IX. *Purissimè omnium eos doctrinam Christianam profiteri & docere, qui ea tantùm quasi necessaria, de quibus consentiunt Christiani, credenda, facienda, speranda proponunt.*

HIS itaque omissis, ut redeamus ad sententiam, inter Christianos dissentientes, eligendam; nihil tutius, ac sapientius fieri posse videtur, in hoc rerum statu, quàm si ei Christiano-

ſtianorum familiæ nomen demus, quæ ſolum Novum Teſtamentum pro norma fidei ſuæ, ſine ulla humanorum decretorum miſtura, agnoſcit; ſatisque habet ut unusquisque ex eo formulam fidei ſuæ hauriat, ad ejus præcepta mores ſuos exigat, & ſibi quæ pollicetur ſperanda proponat. Quòd ſi ex animo & ſine fuco fiat, finis ejus inveſtigationis erit illa ipſa forma ſanorum verborum, quam in tot ac tantis errorum, diſſidiorúmque procellis, & ſæculorum tam multorum lapſu, ac mutationibus regnorum, & civitatum, ſemper eamdem manſiſſe oſtendimus. Eâ continentur quæcumque ad fidem & mores neceſſaria ſunt; quibus ſi quis alia addere velit, licitum quidem eſt, pro temporum, locorúmque ratione, modò ne quaſi neceſſaria ab eo imponantur, [1] quod ſolius eſt ſummi Legiſlatoris, aut contraria dogmata obtrudantur.

Non licet Chriſtianis ita, ut diximus, adfectis collum ſubdere opinionum humanarum jugo, aut profiteri ſe credere quod non credunt, aut id facere quod apud animum ſuum improbant, quia præceptis Chriſti contrarium eſſe putant. Ideóque ubicumque Chriſtiana illa

1 *Quod ſolius eſt ſummi Legiſlatoris.*] Eam in rem vide quæ habet Paulus Rom. XIV. 1. *& ſeqq.* ubi de iis qui imponebant aliis ritus, aut qui obſervantes damnabant; quod jus teſtatur ad ſolum Chriſtum pertinere. Eodem ſpectat quod habet Jacobus Cap. IV. 12. Εἷς ἐςὶ *νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι: Unus eſt Legiſlator qui poteſt ſervare & perdere.*

1 *Sym-*

illa libertas, quam dixi, minimè conceditur, inde migrare necesse habent; non quasi aliter sentientes prorsus damnent, sed quia animi quisque sui, non alieni, lumina sequi, seu id facere, quod optimum factu judicat: id vitare, quod malum putat, omnino debet.

§ X. *Cùm iis Eucharistiæ participes prudentes omnes fieri debere, qui nihil aliud à Christianis postulant, præter id quod unusquisque in Novi Fœderis Tabulis invenit.*

CUM Christus duo veluti Symbola Christianismi instituerit, Baptismum & Eucharistiam; non fuit quidem nostri arbitrii Baptismum suscipere, ubi judicamus purissimum esse Christianismum, quia recens nati baptizati sumus; sed cùm nonnisi maturiore ætate ad Eucharistiam accedamus, de Societate Christiana, cum qua velimus ejus participes fieri, dispicere possumus; quod si ab initio à nobis factum non est, fieri tamen aliquando debebit.

Sunt qui Eucharistiam, quæ, ex institutione Christi, [1] symbolum est pacis & cari-

1 *Symbolum est pacis &c.*] Vide 1 Cor. x. 16, 17. ubi memorato calice & pane Euchatistico, quorum multi participes sunt, subjicit Apostolus: *Quia unus panis, unum corpus multi sumus; nam omnes unius panis participes sumus.* Quæ verba Eucharistiâ conjunctionem Christanorum significari ostendunt: & optimi quique interpretes animadverterunt.

2 *En-*

caritatis Christianorum inter se, habeant quasi vexillum quoddam dissensionis, excludántque ex ea omnes, quibus tutum non videtur jugum ullum subire, præter id quod Christus nobis imposuit; seu credenda, facienda, speranda ulla suscipere quasi necessaria, præter ea quæ in Novi Fœderis Tabulis exstare sibi persuaserunt, & qui proinde religioni ducunt formulas alias fidei admittere, præter eam quam diximus. Cum ejusmodi hominibus pacem quidem colere fas, júsque est; [2] sed Eucharistiam celebrare eâ lege, ut præter Novi Testamenti Tabulas, alia fidei & morum norma admittatur, omnésque, qui eam admittere nolunt, Ecclesiâ exclusi intelligantur, homini religioso ac prudenti nefas habebitur.

At eorum qui æternæ salutis obtinendæ leges nullas alias norunt, præter eas quæ sunt à Christo & Apostolis in Fœderis Evangelici Tabulis positæ, prout possunt ab unoquoque intelligi, Eucharisticam mensam adire tutò possunt & debent quicumque Evangelii verè amantes sunt. Excipiuntur enim ab iis & vocantur etiam ad hanc mensam, quicumque Novi Testamenti Libros pro uni-

2 *Eucharistiam celebrare.*] Hæc quoque fuit mens *Grotii*, ut liquet ex ejus libello, *an semper communicandum per Symbola*, ubi loquitur de causis intermittendæ Communionis, Tom. IV. Oper. Theol. p. 511.

3 *Nemo*

unica fidei & vitæ norma agnoſcunt; qui mores ſuos, ex animo, ad eam normam componunt; qui tandem neque Idololatriam ullam admittunt, neque alios ut dogmata quædam profiteantur ſe credere, quæ non credunt, malè habent. Liquet ſanè communionem non poſſe coli, cum eo, qui vi utitur ut dogmata ſua aliis imponat; qui alia Numina, præter verum Deum Patrem, Filium & Spiritum Sanctum, colat; aut moribus ſuis ſe præcepta Evangelica parvi facere, oſtendat; aut qui alias ſalutis leges, quàm quæ in ipſis æterni Fœderis Libris perſcriptæ ſunt, agnoſcat; at qui contrà ſe gerit dignus eſt, cum quo omnes Chriſtiani communionem colant, & qui præferatur ceteris omnibus, qui aliter ſentiunt. [3] Nemo mortalium, imò ne Angelorum quidem, novum Evangelium credendum imponere Chriſtianis poteſt; ex hoc autem Evangelio verus Chriſti diſcipulus eſt, qui toto animo credit ejus doctrinæ, & quidem ſoli, ita ut ei pareat, pro infirmitate hujus vitæ, quàm optimè poteſt, Deum unum colat, proximum amet ut ſe ipſum, & temperanter, ad cetera omnia quod adtinet, vivat. Si quid hinc detrahatur, mutilantur leges Fœderis, de quibus nemo quidquam, præter Deum ſolum, remittere po-

3 *Nemo mortalium &c.*] Vide not. ad § I.

1 *Eam*

poteſt; ſi quid verò addatur, inane eſt jugum, quod nemini Chriſtianis imponere licet. A Deo, ſolo ſalutis æternæ arbitro, ejuſmodi leges accipere poſſunt.

Quæret fortè quiſpiam à me, quo tandem nomine diſtinguantur à ceteris cœtus illi Chriſtiani, quos modò deſignavi? Atqui nihil intereſt, quo vocabulo appellentur; Eccleſias omnes à me deſignatas putent Lectores, in quibus id invenient, quod dixi. Ubicumque erit unica illa fidei norma, & libertas, quam deſcripſi, illic verum eſſe Chriſtianiſmum pro certo habeant; nec quærant nomen, quod nihil ad rem facit. Multos eſſe puto ejuſmodi cœtus, & plures ac numeroſiores in dies ut ſint Deum Optimum Maximum precor; ut tandem in omnes terras *ejus regnum adveniat*, & ei ſoli totum humanum genus pareat.

§ XI. *De Diſciplina Eccleſiaſtica.*

HIC ſe ſe nobis nonnulla difficultas objicit, quæ naſcitur ex forma regiminis Eccleſiæ & Diſciplina, ut vocatur, Eccleſiaſtica; nulla enim Societas, qualis eſt Eccleſia, ſine ordine ſtare poteſt, ideóque forma quædam regiminis conſtituenda fuit. Quæritur verò, apud Chriſtianos, quæ regiminis forma ab Apoſtolis conſtituta ſit; videtur enim ceteris

ris præferenda, quæ ab initio fuit constituta; ac proinde ex duabus Ecclesiis, in quibus alioquin æquè purè ac castè Evangelium doceretur, ea anteponenda, in qua esset Apostolica regiminis forma; quamvis regimen sine re, hoc est, sine Evangelio, sit inane Ecclesiæ simulacrum.

Duæ autem nunc sunt Regiminis formæ, quarum una est, quâ sub uno Episcopo, qui solus jus habet ordinandi Presbyteros, vel inferioris ordinis Ministros Evangelicos, Ecclesia agitat: altera verò, cùm ab æqualibus Presbyteris, quibus adjunguntur ex Plebe viri aliquot prudentes & probis moribus, Ecclesia regitur. Qui sine præjudicio legerunt quod superest Scriptorum Christianorum antiquissimorum, satis norunt priorem disciplinæ formam, quæ Episcopalis vocatur, qualis est in Magnæ Britanniæ parte meridiana, ubique, proximo post Apostolos sæculo, obtinuisse; unde esse institutionis Apostolicæ colligere licet. Alteram verò, quam Presbyteranam vocant, instituerunt multis in locis Galliæ, Helvetiæ, Germaniæ, & Belgii, qui sæculo XVI. ab Ecclesia Romana secessionem fecerunt.

Qui Historias ejus sæculi attentiùs legerunt probè sciunt ideò tantùm introductam esse hanc posteriorem regiminis formam, quòd Episcopi nollent concedere iis, qui doctrinam

& mores Christianorum emendatione necessariâ indigere contendebant, emendanda ea esse, quæ corrupta conquerebantur. Alioqui si Episcopi tunc temporis idem facere ubique sponte suâ voluissent, quod in Anglia haud multò pòst factum est; regimen illud etiamnum hodie, apud omnes qui secesserunt ab Ecclesia Romana, obtineret, & innumeræ calamitates, quæ, omnibus perturbatis ac convulsis, contigerunt, anteverti potuissent. Nulla enim fuit ratio, si verè rem æstimemus, mutandi regiminis, præter hanc; quod stante vetere regimine, æqui nihil impetrari posset. Itaque Presbyterana forma, plerisque in locis, est instituta; quod ubi semel factum est, omnium, qui Reipublicæ Civili iis in locis præsunt, ita interfuit, interéstque etiamnum hodie nihil mutari, ut maneat necesse sit; nisi quis mallet propterea periculosè turbari omnes ditiones, in quibus obtinet; quod prudentes numquam concedent, neque est optandum. Forma regiminis constituta olim fuit, ad conservationem doctrinæ Christianæ, non ad perturbationem Reipublicæ; quæ, sine discrimine ipsius Religionis, contingere vix potest.

Itaque prudentes viri, quamvis Apostolicam, similémque ubique administrandæ Ecclesiæ formam præoptarent; res in eo statu, in quo sunt, relinquendas potiùs putarunt, quàm

quàm adeundum, quod novarum rerum molitionem ſemper comitatur, periculum. Interea quicumque ſapuerunt ſe invicem propterea minimè oderunt, conviciis proſciderunt, aut damnarunt, ut fervidiores ſolent; quaſi ex alterutra forma ſalus æterna penderet, quod nuſquam in Scriptis Apoſtolicis doceri videbant, neque ex Religionis Chriſtianæ indole colligi poteſt.

§ XII. *A* GROTIO *magno in pretio habitam antiquam Diſciplinam, ſed ſine alterius damnatione.*

QUICUMQUE ſcripta viri ſummi HUG. GROTII legerunt, doctrinámque ejus ac mores introſpexerunt, norunt hominem [1] eam formam ſanorum verborum animo concepiſſe, cujus veritatem probavit, nec aliam Religionem, pro vera, habuiſſe. Sed cùm ſtudiosè Antiquitatis Chriſtianæ Scripta legiſſet, intellexiſſétque formam Epiſcopalem eſſe primævam, vehementer eam probavit; qualis in

1 *Eam formam* &c.] Vide inter alia *Inſtitutionem baptizatorum puerorum*, quam ex Belgicis verſibus in Latinos ipſe auctor tranſtulit, Oper. Theol. Tom. IV. p. 629. Sæpius etiam in poſtremis Operibus teſtatur quidquid eſt neceſſarium ad ſalutem, ſatis perſpicuè in Novo Teſtamento contineri. Vide adnotata ejus ad Conſult. Caſſandri ſub finem, ubi *de ſufficientia & perſpicuitate Scripturæ.* Hoc autem poſito, liquet ex eo poſſe à quovis colligi ſummam Religionis Chriſtianæ, qualem antea protulimus.

in Anglia obtinet, ut [2] ex disertis ejus verbis liquet, quæ in ima pagina adscripsimus.

Itaque dubitandum non est, si res fuisset ipsius arbitrii, nec fluctibus rerum adversarum nimiùm jactatus, ac inimicorum etiam malignitate & conviciis præter meritum exacerbatus & exagitatus esset; quin se fuisset adjuncturus iis, qui antiquam disciplinæ formam tuebantur, & qui ab eo nihil ampliùs exegissent, quàm quod antea dictum est, & quod ipse verum esse eximiè probavit. Cujus rei ea sunt argumenta, quæ tanti nobis visa sunt, ut ea huic libello subjungenda duxerimus.

2 *Ex disertis ejus verbis*] In Adnot. ad Consult. Cassandri Act. XIV. *Episcopi sunt Presbyterorum Principes & illa προστασία à Christo præmonstrata est in Petro; ab Apostolis verò ubicumque fieri poterat constituta, & à Spiritu Sancto comprobata in Apocalypsi. Quare sicut est optandum ut illa προστασία constituatur ubique* &c. Vide & postea de *Potestate Ecclesiastica*, & *Rivetiani Apologetici Discussionem* p. 714. col. 2. Alia etiam proferuntur in Epistolis huic libello subjectis.

§ XIII. *Paranesis ad dissentientes Christianos, ne capita ulla doctrinæ, præter ea quæ quivis in Novo Testamento videt, súntque semper credita, à se invicem exigant.*

Hæc cùm ita sint, dissidentes omnes Christianos non possumus non vehementer adhortari, ut meminisse velint eam solam ve-

veram esse Christianæ Religionis summam, cujus veritas, argumentis à GROTIO adductis, probari potest; non capita illa controversa, quæ alterutri negant, & quæ tot malorum causa fuerunt; dein nemini posse persuaderi, qui Novum Testamentum religioso animo legerit, ac meditatus fuerit, [1] alium esse Legislatorem, præter Christum, ex cujus legibus salus æterna pendeat; nec quemquam ita animatum posse, aut debere ab animo suo impetrare, ut quidquam admittat quasi necessarium ad salutem, quod præter Christi & Apostolorum doctrinam sit, vel ut verum credat quod ei contrarium esse existimat; itaque nullum certius ac præsentius remedium esse dissensionum, quàm ut nihil imponatur Christianis, præter ea quæ unusquisque apud animum suum certò novit esse revelata; nec quidquam inde timendum incommodi, quandoquidem omnium sæculorum, quæ à Christo ad nos usque fluxerunt, experientiâ constat à nemine sani cerebri summam illam Christianæ Religionis, quam antea proposuimus, rejectam. [2] Hoc si unum ho-

1 *Alium esse Legislatorem*] Diserta sunt hanc in rem verba Jacobi Cap. IV. 12. quæ attulimus ad §. 1. ubi & alia huc pertinentia. Præterea res ipsa hîc loquitur, cùm, dissentientibus Christianis, nemo sit adversarii auctoritati crediturus.

2 *Hoc si hodie unum* &c.] Hæc fuit sententia Jacobi I. Magnæ Britanniæ Regis, si *If. Casaubono* credimus, qui hæc habet *in Resp. ad Epistol. Card. Perronii*, ad 3. Observat. p. 30. Ed. Lond. 1612. *Verissimè scriptum esse, in explicatione τῶν ἁπλῶς ἀναγκαίων Rex arbitra-*

hodie à Christianis, quasi necessarium, exigeretur, brevi omnia dissidia desinerent, & quidquid maneret in sententiis discriminis, non ad corpus ipsum Ecclesiarum, sed ad privatos pertineret, quorum unusquisque conscientiæ suæ rationem Deo est redditurus. Si modò de summa rei consentire se intelligerent, quemadmodum re verâ consentiunt, & se invicem in ceteris ferrent, nec alios minis, vi, aut aliis malis artibus ad suam sententiam, aut suos ritus trahere conarentur; ea esset concordia, quæ sola in terris sperari potest. [3] In hac humani generis ignorantia & inscitia, tam variis adfectibus præpedita, nemo prudens exspectet omnes posse, idem ut sentiant, ac faciant, vi, aut rationibus adduci. Generosiores animi, intelligentésque probare nequeunt vim, quæ Mendacii, non Veritatis est satelles; nec minùs eruditi, adfectibúsve aut educationis præjudiciis, aliisque occæcati, quales semper erunt longe plurimi, rationum pondus satis intelligunt, nec interea cogendi sunt

bitratur, rerum absolutè necessariarum ad salutem non magnum esse numerum. Quare existimat ejus Majestas, nullam ad ineundam concordiam breviorem viam fore, quàm si diligenter separentur necessaria à non necessariis; & ut de necessariis conveniat omnis opera insumatur; in non necessariis libertati Christianæ locus detur, &c.

3 *In hac humani generis ignorantia.*] Pulcrè *Hilarius* de Trinitate Lib. x. n. 70. *Non per difficiles nos Deus ad beatam vitam quæstio[illegible]s vocat, nec multiplici eloquentis facundiæ genere sollicitat. In absoluto nobis ac facili est æternitas, Jesum & suscitatum à mortuis per Deum credere, & ipsum esse Dominum confiteri.*

ſunt contra id quod ſentiunt facere, aut loqui. Satis habeant, per Deum immortalem, qui regimini Eccleſiarum præſunt, Evangelio credi, fidémque illam ſolam quaſi neceſſariam prædicari, præceptis ejus ſolis pareri, ſalutémque ex ejus legum obſervatione exſpectari, & omnia rectè habebunt. Dum humana divinis, & dubia, ne quid gravius dicam, certis æquabuntur, nullus erit contentionum finis, nec ulla ſpes pacis; quam à Deo Optimo Maximo votis omnibus expoſcere pii omnes debent, & operâ ſuâ, quoad ejus fieri poteſt, promovere.

FINIS.

TESTIMONIA DE HUGONIS GROTII,

Adfectu erga Ecclesiam Anglicanam.

LECTORI S.

CUM *haberem sequentes litteras ab Amplissimo & Eruditissimo Viro* HENRICO NEWTONIO, *à Sereniss. Magnæ Britanniæ Reginæ ad R. C. Sereniss. Magni Ducis Etruriæ, extra ordinem, misso; cujus singulari humanitati alia multa debeo; visus mihi sum omnibus Grotiani nominis amantibus rem gratam, nec parum Ecclesiæ Anglicanæ honorificam facturus, si eas hic ederem. Ex iis certè constare potest summum virum quàm optimè sensisse de Ecclesia Anglicana, & in illa, si licuisset, libentissimè victurum fuisse. Iis ergo, Candide Lector, fruere, déque viro, qui tam bene de Republica Christiana meritus est, bene sentire perge. Vale.*

I.

HENRICUS DE NOVA VILLA

PETRO HIERON. BARCELLINO

Abbati S. Eusebii de Urbe

S. D.

FLORENTIAM Liburno, Pisisque, ubi febrim pænè ex aëris intemperie contraxe-

xeram, sanus salvúsque tandem reversus, nihil prius habui, Optime *Barcelline*, amplissimâ Illustriss. *Magliabechii* Bibliothecâ instructus, quàm meam de summo viro *Hugone Grotio* fidem liberare, & ex Scriptis ejus, præsertimque Litteris, ubi veritas, ubi candor, ubi animi simplicitas, ac intimi mentis sensus reteguntur, ostendere quàm magnificè, omni vitæ tempore & paullò ante obitum, cùm illi mors & immortalitas in conspectu essent, de nobis senserit, scripseritque. Novi quid de eo dixerint sui ordinis princeps *Petavius*, *Brietius*, *Valesiúsque* & tot alii Vestræ Communionis celeberrimi viri, qui bene volebant, favebántque viro, bono Christianitatis communi nato. Notum quoque universis quanta & in Patria & in Exsilio, postquàm etiam ad gradum sublimiorem, apud Exteros, evectus fuerat, à Calvini sectatoribus in bonis, dignitate ac fama, perpessus fuerit; & quantum denique controversiarum æstus (dum paci in Republica & inter Ecclesias procurandæ unicè mentem intendebat; quod multis, quàm mirandum? quàm dolendum? displicuit) indolem aliàs pacificam ac modestam, cùm se modis indignis à suis tractari videret, transversam egerit, mitique sapientiæ, quæ illi à natura, judicióque inerat, interdum prævaluerit. Attamen hæc non impedivere, quominùs ita de Patre suo magnus

 quo-

quoque filius *Carolo II. Magnæ Britanniæ, cui opera patris dicavit*, maximo Regi, simúlque omnibus dixerit ea quæ mox subjiciam; cùm nullas adulandi, aut metuendi causas haberet, quippe in Republica partes adversas filio sororis Caroli sequutus; cúmque jam privatus esset, rustico ac litterato otio conditus, senex, & morti, ideóque libertati vicinus; Patris enim Opera edidit, edita non vidit & vita ejus unà cum vita parentis, eodem volumine cernitur, legitúrque. *Tu enim*, inquit Pet. Grotius, *inter omnes Reges unus ille es, quem protectorem suum pars Christiani Orbis, si non major, sanior certè jamdiu agnoscit. Tu idem ille, cujus se* Fidei *ac* Defensioni *ipsa se Fides Christiana non invita subjecit; cujus potissimùm in regnis, is sacrarum litterarum intellectus, is Divini Numinis cultus, is, in exercenda nimia illa disputandi de arcanis fidei dogmatibus licentia recepta, est modus, quibuscum convenire se auctor idem & parens meus jam pridem testatus & publicè Scriptis his professus est.*

Nunc ipsum audi *H. Grotium* sua verba loquentem, suos ita exprimentem sensus, in Epistola Parisiis anno MDCXXXVIII. ad *Joan. Corvinum* data, non Anglum, sed Batavum alius Ecclesiæ Theologum & itidem Jurisconsultum, adeóque rerum divinarum humanarúmque scientem, de Reformatione Religionis,

nis, apud noſtros, ſuperiore ſæculo facta: *In* Anglia *vides quàm bene proceſſerit dogmatum noxiorum repurgatio, hac maxime de cauſa, quod qui id ſanctiſſimum negotium procurandum ſuſcepere, nihil admiſerint novi, nihil ſui, ſed ad meliora ſæcula intentam habuere oculorum aciem.* Tunc illa etiamnum florebat, nondum coorto bello civili, nec Rege debellato, aut captivo, nedum damnato & ſecuri percuſſo. Ea demum, contra ſpem omnem humanam, reducto in ſolium avitum Filio, obſtupeſcente Europâ, denuo refloruit & quaſi renata eſt; ac deinde poſt varios caſus, minas, metúſque adhuc illæſa & ſecura manet, vigétque.

Neque tantùm ſentiebat ipſe bene de Eccleſia Anglicana, ſed etiam amicis præcepit, qui à ſuis partibus erant in Batavia, &, quod non minimum, periculorum, damnorumque communione conjuncti, ut ordines ſacros ab Epiſcopis noſtris ſuſciperent; quos certè non eo nomine Schiſmaticos, non Hæreticos eſſe credidit, aut ab aliis credi voluit. His igitur verbis Fratrem compellat: *Suaderem iis* (ſcilicet, Remonſtrantibus) *ut conſtituerent inter ſe quoſdam in eminentiori gradu, ut Epiſcopos, & ut ii* χειροθεσίαν *ſumerent ab Archiepiſcopo Hiberno, qui ibi eſt, & ita ordinati ordinarent deinde Paſtores ceteros*; & hoc ineunte anno MDCXLV. qui illi fatalis erat, adeóque & litteris

teris ipsis admodum infelix. Episcopus, de quo loquitur, erat, ni fallor, *Joannes Bramhallus* tunc temporis, apud Hibernos, Episcopus Derrensis & restituto in regna Carolo II. Archiepiscopus Armachanus ac proximus eruditissimo *Usserio* Hiberniæ Primati; quique postea, iisdem in terris, Ecclesiæ nostræ vindicias in *Miletierium* edidit. Vide etiam quid de publico Dei apud nos cultu, 8. Aprilis anno MDCXLV. eidem dixerit: *Liturgia Anglicana, ab eruditis omnibus, habita semper est optima.*

Videtur admodum probabile hunc virum, qui Reformationem Anglicanam *sanctissimum negotium* vocat, qui datos, susceptósque ab Episcopis ejusdem Ecclesiæ sacros ordines & in Anglia statos sacrorum ritus, præceptásque publicè summum Numen adorandi formulas cunctis ceterarum in orbe Christiano Ecclesiarum præstare credidit, voluisse se ei Ecclesiæ adjungere, ut animi sensu, ita & externo cultu, & sic demum, ut voto antea, sic re ipsâ membrum fieri Ecclesiæ Catholicæ. Verùm rem effectam dare non potuit, quia paullò post venit ei summa dies. Eodem quippe anno, è Gallia Holmiam delatus est, legationem renunciaturus, atque inde domum rediens & naufragium passus, 28. Augusti vitâ Rostochii excessit; numquam satis deflendus, cùm quod vitæ ejus decessit, de-

ces-

cesserit etiam studiis, litterisque; nec umquam satis laudandus, ob ea quæ, in omni litterarum genere, incepit perfecitque: pacis, illæsâ Veritate, habitâ temporum & dissidiorum ratione, veterisque in Ecclesia regiminis, quod apud Anglos ab initio, & si Ecclesiasticis Annalibus fides, ab ipso Apostolorum ævo obtinuit, abusibus ubique sublatis, amantissimus; Imperiorum denique, Ecclesiarúmque concordiæ, quà sermonibus, quà exemplo, quà scriptis, semper studens consuléńsque. Sit apud Deum, Dominum communem, ei sua merces! Sit & ejus grata semper apud posteros memoria! Vale. *Florentiæ* XII. *Kal. Maias* MDCCVI.

II.

HENRICUS DE VILLA NOVA

JOANNI CLERICO

S.

En novum amplissimúmque tibi, doctissime *Clerice*, de *Hugone Grotio* testimonium adfero, atque priore, si dignitas in Republica, aut rerum in Auctore notitia spectetur, sive etiam quòd, *Grotio* adhuc superstite, scriptum fuerit, gravius. Desumtum est è litteris ad maximum Præsulem *Gulielmum Laudium*, tunc Archiepiscopum Cantuariensem, quocum etiam litterarum commer-

mercium ſæpiùs habuit, Pariſiis 24. Octobris ſtylo Gregoriano an. MDCXXXVIII. ſcriptis; quarum copia mihi nuper facta eſt ex Anglia, beneficio Illuſtriſſimi Viri D. *Joannis Sommeri*, ſummi olim florentiſſimi regni Cancellarii, tunc Legum, * nunc ſtudiorum præſidis. In iis litteris, ſequentia de *Grotio* habet Illuſtriſſimus *Vicecomes Scudamorus*, eo tempore in Galliis noſtræ gentis legatus.

„Cùm primum legatum *Grotium* videbo, „non prætermittam id facere quod mihi de „illo mandaſti. Sanè, Domine, perſuaſum „mihi eſt eum ex animo & vehementer ama„re & revereri te & rationem qua te geris. „Profitetur ſe corpore & animo favere Ec„cleſiæ Anglicanæ, & hoc fert de ea judi„cium: videri illam omnium Eccleſiarum, „quæ hodie ſunt, maximè perennaturam.

Cùm verò ex Scriptis tuis abundè conſtet, non ſine noſtra quidem laude, neque maximo Exterorum emolumento, te optimè quoque Anglicum callere ſermonem, ipſa nunc *Scudamori* verba, ad finem Epiſtolæ lubens ſubjiciam. Vale. *Genuæ* XVII. *Kal. Febr.* MDCCVII.

The next time I ſee Embaſſador Grotius, *I will not faile to perform your commandements concerning him. Certainly, Mylord, I am perſuaded that he doth unfeignedly and highly love and reverence your perſon and proceedings. Body*

* *Hoc anno* 1709. *Concilii Privati Sereniſſ. Reginæ Præſes factus eſt.*

dy and ſoul he profeſſeth himſelf to be for the Church of England and gives this jugement of it, that it is the likelieſt to laſt of any Church this day in being.

III.

ALEXANDRO FORRESTERO
S. D.
FRANCISC. CHOLMONDELEIUS.

Ex Anglica Lingua verſa.

QUOD cupis ſcire de *H. Grotio*, maximo propemodum viro omnium, quos umquam ulla tulerit ætas, ſic habet. Contigit me Lutetiam venire, paullò poſt rem tranſactam. Cùm verò notiſſimus eſſem D. *Crowdero*, ſæpe mihi confidenter dixit, fuiſſe hoc ultimum monitum, quod magnus ille vir uxori dedit, ſicut ſui officii eſſe credidit; ut eum mori in communione Eccleſiæ Anglicanæ declararet, in qua Eccleſia optabat & ipſam vivere. Hoc ipſa aperuit, cùm datâ operâ veniſſet ad noſtram Eccleſiam (quæ erat in ædibus *Ricardi Brownii*, qui tunc in Gallia erat nomine Regis Angliæ) ubi è manu D. *Crowderi*, Cappellani eo tempore Ducis Eboracenſis, Cœnæ Dominicæ Sacramentum accepit. Factum hoc eſt ſtatim poſt mortem ejus viri, quàm primùm per ipſius rationes licuit. Archiepiſcopus *Bramhallus*, Hiberniæ Primas, in defenſione ſui ipſius & Epiſco-

Episcopalis Cleri, contra *Ricardi Baxteri* Presbyterani accusationem Papismi, ita de *Grotii* Religione loquitur p. 21. *Ille adfectu erat amicus, & desiderio verus filius Ecclesiæ Anglicanæ, quam uxori suæ & aliis amicis laudaverat, auctórque fuerat ut ei firmiter adhærerent, quatenus eis opportunum esset. Ego ipse & alii multi vidimus ejus uxorem mandatis viri parentem, quod palam illa testabatur, sæpe ad preces nostras & sacramentorum celebrationem venientem.* Cùm *Matthias Turnerus*, summus *Grotii* amicus cuperet scire cur ipse non adiret communionem Ecclesiæ Anglicanæ; respondit se libenter id facturum fuisse, nisi ratio muneris Legati Sueciæ obsteret. Ceteroqui vehementer probabat doctrinam & disciplinam nostram, & in nostra Communione optabat vivere & mori. Si quis putet se meliùs nosse mentem *Grotii*, ex conjectura, & consectariis, quàm ipsum, aut dissimulasse eum, apud uxorem & liberos, fruatur sua ipsius opinione, sed non multos habebit sibi adsentientes. Vale. *E Valle Regia.* 23. Junii MDCCVII.

Ex aliis ejusdem literis datis 6. Octob. MDCCVII.

Nuper tibi narravi pleniùs quod noram de vidua magni illius viri *Hugonis Grotii*. Deinde in memoriam revocavi pium illum & bonum prorsus virum *Spencerum Comptonium* Equitem, *Comitis Northamptoniæ* filium, mihi narrasse se præsentem adfuisse, cùm vidua *Grotii* hoc professa est & Sacramentum accepit.

FINIS.

[illegible]

... Vitâ Magni ... [illegible]

F I N I S.

47.